

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Evren DAYAR

**ANTALYA'DA KÜLTÜREL ve TOPLUMSAL HAYAT
(1923-1932)**

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
Antalya 2010

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Evren DAYAR

**ANTALYA'DA KÜLTÜREL ve TOPLUMSAL HAYAT
(1923-1932)**

Danışman

Yard. Doç. Dr. Berna TÜRKDOĞAN UYSAL

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2010

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	III
KISALTMALAR LİSTESİ	IV
ÖZET	V
SUMMARY	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: XX. YÜZYIL BAŞLARINDA KENTİN TEMEL BİLEŞENLERİ: ALTYAPI, NÜFUS VE GÖÇLER	
1.1. İskele ve Kara Ulaşımı	14
1.2. Altyapı	17
1.3. Hastalıklar.....	20
1.4. Kent Nüfusu ve Göçler	25
1.4.1. Antalya’da Giritliler ve Şarampol Mahallesi	29
1.4.2. Nüfus Mübadelesi ve Antalya.....	34
2. BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KENTTE ASAYİŞ VE TOPLUMSAL HAYAT	
2.1. Kentte Karşılaşılan Suçlar ve Suçlular	44
2.1.1. Hırsızlık	45
2.1.2. Şiddet	46
2.1.3. Kanuna Muhalefet	51
2.1.4. Esrar, Rakı ve Tütün Tüketimi.	54
2.2. Toplumsal Mekânlar.....	56
2.2.1. Çalgılı Kahvehaneler	57
2.2.2. Sahneli Kahvehaneler, Kanto ve Tuluat	63
3. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAYATIN DENETİMİNE YÖNELİK ÇABALAR	
3.1. Aşırılıkların Denetim	68
3.1.1. Şiddetin Denetimi	69
3.1.2. Tütün ve Rakı Tüketiminin Denetimi.....	73

3.1.3. Mekânların Denetimi.....	77
3.1.4. “Kamusal Alan” ve Beledi Denetim.....	81
3.1.4.1. <i>Tophane Parkı</i>	82
3.1.4.2. <i>Karaalioğlu Bahçesi</i>	84
3.1.4.3. <i>Çarşı ve Sokaklar</i>	86
3.1.4.4. <i>Beledi Denetim</i>	88
3.2. Eğlence, Moda ve Dedikoduyla Mücadele.....	93
3.3. Fuhuşun Denetimi	96
4. BÖLÜM: CUMHURİYET’İN ANTALYA’DAKİ KÜLTÜREL KURUMLARI VE TOPLUMSAL/POLİTİK MUHALEFET	
4.1. “Asri Kent” Tahayyülleri: Entelektüeller ve Cemiyetler	104
4.1.1. Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyeti	106
4.1.2. Antalya Tayyare Cemiyeti.....	110
4.1.3. Antalya Himaye-i Etfal Cemiyeti	112
4.1.4. Antalya Türk Ocağı	114
4.2. “Asri” Toplumsal Hayata Muhalefet.....	117
4.3. Politik Muhalefet ve 1930 Belediye Seçimleri.....	121
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	130
EKLER	
Tablolar.....	139
Belgeler.....	144
Fotoğraflar	166
ÖZGEÇMİŞ	170

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 3.1.1.	1900-1924 yılları arasında Antalya’da polis-zabıta sayısı.	s. 71.
Ek Tablo 1.	Antalya kent merkezi nüfusu (1868’den 1927’ye kadar).	s. 139.
Ek Tablo 2.	Konya Vilayet Salnamelerine göre 1869 ile 1914 yılları arasında Antalya’daki gayrimenkullerin sayıları.	s. 139.
Ek Tablo 3.	Antalya’da Girit göçmenlerinin iskân edildikleri bölgeler ve nüfusları.	s. 140.
Ek Tablo 4.	Geliş tarihlerine göre mübadele göçmenleri ve nüfusları.	s. 141.
Ek Tablo 5.	Mübadele göçmenlerinin Antalya’da iskân edildikleri yerler.	s. 142.
Ek Tablo 6.	1923 ile 1932 yılları arasında Antalya’da suç ve suçlu sayıları.	s. 143.

KISALTMALAR LİSTESİ

Age	Adı geçen eser
Agm	Adı geçen makale
Agt	Adı geçen tez
AİİMA	Antalya İmar ve İskân Müdürlüğü Arşivi
AKEM	Antalya Kent Müzesi
AKEM KBM	Antalya Kent Müzesi Kent Belleği Merkezi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BCA CHP K	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu
Bkz	Bakınız
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev	Çeviren
ÇTTAD	Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Ed	Editör
KA	Kızılay Arşivi
KVS	Konya Vilayet Salnamesi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCDS	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi
Yay	Yayınlayan

ÖZET

Bu çalışmada Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya'nın kültürel ve toplumsal hayatı incelenmektedir. 20. yüzyılın başlarında Antalya, Anadolu'nun güneyinde, nüfusu 20.000'den daha fazla olmayan küçük bir liman kentiydi. Fakat bu dönemde Giritli göçmenlerin kente gelişi, Antalya'nın nüfus yapısında önemli bir değişime neden oldu, 1900 ile 1908 yılları arasında Antalya'ya 4.690 Girit göçmeni iskân edildi. Kentin maruz kaldığı kitlesel göçler Balkan Savaşları döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Antalya'ya Selanik'ten 4.000 göçmen daha geldi. Ne var ki bütün bu kitlesel göçler kentin tanık olduğu son nüfus hareketleri olmamıştır. Lozan Anlaşması'nda Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Nüfus Mübadelesi protokolü, Türkiye'de yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümların değişimini öngörüyordu. Antalyalı Rumlar, daha anlaşma imzalanmadan önce, 1922 yılında, Antalya'dan Yunanistan'a göç ettiler. 1924 ile 1933 yılları arasında da Selanik ve Ege adalarında yaşayan 3.828 Müslüman Antalya'ya iskân edildi. Bütün bu nüfus hareketleri nedeniyle, Cumhuriyetin erken dönemlerinde Antalya, resmi devlet belgelerinde "muhacirler kenti" olarak adlandırılmıştır.

1920'li yıllara gelindiğinde, kentin 20. yüzyılın ilk yıllarındaki nüfusu büyük ölçüde değişmişti. Kent nüfusundaki bu köklü değişim Antalya'nın kültürel ve toplumsal hayatı üzerinde de bir etki yarattı. Bu tezin iddiası, Cumhuriyetin ilk on yılında kentin kültürel ve toplumsal hayatı üzerinde kitlesel göçlerin büyük bir etkisi olduğudur.

Bu dönemde, ayrıca, eğitimin ve asri kültürün yaygınlaştırılması çabalarına, peşi sıra sivil toplum örgütlerinin kurulmasına da tanık olunmuştur. Bu nedenle tezde Cumhuriyetin ilk on yılında Antalya'da da uygulamaya konulan Cumhuriyet reformları üzerinde de durulmuş, kentlilerin kültürel ve toplumsal hayatta tatbik edilen bu reformlara verdikleri tepkiler de ele alınmıştır.

Çalışma birincil kaynaklara dayanmaktadır. Araştırmada sözlü ve yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Araştırmanın kaynaklarını üç farklı grup altında incelemek mümkündür. Birinci grup, merkezi ve yerel arşiv belgelerinden; ikinci grup, yerel gazeteler ve Türkçe, Yunanca hatıralardan; üçüncü grup kaynaklar ise sözlü tanıklardan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, kitlesel göç, kültürel ve toplumsal hayat.

SUMMARY

THE CULTURAL AND SOCIAL LIFE in ANTALYA (1923 – 1932)

In this thesis cultural and social life of Antalya in the early period of Republic was examined. During the first years of the twentieth century, Antalya was a little port city which located on the Mediterranean coast of the South Anatolia and had not more than 20.000 population. But in this period the city's population structure suddenly changed with the arrival of Cretan immigrants. From 1900 until 1908, 4.690 Crete emigrants came to the Antalya. After that, during The Balkan Wars also 4.000 emigrants came to the city from Thessalonica. However, these mass migrations have not been the last population movements in Antalya. By the protocol prepared between Turkey and Greece in “Lausanne Treaty” Greeks living in Turkey and Muslims in Greece had to leave their homes and migrate. In fact nearly 7.000 Greeks of Antalya had migrated to Greece in 1922. According to this agreement 3.828 Muslims people in Thessalonica and Aegean Islands migrated to Antalya between 1924 and 1933. Due to these population movements, Antalya was called as “city of refuges” (*muhacirler kenti*) by official records in the early period of Republic.

Finally by the 1920's the city's population had changed dramatically. This radical change of the city's population also had impact on the cultural and social life of Antalya. The hypothesis of this thesis is cultural and social life of Antalya was affected mass migrations and after the appearance of emigrants as new actors in the city changed significantly.

At that period besides educational widespread, great effort was shown to develop modern culture among people. Civilian society organizations are established. Therefore this thesis also examines the processes of implementation state-initiated reforms in the first decade of the Turkish Republic in Antalya and explores how people received, reacted and experienced to these reforms starting from 1925's in their everyday lives.

The survey depends on primary sources. Both oral and literal research methodology was utilized in this study. It is possible to separate the main source of this thesis into third different groups. First group is consisted of both central and local archive documents, second group is consisted of local newspaper and Greek, Turkish memories book, third group is consisted of oral testimonies.

Key Words: Antalya, mass migrations, cultural and social life.

ÖNSÖZ

“Antalya’da Kültürel ve Toplumsal Hayat: 1923-1932” başlıklı bu tezi konu olarak seçmeden önce bu kadar zorlanacağımı hiç tahmin etmiyordum. Her şeyden önce bir dönem tarihi çalışmak başlı başına güç bir iş, fakat daha güç olanı bir dönemin tarihini bir kentin tarihi olarak çalışmak. Ayrıca, bu kadar güç bir konuyu bu kadar karmaşık bir kentin tarihi etrafında çalışacağımı da, en başta hiç düşünmemiştim. Antalya, 1920’li yılların başlarındaki oldukça karmaşık nüfus yapısı ve toplumsal hayatıyla tahminlerimin çok çok ötesinde beni yanılttı. Sırf bu nedenle tezimi birkaç defa yeniden yazmak durumunda kaldım.

Öte yandan, çalışmam esnasında karşılaştığım bütün güçlüklerle mücadele etmememde talihimin de büyük bir payı olduğunu, burada itiraf etmeliyim. İlk olarak, Şarampol ve Yenikapı’da yaptığım sözlü görüşmeler, bana, nasıl bir konuyu araştırmam gerektiğinin ipuçlarını sundu. En büyük talihim, Antalya Yenikapı’da, Rabetiye Mahallesi’nde çalışıyor olmamamsa, bir diğeri de Şarampol’deki Giritlilerin varlığıydı. Yenikapı’nın ve Şarampol’ün yoksul insanlarına, burada teşekkürlerimi sunuyorum.

İkinci olarak, elbette hocam Yrd. Doç. Dr. Berna Türkdöğen Uysal’a, sadece tezimi birçok defa ayrıntılı olarak okuyup her defasında gerekli yönlendirmeleri ve eleştirileri yaptığı, beni Cumhuriyet Arşivi ve kaynaklar konusunda (kaynakların titizce incelenmesi gerektiği konusunda) çokça uyardığı için değil; beni bir dizi talihsizlikten koruduğu için de borçluyum. Dr. Berna Türkdöğen Uysal, tezimi yazarken karşılaştığım güçlükleri bertaraf etmemde, zamanını ve değerli emeğini harcayarak, kaybettiğim cesaretimi bana tekrar kazandırdı. Ayrıca bana, tez yazmanın hiç de hafife alınmaması gereken ciddi bir üslup meselesi olduğunu öğretti, ona müteşekkirim. Abartmadan ifade ediyorum, o olmasaydı bu tez de olmayacaktı.

Burada son olarak (ama son olmayacağını da bilerek) Katilena P. Stathakou’ya minnetlerimi ifade etmeliyim. Katilena, bu tezin oluşmasında, benimle sadece bilgi ve belge paylaşarak değil, beni her defasında destekleyerek de büyük pay sahibi olmuştur. Onun katkısı, sadece; göçler, göçmenler ve Nüfus Mübadelesi hakkındaki bilgilerini (geriye ne kaldı?) benimle paylaşmakla sınırlı kalmadı, Yunan kent tarihleri ve kent tarihçiliği hakkında da ondan çok şey öğrendim. Bu araştırmanın yürütülmesinde benim kadar onun da payı var.

Burada saydığım insanlar bu çalışmanın gelişmesine ve tamamlanmasına tanık oldular. Ancak bu çalışmanın iddialarının kendi düşüncelerimin bir mahsulü olduğunu ve tezin iddialarının sorumluluğunun bana ait olduğunu titizlikle belirtmek isterim.

GİRİŞ

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”, Cumhuriyetin ilk on yılı içinde, Antalya nüfusunu büyük ölçüde değiştirdi. Antalyalı Rumlar, Yunan işgalci ordusunun Ege'de yenilgiye uğratılmasından hemen sonra, 1922 yılında kenti terk etmişlerdi. Kentten ayrılan Rum nüfusun sayısı ile ilgili iddialar muhtelifdir, fakat bu sayının 7.000 ile 8.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir¹. Rumların kentten ayrılmasından sonra ortaya çıkan nüfus boşluğunun telafisi için, 1924 ile 1933 yılları arasında, Yunanistan'dan gelen 3.080 mübadele göçmeni ile 748 nüfus muhacir kente iskân edildi².

Bununla birlikte Nüfus Mübadelesinin neden olduğu kitlesel göç, Antalya'nın göçmenlerle ilk tanışıklığı değildi. Henüz 20. yüzyılın başlarında Girit'ten 4.690 göçmen kente gelmiş ve Şarampol'deki Osmaniye Mahallesi ile Antalya çevresindeki köy ve kasabalara yerleştirilmişti. Ayrıca, Balkan Savaşları sırasında Balkanlar'dan ve Yunanistan'ın Ege'yi işgali sonrasında da Aydın, Kuşadası ve İzmir'den Antalya'ya yoğun bir göç dalgası yaşanmıştı. Bütün bu göçler, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Antalya'yı bir “muhacirler kenti” haline getirmiştir.

Antalya'nın 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren maruz kaldığı kitlesel zorunlu göçlerin ve peşi sıra gelen savaşların kent üzerindeki doğrudan etkisi, genel ve mutlak bir yoksulluktu. Bu etki, ilk olarak, mübadillerin kente yoğun olarak geldiği 1924 yılında Antalya'da yaşanan basit suçların sayısındaki artışta, asayişle ilgili karışıklıklarda kendini göstermiştir. 1924 yılında kentte yaşanan suç patlaması bu olağanüstü dönemin olağanüstü koşulları nedeniyledi. Başlangıçta siyasi olmayan tüm bu karışıklıklar, 1930 yılına gelindiğinde siyasi bir niteliğe de bürünmüş, olaylı belediye seçimlerinde, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kentteki geniş kitlesel desteğini, 1920'li yılların başlarında adı kanuna aykırılıklarla anılan göçmen mahallelerinde bulmuştu*.

Öte yandan kitlesel göçler ve işgal yılları, Antalya'da kültürel ve toplumsal hayat üzerinde de doğrudan bir etki yaratmıştır. 1920'li yılların başlarında, kentteki bazı kahvehaneler kapılarını kadınlara da açılar, bu çalgılı ve sahneli kahvehanelerde, Selanik Karaferya

¹ Alexis Alexandris'in Patrikhane kayıtlarına dayanarak verdiği rakamlara göre 1912 yılında Antalya kent merkezindeki Rumların nüfusu 7.150'dir, çevre ilçelerle birlikte Antalya bölgesinde yaşayan Rumların sayısı ise 13.413'tür. Bkz. Alexis Alexandris, “The Greek Census of Anotalia and Thrace 1910-1912: A Contribution to Ottoman Historical Demography”, (ed) Dimitri Gondicas-Charles Issawi, **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century**, Princeton, 1999, s. 61.

² BCA. 272.0.0-12.63.190.8, s. 8.

* Bu konu tezin ikinci bölümünde, “Kentte Karşılaşılan Suçlar ve Suçlular” başlığı altında incelenecektir.

mübadilleri tarafından Antalya'ya getirilen klarnet (*gırnata*) ile ud ve kemandan oluşan saz takımları, tuluatlar ve kantocular sahne aldılar. Aslında yeni bir popüler kent kültürünün³ doğuşu olarak nitelenebilecek bu değişim, muhtemelen Meşrutiyet yıllarında başlamış, İtalyan işgali döneminde ivme kazanmış, Nüfus Mübadelesinden sonra da en üst noktasına ulaşmıştı. Ne var ki Cumhuriyetin 1925 yılından sonra belirginleşen ve toplumsal hayata bir dizi doğrudan müdahaleyi içeren kültürel ve toplumsal politikaları, ki bu politikaları başta Türk Ocağı olmak üzere Cumhuriyetin resmi kültür politikalarını şekillendiren cemiyetler temsil etmiştir, bu popüler kent kültürünün karşısında yer almıştır.

Sorunsal ve Çalışmanın Ana Hatları

Bu çalışmanın konusu, 1923 ile 1932 yılları arasında Antalya'da kültürel ve toplumsal hayatın yaşadığı değişimdir. Bununla birlikte, bu çalışmada kültürel ve toplumsal hayat, daha çok, sıradan insanların gündelik hayatı yaşayış biçimleri ve bu hayata verdiği tepkiler ile bu dönemde toplumsal hayatta uygulamaya konulan reformları nasıl algıladıkları bağlamında ele alınmıştır. Kronolojik olarak 1923 ile 1932 yılları arasında kalan dönemin seçilmiş olmasının nedeni, bu yılları bir “geçiş dönemi” olarak düşünmemizdir. Çünkü Cumhuriyetin kültürel ve toplumsal politikaları Antalya'daki esas etkisini, Halkevinin kuruluşu ve faaliyete geçtiği 1932 yılından sonra göstermiştir. Ancak tezin iddialarını daha somut olarak ortaya koyabilmek için yer yer bu kronolojinin dışına çıkmıştır. Kaldı ki kültürel ve toplumsal hayatın ele alındığı bir çalışmada bunun aksi de düşünülemezdi, çünkü Hervé Georgelin'in de haklı olarak belirttiği gibi, “kültürel ve toplumsal hayata ilişkin olgular bugünden geçmişe birden bire değişmezler”⁴.

Tezin ilk bölümünde kentin temel bileşenleri; Antalya'nın 20. yüzyılın başlarındaki genel görünümü ve kentin altyapı sorunları ile hastalıkların kent hayatı üzerindeki etkileri ele alınmış, daha sonra, Girit göçü ve Nüfus Mübadelesi sonucu kentin değişen nüfus yapısının üzerinde durulmuştur. Ağırlıklı olarak 1900 ile 1908 yılları arasında gerçekleşen Girit göçünün bu bölümde ayrı bir başlık altında ele alınmasının nedeni ise Antalya'daki Giritlilerin Cumhuriyetin ilk yıllarında kentin toplumsal ve politik hayatı üzerindeki yadsınamaz etkileridir.

Antalya'nın nüfus yapısını tartıştığımız tezin ilk bölümünde, 19. ve erken 20. yüzyılda gerçekleşen kitlesel göçlerin kısa ve uzun dönemli olarak Anadolu kentleri üzerinde yarattığı

³ Bu çalışmada “popüler kültür” kavramı Johannes Fabian'ın tanımından mülhem olarak kullanılmıştır. Fabian'a göre “popüler kültür”, mevcut kültürel düzenin ve bu düzenin telkinlerinin dışında oluşan ve hem geleneksel “göçebe” kültürün hem de “modern” elitist kültürün karşısında yer alan, kitlelerin taşıdığı kültürel ifadeler bütünüdür. Bkz. Johannes Fabian, “Popular Culture in Africa: Findings and Conjectures”, *Africa*, No: 48, 1978, s. 315.

⁴ Hervé Georgelin, *Smyra'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*, (çev) Saadet Özen, İstanbul, 2008, s. 18.

etkiyi görmezden gelen ya da bu göçlerin hiç bir çatışmaya neden olmadan, sorunsuz bir biçimde yaşandığını kabul eden tarih yazıcılığı geleneğinin aksine, esas olarak kitlesel göçlerin neden olduğu çatışmalara ve karışıklıklara bilinçli olarak ağırlık verdik. Göçler ve göçmenler meselesinde geleneksel iddia, çoğu durumda, göçmenlerin ve yerlilerin sahip olduğu ortak dini inancın, İslamiyet'in, her iki grup arasındaki çatışmaları engellediği kabulünden, merkezin göçmenlerin iskânında gösterdiği hassasiyetin yerelde de tatbik edildiği inancından ve nihayetinde göçmenlerden kalan çok az belgenin günümüze ulaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de çoğu durumda okuma yazma ve hatta Giritliler örneğinde olduğu gibi Türkçe dahi bilmeyen göçmenler sıkıntılarını iletebilecekleri mercilere ulaşamamıştır.

Öte yandan kitlesel göçlerin Anadolu kentleri üzerindeki etkilerini yadsıyan bakış açısının nedenleri ne olursa olsun, bu kabulün, kültürel ve toplumsal hayatta yaşanan açık ve örtük çatışmaları, bu çatışmaların neden olduğu değişimi ve toplumsal hayatta yaşanan kırılmaları anlaşılır kılmadığı açıktır. Bu nedenle çalışmada, 1920'li yıllarda Antalya'daki kültürel ve toplumsal hayat ile ilgili belirlemelerde bulunmadan önce, kentin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfusuna ayrıntılı olarak değinilmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya'da kültürel ve toplumsal hayatın kitlesel göçlerden etkilendiği, daha doğrusu kültürel ve toplumsal hayatın kitlesel göçler tarafından belirlendiği tezi üzerinde durulmuştur.

Nüfus hareketlerinin kentteki toplumsal ve kültürel hayat üzerindeki etkilerinin ele alındığı ikinci bölümde, ilk olarak, mübadillerin kente iskân edildiği 1924 yılında yaşanan suç patlamasına değinilmiş ve asayiş meselelerindeki artış ile kitlesel göç ve yoksulluk arasında bir ilişki kurulmuştur. Tezin ikinci bölümünde, "Mekânlar" başlığı altında incelenen çalgılı ve sahneli kahvehaneler de, basit asayiş meseleleri ve işgal yılları ile kitlesel göçlerin kent kültürü üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmıştır*. Gerçekten de gerek Girit ve Selanik'ten gelen göçmenler gerekse de İtalyan işgali yılları⁵, Antalya'da kent kültürünü ve toplumsal hayatı büyük ölçüde değiştirmiş ve popüler kent kültürü olarak tanımlanabilecek bir kültürün

* Burada, çalgılı ve sahneli kahvehanelerin, Antalya'da ilk olarak ne zaman tarih sahnesine çıktığı konusunda kesin bir yargıda bulunmanın güç olduğunu belirtmeliyiz. Bu konuda belirli bir tarih belirlemek güç olduğu kadar keyfidir de, fakat 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ve daha çok da I. Dünya Savaşı ve savaşı takip eden yıllarda, kentte bu mekânların sayılarında bir artış olduğu ve bu artışa karşılık "geleneksel" birliktelik biçimlerinin eski itibarını yitirdiği muhakkaktır.

⁵ İtalyan varlığının kentin kültürel ve toplumsal hayatı üzerinde etkisi olduğu açıktır. 1913 yılından itibaren İtalyanlar, gerek Antalya'da açtıkları mektepler ve mağazalar aracılığıyla gerekse de kente yerleşen İtalyan vatandaşları aracılığıyla, Antalya'daki toplumsal hayat üzerinde etkili olmuştur. Bir İtalyan kaynağına göre 1913 yılında Antalya'da açılan mektepte yüzden fazla öğrenci okuyordu. Bkz. Mevlüt Çelebi, "İtalyan Sömürgeciliğinin Hedef Kenti Antalya", (haz) Necdet Ekinci-Hatice Akın, **Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu (Antalya 18-19 Aralık 2003) Sempozyum Bildirileri**, Antalya, 2006, s. 174. Ayrıca İtalyanlar, işgal yıllarında Antalya'da bir sinema açmışlardı. Mazlum Adıson, Antalya'nın işgali ve İtalyanların Antalya'daki faaliyetlerini anlattığı hatıratında, İtalyan subaylarının Yenikapı'da her gece düzenledikleri balolardan, danslı partilerden bahseder. Bkz. Mazlum Emin Adıson, "Antalya'nın Kara Günleri 42", **Antalya**, Sayı: 5242 (29 Mayıs 1963).

doğmasına neden olmuş, yer yer şiddet ve melankoliden beslenen bu kültür “geleneksel” birliktelik biçimlerini olumsuz yönde etkilemiştir⁶.

Tezin üçüncü bölümünde, kentte yaşanan asayiş meselelerine ve bir dizi başka aşırılığa karşı alınan tedbirlerin yanı sıra davranışların denetimi ve kodlanması çabalarına değinilmiştir. Her ne kadar peşi sıra gelen savaşlar ve kitlesel göçler kentte asayiş sorunlarının artmasına neden olsa da, 1920’li yıllardan itibaren davranışlar, Cumhuriyetin telkin ettiği adab-ı muaşeret kurallarına, toplumsal alışverişin gereklerine tabi tutulmuş, bütün bu kurallar insanları kendi kapalı hayatlarının dışına çıkarırken, onları toplumun övgüsü ya da yergisine muhatap kılmıştı. Toplumsal hayatın ve bir dizi aşırılığın denetimine yönelik bütün bu çabalar, aynı zamanda, kentteki Cumhuriyetçi entelektüelleri popüler kent kültürü ile çatışmaya da sürüklemiştir. Şiddet ve bunalımdan beslenen popüler kent kültürü ve bu kültürün yansıması olan mekânlara; çalgılı ve sahneli kahvehanelere yönelik yoğun eleştiriler bu çatışmanın en açık göstergeleridir⁷.

Tezin dördüncü bölümünde, 1923 ile 1932 yılları arasında, Antalya’da, Cumhuriyetin kültürel ve toplumsal hayat politikaları ve bu politikalara yön veren cemiyetlerin çabaları incelenmiştir. Bu bölümde önce entelektüellerin ideal kent arayışı ve cemiyetlerin faaliyetlerine değinilmiş, daha sonra, aslında oldukça karmaşık nedenlere dayanan toplumsal ve siyasi tepkiler ele alınmıştır.

Çalışma Esnasında Karşılaşılan Güçlükler

“Antalya’da Toplumsal ve Kültürel Hayat (1923-1932)” başlıklı bu çalışmanın içeriği, erken Cumhuriyet dönemi Antalya gazetelerini tararken karşılaştığımız çok sayıdaki zabıta olayının dikkatimizi çekmesi sonucu oluştu. Nüfusu oldukça küçük olan bir kentte, bu basit asayiş meseleleri, nasıl bir konuyu araştırmamız gerektiğinin ipuçlarını sunuyordu. Ancak, öncelikli olarak, bütün bu zabıta vukuatlarını belirli bir kültürel ve toplumsal bağlama yerleştirmek gerekiyordu. Bu nedenle kentin belirli bir dönemdeki tarihini, mümkün olduğu

⁶ Burada bir noktanın daha altını çizmek istiyoruz. İki dünya savaşı arasında kalan dönem boyunca, I. Dünya Savaşı’nın neden olduğu nüfus hareketliliği ve büyük demografik yıkım ile 1920’li yılların sonlarında ortaya çıkan ekonomik kriz, sadece Akdeniz’de değil, bütün dünyada, bir dizi siyasal, kültürel ve toplumsal karışıklılığa neden olmuştu. Eric Hobsbawm’ın “aşırılıklar çağı” olarak tanımladığı bu dönemin, bütün Akdeniz coğrafyasına eşlik eden bir “çöküş dönemi” olduğunu hatırlamak gerekiyor. Dönemin genel özellikleri ile ilgili olarak bkz. Bkz. Pamela Pilbeam, "Social and Economic Developments in Europe, 1890–1939", (ed) Nicholas Atkin - Michael Biddiss, **Themes in Modern European History 1890-1945**, New York, 2008; Martin Kitchen, **Europe Between the Wars**, London, 2006; Dudley Baines, **Emigration From Europe 1815-1930**, London, 1991.

⁷ İki dünya savaşı arasında kalan dönemde, gerek Avrupa’da gerekse Asya ve Amerika’da, siyasi iktidarların toplumsal hayatta yaşanan “çöküş”e ve aşırılıklara karşı aldıkları tedbirler, birbirine çok benzemektedir. Amerika için bkz. Paul Boyer, **Urban Masses and Moral Order in America 1820-1920**, London, 1992; İtalya için bkz. Ruth Ben-Ghiat, **Fascist Modernities: Italy 1922-1945**, London, 1996; Japonya için bkz. (ed) Elise K. Tipton, **Society and the State in Interwar Japan**, London, 1997; Yunanistan için bkz. Marina Petrakis, **The Metaxas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece**, London, 2006.

kadar bütüncül bir biçimde ele almaya çalıştık ve asayiş olaylarındaki artışı; 20. yüzyılın başlarından itibaren kent nüfusunun yaşadığı değişim ve savaş yılları ile göçlerin neden olduğu yoksullukla ilişkilendirdik. Bu çaba, hem çok farklı kaynaklardan bilgi edinmeyi hem de bu farklı kaynaklardan derlenen bilgiler aracılığıyla anlamlı bir metin oluşturmayı zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluk, araştırma esnasında ve metnin yazımında büyük güçlükler neden olmuştur.

Gazete taramaları sırasında dikkatimizi çeken bir başka nokta da, çok sayıdaki çalgılı ve sahneli kahvehanelerin gazetelere verdiği ilanlardı. Bu ilanları, bu mekânlara yönelik yoğun ilginin bir göstergesi olarak kabul ettik ve daha sonra, bu mekânların belirli bir dönemde neden bu kadar çok ilgi çektiğinin peşine düştük. Hem zabıta meselelerinin hem de popüler kültür mekânlarının giderek çalışmanın merkezinde yer alması (ki bu bilinçli bir tercihten ziyade kaynakların yönlendirici etkisi nedeniyleydi) dönemin resmi kültür kurumlarının ve toplumsallaşma mekânlarının, başlangıçta, daha çok denetleyici işlevleriyle ele alınmasını zorunlu kılmıştı. Ne var ki Türk Ocağı gibi dönemin resmi kültür kurumları ile balo ve müsamer mekânları gibi “asri” toplumsallaşma mekânlarının üzerinde daha ayrıntılı çalışınca, bu kurum ve mekânların kentliler tarafından çok az ilgi gördüğü sonucuna ulaştık. Bu durumda çözülmesi gereken bir başka soruyla karşı karşıya kalındı. Acaba, çalgılı ve sahneli kahvehaneler ya da incesaz veya kanto neden bu dönemde kentliler tarafından bu kadar çok talep edilmişti?

Bu mekânların bu denli popüler olmalarının, çalgılı ya da sahneli kahvehanelerin kentlilerin özlemlerini yakalayabilmelerinden kaynaklandığı açıktır. Fakat bu mekânlarda icra edilen müzikler ya da sahnelenen oyunlar, hangi nitelikleriyle sıradan kentlilerin ilgisine mazhar olmuştu? Ya da bu mekânları Cumhuriyetin “asri kültür ve toplum” tahayyülü ile çatışmaya sürükleyen etkenler nelerdi? Bu soruları yanıtlamak, bir dizi boşluk nedeniyle, oldukça güç olmuştur. Bu boşluk, ilk olarak, kahvehanelerle ilgili akademik veya popüler literatürün, kahvehaneleri, geçmişten bugüne değişmeyen, “tarihsiz” mekânlar olarak ele almalarından kaynaklanmaktadır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk yılları arasında kalan dönemde İstanbul veya İzmir kahvehaneleri üzerine yazılmış en ayrıntılı kaynaklarda bile kahvehanelerin yaşadığı değişime nedenleri ve sonuçları ile değinilmemiştir.

Bununla birlikte çalgılı ya da sahneli kahvehanelerin bu dönemdeki işlevlerinin anlaşılması önündeki daha önemli güçlük, kent kültürünün ürünlerinin derlenmemiş olmasıdır. Bu durum bir açıdan anlaşılır nedenlere dayanmaktadır. Çünkü dönemin entelektüelleri, popüler kent kültürünü ve bu kültürün ürünleri olan müzikleri ya da oyunları “zevksiz”, “bayağı” ve hatta “müstehcen” olarak tanımlamışlar ve bu dönemin sonunda çalgılı kahvehaneler yerini “asri” salonlara, tuluatlar modern tiyatro ve sinemalara, kanto da tango ve valse bırakmıştır. Bu

sürecin kaynaklar açısından yarattığı sorun, Cumhuriyetin ilk yıllarında popüler kent kültürüne yönelik bu küçümseyici tutumun, bu alandaki muazzam sözlü birikimin yok olmasına, bu mekânlarda temsil edilen sözlü kültürün hiç derlenmemesine neden olmasındır. Cumhuriyet kadroları, Türk Ocakları ve daha sonra Halkevleri aracılığıyla Türk kültürünü açığa çıkarmak için köylere yönelmişler, burada Türk kültürünün “halis”, “bozulmamış” numunelerini bulmak istemişlerdi. Halkevlerinin derleme komisyonları saz şairlerinin eserlerini, halk türkülerini, atasözleri ve deyimleri derlemede büyük bir çaba ve başarı gösterdiler*. Ne var ki aynı çaba sözlü kültürün kentli örneklerini derlemek için gösterilmemiştir.

Popüler kent kültürlerinin anlaşılmasının, sadece kent tarihleri için değil; “asrılık”, “muhafazakârlık”, “ilericilik”, “gericilik” gibi müphem kavramlarla tartışılan dönemin makro tarihinin anlaşılmasında da oldukça işlevsel olabileceği düşüncesindeyiz. Öte yandan bunun, burada yapılandan çok daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı araştırmaları gerektirdiği de muhakkaktır.

Çalışma esnasında karşılaşılan bir diğer güçlük, Antalya’nın 1920’li yıllarına bütün özgünlüğünü veren, kentin oldukça karmaşık nüfus yapısı olmuştur. Zira 20. yüzyılın başlarından itibaren kent nüfusunun yaşadığı değişim, Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya’nın toplumsal ve demografik görünümünü ortaya çıkarmayı güçleştiriyordu. Fakat kentin karmaşık nüfus yapısı, Antalya’da Cumhuriyetin kültürel, siyasal ve toplumsal yönelimlerini şekillendiren etkenleri anlamamızı da kolaylaştırdı. 1920’li yılların ortalarında Belediye Reisi Giritli Zeki’nin kentte neden olduğu siyasi dedikodular ve daha sonra 1930 yılındaki olaylı belediye seçimleri, sadece iktisadi faktörlerle açıklanamayacak olaylardı ve kentin karmaşık nüfus yapısının bu olaylar üzerindeki etkisi yadsınamazdı. Kent nüfusu, aynı zamanda, başta Girit göçmenleri olmak üzere, mübadillerin ve diğer göçmenlerin kentle bütünleşmelerini engelleyen ve onları Cumhuriyetin kültürel ve toplumsal reformlarıyla açıkça sürtüşmeye iten etkenler arasında yer almıştır.

Kaynaklar

Bir dönemin tarihini, kent tarihi olarak çalışmak oldukça güç bir iş. Böyle bir çalışma, kaynakların mümkün olduğu kadar “tüketici” bir biçimde ve üstelik sadece ele alınan dönemle sınırlı kalmadan taranmasını gerektiriyor. Bu tezin yazımında da, oldukça kapsamlı bir kaynak taraması yapıldı. Dönemin, kitlesel göçlerin neden olduğu karmaşık yapısı göz önüne alındığında da, kaynakların sadece belirli bir dönemle sınırlı olarak kullanılması

* Antalya Halkevi Derleme Komisyonu’nda çalışan Naci Kum Atabeyli ve Faruk Ediz gibi isimler Antalya saz şairlerinin eserlerini, türkülerini, mani ve deyimleri derlemiştir. Bu derlemelerin bir bölümü Antalya Halkevi dergisi olan Türkakdeniz yayımlanmadan önce Resmi Antalya gazetesinde yayımlanmıştır.

düşünülemezdi. Bu nedenle, CHF Teftiş Raporlarından⁸ 1920, 1930 ve 1940'lı yılları da kapsayan Antalya yerel basınına, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayımlanan Konya Vilayet Salnameleri'nden Antalya İmar ve İskân İl Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan "Mübadele İskân Defterleri"ne ve Ankara Kızılay Arşivi'nde bulunan belgelerden Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde mevcut olan belgelere kadar, pek çok kaynağı incelemek durumunda kaldım.

Çalışmada kullanılan arşiv belgeleri arasında, ilk olarak, Antalya İmar ve İskân İl Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 94, 95 ve 96 numaralı "Mübadele İskân Defterleri" vardır*. Defterler, 1924 ile 1929 yılları arasında Antalya merkeze ve merkeze bağlı çiftliklere iskân edilen mübadillerin tek tek isimlerine, çocuk sayılarına, mesleklerine, Antalya'ya nereden geldikleri ve Antalya'da nereye iskân edildiklerine, kendilerine ne tür arazi ya da dükkân verildiğine ilişkin ayrıntılı bilgiler içermektedir. Defterler büyük boy olup, 94 numaralı defter 289, 95 numaralı defter 281 ve 96 numaralı defter 299 sayfadır. 94 numaralı defterin; 1. ve 80. sayfalar arasında kalan bölümü Zeytinköy'e, 86. ve 140. sayfalar arasında kalan bölümü Polidomus Çiftliği'ne, 145. ve 289. sayfalar arasında kalan bölümü Kındıra Çiftliği, Abdurrahmanlar, Yanköy ile kent merkezine iskân edilen mübadiller hakkında bilgi vermektedir. 95 numaralı defterin; 1. ve 49. sayfalar arasında kalan bölümü Yeniköy Çiftliği'ne, 50. ve 66. sayfalar arasında kalan bölümü kent merkezine, 68. ve 118. sayfalar arasında kalan bölümü Keşirler Çiftliği'ne, 134. ve 261. sayfalar arasında kalan bölümü Çirkinoba'ya, 264. ve 281. sayfalar arasında kalan bölümü de kent merkezine iskân edilenler hakkında bilgi verir. Son olarak, 96 numaralı defterin; 1. ve 32. sayfalar arasında kalan bölümü Manavoğlu Kırısı ile kent merkezine, 42. ve 62. sayfalar arasında kalan bölümü Yukarı Dumanlar'a ve 70. ve 299. sayfalar arasında kalan bölümü de kent merkezine iskân edilen mübadiller hakkında bilgi verir. Bu bilgiler kente gelen mübadillerin ekonomik profillerini ortaya çıkarmakta oldukça faydalıdır.

Bununla birlikte "Mübadele İskân Defterleri", kente gelen mübadillerin sayısı ve meslekleri hakkında çok önemli veriler içerse de, bu veriler Nüfus Mübadelesinin toplumsal yönünün anlaşılmasında yeterli değildir. Ayrıca, defterler sadece 1924 ile 1929 yılları arasında kente iskân edilen mübadillerle ilgili bilgi içermektedir. Bu nedenle, 1924 ve 1933

⁸ Burada, CHP Isparta Bölgesi Müfettişi ve Aydın Mebusu Adnan Bey (Menderes) tarafından hazırlanan 1935 yılına ait rapordan beni haberdar eden Faysal Mayak'a müteşekkir olduğumu belirtmeliyim. Faysal Mayak'ın çalışması için bkz. Faysal Mayak, "Adnan Menderes'in Teftiş Raporlarına Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütü Çalışmaları", *ÇTTAD*, VI/15, 2007/Güz.

* Antalya Bayındırlık ve İskân İl Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan belgeler sadece "Mübadele İskân Defterleri" ile sınırlı değildir. İlgili arşivde Cumhuriyet döneminde Antalya'ya yönelik göçlerin tümüyle ilgili (Mübadele, Kıbrıs, Yugoslavya, Tunceli, Bulgaristan göçmenleri ile ilgili) "İskân Defterleri", "Muhacir veya Mübadiller Şahsi Dosyaları" bulunmaktadır. Aynı arşivde Cumhuriyet döneminde Antalya'da aşiretlerin iskânı ile ilgili de çok sayıda dilekçe ve defter bulunmaktadır.

yılları arasında Antalya'ya iskân edilen mübadillerin hem toplam sayılarının hem de kentte karşılaştıkları sorunların ve iskân esnasında yaşanan sıkıntıların daha iyi anlaşılabilmesi için Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan şikâyet dilekçeleri ile İmar ve İskân Vekâleti'nin kente gönderdiği müfettişlerin raporlarından ve iskân istatistiklerinden de ayrıntılı olarak faydalanmak gerekmiştir. Ayrıca, bu çalışma dâhilinde, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri arasında bulunan CHF Kataloğu'ndan, özellikle de 464.1903.1 numaralı dosyadan ayrıntılı olarak faydalanılmıştır. Oldukça karışık bir durumda olan bu dosyada Antalya merkezden ya da ilçe ve köylerden CHF Genel Sekreterliği'ne veya CHF İl Yönetim Kurulu'na değişik tarihlerde çekilen şikâyet telgrafları, belediye seçimleri, köylüler arasındaki sınır anlaşmazlıkları, Antalya Türk Ocağı ve Antalya Halkevi'nin yazışmaları gibi çok farklı konularda belgeler vardır. Dosya tarih sırasına göre numaralandırılmadığı için, 1925 yılına ilişkin bir yazışma dosyanın 105. sayfasında bulunurken, 1936 yılına ait bir yazışma dosyanın 91. sayfasında bulunabilmektedir. Tezdeki dipnotlarda ilgili dosyaya atıf yaparken, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki dosya numaralarını takip ettik.

Öte yandan her ne kadar bu çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgelerden ayrıntılı olarak faydalanılsa da, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgelerin genel olarak kent tarihi çalışmaları için tatminkâr olduğunu söylemek güçtür. Zira arşivde, Nüfus Mübadelesi ve mübadillerin iskânıyla ilgili var olan belgeler hariç, 87 yıllık Cumhuriyet tarihine ilişkin çok az evrak kendisine saygın bir yer bulabilmiştir. Sadece Antalya'nın değil, Anadolu'nun hemen her kentinde ve belli başlı kasabalarında faaliyet göstermiş olan Türk Ocaklarının, Cumhuriyetin ilk yıllarında düzenledikleri müsamere, balo ve toplantılarla Anadolu kentlerinin toplumsal hayatı üzerinde etkili olmuş Himaye-i Etfal Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti ve Muallimler Birliğinin, hatta Halkevleri ya da Halk Odalarının faaliyetleri ile ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde çok az belge vardır ve var olan belgeler de oldukça dağınık bir haldedir*. Oysa Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu kentlerinin kültürel ve toplumsal hayatına şekil vermeye çalışan bu cemiyetlerin faaliyetleri, erken Cumhuriyet kent tarihi araştırmalarında oldukça aydınlatıcı olabilirdi. Bu durumun tek istisnasının, kendi arşivine sahip olan ve bu çalışmada da kullanılan Kızılay Arşivi ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti belgeleri olduğunu belirtmek gerekiyor. Fakat bu çalışma için Ankara Kızılay Arşivi'nde Antalya ile ilgili bulunan belgelerin çok azı kullanılabilmiştir. Çünkü arşivde bulunan belgeler, ağırlıklı olarak, idari ve mali kararlarla ilgilidir ve içerikleri açısından, hayal kırıcıdır.

* Bu durum özellikle de CHP Kataloğu için daha doğrudur. CHP Kataloğu'nda bulunan Teftiş Raporları bile belirli bir sayfa numarası takip etmez. Ayrıca ilgili raporların bazı sayfaları eksiktir veya orijinal belgede ekte olduğu ifade edilen belgeler (mektup, dilekçe, telgraf vs.) çoğu durumda raporun bulunduğu dosyada mevcut değildir.

Çalışma dâhilinde Konya Vilayet Salnameleri'nden de faydalanılmıştır. Konusu erken Cumhuriyet dönemi olan bir tezde, Vilayet Salnamelerinin kaynak olarak kullanılmasının bir tek nedeni vardır. O da, salnamelerdeki istatistikî verilerin uzun dönemli karşılaştırmalar yapmaya elverişli olmasıdır. Fakat Konya Vilayet Salnameleri'nde Antalya ile ilgili verilen bilgilerin (bu çalışmada Konya Vilayet Salnameleri'nin tümü ayrıntılı olarak incelenmiş, on tanesi de kaynak olarak kullanılmıştır) oldukça sınırlı ve çoğu durumda bir diğzerinin tekrarı nitelikte olduğunu da belirtmek gerekir.

Kaynaklarla ilgili olarak yerel basın ve sözlü tarihe de değinmek gerekiyor. Aslına bakılırsa bu tezin şekillenmesinde her iki kaynak grubunun belirleyici bir yönlendiriciliği oldu. İlk olarak, Yenikapı ve Şarampol'de yaptığım çok sayıdaki sözlü görüşme, bana, nasıl bir konuyu araştırmam gerektiğinin ipuçlarını sunmuştu. En büyük talihim, Antalya Yenikapı'da (Haşim İşcan Mahallesi'nde), bugün bile, 1920'li yılların kültürel ve toplumsal dokusunun yaşaması olmuştur. Yenikapı'da hala, düğün arabalarının peşine klarnetli müzisyenler takılıyor; gerçekten de yoksul bu insanlar, rakıyı, sınırsız bir biçimde, sokak aralarında ve bazen artık sayısı çok azalmış büyük sanatçıların klarneti eşliğinde tüketmeye devam ediyorlar. Yenikapılıların kolektif belleğinde, Nüfus Mübadelesinin ve mübadele sonrasında yaşananların izleri hala canlı. İhtiyarlar, yitirdikleri toprakların acısını bugün bile yaşıyorlar. Şarampol, Yenikapı'ya kıyasla daha fazla değişmiş olsa da, ikinci ve hatta üçüncü kuşak Giritliler Yunanca konuşuyorlar ve geçmişi hala hatırlarında tutuyorlar.

Çalışmada, sözlü tanıkların anlattıkları, dönemin asayiş meselelerini günü gününe sütunlarına yansıtan ve 1920'li yılların kültürel ve toplumsal hayatı hakkında çok önemli bir kaynak olan yerel gazeteler vasıtasıyla da teyit edilmiştir. Bundan başka yerel basın, Antalya'daki toplumsal hayatın karmaşasını ortaya çıkarmamızda da çok faydalı bir kaynak olmuştur. İngiltere ya da Fransa'da asayiş meseleleri hakkında araştırma yapan tarihçilerin ayrıntılı olarak tutulmuş ve çok iyi muhafaza edilmiş istatistikî verilerle⁹ çalışma imkânına sahip olmadığımız için, gazeteleri bu boşluğu kapatmak için kullanmak akla gelen ilk yoldu. Ayrıca, bugüne kadar Büyükşehir Belediyesi'nin Antalya Meyve ve Sebze Hali'ndeki depolarında saklı tutulan ve Antalya'nın 1920 ile 1930 yılları arasında kalan döneminin en önemli tanığı durumunda olan Antalya ve Zümrütova gazetelerinin nüshalarını içeren yerel basın arşivi, ayrıntılı olarak bu araştırmada kullanılmıştır. Bugün Antalya Kent Müzesi Kent

⁹ Bu istatistikler, Fransa ve İngiltere'deki tarihçilere, suçların niteliğini, suç mekânlarını ve suçluların bizatihi kendisini uzun dönemli olarak takip edebilme imkânı verir. Böylece; "kentleşme", "göç", "işsizlik", "bireyselleşme", hatta "yalnızlık" ve "umutsuzluk" gibi kavramlar tarih araştırmalarının kapsamına girebilmiştir. Böyle bir tarihçiliğin kaynaklarının ve imkânlarının değerlendirildiği iki çalışma için bkz. Joanna Innes-John Styles, "The Crime Wave: Recent Writing on Crime and Criminal Justice in Eighteenth-Century England", **The Journal of British Studies**, Cilt: 25, No: 4, 1986; A. R. Gillis, "Literacy and the Civilization of Violence in 19'th-Century France", **Sociological Forum**, Cilt: 9, No: 3, 1994.

Belleği Merkezi'ne alınan bu gazeteler, çok yakında araştırmacılara açılacaktır. Antalya Kent Belleği Merkezi'nde, 1923 ile 1927 yılları arasında, 1924 ile 1925 yılının Ocak ayı boyunca 4 sayfa, daha sonra 2 sayfa olmak üzere, Cumartesi günleri hariç haftada altı gün yayımlanan 489 adet Antalya gazetesi ile 1928 ile 1929 yılları arasında haftada iki defa yayımlanan Zümrütova gazetesinin 48 nüshası bulunmaktadır. Ayrıca Ankara Milli Kütüphane'de bulunan az sayıdaki Antalya, Anadolu, Tenvir* ve Yeni Türkiye gazeteleri ile Doğu dergisinin nüshaları ile Resmi Antalya gazetesinin 1929 ile 1940 yılları arasında yayımlanan bütün nüshaları çalışma dâhilinde incelenmiştir.

Burada son olarak kent tarihlerinin, bu çalışma için de kullanılan Türkiye dışındaki kaynaklarına da değinmek gerekiyor. Anadolu'da pek çok kentin, ister 19. yüzyılı isterse de 20. yüzyılı araştırılmak istensin, karşılaşılabilecek en büyük güçlük, kentleri kendi yerelliği ile ifade eden kaynakların sınırlılığıdır. Şer'iyye Sicilleri dışında merkezi arşivlerde bulunan belgelerin çok azı, gerçekten de yerele ilişkin kapsayıcı ve anlamlı bir sonuç edinmeye imkân tanır. Öte yandan kent tarihi çalışmalarında gözden kaçırılan bir başka nokta da, 1922 yılına kadar Anadolu'daki pek çok kentin çok dilli yapısıdır. Bu yapı, Osmanlıca dışında, Anadolu'da konuşulan bu dillerden hiç değilse birini bilmeyi gerekli kılar. İzmir'de, 19. ve 20. yüzyılda yayımlanan Yunanca gazetelerin (Kozmoz, Elefteroz, Tipos, Amalthia, Taros, Patris, Estia, Nea İzmir, Telgrafoz, vd.) sayısı düşünüldüğünde, bu gerekliliğin aslında bir zorunluluk olduğu da açığa çıkar. Elbette bu sayı Rum nüfusun yaşadığı Anadolu'nun diğer yerleşim yerlerinde, en iyi ihtimalde dahi bir veya ikinin üstüne çıkmamıştı. Fakat kentlerin tarihini kendi yerelliği içinde anlayabilmek için kent tarihçilerinin bu kaynakları tanımaları ve okuyabilmeleri bir zorunluluktur. Ayrıca, Anadolu kentlerinin tarihi ile ilgili olarak, sadece Yunanca, Ermenice ya da Bulgarca kent gazetelerinin değil, bu dillerde yazılmış hatıraların da oldukça önemli olduğunu ifade etmeliyiz. Anadolu Rumları Yunanistan'a gittiklerinde geride bıraktıkları kentlerle ilgili hatıralarını çok erken tarihlerde derlemeye ve yazmaya başlamışlardı. Bu çalışmada da kaynak olarak kullanılan Hacıpetru Panayitis'in 1969 yılında yayımladığı *İstoria tis Attalias*'ı ya da her ne kadar birincisini büyük ölçüde tekrar etmiş olsa da 1989 yılında Atina'da yayımlanan G. Pehlivanidis'in *Attelia kai Atteliathe*'si; küçük bir bölümü *Alanya* adıyla Türkçe'ye çevrilen Vosos Voyacoğlu'nun *İ Pisidia tis Mikra Asias*'ı; Lazaros Aşıkoğlu'nun Isparta Barla'yı anlatan *Kilaman Nimes Enos Mikra Aisati*'si; Isparta'yı anlatan V. Vostancoğlu'nun *İ Sparti tis Mikra Asias*'ı ile Periklis Papazoğlu'nun *İ Yenetira mu Sparti*'si bu türe örnek birkaç kitaptır. Yine 20. yüzyılın başlarında Atina'da

* Tenvir gazetesi, Antalya yerel basın tarihi "literatürü"nde bilinmeyen bir gazetedir. Bu gazetenin varlığından ve birkaç nüshasından, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki bir belgenin eki olmaları nedeniyle, tamamen şans eseri olarak haberdar olduk.

yayımlanan *Mikrasiatika Hronika* ya da *Ksenofanis* gibi dergiler de, Anadolu kentlerine ilişkin folklorik ve kültürel derlemelerin yer aldığı yayınlar arasında bulunmaktadır ve bu dergilerde Anadolu kentlerinin nüfusu, toplumsal ve kültürel hayatı ile ilgili ilginç bilgilere tesadüf etmek her zaman için mümkündür.

1. BÖLÜM

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA KENTİN TEMEL BİLEŞENLERİ: ALTYAPI, NÜFUS ve GÖÇLER

Antalya, Pamfilya limanlarının Batı Pamfilya'ya hâkim olan Bergamalılara kapalı kalması ya da diğer limanlarla rekabet edebilmek amacıyla, İ.Ö. 2. yüzyılın sonlarında Bergama Kralı II. Attalos tarafından kuruldu¹⁰. Ne var ki Bergama Kralı III. Attalos'un ölümünden sonra Bergama Krallığı Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdi ve Romalılar eski Bergama Krallığı'nı bir eyalet haline getirerek, ona, "Provincia Asia" adını verdiler, ancak Pamfilya'yı "Provincia Asia"ya dâhil etmediler. Romalıların bu kararında, ulaşılması güç Pamfilya'nın idaresini üzerlerine almak istememeleri kadar, onların Pamfilya aracılığıyla idare edilen Doğu Akdeniz ticaret sahasına karşı bir ilgileri bulunmaması da etkili olmuştu. Bu dönemde Pamfilya korsanların hâkimiyeti altına girdi.

Korsanların etkinlik döneminde Bergamalıların meydana getirdiği iktisadi sistem yok oldu. Korsanların faaliyetleri ancak 4. ve 6. yüzyıllarda denetim altına alınabildi ve bu dönemden sonra Antalya, yavaş yavaş, Anadolu'nun önemli ticaret kentleri arasına girdi. Kentin dışındaki verimli tarım alanları, Mısır, Suriye ve Filistin'le olan ticaret kentin bu dönemdeki iktisadi gelişimini hızlandırdı.

10. yüzyılda Antalya; Rumların, Yahudilerin, Müslümanlar ve Ermenilerin ticaret yaptığı uluslararası bir ticaret merkeziydi. 11. yüzyılda, Antalya'da ticaretle uğraşan ve oldukça iyi örgütlenmiş Yahudi cemaatinin varlığını belgeleyen kayıtlar (Genizah belgeleri), kentin bu dönemdeki ticari etkinliğinin tanıklarındır¹¹.

Antalya'nın Suriye, Kıbrıs ve Mısır ile İtalya arasında transit liman olarak rolü 11. yüzyıldan itibaren giderek güçlendi. Venedikliler, sırasıyla; 1082, 1148, 1187 ve 1198 yıllarında, kentte serbest ticaret yapma ayrıcalığını elde ettiler, Pisalılar ve Cenevizliler de bu dönemde, Antalya'da ticaret yapıyorlardı.

Kentin ticari etkinliği 13. yüzyıldaki Haçlı Seferlerinin neden olduğu karışıklıktan da etkilenmedi. Hatta yüzyılın ilk yıllarında, İtalyan Aldobrandini'nin kente hâkim olması, Antalya'nın Batıyla olan ticari ilişkilerini daha da hareketlendirdi. 1206'da Sultan Giyaseddin

¹⁰ von Joachim Gorecki, "Antalya: Ein Kampf um den Hafen des Attalos", (ed) J. Gorecki-E. Schallmayer, **Heroische Landschaften: Eine Pittoreske Reise zu den Antiken Statten der Türkischen Mittelmeerküste**, 2000, s. 90; Sviatoslav Dmitriev, "Three Notes on Attalid History", **KLIO**, Band: 81, Heft: 2, 1999. s. 402-403.

¹¹ David Jacoby, "What Do We Learn About Byzantine Asia Minor From the Documents of the Caire Genizah?", (ed) David Jacoby, **Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean**, Ashgate Variorum, 2001, s. 87, 91.

Keyhüsrev tarafından kuşatılan Aldobrandini, Kıbrıs'tan gelen yardım sayesinde kenti savundu, fakat Sultan kenti tekrara ablukaya aldı ve Antalya, Mart 1207'de Selçukluların eline geçti. Kentin hâkimiyetindeki bu değişim de Antalya'nın Doğu Akdeniz'deki ticari etkinliğini bir kesintiye uğratmamıştır. Venedikliler ticari ilişkilerini Selçuklular döneminde de devam ettirdiler. Bu dönemde Venediklileri Antalya'ya götüren nedenlerden en önemlisi Mısır ve Antalya arasındaki ticari ilişkilerdi¹².

14. yüzyılda Antalya, güney Akdeniz'deki ticaret kentlerinin en hareketlisiydi. 14. yüzyılda sadece bir Hıristiyan limanı, o da Hindistan ve Orta Asya yolları üzerinde bulunan Lajazzo Limanı Antalya ile rekabet edebiliyordu. Büyük ve mamur bahçelerle çevrilmiş olan kent geniş bir körfezin sonunda bulunuyor, çok kalabalık olan yerli halkı Müslümanlar, Rumlar ve Yahudiler'den oluşuyordu. 14. yüzyılda Chalons, Narbonne, Perpignon ve Lombardia kumaşları kente kolayca geliyordu. Bu dönemde Antalya ve Mısır arasındaki ticari ilişkiler de oldukça hareketliydi. Kent, Mısır'a; ahşap, demir, zift ve köle ihraç ediyor, bunların karşılığında Mısır'dan; şeker, baharat, biber ve keten ithal ediyordu¹³.

Bununla birlikte 15. yüzyılın sonlarından itibaren kent, Atlantik ekonomisinin yükselişi ve Mısır'ın 1516-17 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesinin ardından, tedrici olarak Akdeniz ticaretindeki etkinliğini yitirmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Akdeniz sahillerine hâkim olan sıtma da kentin nüfusunu ve ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemişti. Hatta 17. ve 18. yüzyıllarda Antalya'yı sık sık ziyaret eden Bourbon Krallığı'na bağlı tüccarlar, Fransızları kente bir konsolos atamaya bile ikna etmiş olmalarına rağmen, sıtma nedeniyle kentte sürekli bir Fransız temsilci bulundurulması fikrinden vazgeçilmişti¹⁴.

Bu uzun küçülme döneminden sonra, 19. yüzyılın ilk yıllarında kent, ticari faaliyetleri ve İskelenin hareketliliği ile dikkate değer bir canlanma gösterdi. Bu dönemde Fransız Devrimi ile Napolyon'un yükselişi ve düşüşüne eşlik eden savaşlar Avrupa'da tahıl ihtiyacını ortaya çıkarmış, Avrupa devletleri, peşi sıra yeni tahıl ambarları aramaya koyulmuşlardı. Keşfedilen yeni tahıl ambarları arasında Antalya da vardı. 1812'de Antalya'ya gelen Francis Beauford bu hareketliliğe değinmiş, Akdeniz'de konuşlanan İngiliz birliklerinin buğday talebinin ve bu talebin Sicilya'dan karşılanamamasının, Psara ve Hydra adalarının girişimci sakinlerini özendirdiğini, bu nedenle buğday peşindeki İngilizlerin, bu denizi çevreleyen bütün kıyıların altını üstüne getirdiğini ifade etmiştir¹⁵.

¹² W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (çev) Enver Ziya Karal, Ankara, 2000, s. 335.

¹³ W. Heyd, **A.g.e.**, s. 613.

¹⁴ Suraiya Farooqı, "Exporting Grain From The Anatolian South West: The Power And Wealth Of Tekelioğlu Mehmet Ağa And His Magnate Household", (ed) Antonis Anastasopoulos, **Provincial Elites in the Ottoman Empire**, Crete University Press, Rethymno, 2005, s. 298.

¹⁵ Suraiya Farooqı, **A.g.m.**, s. 299.

19. yüzyılın başlarındaki ticari hareketlilik kentin nüfusu üzerinde de etkili oldu. 19. yüzyılın ilk yıllarında 5.000 kadar olduğu tahmin edilen kent nüfusu, birkaç on yıl içinde üç kat arttı. Ne var ki 19. yüzyılın başlarındaki bu ticari canlanmanın bir süreklilik ifade ettiğini düşünmek güçtür. 19. yüzyılın ilk yarısı bitmeden kent, tekrar eski görünümüne büründü ve Akdeniz ticaretindeki kısa süreli etkinliğini yitirdi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Antalya'nın Akdeniz'deki ticari etkinliği, sadece; Ege adaları, Kıbrıs ve kısmen İskenderiye ile sınırlıydı.

Kentin ticari etkinliğindeki bu küçülme, 19. yüzyılın ilk yarısında kent nüfusundaki artışını da etkiledi. Kent nüfusu ile ilgili ilk resmi istatistiğin yayımlandığı 1868 ile 1927 yılları arasında kalan dönemde Antalya'nın nüfusu 15.000 sınırını, göç dönemleri haricinde, aşmadı.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Antalya, ticari ilişkileri oldukça “yerel” ve sınırlı bir kent görünümündeydi, fakat I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları, kentin “yerel” ticari etkinliğinin tamamamını, nüfusunun da önemli bir bölümünü kaybetmesine neden oldu. Bu nedenle Antalya'nın erken 20. yüzyılına tanık olanlar, kentin hırpani haline, ticari ilişkilerin durgunluğuna dikkat çekmekten başka, Antalya ile ilgili çok az şey yazmışlardır. Hatta 1932 yılında bile, Antalya ile ilgili izlenimlerini aktaran Va-la Nurettin, “Tanrının hiç bir şeyi esirgemediği bu kent kullarının himmetini görmemiştir” diyerek, Antalya hakkındaki olumsuz fikirlerini ifade etmekten çekinmemiştir¹⁶.

1.1. İskele ve Kara Ulaşımı

Kentin 17. yüzyıldan itibaren Akdeniz'deki ticari etkinliğini tedrici olarak kaybetmesinin ve bunun bir sonucu olarak Antalya'nın, Akdeniz kentlerinin 19. yüzyılda yaşadığı “nüfus patlaması”ndan etkilenmemesinin nedenlerini, “Atlantik ekonomisi”nin yükselişi kadar, kentin topografyasında da aramak gerekir. Kentte ticari hayatın giderek “yerel” bir nitelik kazanmasının ilk nedeni, ulaşım koşullarının ticarete imkân tanımamasıydı. 20. yüzyılın ilk yıllarında bile Antalya'da ulaşım; katır, at ve develer vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. İskele ancak küçük teknelerin yanaşabileceği, oldukça eski bir yapıydı. Daha da kötüsü, kent, kara ve denizi birbirine bağlayacak yollardan büyük ölçüde mahrumdu.

Gerçekte İskelenin ıslahı ve yeni yolların yapımının gerekliliği 19. yüzyılda bile açıkça ifade edilmiştir. 1869 yılında Konya Vilâyeti Umumi Meclisi tarafından Şura-yı Devlet'e ulaştırılan bayındırlıkla ilgili pek çok talep arasında Antalya'ya bir liman yapılması teklifi de bulunuyordu. Burada, Antalya'daki İskelenin iki tarafında bulunan kalelerin duvarlarına kadar, denizin molozlarla doldurularak elli-atmış geminin barınabileceği bir liman yapılması

¹⁶ Va-la Nurettin, *Antalya II. Dünya Harbi İçinde Nasıl Güzelleşebildi?*, İstanbul, 1944, s. 6.

gerekliliği belirtiliyor ve bunun için kale içindeki duvarın yıkılarak taşlarının satılması ve elde edilecek parayla liman işinin halledilebileceği ifade ediliyordu¹⁷.

Konya Vilayeti'nin ıslahı ve imarı hakkında 1880 yılında yazılan bir raporda da, Antalya'ya bir liman inşa edilmesi yönündeki talep yenilenmiştir. Raporda, Antalya İskelesi'nden yıllık birkaç milyon kile zahire ihraç olunduğu, ancak burada “mahfuz bir liman olmadığından denizde çıkan fırtınalar ve İskele havasının kötülüğü nedeniyle zahirelerin ambarlarda çürüdüğü” ifade ediliyordu. Ayrıca, bu durumun, “ahali ve devleti önemli ölçülerde zarara uğrattığı” belirtiliyor ve “devletin ve ahalinin söz konusu zarardan kurtulması için buraya bir liman inşa edilmesi” isteniyordu¹⁸. Öte yandan, 1880 yılında liman talebinin yeniden gündeme getiriliyor olması, daha önceki talebin dikkate alınmadığını gösterir.

20. yüzyılın başlarında da İskelenin ticaret için müsait olmadığı çok defa dile getirilmiş ve kente mahfuz bir liman inşasının öneminden bahsedilmiştir. Antalya'da mahfuz bir limanın olmaması ve denizde çıkan fırtınalar, “eşya-i ticariyyenin nakil ve ihraç olunmasına mani oluyor”, yükleme işlemlerinde büyük aksaklıkların yaşanması anlamına geliyordu. Sadece bu koşullar bile, kentin ticari etkinliğine büyük zararlar vermiş, çoğu defa Antalyalı tüccarları da güç durumda bırakan şikâyetlere konu olmuştur¹⁹.

Öte yandan sadece İskelenin kötü durumda olması değil, 19. yüzyılın sonlarında Antalya'nın geleceği açısından belirleyici olacak bir başka gelişme de kentin ticari hayatına büyük bir darbe vurmuştur. Bu gelişme, Dinar ve Çardak demiryollarının yapılmasıdır. Dinar ve Çardak demiryollarının Hamid-abad ve Burdur sancaklarına yakın olması, bu sancaklarda üretilen tahılın artık Antalya aracılığıyla değil Dinar ve Çardak demiryolları ile nakledileceği anlamına geliyordu. Gerçekten de bu gelişme, kentin en önemli gelir kaynakları arasında yer alan zahire ihracatındaki büyük gerilemenin nedenleri arasında yer almıştır²⁰.

Bununla birlikte, Antalya'yı bir demiryolu hattı ile İç Anadolu'ya ulaştırma düşüncesi, mahfuz bir liman inşası talebi kadar eskiydi. 1882'de İngiliz Seyit Paşa'nın Konya Valiliği zamanında Konya'dan Şarkıkaraağaç, Eğirdir ve Isparta üzerinden Antalya'ya “dâhili ve milli

¹⁷ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1991, s. 263

¹⁸ Hüseyin Muşmal, “Konya Vilayet'inin Islahı ve İmarı Hakkında 9 Eylül 1880 Tarihli Bir Lâyiha” **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı: 17, 2007, s. 131.

¹⁹ 1900-1901 yılına ait Konya Vilayeti Salnamesi'nde Antalya İskelesi ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “Antalya İskelesi'nde mevcut rıhtımın tol ve arzı derece-i kifayette olmadığından eşya-i ticariye kolaylıkla nakil ve ihraç olunamadığı ve limanın bir kısmının mezbele halinde bulunduğu, devletli Vali Paşa hazretlerinin Antalya'ya azimet buyurdıkları zaman müsadifi nazarı teessüfleri olması üzerine muamelat-ı ticariye teshil ve mezkûr mezbele tathir edilmek üzere rıhtımın temdidini ve İskelenin tezyini tasavvur olunmuştu. Antalya İskelesi'nin ehemmiyetine mübeyni böyle bir rıhtımın orada inşası ehemmiyet-i mutlaka noktasındadır.” Bkz. **KVS Def'a 28**, Konya, 1317, s. 197.

²⁰ **KVS Def'a 27**, Konya, 1314, s. 393. Zahire ihracı, özellikle 1923 ile 1927 yılları arasında çok büyük bir düşüş yaşadı. Bu düşüşte sadece İskelenin kötü durumda olması ya da kara ulaşımındaki imkânsızlıklar değil, afetler de, mesela 1924 yılında çiftlik hayvanlarının ölümüne neden olan veba salgını veya 1925 yılındaki aşırı yağışlar, önemli bir rol oynamıştır.

bir şimendifer inşası tasavvur olunmuş”, fakat o zaman, Hükümetin çıkarılacak tahvil senetlerine taahhüt ve kefalet gösterememesinden dolayı bu düşünce gerçekleşmemiştir. 1909’da da yine dâhili bir şirketle görüşmeler yapılmış, fakat “14 Kânun-u Sani 1325 tarihli ve 239 numaralı tahriratla Nafia Nezareti, bu şimendifer imtiyazına Aydın Şimendiferi Kumpanyası’nın şerait-i imtiyaziyesi icabınca hak takdim ve rüçhanı bulunduğunu” belirtmiş ve “onların muvaffakiyeti istihsal edilmeksizin başka kimseye imtiyaz verilmek kabul olunmayacağı ve bu kumpanyanın İtalyanlarla yaptığı anlaşmaya göre bu hattı ancak İtalyanların yapabileceği” nedeniyle bu teşebbüsü reddetmişti²¹. Demiryolu talebi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren de sürekli dile getirilmiştir.

Tüccarlar için kente deniz yoluyla ulaşmak, Kabotaj Kanunu çıktıktan sonra daha da güç bir hale gelmiştir. Kanunun çıkmasından sonra Antalya İskelesi ile dış ülkeler arasında ticari taşımacılık yapan firmalar Antalya’ya sefer yapmayacaklarını ilan ettiler. Yabancı acentelerin Türkiye’den posta gemilerini kaldırması, sefer ve nakliye hayatı üzerinde büyük bir boşluğa neden oldu. Dış ülkelere de Türkiye’den vapur gitmediğinden, Antalya’nın İskenderiye ve Ege adalarıyla olan ticari ilişkileri büyük ölçüde aksadı. Bu nedenle, yurtdışından yapılan siparişler Antalya’ya getirilemiyor ve bu durum kentin zirai ve ticari faaliyetlerini olumsuz yönde etkiliyordu²².

20. yüzyılın ilk yıllarında kara yollarının durumu daha da iç karartıcıydı. Antalya’ya Korkuteli (*İstanos*)’ne bağlayacak dokuz kilometrelik yol 1887 yılında yapılmıştır²³. 1913’te Antalya-Korkuteli, Antalya-Burdur ve Antalya-Manavgat yolları işliyordu²⁴, fakat 1926 yılında bile, bu yolların beklentileri karşıladığını ifade etmek mümkün değildir. Antalya ile kazalar ya da kazaların birbiri arasında kesintisiz devam eden hiçbir yol yoktu. Hatta Antalya-Burdur devlet yolunun, Birinci Düden Köprüsü’ne kadar olan ova kısmı hariç olmak üzere, Çubuk Boğazı’na kadar olan parçası toprak ve taşlık zeminden ibaretti²⁵.

²¹ Süleyman Sami, “Şimendifer Meselesi Etrafında Isparta Mektubu”, **Antalya**, Sayı: 1385 (1 Mayıs 1927), s. 1-2. Öte yandan İtalyanlar, her ne kadar İngiltere’nin tepkisini çekmiş olsalar da, 10 Ekim 1913 tarihinde; Fethiye-Muğla, Antalya-Kızılkaya, Antalya-Alanya ve Antalya-Burdur demiryolunun yapım imtiyazını almışlardır. Fakat I. Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle bu imtiyazlarını kullanamadılar. Bkz. Mevlüt Çelebi, **A.g.m.**, s. 174.

²² Kentin önde gelen tüccarları nazarında, 1920’li yılların ikinci yarısından itibaren kentte giderek daha fazla hissedilen iktisadi buhranın sebepleri arasında, “Antalya’nın Suriye, Mısır, İtalya ve adalarla ticari münasebette bulunan bir liman olmasına rağmen Seyr-i Sefain İdaresi’nin Antalya ile bu memleketler arasında ticari hatlar tesis eylememesi”nin çok önemli bir yeri vardı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1117 (15 Mart 1926), “İktisadi Buhran”.

²³ **KVS Def’a 28**, Konya, 1317, s. 317

²⁴ Bkz. (yay) Muhammet Güçlü, **II. Meşrutiyet Döneminde Antalya’nın Coğrafi ve İktisadi Vaziyeti**, Antalya, 2008, s. 52.

²⁵ 1926 yılında Antalya gazetesi muhabirinin Antalya Valisi ile yaptığı mülakatta, kentin yol sorununa değinilmiştir: “Vilayet dâhilindeki yollar ise şose demekten pek uzak olup adeta iz halindedir. Vilayet merkezi ile kazalar veya kazaların yekdiğeri arasında bila fasıla devam eden hiçbir şose yoktur. Hatta Antalya-Burdur devlet yolunun Birinci Düden Köprüsü’ne kadar ova kısmı hariç olmak üzere, Çubuk Boğazı’na kadar olan parçası zemin-i tabiden ibarettir. Vilayet yolları da aynı haldedir. Vilayetin yol şebekesi: 1) Garpta, Antalya-Korkuteli-Elmalı-Fenike 2) Elmalı-Kaş-Andifli 3) Şarkta, Antalya-Manavgat-Alanya 4) Manavgat-Akseki olarak

1.2. Altyapı

Antalya'daki modern yapılar, ilk olarak II. Abdülhamit döneminde inşa edilmiştir. Daha önce Tophane'de bulunan Hükümet binası II. Abdülhamit döneminde modern bir bina haline getirildi. Gureba Hastanesi, Hapishane ve Saat Kulesi de, yine Abdülhamit döneminde inşa edildi. Kent surları da ilk defa onun zamanında yıkılmaya başlandı²⁶. Bunlardan başka, 1900 yılında, kentte bir Topçu Dairesi, bir Redif Deposu ve Daire-i Askeriye ve Maarif adına yılda 300 lira kira getiren bir dakik (*un*) fabrikası vardı²⁷. Antalya Gureba Hastanesi, ki daha sonra Memleket Hastanesi adını aldı, 1900 yılında Belediye Reisi Dizdarzade Rıza tarafından yaptırıldı. Dâhiliye pavyonu ve eczane binaları olan yirmi yataklı hastanenin ilaçları Belediye Eczanesi'nden, erzağı ise günlük olarak bakkallardan almıyordu. 1918 yılına kadar hastanede çalışan doktorlardan altısı Rum, ikisi Türk'tü. 1918 yılından Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen zamanda üç Türk doktor hastaneyi idare etti²⁸.

1920'li yılların başlarında kentin altyapısı oldukça kötü durumdaydı. Sokaklar kandillerle aydınlatılıyor, akşamları, sokaklarda, merdivenleri ve ibrikleriyle fenerciler görünüyordu. Her mahallenin büyüklüğüne göre birkaç fenercisi vardı²⁹. Evlerin ve dükkânların aydınlatılmasında ise gaz lambaları kullanılıyordu³⁰.

Kentin elektrik altyapısını kurmak için ilk girişimlere II. Meşrutiyet yıllarında başlanmıştır. 18 Temmuz 1911 tarihinde Kıbrıslı Yorgos ve Pankos, Düden Şelalesi'nden elektrik kuvveti elde ederek kenti aydınlatmak amacıyla bir Alman şirketine dayanarak imtiyaz almışlardı³¹. Ayrıca Burdur'a kadar bir demiryolu hattı kuracaklarını da iddia ediyorlardı. Ne var ki Kıbrıslı Rumların aralarında ihtilaf çıktığı, şirketin paralarını suiistimal ettikleri ve araya I. Dünya Savaşı girdiği için teşebbüsleri yarım kalmıştır³². Savaştan sonra, 1923 yılında, elektrik meselesi ile ilgili olarak iki kişiye daha imtiyaz verildi. Fakat bu kişiler

kabul edilmek icap eder." Bkz. **Antalya**, Sayı: 1226 (25 Temmuz 1926), "Vali Beyefendi ile Mühim Mülakatımız III".

²⁶ Mazlum Emin Adison, "Tophane'de Bar", **Antalya**, Sayı: 5274 (5 Temmuz 1963), s. 1.

²⁷ **KVS Def'a 27**, Konya Vilayet Matbaası, 1314, s. 393.

²⁸ **Türkakdeniz**, Sayı: 11, Cilt: 2 (29 İlkteşrin 1938), "Memleket Hastanesi", s. 65-66.

²⁹ Γ.Π. Πεχλιβανίδης, **Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία Β**, Αθηνά, 1989, s. 432. Dr. Ferruh Niyazi, Antalya'da yayımladığı bir makalede bu durumu ironik bir üslupla anlatır: "Soğuk, mehtapsız bir gece idi. Antalya'nın dar yollarından geçerken kayıp düşmemek, hemen her sokağın ortasında gecenin açılmış ağzı gibi homurdanıp yutacak bir şey arayan harik menfezlerinden birine yuvarlanmamak için her adımda azami bir dikkatle yürüyordum. Böyle olduğu halde yine ara sıra bir moloz yığımına ayağım ilişerek yahut kuru zannettiğim halde bastığım zaman şap diye çıkan sestem, sıçrayan sulardan bir çamur diyarına bastığımı anlayarak sendeliyordum. Ta uzakta, köşenin başında Belediyenin astığı fener, esen poyrazın etkisiyle Antalya'nın imarına bağlı son ümitler gibi yanıp sönyordu. O feneri bir tutabilseydim..." Bkz. Dr. Ferruh Niyazi, "Karanlıklar İçinde", **Antalya**, Sayı: 791 (2 Şubat 1341), s. 1.

³⁰ Öte yandan bu dönemde gaz fiyatları sık sık şikâyetlere de konu olmuştur. Bkz. **Antalya**, Sayı: 435 (7 Şubat 1924), "İktisat Vekiline".

³¹ **BCA**. 230.0.0-9.34.1., s. 3.

³² **Antalya**, Sayı: 1297 (15 Teşrin-i Evvel 1926), "Yine Elektriğimiz".

de taahhütlerini yerine getiremediler ve daha sonra imtiyazları ellerinden alındı³³. Bu imtiyazların feshedilmesinden sonra, Antalya’da elektrik istihsaline Antalya Belediyesi talip oldu ve 1925 yılında, kentin elektrik ihtiyacının karşılanması için bir şirket kurulması ve bunun için gerekli paranın bir bölümünün halka satılacak hisse senetlerinden karşılanması kararlaştırıldı³⁴. Ne var ki 1926 yılına kadar bu konuda somut bir adım atılmamış, elektrik meselesi, ancak 15 Şubat 1926 tarihinde, kentin tüccar ve eşrafının da katıldığı bir toplantıda tekrar gündeme getirilebilmiştir³⁵. Bu toplantıda elektrik tesisi için bir şirket kurulması kararlaştırıldı ve şirketin nizamnamesi hazırlandı. Kısa bir süre sonra 1.000 lira sermayeyle Anonim Antalya Elektrik Şirketi kuruldu³⁶.

Şirketin hisseleri satışa sunulduğunda, neredeyse hiç talip çıkmamıştı. Bu durum tüccarın daha küçük karların peşinde koşmasına ya da elektriğin kente getireceği faydaları tam olarak kavrayamamasına veriliyordu³⁷. Bütün bu aksaklıklardan sonra, kente elektrik ancak 1927 yılının sonlarında, kısmen verilebilmiştir³⁸.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya’da sadece Hükümet Caddesi’nden Aşağı Pazar’a, Kapağzı’ndan Arabacılarıçi’ne kadar olan birkaç yüz metrelik yol kenarında kaldırım vardı³⁹. Kent adeta bir şelaleler cenneti olmasına rağmen, bu durum, Kaleiçi’nin sürekli olarak yangın tehdidi altında kalmasını önlememiştir. Sık sık çıkan yangınlar can ve mal kayıplarına neden olmaya devam etmiştir⁴⁰. Bunda, Belediyenin ancak 1926 yılında bir tulumba teşkilatı kurmasının büyük bir payı vardı⁴¹.

20. yüzyılın başlarında kent içme suyu açısından da oldukça kötü bir durumdaydı. Kentin ilk su kaynağı, Antalya’nın doğusundaki Düden Nehri’nden gelen arıklardı. Fakat arıkların üzerleri açık olduğu ve kentteki en büyük mezarlığın çok yakınından geçtikleri için arık suyu içmek amacıyla kullanılmıyordu⁴². Bu su, daha çok bahçelerin sulanmasında ya da temizlik amacıyla kullanılırdı. Bunun dışında içme suyu ihtiyacı geleneksel yollarla karşılanıyordu ve bu yollardan ilki, evlerde bulunan havuzlarda yağmur suyunun depolanmasına dayanıyordu⁴³. Kentin içme suyu ihtiyacını karşılamaya matuf diğer yöntem ise İskeledeki kuyudan

³³ **Antalya**, Sayı: 427 (21 Kânun-u Sani 1339), “Antalya Elektrik İmtiyazı”.

³⁴ **Antalya**, Sayı: 435 (7 Şubat 1924), “Elektrik Tesisatı”.

³⁵ **Antalya**, Sayı: 1095 (16 Şubat 1926), “Antalya’nın İnkişafı: Elektrik Şirketi Tesisine Çalışılıyor”.

³⁶ **Antalya**, Sayı: 1285 (1 Teşrin-i Evvel 1926), “Elektrik Meselemiz”.

³⁷ **Antalya**, Sayı: 1297 (15 Teşrin-i Evvel 1926), “Yine Elektriğimiz”.

³⁸ **Antalya**, Sayı: 1366 (6 Nisan 1927) “Elektrik Cereyanı Verilecek”.

³⁹ M. Odabaşoğlu, “Antalya’mızı Düşünelim”, **Antalya**, Sayı: 536 (6 Haziran 1340), s. 2. 1914 yılında yayımlanan KVS Def’a 28’de de, kentin kayalık olması nedeniyle sokakların tabii bir kaldırım halinde bulunduğu ve bu nedenle kaldırıma önem verilmediği ve Antalya’nın bir caddesi olmadığı bilgisi vardır. Bkz. **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s.200.

⁴⁰ **Antalya**, Sayı: 1025 (23 Teşrin-i Sani 1341), “Yangın ve Belediye Meselesi I”; **Antalya**, Sayı: 1028 (26 Teşrin-i Sani 1341), “Yangın ve Belediye Meselesi II”.

⁴¹ **Antalya**, Sayı: 1236 (5 Ağustos 1926), “Harik Tulumbaları Geldi”.

⁴² **KVS Def’a 28**, Konya, 1317, s. 192.

⁴³ **KVS Def’a 26**, Konya, 1312, s. 26.

yararlanmayı gerektiriyordu. Her evde sarnıç bulunmadığından, kentliler, genellikle İskele suyu içmek durumundaydı⁴⁴.

1923 yılında kente temiz su getirmek için çalışmalara girişilmiştir⁴⁵. İstanbul Su Tesisleri Şirketi, Antalya Vilayet yetkililerine müracaat ederek, su borularını temin edebileceğini ilan etmişti⁴⁶. Antalyalı tüccar ve eşrafın da maddi yardımlarıyla Vilayet dört yüz-beş yüz kadar su borusu satın aldı⁴⁷. Fakat bu çabalar, ekonomik sıkıntılar nedeniyle, yarım kalmıştır⁴⁸. Bir yıl sonra, Konya'ya içme suyu temini ile ilgilenen şirketin vekili Avni Bey Antalya su ve elektrik işleri hakkında görüşmelerde bulunmak üzere kente davet edildi⁴⁹. Avni Bey'in gelişi, kentin su meselesinin çözümü için son bir fırsat olarak değerlendiriliyordu:

“İki gündür su komisyonu Vali Bey'in riyaseti tahtında ve Avni Bey'inde iştiraki ile içtima etmektedir. Su meselesi bugün her zamankinden fazla ehemmiyet kesp etmiş ve başlanılan bu iş kati bir neticeye isal edilemezse su meselesine ebediyen ölmüş nazarı ile bakılabilir. Böyle bir akıbet tahakkuk ederse şehrimiz cidden bedbaht ve bizim için büyük bir ar-ı hicap olacaktır. Fakat azim ve fedakârlığın elinden kurtulabilmiş bir iş de yoktur. Vali Beyefendi'nin kalplerinin su meselesi ile çok çarptığına, su meselesine çok ehemmiyet verdiğiğine vakıfız. Fakat biz memleketliler, esasında bizim meselemiz olan suya alaka göstermezsek, biz fedakârlık yapmazsak, netice, maalesef menfi çıkacaktır.”⁵⁰

Ne var ki suyun kente getirileceği mesafe 16 kilometreydi ve bu güzergâh kayalıktı. Bir yıl önce alınan iki kilometrelik boru istisna edilirse, Şarampol'e kadar 14 kilometrelik mesafeye boru döşenmesi ve güzergâhın açılması gerekiyordu. Tüm bu işlerin halledilebilmesi için 125.000 lira masraf yapılmasına ihtiyaç vardı. Bununla birlikte ne Belediye bütçesi ne de Muhasebe-i Hususiye bütçesi bu masrafı karşılayabilecek durumda değildi. Üstelik su işleriyle ilgilenecek şirket mutlaka bir bankanın kefaletini istiyordu⁵¹ ve bütün bu taleplerin karşılanması halinde bile, su, ancak Şarampol'e kadar gelebilecek, suyun buradan kente getirilebilmesi, ayrıca 40 ile 50.000 lira daha masraf yapılmasını gerektirecekti. Bu nedenle su meselesinin çözümü için Belediyeye verilecek imtiyazla bir şirket kurulmasının ve suyun kente getirilmesi için 180.000 liralık hisse satılmasının en uygun yol olduğu fikrinde mutabık

⁴⁴ **KVS Def'a 27**, Konya, 1314, s. 392.

⁴⁵ **Antalya**, Sayı: 481 (2 Kânun-u Evvel 1339), “Su İçin Müracaat”.

⁴⁶ **Antalya**, Sayı: 483 (5 Kânun-u Evvel 1339), “Suyun Akıtılmasına Doğru”.

⁴⁷ **Antalya**, Sayı: 483 (5 Kânun-u Evvel 1339), “Su İçin”.

⁴⁸ **Antalya**, Sayı: 720 (10 Teşrin-i Sani 1340), “Su Meselesi”.

⁴⁹ **Antalya**, Sayı: 424 (25 Kânun-u Sani 1340), “Su ve Elektrik”.

⁵⁰ **Antalya**, Sayı: 434 (6 Şubat 1340), “Su Meselesi”.

⁵¹ Kente bütün girişimlerin önündeki en önemli sıkıntılardan ilki ve belki de en önemlisi para yokluğudur. Bu yokluk, Antalya'da yayımlanan bir makalede, “Suyun şehre gelmesi ve tesisi aşağı yukarı 150.000 liralık bir iş fakat bu parayı bir senede ya da üç senede tesviye etmek ne Belediyenin ne de İdare-i Hususiyenin kudreti dâhilindedir. Bu gibi işlerde bir istikraz akdi ile beş on senede paranın tesviyesi başta gelen çarelerdendir. Fakat bu iki daireye de memlekette on para istikraz edecek bir müessese, bir banka maalesef yoktur” denilerek belirtiliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 735 (27 Teşrin-i Sani 1340), “Meşguliyetler”.

kalınmıştır. Belediye, 2.000 haneye su satabileceğini temin edebilirse, mesele çözülecekti⁵². Bununla birlikte bu konuda kayda değer bir adım atılamamıştır. 1920’li yılların sonlarında bile, kentin su ihtiyacının karşılanamadığı, “su meselesinin mübrem ve acil bir ihtiyaç olduğu”⁵³ ya da “mahallelerin susuzluktan kırıldığı”⁵⁴ sık sık ifade edilmiştir. Son olarak, 1929 yılında kente Hurma Köyü’nden su getirme çabasından da bir sonuç alınamamıştır⁵⁵. Kentin su sorunu 1940’lı yıllarda Vali Haşim İşcan’ın teşebbüsleri ile çözülmüştür⁵⁶.

Su kaynaklarının sınırlı olması sadece insanların İskelede uzun kuyruklar oluşturmasına ya da yangınlara neden olmuyordu, aynı zamanda, kamu sağlığı üzerinde çok ciddi bir tahribat yaratıyordu. Evlerin temizliği hiç bir zaman istenildiği gibi değildi, kamusal mekânların temiz olması ise tasavvur bile edilemezdi. Temizliği sağlanamayan kent her türlü hastalığa açıktı.

1.3. Hastalıklar

Daniel Panzac Antalya’da ilk Karantina İdaresi’nin 1838 yılında kurulduğunu ifade etse de, Suriye’den gelen vebanın etkisiyle kentte ilk karantina uygulaması 1835 yılında başlatılmıştır⁵⁷. Bununla birlikte Karantina İdaresi’nin Antalya’da nasıl çalıştığı ya da ne kadar etkin olduğu bilinmiyor. 1895 yılında, harap olmuş eski Karantina Binası yıkılmış ve yerine yeni bir bina inşa edilmiştir⁵⁸.

20. yüzyılın ilk yıllarında kentte ortalama insan ömrü elli yıldır. Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında, hem havadaki nem oranının hem de sıcaklıkların aşırı derecede artması, dizanteriye neden oluyordu⁵⁹. 1914 yılına ait salnamede kentte; yedi doktor, dört eczane, bir Gureba Hastanesi olduğu ve hastanede Mart ayından Ekim ayına kadar 91 hastanın tedavi edildiği ifade edilmektedir, fakat bu hastalıkların türüne ilişkin herhangi bir bilgi yoktur⁶⁰.

Dizanteriden başka kentin mücadele etmek durumunda olduğu hastalıklar frengi, verem ve tifoydu. Dr. Ferruh Niyazi’nin Memleket Hastanesi verilerinden derlediği bilgilere göre, 1923 yılında Memleket Hastanesi’ne müracaat eden 11.500 kişiden 175’i veremli, 342’si de frengiliydi⁶¹. 1923 yılından itibaren kentteki frengililer tespit ettirilmiş ve gezici sağlık memurları, köylerde şüpheli gördükleri frengilileri hastanelere sevk etmeye çalışmışlardır⁶².

⁵² **Antalya**, Sayı: 434 (6 Şubat 1340), “Su Meselesi”.

⁵³ **Zümrütova**, Sayı: 21 (4 Mart 1928), “Su İhtiyacı”.

⁵⁴ **Zümrütova**, Sayı: 28 (1 Nisan 1928), “Mahallenin Su İhtiyacı”.

⁵⁵ **Resmi Antalya**, Sayı: 153 (26 Eylül 1930), “Vilayetimizde Su İşleri”.

⁵⁶ Muhammet Güçlü, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya**, 1997, Antalya, s. 82.

⁵⁷ T. M. P. Duggan, “A Short Account of Recorded Calamities (Earthquakes and Plagues) in Antalya Province”, **Adalya**, No: VII/2004, s. 149.

⁵⁸ Muhammet Güçlü, **A.g.e.**, s. 67.

⁵⁹ **KVS Def’a 28**, Konya, 1317, s. 193.

⁶⁰ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 369.

⁶¹ Dr. Ferruh Niyazi, “Vilayetimizin Sıhhati”, **Antalya**, Sayı: 500 (23 Nisan 1340), s. 1.

⁶² **Türkakdeniz**, Sayı: 11, Cilt: 2 (29 İlkteşrin 1938), “Sıtma, Frengi ve Sair Hastalıklarla Mücadele”, s. 65-66.

20. yüzyılın başlarında kent, çoğu zaman vebanın tekrarlanan darbelerine de maruz kalmıştır⁶³. 10 Aralık 1905 tarihinde Dr. Binbaşı Rıfat, Antalya’da vebaya karşı verdiği mücadele nedeniyle terfi ettirilmişti. Vebanın kent üzerindeki etkisini gösteren 16 Ocak 1910 yılına ait bir belgede, uzun süreden beri Antalya’da hüküm sürdüren veba salgını önlemek için gerekli tedbirlerin alınması talep ediliyordu. 17 Ocak 1911’de Antalya Mutasarrıfı’nın talep ettiği veba serumları Paris Sefareti’nden gönderildi⁶⁴. Fakat bu tarihten sonra da kentte veba salgınları eksik olmamıştır.

2 Mayıs 1924’te kentte bazı hayvanların vebalı olduğu şüphesiyle başlatılan tetkikatın sonucu açıklandı. Veteriner İsmet Efendi vebanın mevcudiyetine dair hiçbir emare bulamadığına dair bir rapor düzenlemişti⁶⁵. Fakat aynı ayın sonlarına doğru ihbarın gerçek olduğu ve vebanın düşünülenden çok daha geniş bir alana yayıldığı anlaşıldı. Bunun üzerine, gerekli tetkikler için Veteriner Müfettiş Ali Bey Kovanlık Karyesi’ne, Veteriner Kadri Bey Karagöz’e, Veteriner Nazmi ve Osman beyler Fenike’ye, Veteriner Muavini Rıfat Efendi Kızılkaya’ya, Süleyman Efendi Serik’e ve Hüsnü Efendi de Manavgat’a gittiler⁶⁶. Veterinerler, teftişlerini tamamlayıp kente döndükten sonra, Vali Sefa Bey’in de katıldığı bir toplantıda, vebayla etkili olarak mücadele etme kararı alındı. Buna göre, ilgili incelemede vilayetin yedi ayrı noktasında vebaya rastlanmış, vilayet dâhilinde, vebanın kurutulması için seyyar gardiyanların görevlendirilmesi ve bunlara jandarmaların eşlik etmesi, köylerde taramalar yapılması ve vebalı hayvanları ihbar edenlere 10 lira mükâfat verilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁷.

Birkaç yıl sonra veba tekrar sahneye çıktı. 19 Temmuz 1926 tarihli Antalya gazetesi, “Memleketimizde Veba Var” başlığıyla yayımlanmış ve bu başlığın hemen altında, “bugün karilerimize çok korkunç bir haber veriyoruz, maalesef şehrimizde veba var” denilerek, kentte ortaya çıkan yeni bir veba salgını Antalyalılara duyurulmuştu. Gazetenin iddiasına göre, bu tehlike karşısında alınan önlemler yeterli değildi:

“Geçen Perşembe günü Sıhhiye Müdüriyeti bir hasta üzerine veba teşhisi vaaz ederek hastaneye gönderir. Hastane sıhhiye heyeti keyfiyeti daha sıhhatli bir kanaat-i fenniyyeye rabt etmek için esaslı bir teşhis yapar ve anlaşılır ki, hasta vebadan değil teripikadan (*sıtma çeşidi*) muzdariptir. Cuma günü bu neticeyi öğrenmiş ve çok

⁶³ Veba Antalya’ya İskenderiye üzerinden taşınyordu. Veba ile ilgili Antalya’da yayımlanan bir makalede, bu konuya değinilmiştir: “Antalya’mızın geniş ticari ilişkileri olan İskenderiye’de veba birçok tarihlerde zayıflara neden olmuş ve şehri defalarca harabeye çevirmiştir. Veba insandan insana veya hayvanlardan insana sirayet eder. Veba taşıyan fareler bir şehirden gemilere, gemilerden de bir başka şehre -iskelelere uzatılan uzun tahtalar ya da gemilerin rıhtımlara bağlandığı halatlar- vasıtasıyla yayılır.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 1230 (29 Temmuz 1926), “Antalya’da Veba I”.

⁶⁴ T. M. P. Duggan, “Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province”, **Adalya** No: VIII/2005, s. 379.

⁶⁵ **Antalya**, Sayı: 509 (2 Mayıs 1340), “Veba”.

⁶⁶ **Antalya**, Sayı: 523 (22 Mayıs 1340), “Bütün Baytarlar Vazifede”.

⁶⁷ **Antalya**, Sayı: 655 (26 Ağustos 1340), “Vilayet Zabıta-i Sıhhiye Hayvaniye Komisyonu İçtima”.

sevinmiştik. Lüzumsuz yere heyecan vermiş olmamak için bu vakayı yazmayı bile lüzumsuz bulmuştuk. Fakat dün esefle muttali olduk ki, ayrıca iki veba vakası tespit edilmiş ve vebalılar hastaneye yatırılmıştır. Şehrimizi böyle bir hastalığın tehdidi altına girmiş gördüğümüz için çok müteessiriz. Veba tedavi ihtimali zayıf olan tehlikeli bir hastalıktır. Bir felaket halinde saldıran bu hastalığın sirayeti de pek vasidir. Mesela pireler en mühim nakil ve sirayet vasıtalarıdır. Binaenaleyh halkın teyakkuz ve dikkatini celp ederken, hastalığın men-i sirayeti için esaslı tedbirlere ihtiyaç olduğunu söylemek isteriz. Mansabını hastaneye nakletmek sıhhiye heyetinin acele düşündüğü bir tedbir olmuştur. Fakat bu tedbirde isabet olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Hastanenin tecrit odaları ve vasi teşkilatı bulunmadığı için, vebalıların -temenni ettiğimiz vecihle- ikiye ihzar etse bile hastanenin tatil-i faaliyet etmesi bir zaruriyeti fenniyledir.”⁶⁸

Antalya Sıhhiye Müdüriyeti, yeterli tedbir alınmadığı iddialarını, 21 Temmuz 1926 tarihinde yanıtlamıştır:

“Hasta, hastanede bir daire-i mahsusada tecrit edilmiş ve ailesi halkı taht-ı müşahedeye alınmış ve hastalığın çıktığı mahalle halkına ve İskele ahalisine veba aşısı tatbik edilmiş, zehirle fare itlafına mübaşeret edilmiş ve iki gün sonra ihbar olunan şüpheli vaka hakkında da aynı tedbir ithaz edilmiştir. Bu tedbirler bugün en medeni ülkelerde tatbik edilen tedbirlerdir.”⁶⁹

Sıhhiye Müdüriyeti’nin gerekli tedbirlerin alındığını bildirmesine rağmen 23 Temmuz 1926 tarihinde Memleket Hastanesi’nde acil olarak toplanan Hükümet, İdare-i Hususiye ve Belediye tabiplerinden oluşan komisyon, bir talimatname yayımlamıştır. Bu talimatnamede, kent, vebalı olarak ilan edilmiş ve herkes veba aşısı tatbik ettirmeye mecbur tutulmuştu. Aşıya muhalefet gösterenler cezalandırılacaktı. Kent veba aşısı için üç mıntıkaya ayrılmıştı, buna göre Yenikapı mıntıkası Sıhhiye Memuru Şevki Efendi tarafından aşılacak ve Doktor Sami Bey tarafından teftiş olunacaktı. Değirmenönü civarı Sıhhiye Memuru Abdullah Efendi tarafından aşılacak ve Doktor Hikmet Bey tarafından teftiş edilecekti. Şarmpol civarı ise Sıhhiye Memuru Süleyman Efendi tarafından aşılacak ve Doktor Emin Bey tarafından teftiş olunacaktı. Bunlardan başka, ateşli hastaların yakın zabıta ve çavuşlara ihbar edilmesi zorunlu tutulmuş, Hastaneye sınırlı bir zaman için hasta alınmayacağı kabul edilmişti⁷⁰. Son olarak, Antalya gazetesinin veba hakkında halkı bilgilendirici yayınlar yapması da kararlaştırıldı⁷¹. Bununla birlikte, veba nedeniyle Memleket Hastanesi’nin karantinaya alınması ve hastaneye

⁶⁸ **Antalya**, Sayı: 1221 (19 Temmuz 1926), “Memleketimizde Veba Var”.

⁶⁹ **Antalya**, Sayı: 1223 (21 Temmuz 1926), “Veba Meselesi Etrafında”.

⁷⁰ **Antalya**, Sayı: 1226 (25 Temmuz 1926), “Veba Hakkında Talimatname”.

⁷¹ Gerçekten de Antalya gazetesi ilerleyen günlerde vebanın nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı ile veba karşısında alınabilecek tedbirler hakkında bir dizi makale yayımlamıştır. Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 1230 (29 Temmuz 1926), “Antalya’da Veba I”; **Antalya**, Sayı: 1236 (5 Ağustos 1926), “Antalya’da Veba II”.

yeni hasta kabul edilmemesi, daha önce hastane polikliniklerinde tedavi gören yüz-yüz elli kişinin İtalyan Hastanesi'ne gitmelerine neden oldu⁷².

1929 yılında veba, bu defa Şarampol'de ortaya çıkmıştır. Bu salgın üzerine yayımlanan talimatnameye göre, hummalı olan hastaları ihbar etmek mecbur tutulmuş, genel veba aşısı uygulanacağından aşı yapmak için gelecek olan memurlara herkesin yardım etmesi kararlaştırılmış ve uygulamaya engel olanlar hakkında kanuni işlem yapılacağı ilan edilmişti. Ayrıca, fırın, değirmen, lokanta, bakkal, han, otel gibi umuma açık yerlerde farelerin girip çıkmasına müsait delikler kapatılacaktı⁷³.

Öte yandan veba ne kadar tehlikeli olursa olsun, İskenderiye'den ya da başka limanlardan uzun mesafeli yollarla ne kadar taşınırsa taşınsın, Fernand Braudel'in ifadesiyle, nihayetinde Akdeniz'den geçen bir yabancıydı⁷⁴. Hâlbuki neredeyse 16. yüzyıldan bu yana Akdeniz'i mesken tutan sıtma kenti kırıp geçiren esas felaketti.

Sıtmanın tahripkâr etkisi, ilk olarak, Antalya Sıhhiye Müdüriyeti görevinde bulunmuş Dr. Hasan Ferit'in, Resimli Ay'da yayımlanan ve ayrıntılı istatistikî verilerle desteklenen makalesinde dile getirilmiştir. Bu makalede Dr. Hasan Ferit, sıtmanın Anadolu'da yaptığı tahribatı açıklarken Antalya istatistiklerini aktarmıştı. Rakamlar, abartılmış olabileceği düşünülse bile, ürkütücüydü. Buna göre, Antalya merkez 1912 Ağustos'unda 21.325 hanede 95.620 nüfus olduğu halde, 1921 yılında 18.605 hanede 81.834 nüfusa düşmüştü. Başka bir ifadeyle, sekiz-dokuz yıllık bir zaman zarfında 2.617 hane, 3.768 nüfus yok olmuştu.

Sıtmanın ürkütücü tahribi kırsal bölgelerde çok daha fazla hissediliyordu. Kaş Kazası'nın Kalkan Nahiye'sinde; Kınık, Kurnaz, Adaköy karyelerinde muayene edilen 216 kişiden 151'i sıtmalıydı. Bu üç köyde sıtma oranı %75'ti. Finike'nin Kumluca, Konakdibi, Hasköy, Çavdar, Bağyaka, İskele, Kale mahalle ve karyelerinde muayene edilen 798 nüfustan 561'i sıtmalıydı. Bu bölgede sıtmanın oranı %70'lere varıyordu. Çavdar ve Arıklar karyelerinde Sıtma Mezarlığı diye bilinen mezarlar vardı. Elmalı'da; Düden, Yaka Çiftlik, Pir Hasanlar, Davullar, Mersal karyelerinde muayene olan 400 nüfustan 254'ünde "gayri kabil-i tedavi sıtma musibetine" tesadüf edilmişti. Bu beş köyde sıtma nispeti ise %62'ydi⁷⁵.

Konuyla ilgili kaleme alınan bir başka makalede de, Antalya köylerinde muayene edilen köylülerin %86'sında "büyük dalak" görüldüğü ifade ediliyor ve bu durumun Antalya'da sadece bir mıntıkayla sınırlı olmadığı, aksine, bütün liva dâhilinde aynı nispetin mevcut

⁷² **Antalya**, Sayı: 1227 (26 Temmuz 1926), "İtalyanlar İstifade Ediyor".

⁷³ **Resmi Antalya**, Sayı: 96 (16 Ağustos 1929), "Veba Hakkında". Ayrıca bkz. T. M. P. Duggan, "Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province", **Adalya** No: VIII/2005, s. 182.

⁷⁴ Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I**, (çev) Mehmet Ali Kılıçbay, 1989, İstanbul, s. 25-27.

⁷⁵ Dr. Hasan Ferit, "Anadolu'yu Kasıp Kavuran Bir Müthiş Hastalık", **Resimli Ay**, Sayı: 10 (1 Teşrin-i Sani 1340), s. 16-17.

olduğu belirtiliyordu. Nüfusu 200.000 tahmin olunan Antalya Livası'nda sıtmalı adedi 172.000 kişiydi⁷⁶.

Bütün bu rakamlar, bir gerçeğe dikkat çekmek için abartılmış olabilirler. Fakat Dr. Ferruh Niyazi'nin Antalya Hilal-i Ahmer Dispanseri ve Memleket Hastanesi'nin verilerinden hareketle sıtmaya ilişkin verdiği istatistikler, Dr. Hasan Ferit'in yukarıda aktarılan verilerini destekler niteliktedir. Bu verilere göre, Antalya Hilal-i Ahmer Dispanseri'ne Mayıs 1921'den Kasım 1921'e kadar müracaat eden 9.044 hastadan 3.295'ini sıtmalılar teşkil ediyordu. Memleket Hastanesi'nin 1920 yılı istatistiklerinde, 7.753 hastadan 3.252'si ve 1921 yılı istatistiklerinde de 6.244 hastadan 2.266'sı sıtmalı kaydedilmişti. Üstelik kent merkezinde dahi, resmi sıhhiye görevlilerine kendiliğinden müracaat edenlerin adedi %26 ile %38'e balığdı. Dr. Ferruh Niyazi'ye göre, umumi bir muayene yapıldığı takdirde bu miktar %60-70'e balığ olacaktı⁷⁷.

1923'te de Memleket Hastanesi'ne müracaat eden hastalardan 817'sinin kanı alınmış ve bu alınan kanlardan 167'si sıtmanın "tersiyane", 266'sında da "teripika" şekli görülmüştür. Memleket Hastanesi'ne bir yılda müracaat eden hastaların toplamı 11.500'dü ve bunların 5.143'ü sıtmalıydı⁷⁸.

Sıtmanın kentin demografik dengesini altüst ettiğini tahmin etmek güç değildir. Yaz aylarında kentin varlıklı aileleri, Korkuteli'ne ve diğer serin bölgelere taşınırlardı⁷⁹. Ayrıca, hastalık sadece ölüm getirmiyordu, nüfusun büyük bir bölümünü yataklara düşürerek üretimi de olumsuz etkiliyordu⁸⁰. En iyimser tahminle sıtmalılı oranının %50 olduğu kabul edilse bile, bu, sadece liva dâhilinde 100.000 nüfus demektir. 100.000 nüfusun hastalık nedeniyle çalışmaması, dikkate değer bir mesainin ürününden mahrum kalmak anlamına geliyordu⁸¹.

Bu ürkütücü rakamlara rağmen, Antalya Sıtma Mücadele Teşkilatı ancak 1929 yılında kurulmuştur. Bu tarihe kadar sıtmayla mücadele sistematik olarak değil, düzensiz ilaç yardımlarıyla sürdürülmüştür. 1920'li yıllardan itibaren Sıhhat Vekâleti'nden gönderilen kinin fakir sıtmalılara dağıtılmaya başlanmış ve her yıl Vilayet Hususi Muhasebe bütçesine konulan kinin tahsisatından kinin mubayaa edilerek merkez ve merkeze bağlı seyyar sağlık memurları aracılığıyla sıtmalılı bulunan fakir köy halkına dağıtılmıştır⁸². Fakat sıtmaya karşı alınan bu

⁷⁶ Dr. Ekrem Sabri, "Sıhhi Yaralarımızdan", **Antalya**, Sayı: 440 (13 Şubat 1340), s. 3.

⁷⁷ Dr. Ferruh Niyazi, "Sıtma Meselesi", **Antalya**, Sayı: 734 (26 Teşrin-i Sani 1340), s. 1.

⁷⁸ Dr. Ferruh Niyazi, "Vilayetimizin Sıhhati", **Antalya**, Sayı: 500 (23 Nisan 1340), s. 1.

⁷⁹ Süleyman Fikri, "Antalya'da Göç", **Antalya**, Sayı: 450 (13 Temmuz 1340), s. 1-2. Aynı makale daha sonra Fikri Erten'in kaleme aldığı "Antalya Tarihi"nde de yayımlanmıştır. Bkz. Süleyman Fikri Erten, **Antalya Tarihi**, İstanbul, 1940, s. 135.

⁸⁰ Dr. Ferruh Niyazi, "Nafia Vekili Muhteremine", **Antalya**, Sayı: 753 (19 Kânun-u Evvel 1340), s. 1. Fernand Braudel de sıtmanın Akdeniz kentleri üzerindeki demografik etkisine değinmiştir. Bkz. Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I**, (çev) Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1989, s. 25.

⁸¹ Dr. Ekrem Sabri, "Sıhhi Yaralarımızdan", **Antalya**, Sayı: 440 (13 Şubat 1340), s. 3.

⁸² **Türkakdeniz**, Sayı: 11, Cilt: 2 (29 İkteşrin 1938), "Sıtma, Frengi ve Sair Hastalıklarla Mücadele", s. 65-66.

tedbirlerin belirli bir düzene tabi olmadığı ve çoğu defa beklenen etkiyi yaratmaktan uzak kaldığı da bir gerçektir. 25 Mayıs 1924 tarihinde Antalya’da yayımlanan bir makalede bu düzensizlikten şikâyet ediliyor, Adana Sıhhiye Müdüriyeti için 45, Mersin için 20 kilo mecanni (*bedava*) kininin irsali İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti’ne bildirildiği halde, en az Adana kadar sıtma derdinden muzdarip olan Antalya için böyle bir faaliyete şahit olunmadığından bahsediliyordu⁸³.

Hastalıkların kent nüfusu üzerindeki etkisi, 1920’li yılların kültürel ve toplumsal ifadelerini ve daha “işlevsel” kent arayışlarını da etkilemiştir. 1920’li yılların kültürel ve toplumsal retoriğinde, “ahlak” ve “sıhhat” ya da “ati” ve “sıhhat” arasında kurulan ilişki bu ifade ve arayışların bir sonucuydu. Bu nedenle, Cumhuriyetin kültürel ve toplumsal söyleminde, ahlaklı ve faziletli olmanın ilk koşulunun sıhhat olduğu sık sık ifade edilmişti⁸⁴.

1.4. Kent Nüfusu ve Göçler

Kent nüfusu ile ilgili ilk resmi istatistiğin yayımlandığı 1868 ile 1927 yılları arasında kalan dönemde Antalya’nın nüfusu çok az değişmiştir. 1868 yılında 15.057 olan kent nüfusu⁸⁵, bir yıl sonra 14.958’e düşmüş⁸⁶ ve nüfustaki bu azalma 1892 yılına kadar devam etmiştir. 1873 yılında 14.756 olan kent nüfusu⁸⁷, 1877’de 12.157’ye düştü⁸⁸. 1892 yılında, Kafkasya’dan kente iskân edilen muhacirler, Antalya nüfusunun 21.541’e yükselmesine neden oldular⁸⁹, fakat muhacirlerin sıtma salgını ya da yerlilerle yaşanan çatışmalar nedeniyle kenti terk etmeleri üzerine, kent nüfusu, 1900 yılında 15.662’ye düştü⁹⁰. Nüfustaki bu dikkate değer azalmanın önüne, ancak Girit göçmenlerinin kente iskânı ile geçilebilmiştir. 1904 yılında Antalya nüfusu 25.742 idi⁹¹ ve on yıl sonra, 1914’te de nüfusun miktarı değişmedi⁹². 1922 yılında Rumların kenti terk etmeleriyle, ki Atina’da bulunan Küçük Asyalılar Cemiyeti’nin yayın organı *Ξενοφάνης*’in (*Ksenofanis*) verilerine göre 20. yüzyılın ilk yıllarında kentte 12.000 Rum yaşıyordu⁹³, kentin nüfusu 17.365’e düştü⁹⁴. Kent nüfusunda, 1900 yılından

⁸³ **Antalya**, Sayı: 525 (25 Mayıs 1340), “İstanbul’dan Kinin Geldi”.

⁸⁴ **Antalya**, Sayı: 947 (21 Ağustos 1341), “Ahlakiyat”.

⁸⁵ **KVS Def’a 1**, Konya, 1285 s. 86. Salnamelerde belirtilen nüfusa, Antalya’ya bağlı köylerin nüfusu da dâhildir.

⁸⁶ **KVS Def’a 2**, Konya, 1286, s. 112.

⁸⁷ **KVS Def’a 6**, Konya, 1290, s. 187.

⁸⁸ **KVS Def’a 10**, Konya, 1294, s. 154. Bu tarihten itibaren İstanos ve Murtuna, Antalya merkez nüfusa dâhil kabul edilmemiştir.

⁸⁹ **KVS Def’a 25**, Konya, 1310, s. 125. Vital Cuinet’ye göre bu tarihte Antalya’nın nüfusu 25.000’dir. Bkz. Vital Cuinet, *La Turquie d’Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l’Asie-Mineure*, Cilt: I, Paris, 1892, s. 860.

⁹⁰ **KVS Def’a 28**, Konya, 1317, s. 199.

⁹¹ **KVS Def’a 29**, Konya, 1322, s. 199.

⁹² **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 332.

⁹³ *Ξενοφάνης 4*, Αθήνα, 1907, s. 253. Fakat bu rakamlar birkaç açıdan tartışmalıdır. İlk olarak, *Ksenofanis*’de, 20. yüzyılın başlarında kentin nüfusu 35.000 olarak verilmiştir, oysa 1900 yılında yayımlanan

sonra bir kere daha yaşanan bu düşüşün önüne, Selanik ve Balkan muhacirlerinin kente iskânı ile geçilmeye çalışılmıştır. Bu uzun dönemli tablonun açıkça gösterdiği, 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısında, Antalya’da kent nüfusunun esas olarak göçlere bağlı olarak, belirli dönemler dâhilinde, arttığı ya da azaldığıdır.

Kentin 19. yüzyılın sonlarından itibaren artan nüfusu, Antalya’daki gayr-i menkullerin sayısındaki artışa da yansımıştır. 1869 yılında sadece 600 olan kentteki dükkân sayısı⁹⁵, 1892’de 907’ye⁹⁶, 1904’te 1113’e⁹⁷ ve 1914’te 1157’ye yükselmişti⁹⁸. Aynı dönemde mağaza sayısındaki artış da dikkat çekicidir, 1869 yılında 121 olan mağaza sayısı⁹⁹, 1914 yılında 224’e çıkmıştır¹⁰⁰, fakat bütün bunlardan daha çok dikkate değer olan, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren kentteki kahvehane ve “café chantant”ların sayısındaki tedrici artıştır. Ne 1869 yılında ne de 1892 yılında yayımlanan istatistiklerde “café chantant”lar hakkında bir bilgi olmasa da, 1914 yılında, kentte, 13 “café chantant”ın mevcudiyeti belgelenebilmektedir¹⁰¹. 1894 yılında sadece 20 kahvehanenin varlığı bilinirken¹⁰², bu sayı, 1904’te 52’ye¹⁰³ ve 1914 yılında da 98’e çıkmıştır¹⁰⁴.

Bu dönemde, kentin nüfusu ile ilgili bir başka dikkate değer gelişme de, ağırlıklı olarak 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yaşanan kitlesel göçler ve bu göçlerin sonrasında kentin nüfus yapısının, kısa bir süre içinde, bütünüyle değişmesidir. İlk olarak, 20. yüzyılın başlarında Girit’ten 4.690 göçmen kente gelmiş ve Şarampol’daki Osmaniye Mahallesi ile Antalya çevresindeki köylere yerleştirilmişti. Ayrıca, Balkan Savaşları sırasında Balkanlar’dan ve Yunanistan’ın Ege’yi işgali sonrasında da Aydın, Kuşadası ve İzmir’den Antalya’ya yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır. Yunan işgalci ordusunun Ege’de yenilgiye uğratılmasından hemen sonra, 1922 yılında da, Rumlar kenti terk etmişler, Rumların kentten ayrılmasından sonra ortaya çıkan nüfus boşluğunun telafisi için, 1924 ile 1933 yılları arasında,

Konya Vilayet Salnamesi’nde kentin nüfusu 15.662’dır. Bkz. **KVS Def’a 28**, Konya, 1317, s. 199. 1904 yılında yayımlanan salnamede ise kent nüfusu 25.742’ye çıkmıştır. Bkz. **KVS Def’a 29**, Konya, 1322, s. 199. Ayrıca 1910-12 yıllarına ait Patrikhane nüfus istatistiklerinde de Antalya’da yaşayan Rumların sayısı 7.150 olarak belirtilmiştir, çevre ilçelerle birlikte Antalya bölgesinde yaşayan Rumların sayısı ise 13.413’tür. Bkz. Alexis Alexandris, “The Greek Census of Anotalia and Thrace 1910-1912: A Contribution to Ottoman Historical Demography”, (ed) Dimitri Gondicas-Charles Issawi, **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century**, Princeton, 1999, s. 61.

⁹⁴ **1925-26 TCDS**, İstanbul, 1927, s. 548.

⁹⁵ **KVS Def’a 2**, Konya, 1286, s. 112.

⁹⁶ **KVS Def’a 25**, Konya, 1310, s. 123.

⁹⁷ **KVS Def’a 29**, Konya, 1322, s. 150.

⁹⁸ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 649.

⁹⁹ **KVS Def’a 2**, Konya, 1286, s. 112.

¹⁰⁰ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 649.

¹⁰¹ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 650.

¹⁰² **KVS Def’a 26**, Konya, 1312, s. 115.

¹⁰³ **KVS Def’a 29**, Konya, 1322, s. 150.

¹⁰⁴ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 649.

Yunanistan'dan gelen 3.080 nüfus mübadele göçmeni ile 748 nüfus muhacir kente iskân edilmişti.

Kent nüfusunun etnik ve kültürel yapısında yaşanan bu değişim, sadece, kentin demografik niteliği üzerinde değil, toplumsal hayat üzerinde de kalıcı bir etki bıraktı. 1900 ve 1933 yılları arasında, sırasıyla; Girit göçmenleri, 1913'te Balkan muhacirleri¹⁰⁵, Yunanistan'ın Ege'yi işgali sonrasında Ege muhacirleri¹⁰⁶ ve nihayet Nüfus Mübadelesi ile kente iskân edilen nüfus, Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya'nın bir "muhacirler kenti" olmasını sonuçlamıştır. Hatta CHP Isparta Bölgesi Müfettişi Edirne Mebusu Osman Şahinbaş tarafından hazırlanan 30 Aralık 1942 tarihli raporda da, Antalya'da yerli bulmanın, Antalyalı eski bir aile tanımının güçlüğünden bahsedilir ve "Kentın halkı çok karışıktır. Giritli, Kıbrıslı mahalleler vardır, Suriye'den gelip tavattun etmiş aileler de mevcuttur, Rumeli mübadilleri de pek çoktur. Eski aileler sayılacak derecededirler. Bu itibarla Antalya halkının yekdiğerine karşı sevgileri günün icabına göre eksilir ya da artar" denilirken, gerçekte, göçlerin kent üzerindeki bu etkisine işaret ediliyordu¹⁰⁷.

Bununla birlikte Antalyalı Panayoti Hatzipetrou'nun "Istoria tis Attelias tis Mikras Asaias" (*Küçük Asya'da Antalya'nın Tarihi*) adlı hatıratında tasvir edilen 20. yüzyılın ilk yıllarındaki Antalya, kültürel ve toplumsal olarak çok daha homojen bir nitelik sergiliyordu. Panayoti Hatzipetrou'ya göre, 19. yüzyılın sonlarında kent sadece üç ana bölümden oluşuyordu. Kaleiçi bu bölümlerden ilkiydi ve Hıristiyanlar ile Müslümanlar burada bir arada ikamet ediyordu¹⁰⁸. Kaleiçi'nde Rumların daha yoğun olduğu mahalleler; Yanıklık Mahallesi, Hamamönü Mahallesi, Hıdırlık Mahallesi, Panaya Mahallesi, Acemhane Mahallesi, Aziz Leonti Mahallesi, taverna ve meyhaneleri ile bilinen Balıkpazarı Mahallesi, Hadrianus Kapısı Mahallesi ve Kuyuönü Mahallesi'ydi. Buna karşılık Müslümanlar; Ahi Yusuf Mahallesi, İskele Mahallesi, Paşacamisi Mahallesi, Yivli Minare Mahallesi'nde daha yoğunlardı¹⁰⁹.

Tophane'den itibaren kentin kuzey ve batı kısmında bulunan Kemiklik, Teşvikiye, Elmalı, Kızılsaray ve Balibey Mahalleleri, kültürel olmasa, bile dini açıdan daha homojen bir nüfusu barındırıyordu ve bu mahallelerde Türk ve Arap Müslümanlar ikamet ediyordu. Kentin

¹⁰⁵ Balkan Savaşları sonrasında Antalya'ya Selanik'ten 4.000 göçmen geldiği biliniyor, fakat bu nüfusun kentte kalıcı olup olmadığı, maalesef, bilinmiyor. Bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, İstanbul, 2001, s. 189. Bununla birlikte, Mülkiye Müfettişi Ali Sürur Bey'in 13 Mart 1927 tarihli raporunda, Balkan Savaşları sonrasında kente gelen 30 hanede 119 nüfus muhacire, bu tarihe kadar, arazi ya da dükkân tahsis edilmediği ve "bu muhacirlere himmet edilmediğinden muhtacı muavenet durumunda oldukları" bilgisi vardır. Bkz. **BCA**. 272.0.0-52.121.22, s. 8.

¹⁰⁶ **KA. B.** 298/15-06.07.1338.

¹⁰⁷ **BCA. CHP. K.** 490.01.0-620.33.1, s. 91.

¹⁰⁸ Π. Χατζηπέτρον, **Ιστορία της Αττάλειας της Μικράς Ασίας από της κτίσεως αυτής μέχρι του 1922**, Αθήνα, 1969, s. 31.

¹⁰⁹ Γ.Π. Πεχλιβανίδης, **Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία Β**, Αθήνα, 1989, s. 80-81.

doğusunda ise Rumların ikamet ettiği Rabatie Mahallesi (*Ραμπατιε*) ile yine Rumların ikamet ettiği ve 1895 yılındaki Kaleiçi yangınından sonra kurulan Yeni Mahalle ve Değirmenönü Mahallesi vardı. Yeni Mahalle ve Değirmenönü Mahallelerinde, ayrıca, Aya Panteleimon Kilisesi ve Aya Yorgi Kilisesi inşa edilmişti¹¹⁰.

Panayoti Hatzipetrou'nun bu tasvirine rağmen, 20. yüzyılın başlarında Antalya mahalleleri arasındaki sınırların mutlak olmadığı da vurgulanmalıdır. Her ne kadar kentli Rumların bir kısmı 19. yüzyılda Kıbrıs, Ege adaları, Yunanistan ve ağırlıklı olarak Anadolu'dan (mesela Isparta ve Burdur'dan) Antalya'ya göç etseler¹¹¹ ya da 19. yüzyılda kente Mora ve Kafkasya'dan Müslüman muhacirler gelseler de, kentli Müslümanlar ile Türkofon Rumlar arasındaki kültürel farklılıklar oldukça azdı ve bu, Müslüman ve Rumların bir arada bulunmalarını olanaklı kılıyordu¹¹². Rumların ve Müslümanların aynı mahallede ikamet etmeleri olağandı. Ayrıca, Kapağzı'ndan Yukarı Pazar'a kadar olan Çarşı'da, Müslüman ve Rum tüccarların dükkânları yan yanaydı.

Kent nüfusu ile ilgili olarak, Selanik, İzmir ve İskenderiye gibi Akdeniz kentlerinin aksine, Antalya'da, Levantenlerin kent üzerindeki etkinliğinin sınırlı olduğu da vurgulanmalıdır. Kenti İç Anadolu'ya ulaştıracak bir demiryolu hattının olmaması ya da İskelenin koşulları nedeniyle, Antalya, 19. yüzyılda Levantenler için tercih edilir bir kent olmamıştı. Kentin topografyasının, Antalya'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun etkilerinden de, belirli ölçüde uzak tuttuğu düşünülebilir. Gerek Levantenlerin gerekse de İmparatorluğun, 19. yüzyılda, kent morfolojisine nüfuz edememeleri, mekâna ilişkin “kadim” ve “cedit” karşıtlığının açıkça ortaya çıkmasını engellemiştir.

Kent nüfusunun niteliği ile ilgili bütün bu veriler, 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar, Antalya'nın (“sınıfsal” ve cinsiyete dayalı belirgin farklılıklar bir tarafa) kültürel ve toplumsal olarak “homojen” bir nüfusu olduğuna işaret eder. Bu, kentli nüfusun, “etnik kimlik” ya da “statü” gibi işaretlerle değil, daha çok, “sınıflar” düzeyinde birbirinden ayrıldığı anlamına gelir. Fakat 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, kentin tanık olduğu Girit göçü, Balkan Savaşı'nın ve I. Dünya Savaşı'nın etkileri, İtalyan işgal yılları ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, kent nüfusunun kültürel ve toplumsal dinamiklerini, daha önce olmadığı kadar

¹¹⁰ Π. Χατζηπέτρον, *A.g.e.*, s. 31.

¹¹¹ Π. Χατζηπέτρον, *A.g.e.*, s. 24-25.

¹¹² Antalya Rumları ile ilgili gerek Hacipetro'nun gerekse de Pehlivanidis'in yazdığı hatıralar, Antalya'daki Müslümanlar ve Rumlar arasındaki kültürel farklılıkların esas olarak dini olduğuna işaret eder. Bununla birlikte 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Yunan milliyetçiliğinin de etkisiyle Antalya Rumları, kültürel olarak ayrı bir toplumun temellerini oluşturdular. 1906'da kurulan «Φιλόθρησκος Αδελφότης» (*Filothriskos Adelfotis*) gibi kulüpler, kentli Rumlar arasında milliyetçiliğin ve Yunanca'nın yaygınlaşmasında, dolayısıyla Müslüman ve Ortodokslar arasında kültürel farklılıkların artmasında, etkili oldular. Bkz. Μαμώνη, Κ., “Σωματειακή οργάνωση του ελληνισμού στη Μικρά Ασία”, *Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 26, 1983, s. 101 ve ayrıca bkz. *Ξενοφάνης* 5, Αθήνα, 1908, s. 257.

farklılaştırmıştır. Kent nüfusunun niteliğinde ortaya çıkan bu değişim, kentlilerin, sadece mahalleler düzeyinde değil, “sınıf”, “kimlik” ve “tabakalar” düzeyinde de birbirinden farklılaştığı/farklılaşacağı bir toplumsal hayatın eşğine tekabül ediyordu. Kent nüfusunun niteliğindeki bu değişim, toplumsal hayata daha “anonim” bir karakter verirken, aynı zamanda, toplumsal hayatın icra edildiği mekânların da mahallelerin sınırları dışına çıkmasını sonuçlamış, onların, bir toplumsal çevreye ya da bir mahalleye ait mekânlar olmaktan (başka bir ifadeyle belirli bir toplumsal çevrenin değerler sistemini ifade eden mekânlar olmaktan) çıkmaları anlamına gelmiştir.

1.4.1. Antalya’ya Girit’ten Göçler ve “Giritliler Mahallesi”

Kent nüfusunun kültürel ve toplumsal olarak homojen niteliği, ilk olarak, 20. yüzyılın ilk birkaç yılında Girit göçmenlerinin kente iskânıyla, aniden değişmeye başlamıştır. Girit’te 1866 ile 1898 yılları arasındaki huzursuzluk döneminde, Müslümanlar kırsal alanlardan Hanya, Resmo, Kandiye ve Sitya gibi kentlere, Hıristiyanlar da kentlerden kırsal bölgelere göç etmişti. Bu dönemde her iki taraf da karşılıklı katliamlara ve mal tahriplerine girişti. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Yunan milliyetçiliği, olağanüstü bir yayın faaliyeti, milliyetçi merkezden gelen ekonomik ve askeri destek ve aynı zamanda kırsal alanların düzenli olarak tahrip edilmesi sonucunda Giritli Hıristiyanları bir araya getirmeyi başardı. Müslümanlara ait ekonomik değeri olan kırsal alanların düzenli şekilde tahrip edilmesi, bazı bölgelerde zeytin ve meyve ağaçlarının kesilmesini ve yakılmasını da içeriyordu. Sadece 1896 ve 1898 yılları arasında meydana gelen olaylarda Girit’in ürün veren ağaçlarının %12’si denetim dışı bir şiddetle yok edildi. Bu faaliyetler, Müslümanların tekrar kırsal alanlara yerleşmesini önlemeyi hedefliyordu. Müslümanlar köylerine geri dönmeye çalıştıklarında ya düzensiz silahlı kıtalar tarafından soyuldular ya da en iyi ihtimalle evlerinin tahrip edilmiş olduğunu gördüler. 1895’e gelindiğinde Girit Müslümanları, çoğunlukla kırsal alanlarda olan mallarının büyük bölümünü satmak zorunda kalmış ve Anadolu ve Suriye gibi daha güvenli bölgelere gitmek için Girit’i terk etmeye başlamıştı. 1898 Kasım’ında düzenli Türk ordusunun Adadan ayrılması, Girit’in bağımsızlığının ilanı ve Aralık ayında Prens Georg’un Yüksek Komiser olarak Adaya varışı sonrasında süratle gelişen olaylar silsilesi, Müslümanların köylerine ve evlerine dönmek için besledikleri son umutları da yitirmelerine neden olmuştu. Bu dönemde 40.000 ile 48.000 Müslüman’ın Edirne’den Trablus’a kadar olan geniş yay üzerine, en az kırk kent ve kasabaya kaçıp yerleştiği tahmin edilmektedir¹¹³.

¹¹³ Girit’te Müslüman cemaate yönelik şiddet eylemleri için bkz. Katilena P. Stathakou, “Victimisers or Victimised? The Role of Christian Atrocities in the Voluntary Emigration of Cretan Muslim in the end of the 19’th. Century”, (haz) Tülin Selvi Ünlü, **Mersin the Mediterranean World and the Twentieth Century-Intersecting Trajectories (16-17 October 2008)**, Mersin, 2010, s. 19-20.

Esas olarak 1898 ile 1912 yılları arasında Girit'ten gelen 4.690 göçmen de Antalya'nın çevresindeki köylere ve kent merkezine yerleştirilmişlerdi. 1908 yılında kentin kuzeyinde takriben 290 hane göçmeni barındıracak bir mahalle, Osmaniye Mahallesi (Şarampol) kuruldu¹¹⁴. Tıpatıp birbirine benzer evleri ve birbirini kesen sokaklarıyla Girit mahallesinin kendine özgü bir yapısı vardı ve bu muhacir¹¹⁵ akınının kentin fizyonomisinde bir değişim yaratması kaçınılmazdı.

Öfkeli Giritliler, Antalya'da ilk olarak Ortodoks Rumları hedef almışlar ve kentte Girit göçmenleri ve Rumlar arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde kente ve kent çevresine iskân edilen Giritliler, “yerli” Müslüman esnafın da desteğiyle, Antalyalı Rumların dükkânlarını boykot ettiler. Bu çatışmalar Antalya'ya iskân edilen Girit Müslümanlarının ahfadının sözlü tanıklarında ve Antalyalı Pehlivanidis'in hatıralarında ayrıntılı olarak tasvir edilir:

“Türkler ve Rumlar arasındaki ticaret yasaklandı, ki bu uygulamaya ‘boykotaj’ adı verilmişti. Çarşıya ‘boykotajcı’ kabadayılar salınmıştı ve bu kabadayılar devamlı çarşıda dolaşarak şu parolayı söylüyorlardı: ‘*Sağa bak, sola bak, boykotaj var!*’ İnsanlar, onlardan çok korkuyordu. Eğer bir Türk’ü bir Hıristiyan’ın dükkânında görürlerse, onu döverek dışarıya atıyorlardı. Hıristiyan mağazalarında her türlü hareket durmuştu. Tehditler kent dışına da yayılmıştı.”¹¹⁶

Ne var ki “yerli” Müslümanlar ve Giritli göçmenler arasındaki bu işbirliği bir sürekliliği ifade etmemiştir. Kültürel yalıtılmışlık ve dil sorunu Giritliler için manevi yakınlıkların mahalle sınırları içinde yoğunlaştırılmasına neden oldu. Ayrıca, aralarında Yunanca konuştuklarından, bu davranışları “yerliler” tarafından hoş karşılanmıyordu¹¹⁷.

Mahalle bağlarının bilinçli niteliği, Giritlilerin toplumsal, siyasi ve fiziki anlamda kent hayatından yalıtılmışlığını da yansıtmaktadır. Bunda, muhaceret deneyiminin ve Adada yaşanan acı tecrübelerin etkisi olduğu kadar, Giritliler ve “yerliler” arasında giderek artan karşılıklı önyargıların da bir payı vardı. Bütün bunlar Giritlilerin daha çok kendi içlerine kapanmalarına ve güçlü bir “Giritli” kimliği oluşturmalarına neden oldu. Hatta kentte bir mahallenin adını taşıyan yegâne futbol takımı, Şarampol İdman Yurdu, 1924 yılında kurulmuş¹¹⁸, fakat Şarampol İdman Yurdu resmi bir nitelik kazanamamıştır.

¹¹⁴ Fahriye Emgili, “Girit'ten Antalya'ya Yönelik Göçler”, (haz) Necdet Ekinci-Hatice Akın, **Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu (Antalya 18-19 Aralık 2003) Sempozyum Bildirileri**, Antalya, 2006, s. 155.

¹¹⁵ Antalya'ya iskân edilen Giritliler, kendilerini Nüfus Mübadelesi ile kente gelen göçmenlerden ayırmaya dikkat ederler ve kendilerini tanımlarken “muhacir” kavramını kullanmazlar. Bunun nedeni “muhacir” kavramının çağrıştırdığı yoksulluktur. Giritlilik vurgusunun bilinçli bir tercih olması, Sophia Koufopoulou'nun Cunda'daki Giritliler üzerindeki gözlemleriyle büyük ölçüde benzerdir. Bkz. Sophia Koufopoulou, “The Reformulation of Ethnic Identity in an Aegean Community”, (ed) Renée Hirschon, **Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greeks and Turkey**, 2006, s. 210.

¹¹⁶ Γ.Π. Πεχλιβακίδης, **A.g.e.**, s. 368.

¹¹⁷ Γ.Π. Πεχλιβακίδης, **A.g.e.**, s. 417.

¹¹⁸ **Antalya**, Sayı: 721 (11 Teşrin-i Sani 1340),”Yeni Bir Kulüp”.

Giritliler ve “yerliler” arasındaki gerilimin ilk ipuçlarını, 24 Kanun-u Evvel 1337 (27 Aralık 1921) tarihinde Antalya’da, Emniyet-i Umumiyye’ye çekilen ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal’e iletilmesi talep edilen bir telgrafta, Antalyalı Giritlilerin, Batı Anadolu’yu işgal eden Yunan ordusuna et sevkiyatı yaptığı iddiasında yakalamak mümkündür¹¹⁹. Maalesef, bu telgrafın muhatapları tarafından nasıl değerlendirildiğini bilmiyoruz, ancak Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan sonraki yıllara ilişkin kayıtlardan, Antalya’da Giritliler ve “yerliler” arasındaki kültürel ve toplumsal çatışmaların, Mart 1926’da¹²⁰ Belediye Reisliğine Giritli Zeki’nin seçilmesinden sonra siyasi bir niteliğe büründüğü anlaşılıyor.

Giritli Zeki’nin hem CHF Mutemed Vekili hem de Belediye Reisi olması, kentte birçok dedikoduya neden olunca, bu dedikoduların araştırılması için 27 Mart 1926 tarihinde Ankara’dan CHF Mıntıka Müfettişi İsmail Hakkı Bey’e bir telgraf çekilmiş ve bu telgrafta, “Antalya Vilayet Heyet-i İdare Reisi ve Mutemet Vekili hakkında, vilayet dâhilinde ve kazalarda çirkin ve ağır ithamlarda bulunulduğu” ve bu kimselerin “Fırkaya ve bazı mebuslara telgraf çektiği” bildirmiştir¹²¹. Mıntıka Müfettişi İsmail Hakkı Bey’in, Fırka Katib-i Umumiliğine verdiği yanıtta ise “buranın tek mil patirtisi esasen namuslu bir adam olan Giritli Zeki Bey’in Belediye Reisi olmasıdır” deniliyordu¹²². İsmail Hakkı Bey’e göre, seçimlerde, sabık Belediye Reisi Hüseyin ve Keskici Mehmet ile Karakaşzade Hüsnü, alenen Zeki Bey’e muhalefet etmişlerdi ve kentteki dedikodular “menfaat-i şahsiyeden” kaynaklanıyordu¹²³.

Bununla birlikte kentteki dedikodular ve Fırka Katib-i Umumiliğine iletilen şikâyetler, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Mesela, Haziran 1927 tarihli bir telgrafta, 7 Haziran gecesi kentteki bir “cafe chantant”da “işret etmekte” olan Giritlilerin, Safiye adındaki kadına sarkıntılık etmelerinden rahatsız olan Ayanzade Hüseyin Efendi’nin, “Böyle yaparsanız Giritliler benim mekânıma gelmesinler” dediği ve Hüseyin Efendi’nin bu sözlerinin “Giritlilik vaziyeti taşıyanların hiddetlerini tahrik ettiğinden, sandalyelerle merkumu darba kıyam ettikleri”, ancak kavgaya müdahale eden zabitanın vukuata meydan vermediği iddia edildi¹²⁴. Konuyla ilgili Ayanzade Hüseyin Efendi’nin CHF Katib-i Umumiliğine çektiği telgrafta da, olay esnasında mekânda bulunan Belediye Reisi Giritli Zeki’nin, kendisine, “Göreyim sizi

¹¹⁹ BCA. 30.10.0.0-106.694.7.

¹²⁰ Antalya, Sayı: 1120 (18 Mart 1926), “Yeni Belediye Heyetimizin Beyannamesi”.

¹²¹ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 147.

¹²² BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 141.

¹²³ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 136. Gerçekten de 1926 yılındaki Belediye seçimlerinde, Belediye azası seçilen Karakaşzade Hüsnü Bey en az oyu alan adaylardandı (700 oy), Hüseyin ve Keskici Mehmet beyler ise aza dahi seçilememişlerdi. Buna karşılık Giritli Zeki 1102 oy almıştı ve daha sonra seçilen 20 aza arasında yapılan oylamada, Giritli Zeki, Belediye Reisi seçildi. Bkz. Antalya, Sayı: 1116 (14 Mart 1926), “Belediye İntihabında”.

¹²⁴ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 132.

Giritliler, öldürün şu Türkleri” dediği iddia edilmiştir. Aynı telgrafta, Belediye Reisinin kentte Giritliler ve Türkler arasında bir ikililik yarattığı, “zaten pek hususi bir kitle teşkil eden efradı milleti (*milletin bireyleri*) yekdiğerinin aleyhine tahrik ettiği” ve “Türklüğü hakir gördüğü” de vurgulanıyordu¹²⁵. Fakat 3 Temmuz 1927 tarihinde, CHF Mıntka Müfettişi tarafından, bu iddianın bir dedikodu olduğu ve basit bir asayiş meselesini, Zeki muhaliflerinin, onun aleyhine olarak kullandığını bildiren bir rapor kaleme alınmıştır¹²⁶.

“Cafe chantant”da yaşanan bu tartışmadan bir süre sonra, Antalya gazetesi sahibi Emin Bey, 26 Ocak 1928 tarihinde Fırka Katib-i Umumiliğine ilettiği mektupta; Belediye Reisinin kentte “Giritlilik ve Türklük ikililiği yarattığı”nı, bu nedenle gençler tarafından kendisine hakaret edildiğini ve hakaret gördükçe de gençleri “hükümet-i mahalliyye muhalif gösterdiği”ni, “Heyet-i İdareye Giritlileri ithal ettiği”ni ihbar etmiştir¹²⁷. 5 Şubat 1928 tarihinde Belediye Reisi Giritli Zeki hakkında, sabık Meclis-i Umumi azası Hüseyin Hilmi ile İbrahim Ali imzasıyla Fırka Katib-i Umumiliği’ne iletilen bir ihbarda da, Belediye Reisinin, hiçbir gerekçe göstermeden Antalya Tayyare Cemiyeti’nin merasimine iştirak etmediği bildirilmiş, “tayyareciliğimize ve şehitlerimize karşı gösterdiği şu hürmetsizliği derin bir hissi nefretle karşılayarak Antalya Türklerinin hissiyatına tercüman olan bu telgrafi arz ediyoruz” denilmiştir¹²⁸. Bütün bu iddialar nedeniyle Giritli Zeki, Mart 1928’de Fırka Mutemed Vekilliği’nden istifa etmek durumunda kalmıştır¹²⁹.

Kentte Giritliler ve “yerliler” arasındaki bu ayrım daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1930 yılındaki olaylı seçimler¹³⁰, bu farklılaşmanın yarattığı gerilimin bir sonucuydu. Seçimin ilk günü SCF kullanılan oyların %85’ini almayı başarmış ve Şarampol’deki Giritliler SCF’ye büyük bir destek vermişlerdi¹³¹. Bu farklılaşma, her iki partinin propaganda amacıyla kullandıkları mekânların seçimine de yansımıştır. CHF’liler, propaganda için Yenikapı kahvehanelerini tercih ederken SCF’liler daha çok Tophane ve Şarampol kahvehanelerinde faaliyet gösterdiler.

Giritliler’in kent hayatından yalıtılmışlığı CHF Teftiş Raporları’nda da ifade edilmiştir. Mesela, CHF Antalya teşkilatını teftiş etmek için 1935 yılında kente gelen CHF Müfettişi Adnan Bey (Menderes), “Antalya’nın Türkiye’nin Akdeniz’e açılan kapılarından biri” olduğunu, dolayısıyla “burada oturanların eksiksiz bir birlik içinde, daima çalışan, daima

¹²⁵ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 130.

¹²⁶ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 127. 19 Temmuz 1927 tarihli Antalya’da, CHF Müfettişi İsmail Hakkı Bey’in 18 Temmuz gecesi tekrar kente geldiği bilgisi vardır. Bkz. Antalya, Sayı: 1449 (19 Temmuz 1927), “İsmail Hakkı Beyefendi”.

¹²⁷ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 125-126.

¹²⁸ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 123.

¹²⁹ BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1, s. 117-118.

¹³⁰ Antalya belediye seçimleri ile ilgili olarak bkz. Muhammet Güçlü, “Dr. Burhaneddin Onat’ın Raporuna Göre Antalya’da 1930 Belediye Seçimleri”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 65, Mayıs 1999, s. 19-23.

¹³¹ BCA. CHP. K. 490.01-729.478.1.

uyanık ve ulusal heyecanları taşkın olması gerektiğini” vurgulamış, fakat Antalya’da, 1935 yılında bile, “Türkçe konuşmayan bir Giritli Mahallesi”nin varlığından bahsetmiştir¹³². Antalya milletvekili Rasih Kaplan da, 1937 yılında, Dil Bayramı nedeniyle Şarampol’de verdiği söylevde, mahallede hala Yunanca konuşulmasını eleştirmiştir:

“Asırlarca Girit’te mücadele ettiniz, dedeleriniz, babalarınız da bu uğurda kan döktü. Asırlarca kendileriyle mücadele ettiğiniz bir unsurun dilini konuşmanız hâlâ muvafık mıdır? Dedelerinizin, babalarınızın bu uğurda ne kadar kan döktüklerini hepimiz bilirsiniz. Bütün dünyanın gözü önünde cereyan eden bu kanlı hadiselerden sonra yurdunuzdan, yuvanızdan olarak burada toplandınız. Sizi yurdunuzdan, yuvanızdan edenlerin dilini çocuklarınıza aşlamak öğretmek ve o masumlara bu dili konuşturmak, dedelerinizin babalarınızın döktükleri kana hüürsüzlik olmaz mı? Aranızda anlaşma yapın, analar, babalar ant için, evlerinizde bu dili konuşmayın, çocuklarınızı ihmalinizle alıştırdığınız bu dili konuşmamaları için sokaklarda kontrol edin. Biz de yapacağınız bu teşekküle Halkevi kanalından yardım edeceğiz. Bir an evvel sizi istemediğiniz bu dilden kurtarıp kendi öz dilinize kavuşturacağız.”¹³³

Burada, esas olarak kültürel ve toplumsal veçheleriyle tasvir edilen Antalya’daki Giritliler ve “yerliler” arasındaki mücadelede ekonomik çatışmaların, İtalyan işgali ve Nüfus Mübadelesi sonrasında el değıştiren mülkiyetin kimler tarafından sahiplenileceğı ile ilgili ortaya çıkan tartışmanın da rol oynadığını belirtmek gerekiyor. CHF Teftiş Raporlarından da takip edilebileceğı gibi, kentte Giritli Zeki’nin Fırka Mutemed Vekilliğı ve Belediye Reisliğıne muhalefet edenler, ağırlıklı olarak kentin önde gelen un ve kereste tüccarları olmuştur. Giritli Zeki’nin önce Mutemed Vekilliğı, daha sonra da Belediye Reisliğı görevlerinden çekilmesiyle, bu mücadeleyi, un ve kereste tüccarları kazandılar. 1935 yılında Antalya’ya gelen Adnan Bey de, hazırladığı raporda, Antalya CHF teşkilatına, Giritli Zeki’den sonra “Belediye Reisliğıne seçilen Hüsnü Karakaş ve Antalya’da mevcut birkaç şirketin sahip ve mensuplarının hâkim olduğu”nu, bu kimselerin sadece kentin gelir kaynaklarını ele geçirmekle kalmadıklarını, aynı zamanda, CHF teşkilatını da kontrolleri altına aldıklarını, “gayr-i kanuni hareketlerle halkı ve maliyeyi zarara uğrattıkları”nı ifade etmiştir¹³⁴.

¹³² **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0-618.27.1, s. 10.

¹³³ **Resmî Antalya**, Sayı: 507, (26 Eylül 1937), “Antalya Dil Bayramını Büyük Şenlikle ve Tezahüratla Karşıladi”.

¹³⁴ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0-618.27.1, s. 9. Bu çatışmaya Nazım Hikmet’in Memleketimden İnsan Manzaraları adlı kitabında da değinilmiştir. Memleketimden İnsan Manzaraları’nın Dördüncü Kitabı’nda “üç nokta kenti”nin Zahire Borsası’nı (Antalya Zahire Borsası’nı) tasvir eden Nazım Hikmet, burada, CHP Müfettişini, Toprak Mahsulleri Ofisi Müdürüne şu şekilde seslendirir:

“...Giritli şirketin pis, kırık pirincine 35 veriliyor,
fakat beğenilmiyor bir öz Türk’ün malı.
Sonra bu buhranlı yıllarda biz uğraşıp duralım,
parti, hükümet, meclis,

Giritliler ve “yerliler” arasındaki çatışmanın nedenleri ve bu göçün kentin demografik ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri ne olursa olsun, Girit göçü, Cumhuriyetin ilk yıllarında kent nüfusunun kültürel ve toplumsal niteliğini etkileyen tek göç değildi. 1924 ile 1933 yılları arasında Antalya’ya iskân edilen 839 aile ve 3.080 nüfus mübadele göçmeni, bu dönemde kentin nüfusunu yapısal olarak değiştiren bir başka önemli faktör olmuştur.

1.4.2. Nüfus Mübadelesi ve Antalya

20. yüzyılda, Antalya’nın kültürel ve toplumsal hayatını etkileyen en önemli gelişme Nüfus Mübadelesi oldu. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan’da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”, İstanbul hariç, Türkiye’de bulunan Rum-Ortodoks nüfus ile Batı Trakya hariç, Yunanistan’da bulunan Müslümanların değişimini amaçlıyordu. Fakat nüfus mübadelesi fikri 1923 yılında ortaya çıkmış bir olgu değildir. Daha Balkan Savaşları sırasında Anadolu Rumları ile Yunanistan’daki Müslümanların mübadeleye tabi tutulması düşünülmüş ve Yunanistan’la bir protokol yapılmak istenmiştir. Mayıs 1914’te, Venizelos, nüfus değişiminin gönüllülük temelinde gerçekleştirilmesi ve göçmenlerin mallarının adil bir biçimde tasfiye edilmesi koşuluyla bu teklifi kabul etmişti. Ne var ki, I. Dünya Savaşı bu görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştır¹³⁵.

I. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda, Milli Mücadele’nin Türkiye ve Yunanistan arasında bir savaşa dönüşmesi, Anadolu Rumları ile Yunanistan’daki Müslümanların kaderini dramatik bir biçimde değiştirdi. 1922 sonbaharına gelindiğinde, Yunanistan’ın İzmir’i işgali ve sonrasında yaşananların da etkisiyle, nüfus değişiminin ertelenemeyecek bir zorunluluk olduğu fikri ağırlık kazandı. Fakat Türkiye ve Yunanistan açısından nüfus değişimini gerekli kılan daha başka nedenler de vardır. Bu nedenlerden ilki, iki ülke için ulusal temeller kurma arayışıydı ve Nüfus Mübadelesi ile her iki ülke daha homojen bir nüfusa sahip olacak ve savaşlar nedeniyle uğradıkları nüfus kaybını, kısmen de olsa telafi edebileceklerdi.

“Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” gereğince, 1924 yılı ile 1929 yılları arasında, Antalya’ya; Selanik, Kıbrıs ve Ege adalarından gelen 2.840 nüfuslu 802 aile yerleştirilmiştir¹³⁶. Fakat Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan belgelerden, mübadillerin 1929 yılından sonra da kente geldiği anlaşılıyor. Nitekim 16 Ocak 1933 tarihli bir iskân raporunda,

Türk vatanında Türk’ü hâkim kılacağız diye!..” Bkz. Nazım Hikmet, **Memleketimden İnsan Manzaraları**, Ankara, 1987, s. 401.

¹³⁵ Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin siyasi ve diplomatik tarihi ile ilgili olarak bkz. Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul, 2006.

¹³⁶ Bu çalışmada, 1924 ile 1929 yılları arasında kente yapılan iskâna ilişkin veriler, Antalya İmar ve İskân Müdürlüğü’nde bulunan; **İİAİM**. 94 Numaralı İskân Defteri, **İİAİM**. 95 Numaralı İskân Defteri ve **İİAİM**. 96 Numaralı İskân Defteri’nden derlenmiştir. İskân Defterlerindeki en yakın tarihli kayıt 4 Şubat 1929 tarihli İbrahim oğlu Hüseyin’e ait kayıttır. Bkz. **İİAİM**. 94 Numaralı İskân Defteri, s. 282.

1924 ile 1933 yılları arasında, kente, 839 aile 3080 nüfus mübadele göçmeni, 204 aile 748 nüfus da muhacir yerleştirildiği bilgisi vardır¹³⁷.

Mübadillerin Antalya'ya iskânı, kentin toplumsal ve kültürel coğrafyasını bütünüyle değiştirdi. Antalya'ya gelen mübadillerin bir bölümü Pandelliğa Çiftliği (Zeytinköy), Polidomuz Çiftliği (Alan Mahallesi) ve Kındıra Çiftliği (Kirişçiler Köyü) başta olmak üzere, Rumların terk ettiği ve kent sınırları içinde bulunan çiftliklere iskân edildi, bir bölümü de (95 nüfuslu 25 aile) Abdurrahmanlar, Berendi, Çanakçı, Yanköy gibi Serik'e bağlı köylere iskân edildi¹³⁸. Ayrıca, mübadiller için Çirkin Oba Köyü'ne "iskân evleri" de inşa edilmiştir. Kent merkezine iskan edilen mübadillerden (860 nüfuslu 230 aileden) Giritliler; Kemiklik'e (Kışla Mahallesi), Selanıkliler; Kesik Minare Mahallesi (Kaleiçi), Rabetiye Mahallesi (Yenikapı), Sinan Mahallesi ve Alan Mahallesi'ne, Kıbrıslılar; Balıkpazarı Mahallesi (Kaleiçi)'ne, ki bu mahalle "Kıbrıslılar Mahallesi" adıyla tanınıyordu, yerleştirildi¹³⁹. 1924 yılından itibaren kente iskân edilen mübadillere; 792 hane, 23 mağaza, 138 dükkân, 1 hamam, 11 kahvehane, 4 kiremithane, 3 yağhane, 6 değirmen, 2 fırın, 179 bahçe ve 89.125 dönüm arazi verilmiş, muhacirlere ise; 25 dükkân, 1 mağaza, 315 dönüm arazi tahsis edilmişti¹⁴⁰.

Bununla birlikte mübadillerin kente iskânı sürecinde birçok güçlük de karşılaşılmıştır. İlk olarak, mübadillerin kente geldiği 1924 yılından itibaren, iskân sorunu Antalya'nın en önemli sorunlarından biri olarak ortaya çıktı. Çünkü Dâhiliye Vekâleti'ne iletilen 18 Haziran 1925 tarihli bir tahriratta da belirtildiği gibi, bu tarihte Rumlardan kalan 172 kadar ev tamire muhtaç bir haldeydi¹⁴¹. Nafi Sermühendisliği tarafından 16 Eylül 1927 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne çekilen bir telgrafta da "emval-i metruke"den kalan evlerden 214'ünün, Rumlar kenti terk ettikten sonra tahrip edildiği ve tamiri ve iskânı mümkün olmayacak bir duruma geldiği bildirilmiştir¹⁴². Bundan başka, Rumlardan kalan arazi ve evlerin bir bölümüne "yerliler" sahip çıkmış, bazı evler işgal edilmişti¹⁴³. Her ne kadar işgallerin önüne geçmek

¹³⁷ BCA. 272.0.0-12.63.190.8, s. 8.

¹³⁸ İİAİM. 94 Numaralı İskân Defteri, s. 29-34.

¹³⁹ Burada, Nüfus Mübadelesinin ilk yıllarında Kıbrıs'tan Antalya'ya gelen aileler olduğunu, fakat Antalya'ya esas Kıbrıs göçünün 1934'te gerçekleştiği de ifade etmek gerekir. 1934 yılında Kıbrıs'tan Antalya'ya 59 hanede 182 nüfus gelmiştir. 1935 yılında ise Kıbrıs'tan Antalya'ya 69 nüfus daha gelmiştir. 1934 ve 1935 yıllarında kente gelen Kıbrıslılar; Yenikapı Arık Çıkmazı, Cami Cedid Mahallesi (günümüzde Kılınçarslan Mahallesi), Kemiklik (günümüzde Kışla Mahallesi) ve İğdir Hasan Mahallesi ile Takeci Mustafa Mahallesi (günümüzde Yüksekalan Mahallesi)'ne yerleştirildiler. Bkz. İİAİM., 1934 Kıbrıs Muhacirleri Defteri.

¹⁴⁰ BCA. 272.0.0-12.63.190.8/28.11.1933, s. 8.

¹⁴¹ BCA. 272.0.0-12.45.73.16/18.08.1341.

¹⁴² BCA. 272.0.0-80.4.11.6/24.09.1927, s. 2.

¹⁴³ Dönemin Antalya gazetesinde "emval-i metruke"nin işgali ile ilgili çok sayıda haber ve yazı yayımlanmıştır. Bazı örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 426 (28 Kânun-u Sani 1340), "Emval-i Metruke Evlerini İşgal Edenler"; **Antalya**, Sayı: 523 (22 Mayıs 1340), "Babasının Malı Gibi: Emval-i Metrukeyi İşgal Edenler Okusun"; **Antalya**, Sayı: 651 (22 Ağustos 1340), "Zabıta Haberleri"; **Antalya**, Sayı: 432 (5 Şubat 1340), "Makam-ı Vilayetten".

amacıyla, mübadillerin Antalya'ya geldiği 1924 yılında, kentte sekiz zabıta görevlendirilse¹⁴⁴ ve “emval-i metruke”yi işgal edenlere gerekli tebliğler yapıp işgalcilerin bu evleri bir an önce boşaltmaları talep edilse de, işgallerin önüne geçmek mümkün olmamış ve özellikle de memurların ikamet ettiği metruk Rum evlerinin tahliyesinde güçlüklerle karşılaşmıştır. Hatta bu tebliğler üzerine, kentteki memurlar Mübadele ve İmar Vekâleti'ne 12 Ocak 1924 tarihinde dilekçeyle başvurmuş ve “emval-i metruke”yi terk etmeleri durumunda güç durumda kalacaklarını ifade ederek, bu evlerin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Fakat Mübadele ve İmar Vekâleti, bu talebi kesin bir dille reddetmiştir:

“Rumların terk ettikleri emval-i metruke yalnız hayatını kurtarmak için bütün servetini terk ederek gelen muhacir kardeşlerimizin hakk-ı kanunudur. Binaenaleyh emval-i metrukenin sahipleri olan felaketzede kardeşlerimizi, memurlarımızın istirahatları bozulmaması için açıkta bırakmak hiçbir surette tasavvur olunmayacağı gibi, bu tarz hareket esasen ahkâm-ı kanuniyeye mugayir olacağından muhacirin için lüzum hâsıl oldukça emval-i metrukenin kimin tarafından işgal olunursa olunsun tahliye ettirilmesi zaruridir.”¹⁴⁵

İskân esnasında, sadece kentteki memurların durumu ve “emval-i metruke”nin yetersizliği ya da işgali değil, kente ne kadar mübadil geleceğinin bilinmemesi de huzursuzluğa neden olmuştur. Antalya'ya ticaretle uğraşan mübadillerin geleceği ve bunlar kentte iskân edilecek olursa, ticari hayatın zarar göreceği, bu dönemde sık sık ifade edilmiştir:

“Şu kadarını söyleyelim ki acaba Antalya kasabasının kabiliyet-i iskânı düşünülüyor mü? Gelecek muhacirlerin vaziyet-i iklimi, hayat-ı içtiması Antalya'nın havasına, suyuna uygun mu? Bu cihetler düşünüldükten sonra şu cihetin de nazar-a dikkate alınması lazım gelir ki, Antalya eskiden ticaretgâh bir belde idi. Fakat bugünlerde eline terazisini almadan, bir arşın mal satmadan akşamları dükkânlarını kapayan esnaf pek çoktur. Antalya'ya ticaretle iştigal edecek muhacir geliyor. Ve bunların cümlesi kasabada iskân edilmek isteniyorsa muhacirlerin ahval ve maişeti son derece tazyik edildiği gibi bundan memleket de herhalde mutazarrır olur. (...) Velhasıl Antalya kasabası mecburi iskân sahası değil ihtiyari iskân mıntıkası olmalı ve memleketimizin çiftliklerine, vasi arazilerine çiftçi muhacirler iskân edilmeli. Ve fazla kalan meskenler (emval-i metruke), dükkânlar büsbütün harap olmadan hemen satılıp nakde çevrilerek, bu para ile muhacirlere köy yapılmalı.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ **Antalya**, Sayı: 433 (6 Şubat 1340), “Mübadele İmar ve İskân Mıntıkası Müdürlüğü'nden”.

¹⁴⁵ **Antalya**, Sayı: 429 (28 Kânun-u Sani 1340), “Memurlar ve Emval-i Metruke”. Memurlar ve emval-i metruke meselesi ile ilgili olarak kaleme alınan bir başka makalede de, “Bugün memurlarımız gelecek muhacirler kadar ve belki de daha fazla acınacak bir haldedirler. Bilhassa yabancı memurlar. Bu memurları kovuklarından tutup çıkarmak ne kabildir ne de muvaffaktır. Zaten bu kabil memurlar zannetmem ki yüzü geçsin. Bu meseleyi düşünecek olan vekiller değil, makam-ı âlinizdir. Nasıl ki İzmir memurlarını hanelerinden çıkarmamak için emir vermiştir, Binaenaleyh yabancı memurların hakiki hanesiz olan yerli memurların miktarı tespit edilmeli. Şimdiden hane dert ve kaygısına düşen memurlar da rahat ettirilmelidir. Yoksa huzurun tesis edilmemesinden dolayı işler tehir olacak, zarar göreceğ yine memleketimiz olacaktır” deniliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 423 (24 Kânun-u Sani 1340), “Vali Beyefendi'ye Açık Mektup”.

¹⁴⁶ **Antalya**, Sayı: 433 (6 Şubat 1340), “Muhacirlerimiz”.

Bütün bu etkenler, bu dönemde, mesken sorununu çok ciddi bir mesele haline getirerek, kiralara artmasına neden olmuştu. Aslında her kitlesel göç döneminde karşılaşılan bu sorun, ki Ege muhacirlerinin kente geldiği Milli Mücadele yıllarında ev kiralari 30 liraya kadar yükselmiş ve pahalılık nedeniyle Kemiklik'deki camii ve mescide yerleştirilen Aydın muhacirlerinin durumuna dikkat çeken yetkililer ev kiralalarını belirlemek için özel bir komisyon kurmuşlardı¹⁴⁷, 1924 yılında çok daha üst boyutlara taşınmıştır¹⁴⁸:

“Muhacir kardeşlerimiz geliyor, duyuyoruz. Ve hepimiz hasretle, hürmetle onları bekliyoruz. Fakat gelecek bu kardeşlerimizin aded-i sahihini bilmiyoruz. Ne biz ne de bir başkası. Belki ne de Muhacirin İdaresi. Lakin bu meçhuliyete rağmen bu muhterem misafirlerin adedini 30.000 ile 40.000'e çıkararak müthiş bir ihtikâr ve bir mesken buhranına sebep olanlar vardır. Bu sebeple şehrimizin en ücra mahallelerindeki en viran evlere senelik 200-300 lira kira istiyorlar. Bir ay ve iki ay müddetle ve aylığı aybaşı kaydıyla ev icar ediliyor. Peşin para ile ve uzun müddetle hane icarı mecburiyetinde kalan gerek yerli gerekse de yabancı fukara ahali ile maaşı 24 lira olan memurlar ve muallimler de var. Bu zavalluların hal-i perişanlığına acıyacak sahibi vicdan, ehl-i iman kimse yok mu? Bugün biz muhterem halkımızın hamiyet ve ulviyet-i insaniyetlerine müracaat ederek biraz insaf ve biraz merhamet temenni ederken hükümetimizden de bu mühim ihtikâra karşı acil bir tedbir ithazını rica ediyoruz.”¹⁴⁹

Antalya'ya mübadillerin geldiği 1924 yılında yaşanan bütün bu sıkıntıların ve “sefil muhacirlerin dertlerinin mahallinde tetkiki” için, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne çekilen birçok telgraf üzerine, Haziran 1924'te, kente İmar ve İskân Vekâletinin görevlendirdiği bir müfettiş gelmiştir¹⁵⁰. Bununla birlikte Tenvir gazetesinde yayımlanan bir makalede, kente, birkaç ay evvel Selanik'ten 1.500 mübadil geldiği ve mübadillerin misafirhanelerde iki-üç gün kaldıktan sonra derhal iskân edilmelerinin umulduğu belirtiliyor, fakat mübadillerin bir kısmının üç-beş aile aynı evde iskân edildiği iddia ediliyordu. Ayrıca, kente gelen mübadillerden, sekiz köy halkından sadece beşinin, onlar da tamamıyla değil, kente yakın Zeytinköy ve Dumanlar'a iskân edildiği, ancak bu çiftliklerde mübadillerin barınmalarına müsait hane mevcut olmadığından buralarda kendilerine arazi verilen mübadillerin kent dâhilinde ikamete mecbur kaldığı ifade ediliyordu. Üstelik Karaferye ve Rumsirt'dan gelenler hala iskân edilmediğinden, kentte, “ötede beride, işsiz ve güçsüz, yarı aç yarı tok” dolaşıyorlardı¹⁵¹. Bütün bunlara rağmen, kente gelen Vekâlet Müfettişi, Tenvir'in iddiasına göre, hiçbir mübadilin sıkıntısını dinlemeden Antalya'yı terk etmişti:

¹⁴⁷ Muhammet Güçlü, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya**, Antalya, 1997, s. 41.

¹⁴⁸ Bazı örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 434 (6 Şubat 1340), “Emlak Sahiplerinin Fahiş Kira Talep Etmeleri”; **Antalya**, Sayı: 434 (7 Şubat 1340), “Mübadele İmar ve İskân Mıntukası Müdürlüğünden”.

¹⁴⁹ **Antalya**, Sayı: 442 (17 Şubat 1340), “Merhamet ve İnsaf Temennisi”.

¹⁵⁰ **BCA**. 272.0.0-11.19.92.5.

¹⁵¹ **Tenvir**, Sayı: 51 (24 Haziran 1340), “Geldi ve Gitti I”.

“Müfettiş Antalya’ya gelince muhacirler kapı kapı dolaşarak Müfettiş Bey’i aramaya ve derterini anlatmaya çalıştılar. Müfettiş Bey geceleri İtalyan Oteli’nde gündüzleri de Mıntıka Dairesi’nde bulunuyordu. Müfettiş Bey’e resmi dairesinde ulaşmak mümkün olmayınca birkaç defa geceleri İtalyan Oteli’ne gittiler, fakat orada da, Müfettiş Bey’in İtalyan Oteli’nde olmadığı İzmir Oteli’nde ikamet ettiği cevabını aldılar. Muhacirler İzmir Oteli’ne gittiklerinde de aynı yanıtı aldılar. Günler geçiyordu ve muhacirler işsizlikle, sefaletle yaşamaya çalışıyordu. Derken bir gün, Müfettiş Bey’in aniden bir başka mıntıkaya gittiği haberini aldık.”¹⁵²

“Emval-i metruke”nin işgali ve işgallere karşı alınan tedbirler, kente ne kadar mübadil geleceğinin bilinmemesi ve nihayetinde Rumlardan kalan ev ve dükkânların mübadillere verilecek olması, “yerliler”in gözü önünde mülklerin dışarıdan gelen “yabancılar”a verilmesi anlamına geliyordu. Bütün bunlar, kentteki gerilimi arttırmıştır. Mülklerin işgali, birçok mübadili kendilerine verilen araziyi ortak kullanmak zorunda bırakmış, bazı mübadil aileleri de hiç tanımadığı ailelerle aynı evde oturmuşlar ya da büyük bir nüfusla tek bir evde yaşamak durumunda kalmışlardır¹⁵³.

“Emval-i metruke”nin tahrip olması ya da işgali gibi nedenlerle başka hatalar da yapılmıştır. Mülkiye Müfettişi Ali Sürur Bey’in 13 Mart 1927 tarihli raporunda, bu durum açıkça belirtilmişti. Rapora göre, ilk olarak, mübadillerin bir kısmına hala hüviyet cüzdanı verilmemişti. Ayrıca, 1924 yılı ile 1927 yılı arasında Kesriye ve Kandıra’dan Antalya’ya gelen 38 aileye ne dükkân ne de arazi verilmiş değildi ve bu nedenle aileler sefalet içindeydi. Kesriye ve Kandıra’dan aynı tarihler içinde kente gelen 18 hane nüfusa dükkân verilmesi ise mübadiller arasında huzursuzluğu arttıran bir neden olmuştu¹⁵⁴. Üstelik kendilerine ev tahsis edilen mübadillerin de nüfusları dikkate alınmamıştı. Mesela bir-iki nüfustan ibaret ailelere yedi-sekiz odalı evler verilirken, bazı hanelerde ikişer ve hatta üçer aile ikamet ediyordu. Ayrıca bunlara verilen haneler de “muhtaç-ı tamir ve gayr-i kabil-i ikamet olduğundan”, çoğu mübadil, başka mahallerde yüksek kira bedeliyle oturmak zorunda kalıyordu¹⁵⁵.

Öte yandan mübadillerin iskân edilmeleri, bütün sıkıntılarının bittiği anlamına gelmemiştir. Zira iskân esnasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri de, kendilerine civar çiftlik ve köylerde arazi verilen mübadillerin kentte iskân edilmiş olmasıydı. Tahsis edilen bu arazilerin kente mesafeleri altı ile dokuz saat arasındaydı ve bu nedenle kendilerine çiftliklerde arazi verilen mübadiller bu arazileri “cüzi bir bedel ile icara vermek” ya da ellerinden çıkarmak tercihiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bundan başka çiftçi mübadiller

¹⁵² **Tenvir**, Sayı: 52 (25 Haziran 1340), “Geldi ve Gitti II”.

¹⁵³ Bu soruna Mülkiye Müfettişi Ali Sürur Bey’in 13 Mart 1927 tarihli raporunda değinilmiştir. Bkz. **BCA**. 272.0.0-12.52.121.22, s. 3. Ayrıca, Antalya Bayındırlık ve İskân İl Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan “Muhacir veya Mübadiller Şahsi Dosyaları” arasında da hiç tanımadığı ailelerle aynı evde oturan mübadillerin şikâyet dilekçelerine ulaşılabilir. Örnekler için bkz. **İİAİM**. 94 Numaralı İskân Defteri, s. 36-39.

¹⁵⁴ **BCA**. 272.0.0-12.52.121.22, s. 2.

¹⁵⁵ **BCA**. 272.0.0-12.52.121.22, s. 3.

sadece arazilerini elden çıkarmamışlar, kendilerine verilen ziraat araçları ve hayvanları da satmışlardı. Ali Sürur Bey'in 13 Mart 1927 tarihli raporunda değinilen bir başka sorun da aslen çiftçi oldukları halde, kendilerine kentte dükkân verilen 33 aileydi. Bunlardan birisine “cafe chantan”, bir diğerine de kahvehane verilmişti¹⁵⁶. Fakat bütün bunların yanı sıra mübadiller için en zorlu deneyim, “yerlilerin” başlangıçta kendilerine karşı sergilediği “düşmanca” tutum olmuştur. Gerçi kente iskân edilen mübadillerin, hiç değilse büyük bir çoğunluğu, Türkçe konuşuyordu. Bununla birlikte farklılıklar her zaman abartılmıştır. Başka bir ifadeyle, gerçekler, henüz milliyetçi Türk entelektüellerin tahayyül ettiği homojen nüfus ülküsünden oldukça uzaktaydı. Mübadiller ve “yerliler” arasındaki bölünme, gerçekte, iki gergin ve içe dönük topluluğun sınırlı ekonomik kaynaklar üzerindeki mücadelelerinden ibaretti¹⁵⁷. Bu çatışma nedeniyle başlangıçta Antalya çevresine iskân edilen mübadillerin bir kısmı, iskân edildikleri toprakları terketmek ve Antalya'ya yerleşmek zorunda kalmıştır.

“Yerliler” ve mübadiller arasındaki bu mücadelenin en yoğun olarak yaşandığı yerlerden biri de Elmalı Çoban İsa idi. Elmalı Çoban İsa'ya iskân edilen mübadillerin büyük bir bölümü, burada kendilerine verilen araziye kullanamamış, çünkü Çoban İsa'da “mütegalibe”nin müdahalesiyle karşılaşmışlardı. 1924 ile 1929 yılları arasında Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti'ne sunulan dilekçeler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Mesela, 9 Aralık 1926 tarihinde Kesriye mübadillerinden Süleyman oğlu Seyit, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği mektupta “Hükümet marifetiyle kendilerine verilen arazilere memleketin mütegalibesinin el koyduğunu”, “resmi makamlara yaptıkları müracaatların yanıtız kaldığını” ve “namert eline muhtaç olduğunu” ifade etmiş ve “sefaletten kurtulmak için Elmalı mürettebatından terk-i kaydını ve Antalya'ya iskânını” talep etmişti¹⁵⁸. 29 Mayıs 1927 tarihinde Kesriye mübadillerinden Sait Halim de, “Elmalı'da Çoban İsa Çiftliği'ne iskân ve kendisine arazi tevzi olunmuşsa da bazı mütegalibe tarafından arazi-i mezkûrdan istifade etmesine mani olduklarından bahis ile mezkûr arazinin kendisine istirdadı ile Antalya'da bir hane isası itasına dair” dilekçesini İskân Müdüriyeti'ne göndermişti¹⁵⁹. Hüseyin oğlu Ali de, 19 Temmuz 1927 tarihinde aile efradı ile birlikte, “iaşe ve ianelerini temin edemediği” için “Antalya'dan terk-i kaydını ve İzmir'e iskânını” talep etmişti¹⁶⁰.

¹⁵⁶ BCA. 272.0.0-12.52.121.22, s. 3.

¹⁵⁷ Bruce Clark buna benzer bir gözlemi Ayvalık için yapar. Bkz. Bruce Clark, **İki Kere Yabancı: Kitlemel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?**, (çev) Müfide Pekin, İstanbul, 2008, s. 210-211.

¹⁵⁸ BCA. 272.0.0-12.51.115.6, s.2.

¹⁵⁹ BCA. 272.0.0-12.49.97.17, s.3.

¹⁶⁰ BCA. 272.0.0-12.49.99.23, s.2.

Antalya’da mübadiller, sadece “yerliler”in müdahaleleriyle ya da iskân esnasında yaşanan karışıklıklarla değil, başka sorunlarla da uğraşmak durumunda kalmışlardı. Çoğu mübadil için sıtma ve frengi gibi hastalıklar da oldukça yıpratıcı bir sorun olmuştu:

“Amansız sefaletlerin, insafsız hastalıkların elemi içinde perişan kalan şehrimizdeki muhacirler, İşsiz, aç, sefil ve kışın tüm şiddetine rağmen, camsız, tavansız evlerin kuru tahtaları üzerinde büzülüp yatmaya mecbur olan bu biçareler sefaletin başka ve daha zehirli bir karışımı ile daha vurulmuş bulunuyor: Frengi ile. Geçen gün Antalya’mızın medarıftiharı, biricik şefkat evi olan hastane doktorlarımızı ziyarete gittim. Önümde biri genç diğeri hasta iki Fizan muhaciri de gidiyordu. Genç hasta ihtiyarın koluna girmiş, onu takviye ede ede götürürken yüzünü saran sargı gencin boynundan çözüldü ve düştü. O vakit bu sargının arkasındaki feci manzara ne idi bilir misiniz? Müzmin bir frenginin parça parça düşürdüğü, çene ve yanak etrafında sırttan bir dizi dökülmeye mahkûm diş. O kadar korkunç bir manzara ki insanı hem iğrendiriyor hem de ağlatıyordu. O anda kalbimin parçalandığını hissettim.”¹⁶¹

20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren gerçekleşen bütün kitlesel göçlerde, kent, “yerliler” ve göçmenler arasında yaşanan bu ve benzeri çatışmalara ya da iskân sorununa, sıklıkla tanıklık etmiştir. Bütün bu sıkıntılar, yukarıda da gösterilmeye çalışıldığı gibi Nüfus Mübadelesi sonrasında en yüksek noktasına ulaşmış ve sürekli savaşların neden olduğu genel yoksullukla birlikte, 1924 yılında kentte karşılaşılan “suç patlaması”nın en önemli nedenleri arasında yer almıştır. Ayrıca, bu sürecin Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya’nın kültürel ve toplumsal hayatı üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur.

¹⁶¹ **Antalya**, Sayı: 423 (24 Kânun-u Sani 1340), “Muhacirler İçin”.

2. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KENTTE ASAYİŞ ve TOPLUMSAL HAYAT

20. yüzyılın ilk yıllarındaki kitlesel göçler ve I. Dünya Savaşı ile Nüfus Mübadelesinin neden olduğu sorunlardan başka, Antalya, 1920’li yıllardan itibaren, aslında bütün bu sorunların bir sonucu olan ticari hayattaki “çöküş”ün yarattığı sorunlarla da karşı karşıya bulunuyordu. Gerçekte bu “çöküş”, ilk olarak, ulaşım şartlarının elverişsizliğinden dolayı, kentin hinterlandı ile olan ilişkilerin kopması gibi nedenlere dayanıyordu. 1920 ya da 1921’de İtalyanlar tarafından yayımlanan “La Regione Di Adalia-Citta, Foreste, Risorse Agricole e Minerarie, Commercio” adlı raporda da, kentteki ticari hayatın, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, dış ticaretin imkânlarından mahrum kaldığı için “yerelleştiği”, sadece Ege adaları ve İzmir’le sınırlı kaldığı belirtilmektedir. Ne var ki Cumhuriyetin ilk yıllarında karşılaşılan ekonomik sorunların esas nedeni, bu “yerelleşme” eğilimi kadar, I. Dünya Savaşı’nın, Antalya’nın üretim ve ticaret hayatı üzerindeki olumsuz etkileridir.

Bu etkinin ilk sonucu, mutlak ve genel bir yoksulluk olmuştur. Bu dönemde, sadece Antalya’da değil Türkiye’nin genelinde de, 1914 yılından itibaren fiyatlardaki hızlı artışın nedeni I. Dünya Savaşı enflasyonudur¹⁶². Antalya’da 1914’te dört kişilik bir ailenin aylık 900 kuruş (9 lira) olan temel geçim masrafları 1921 yılına gelindiğinde 6.000 kuruşa (60 lira) yükselmiştir¹⁶³.

Ticari ve iktisadi hayattaki bu çöküşün bir başka delili de, kentin ihraç ettiği ürünlerin miktarındaki azalmadır. 1913 yılında Antalya’dan (ağırlıklı olarak Ege adalarına) 10.130.800 kilo un, 5.773.736 kilo buğday ve 80.316 kilo arpa ihraç edilmişken¹⁶⁴, 1927 yılında Antalya sadece 850.000 kilo buğday ve 300.000 kilo arpa ihraç etmiştir¹⁶⁵.

İhraç ürünlerinin miktarındaki azalmanın ilk nedeni, kırsal üretim ilişkilerinin ve araçlarının yaygın olarak kullanılıyor olması ve üretici nüfusun niteliği ile ilgiliydi. Bu nedenle, mesela beklenenden fazla yağın yağmur (ki 1924 yılında olan buydu) ya da

¹⁶² A. Suut Doğruel-Fatma Doğruel, **Türkiye’de Enflasyonun Tarihi**, 2005, İstanbul, s. 45 vd.; Işık Özel-Şevket Pamuk, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kişi Başına Üretim ve Milli Gelir: 1907-1950”, (ed) Mustafa Sönmez, **75 Yılda Paranın Serüveni**, İstanbul, 1988, s. 85-87.

¹⁶³ **Antalya**, Sayı: 216 (29 Ağustos 1339), “İstatistik”.

¹⁶⁴ (yay) Muhammet Güçlü, **II. Meşrutiyet Döneminde Antalya’nın Coğrafi ve İktisadi Vaziyeti**, Antalya, 2008, s. 39-43.

¹⁶⁵ **1925-26 TCDS**, İstanbul, 1927, s. 455. Gerçi, tarımsal üretim, bütün Türkiye’de I. Dünya Savaşı ile Milli Mücadele yıllarında azalmıştı, fakat 1923 yılından sonra, savaşa giden nüfusun köylere geri dönerek tekrar üretici hale gelmesi, aşarın kaldırılması ve salgın hastalıklarla mücadelede dikkate değer adımlar atılması gibi sebeplerle, tarımsal üretim tekrar artma eğiliminde olmuştu. Bununla birlikte Antalya’nın bu tablonun dışında kaldığını belirtmek gerekir.

İlkbaharın kurak geçmesi mahsulleri etkiliyor ve kentte fiyatların yükselmesine neden oluyordu¹⁶⁶. 1920'li yıllarda üretimdeki çöküşün asıl nedeninin tarım aletlerinin iptidailiği olduğu, dönemin basınında da, sık sık vurgulanmıştır¹⁶⁷. Gerçi 1923 yılında Antalya'daki traktör sayısı 32 idi¹⁶⁸, fakat gaz fiyatlarının İzmir veya Adana'ya kıyasla Antalya'da %31 nispetinde daha pahalı olması ve gaz temin etmenin güçlükleri (bu tarihte Antalya'da sadece bir ticarethane gaz inhisarını elinde bulunduruyordu) traktöre olan bu rağbetin artmasını engellemiş, hatta bazı traktör sahiplerinin traktörlerini satmalarına neden olmuştur¹⁶⁹.

Üretimdeki azalmanın nedenlerinde olduğu gibi ticari hayattaki çöküşün nedenleri de muhteliftir. Her ne kadar I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları kentin ticari faaliyetlerini durma noktasına getirirse de, ticari taşımacılığın 1925 yılında Seyr-i Sefain Şirketi'nin inhisarına alınması sonrasında, Avrupalı acentelerin Türkiye'den çekilmeleri ve Seyr-i Sefain'in de Antalya ile İskenderiye ve Ege adaları arasında bir sefer tesis etmemesi, kentin ihracat imkânlarını daha da geriletmiştir. Seyr-i Sefain'in Antalya-İzmir, Antalya-İstanbul hatlarının azami tarifelerini arttırması da, kentten bu mahreçlere yapılan ihracatı düşürmüştü. Ayrıca, sadece tahıl ihracatı değil, Sovyet Rusya'nın ithalatına yasak getirdiği mallar arasında bulunan portakal ve limonun, geçmişte Antalya için önemli bir yekûn tutan ihraç malları arasında olması da kentin ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemişti¹⁷⁰.

Kentin ticari etkinliğinin ve tarımsal üretiminin I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'den sonraki çöküşü üzerinde, 1920'li yılların ortalarından itibaren varlığını giderek daha çok hissettiren "İktisadi Buhran"ın da etkisi vardır. "İktisadi Buhran"ın neden olduğu fiyatlardaki düşüş¹⁷¹ Antalya'nın ihraç ürünlerine de yansımış ve kentin temel ihraç ürünleri olan tahıl fiyatları, piyasa ile rekabet edebilmek için %50 oranında düşmüştür. 1924 yılında Antalya Tahıl Borsası'nda 19,10 kuruş olan (bir kilo) buğdayın fiyatı¹⁷², 1925 yılında 14,20 kuruşa¹⁷³, 1926 yılında 11,30 kuruşa¹⁷⁴ ve nihayet 1930 yılında 8 kuruşa düşmüştü¹⁷⁵. Bu dönemde ihracata tabi ürünlerin fiyatlarındaki düşüşe karşın, ithal edilen ürünlerin fiyatlarının artması

¹⁶⁶ **Antalya**, Sayı: 981 (2 Teşrin-i Evvel 1341), "Memleketimizin Traktöre Olan İhtiyacı". Benzer bir biçimde, 1923 yılındaki veba salgını da çiftlik hayvanlarının telef olmasına neden olmuş, bu durum, zirai üretimi, birkaç yıl boyunca olumsuz etkilenmiştir. **Antalya**, Sayı: 435 (7 Şubat 1340), "İktisat Vekiline Açık Mektup".

¹⁶⁷ **Antalya**, Sayı: 699 (17 Teşrin-i Evvel 1340), "Antalya'da Ziraat".

¹⁶⁸ **Antalya**, Sayı: 712 (31 Teşrin-i Evvel 1340), "Memleketimizin Ahval-i Ziraati".

¹⁶⁹ **Antalya**, Sayı: 700 (18 Teşrin-i Evvel 1340), "Çiftçimiz Ne Halde?".

¹⁷⁰ **Antalya**, Sayı: 1117 (15 Mart 1926), "İktisadi Buhran".

¹⁷¹ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, 1982, s. 9. "İktisadi Buhran"ın İzmir'deki toplumsal hayat üzerindeki etkilerinin ele alındığı bir çalışma için bkz. Emel Göksu, **1929 Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir, 2003, s. 31-39.

¹⁷² **Antalya**, Sayı: 531 (1 Haziran 1340), "Okka Malı".

¹⁷³ **Antalya**, Sayı: 956 (2 Eylül 1341), "Okka Malı".

¹⁷⁴ **Antalya**, Sayı: 1095 (16 Şubat 1926), "Borsa".

¹⁷⁵ **Resmi Antalya**, Sayı: 133 (9 Mayıs 1930), "Antalya Sanayi ve Ticaret Odası Piyasa Cetveli".

dikkate değerdir. Mesela, 1923 yılında 600 kuruştan ithal edilen gazın fiyatı¹⁷⁶, iki yıl içinde 680 kuruşa çıkmıştı¹⁷⁷.

“İktisadi Buhran”ın etkilerini ağırlaştırıran ve 1920’li yıllarda kentte sık sık karşılaşılan bir diğer sorun da kaçakçılıktı. Bu dönemde kaçakçılar denetim altına alınmaya çalışıldılar da¹⁷⁸, kaçakçıların faaliyetlerinin, tüccarları oldukça sıkıntıya soktuğu bir gerçektir. 23 Ekim 1924 tarihinde Antalya gazetesinde “Namuslu Bir Tüccar” imzasıyla yayımlanan bir mektupta, kaçakçılığın ticaret hayatı üzerindeki bu olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir:

“Muhafazasız kalmış sahillerden, şeker, kahve ve birçok kaçak eşya celp edilip satılmaktadır. Şeker 45, kahve 130, sabun 45 kuruşa satılıyor. Hâlbuki bizim Antalya’dan aldığımız şeker ancak 64 kuruşa mal oluyor ve bizim mallarımız dükkânda bekliyor. Bilmem ki, bu da namusluca ticaret yapmanın bedeli mi?”¹⁷⁹

“İktisadi Buhran”ın etkilerinin kentte daha çok hissedilmesinin, hayat şartlarını, sıradan insanlar için güçleştiren farklı sonuçları da oldu. Bu dönemde “havayic-i zaruriye”nin (*temel besin maddeleri*) temin edilememesi sürekli şikâyet konusu yapıyor ve bazı tüccarların Rodos’a ve diğer adalara sevk etmek için köy yolları üzerinde bekleyerek kente gelen yağ, peynir ve yumurta gibi temel besin maddelerini topladıkları ifade ediliyordu¹⁸⁰. Bu durum, “İktisadi Buhran”ın çok daha güçlü hissedildiği 1932 yılında, Dâhiliye Vekâleti’ni tedbir almaya ve “havayic-i zaruriye” fiyatlarının artmaması için bir genelge yayımlamaya itmiştir. Bu genelgede, açık pazarların “İktisadi Buhran”a karşı alınabilecek en önemli tedbir olduğu belirtiliyor ve “havayic-i zaruriye fiyatlarının artmaması için alıcı ve satıcının, mutavassıtların (*ses çıkararan*) araya girmesine meydan vermeden temaslarını temin etmek gerektiği” ifade ediliyordu¹⁸¹. Fakat bu tedbirlerin, kentteki yoksulluğun önünü almaya kâfi geldiğini ifade etmek güçtür.

Kentin 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren maruz kaldığı kitlesel göçlerin, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarının ve “İktisadi Buhran”ın kentliler üzerindeki ilk etkisi mutlak ve genel bir yoksulluktu ve bu etki kendisini, 1920’li yıllarda, Antalya’da basit suçların sayısındaki artışta ve asayişle ilgili karışıklıklarda gösterdi. Bu dönemde, kentte, rakı, esrar ve tütün tüketiminde büyük bir artış yaşanmış, entelektüellerin “toplumsal ve ahlaki inkıraz” olarak niteledikleri bir dizi aşırılık, kentin gündemine damgasını vurmuştur.

¹⁷⁶ **Antalya**, Sayı: 302 (7 Kanun-u Sani 1339), “Okka Malı”.

¹⁷⁷ **Antalya**, Sayı: 956 (2 Eylül 1341), “Okka Malı”.

¹⁷⁸ Kaçakçıların takibi ile ilgili dönemin basınında yayımlanan bazı haberler için bkz. **Antalya**, Sayı: 507 (4 Mayıs 1340), “Kaçak Eşya Derdesti”; **Antalya**, Sayı: 514 (11 Mayıs 1340), “Kaçak Eşya Derdesti”; **Antalya**, Sayı: 536 (6 Haziran 1340), “Kaçakçılık”; **Zümrütova**, Sayı: 185 (9 Teşrin-i Evvel 1929), “Kereste Kaçakçılığı”.

¹⁷⁹ **Antalya**, Sayı: 731 (23 Teşrin-i Sani 1340), “Kaçakçılık”.

¹⁸⁰ **Antalya**, Sayı: 1385 (1 Mayıs 1927), “Hayat Pahalılığını İzaleye Çare Bulunmalı”.

¹⁸¹ **Resmî Antalya**, Sayı: 244 (8 Temmuz 1932), “Yaşama ve Geçim”.

Öte yandan bütün bu gelişmeler kültürel ve toplumsal hayat üzerinde de bir etki yaratmıştır. 1920’li yılların başlarında kentteki bazı kahvehaneler, “geleneksel” kahvehanelerden farklı olarak, kapılarını kadınlara da açtılar, bu çalgılı ve sahneli kahvehanelerde, Selanik Karaferya mübadilleri tarafından Antalya’ya getirilen klarnet (*gırnata*) ile ud ve kemandan oluşan saz takımları, tuluatlar ve kantocular sahne aldılar. Cumhuriyetin ilk yıllarında kentin gündemini meşgul eden çalgılı ve sahneli kahvehaneler, aynı zamanda, bu mekânlarda sergilenen aşırılıklar ve “müstehcenlikler”le de sık sık eleştirilerin muhatabı olmuştur. Bu dönemde “geleneksel” mekânların eski popülerliğini kaybedip, yerlerini, çalgılı ve sahneli kahvehanelere bırakmaları, kent hayatının “anonim” niteliği ve karmaşasından beslenen yeni bir toplumsal ve kültürel hayatın doğuşunu temsil etmiştir.

2.1. Kentte Karşılaşılan Suçlar ve Suçlular

I. Dünya Savaşı’nı takip eden yılların Antalya’da gündelik hayatı daha da güçleştirdiği bir gerçektir, fakat mübadillerin iskânı, bu gerçeği daha çok gün yüzüne çıkarmıştı. 1920’li yıllarda kanunla uyuşmazlığa düşmek, hemen her zaman yoksulluk ve umutsuzluğa eşlik eden bir olguydu. Bu dönemde kentte, çok sayıda; “hırsızlık”, “yaralama”, “haneye tecavüz”, “sarhoşluk”, “kaçakçılık”, “kesici alet taşımak ya da teşhir etmek” ve “meskûn yerde ateş etmek” suçu işlenmiştir.

1924 ve 1932 yılları arasında kalan döneme, suç ve suçlu sayıları açısından bakıldığında, 1924 yılının (565 suç ve 653 suçlu) ikinci sırada yer aldığı görülür. 1924 yılını takip eden 1925 (227 suç ve 309 suçlu), 1926 (231 suç ve 242 suçlu) ve 1927 (235 suç ve 383 suçlu) yılları daha sakin geçmiş, fakat “İktisadi Buhran”ın etkilerinin açık olarak hissedildiği 1928 ile 1932 yılları arasında kalan dönemde; 1928 yılında (371 suç ve 492 suçlu), 1929 yılında (408 suç ve 574 suçlu), 1930 yılında (337 suç ve 498 suçlu), 1931 yılında (443 suç ve 541 suçlu) olmak üzere, suç ve suçlu sayısında tekrar artış yaşanmıştır. 1932 yılı ise 545 suç ve 884 suçlu ile bütün bu dönem içinde asayiş meselesinin en yoğun yaşandığı yıl olmuştur. 1924 ve 1932 yılları arasında en çok görülen suçlar, sırasıyla; “sirkat” (801 suç, 1045 suçlu), “kanuna muhalefet” (778 suç, 1010 suçlu), “cerh” (559 suç, 742 suçlu), “dayak atma” (228 suç, 367 suçlu), “kaçakçılık” (256 suç, 337 suçlu)’tı. On beş yıl içinde en az işlenen suçlar ise; “üfürükçülük” (11), “iftira” (6), “yalan beyanatta bulunmak” (5), “kalpazanlık” (5), “Türklüğü tahkir” (4), “iğfal” (4), “cürüm uydurma” (3), “yol tahrip etmek” (3), “rüşvet ve

irtikâp” (2), “tarikatçılık” (2), “tavcılık” (2), “mühür fekki”, “hayvan itlafi”, “ilan yapıştırmak”, “hasar”, “işkence” ve “eşkiyaya yataklık” (1) suçlarıydı¹⁸².

2.1.1. Hırsızlık

Hırsızlık, mübadillerin kente iskân edildiği 1924 yılında Antalya’da karşılaşılan en yaygın suçtu ve zabıta vukuatları, bu suçun, mübadillerin iskân edildiği mahallelerde ve onlar tarafından daha sıklıkla işlendiğini gösteriyordu. Bununla birlikte, fail oldukları suçun mağdurları da, çoğu durumda mübadiller olmuştur. 1924 yılında gazetelere yansıyan çok sayıdaki sirkat vakasında, suçun failleri ve mağdurları mübadillerdi¹⁸³.

Bu dönemde hırsızlık, açıkça, mübadiller için toplumsal bir başarısızlık anlamına gelmektedir. Çünkü Nüfus Mübadelesinden önce meslek sahibi olan mübadillerin, buna rağmen çok sayıda hırsızlık vakasının faili olmaları, onların toplumla bütünleşmelerinin olanaksızlığını ifade etmektedir. Hırsızlığın icra edilme biçimi de, mübadillerin, genellikle sıkıntılarını yalnız başlarına yaşadıklarını gösterir. 1920’li yıllarda gazetelere yansıyan hiçbir örgütlü çete görülmediği gibi, hiçbir ustaca hazırlanmış hırsızlık vakası da belirtilmemiştir.

1924 yılında hırsızlık suçunda görülen artışın bir başka anlamı da, bu dönemde, esas olarak yerel ilişkilerin varlığına dayanan denetim sisteminin sarsıldığıdır. Fakat yerel ilişkilerin dışında bulunan mübadillerin daha kolay şikâyet edilebildiği ve bu nedenle zabıta olaylarının baş aktörleri olmaları da ihtimal dâhilindedir.

Hırsızlıkla ilgili kentte sıklıkla karşılaşılan bir diğer sorun da hayvan sirkatidir. Hatta bu meseleyle ilgili olarak Vilayet Umumi Meclisi, 18 Ocak 1925 tarihinde bir genelge yayımlamak zorunda kalmış, bu genelgede, hayvan hırsızlığının önlenmesi için hayvan alım ve satımlarının muayyen bir mekânda yapılması gerektiği vurgulanmış ve hayvan sahiplerinin mensup oldukları köy veya mahalle ihtiyar heyetlerinden ellerindeki hayvanların eşkâlini belirten birer vesika almaları istenmiştir¹⁸⁴. Bununla birlikte, gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla, hayvan sirkatini engellemek mümkün olmamıştır. Hatta 1929 yılında Resmi Antalya’da yayımlanan bir haberde (bu haber gazetelere yansıyan tek örgütlü “hırsız kumpanyası” haberidir), kentte hayvan sirkati ile uğraşan bir “hırsız kumpanyası”nın

¹⁸² **Türkkadeniz**, Sayı: 11, Cilt: 2 (29 İkteşrin 1938), s. 42.

¹⁸³ Sadece Kasım 1924’te gerçekleşen ve mağdurları ile failleri mübadiller olan hırsızlık eylemleriyle ilgili olarak bkz. **Antalya**, Sayı: 717 (6 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”; **Antalya**, Sayı: 720 (9 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”; **Antalya**, Sayı: 731 (23 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”; **Antalya**, Sayı: 732 (24 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”; **Antalya**, Sayı: 733 (25 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”; **Antalya**, Sayı: 734 (26 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”. Mübadiller, 1924 yılının Kasım ayı içinde, darp [bkz. **Antalya**, Sayı: 715 (4 Teşrin-i Sani 1340)], sarhoş olarak silah atmak [bkz. **Antalya**, Sayı: 714 (3 Teşrin-i Sani 1340)] gibi başka suçlara da bulaştılar.

¹⁸⁴ **Antalya**, Sayı: 778 (18 Kânun-u Sani 1341), “Vilayet Umumi Meclisi’nden”.

meydana çıkarıldığı ve kumpanyayı Yeni Osmanlı Aşireti'nden Ahmet'in idare ettiği ifade edilmiştir¹⁸⁵.

Hırsızlık, bir açıdan nüfus hareketliliğinin neden olduğu bir sorundu, fakat sadece belirli bir dönemle sınırlı kalmadı. 1924 yılının olağanüstü şartları mülkiyete karşı işlenen suçları tırmandırmış olsa da kentteki evler, kahvehaneler ve dükkânlar, daha sonraki yıllarda da hırsızların ilgisine açık kalmıştır. I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar ile "İktisadi Buhran"ın etkilerinin hissedildiği 1930'lu yıllar arasında kalan dönemde, hırsızlar, ister göçmen ister "yerli" olsunlar, temel besin maddelerini ya da pantolon ve kazak gibi ihtiyaçlarını çalarak elde etmeye devam etmişlerdir. Bu, hırsızlığın henüz organize bir suç haline gelmediğini, yoksulluğun bu suç türünü beslediğini gösterir¹⁸⁶.

2.1.2. Şiddet

19. yüzyılın ilk yıllarında Tekelioğulları İsyanı'nın neden olduğu kargaşalık dönemi hariç tutulacak olursa, yüzyılın sonlarına kadar kent, oldukça sakin bir görünüm sergilemişti. Ne var ki yüzyılın sonlarına doğru Kafkas göçmenlerin kente gelişi bir dizi karışıklığa neden oldu. 1880'de 4.815 nüfus Kafkas göçmen İskele'ye çıkmış ve kış yaklaştığı için kent içindeki hanlara ve kendilerine gönderilen çadırlara yerleştirilmişti. Antalya, bundan sonraki nüfus hareketlerinde de sık sık karşılaşılacağı gibi göçmenlerin gelişine hazırlıksız yakalanmıştı ve hiç de kısa sürmeyen bu geçici konukluk kentte çatışmalara ve huzursuzluğa neden oldu¹⁸⁷. Bununla birlikte, 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar kent, genel olarak, şiddetin neden olduğu aşırılıklardan uzak görünüyordu. 1900 yılında Antalya'da biri komiser olmak üzere sadece dört polis görev yapıyordu¹⁸⁸, 1907'de bu sayı üçe düşmüştür¹⁸⁹.

Ne var ki kırsal bölgeler, 19. yüzyılda bile şiddete eğilimliydi. Köylüler arasında hayvan otlatma, sınır anlaşmazlığı gibi sebeplerle sık sık çatışmalar yaşanabiliyordu. Anlaşıldığı

¹⁸⁵ **Resmi Antalya**, Sayı: 66 (17 Kânun-u Sani 1929), "Hırsız Kumpanyası".

¹⁸⁶ Hatta hırsızlar, kentteki mağazaları ya da dükkânları hedef aldıkları durumlarda dahi, çoğunlukla, sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ürünleri çalmıştır. Antalya'nın 2 Mayıs 1924 tarihli nüshasında yayımlanan bir zabıta vukaatı bu durumun bir emsalidir: "Şarampol'de Giritli Hasan Efendi'nin bakkal dükkânının arkasını belli olmayacak şekilde açan Hasan oğlu Âdem yakayı ele vermiştir. Bu usta ve kanaatkâr hırsız her gün evine lazım olacak kadar bir okka bağ, iki okka şeker ile ihtiyacatını tedricen bu dükkândan çalarmış. Galiba dükkâncı bu kurnaz hırsız bir aralık fare zannetmiş ki şüphesini davet etmemiş. Fakat tedricen malının okka okka tükendiğini görünce de hırsız yakalanmıştır." Bkz. **Antalya**, Sayı: 509 (2 Mayıs 1340), "İnsafılı Hırsız".

¹⁸⁷ Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri: 1854-1914**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996), s. 172-174.

¹⁸⁸ Bu dönemde Antalya'da dokuz memurun çalıştığı bir Zabıta Dairesi de vardı. Bkz. **KVS Def'a 28**, Konya, 1317, s. 186-187.

¹⁸⁹ **KVS Def'a 29**, Konya, 1322, s. 148. 1920 ya da 1921 yıllarında kaleme alınmış olması muhtemel La Regione Di Adalia-Citta, Foreste, Risorse Agricole e Minerarie, Commercio adlı raporda da, "suç Antalya'da hemen hemen meçhuldür" denilmektedir. Bu ifade, rapordaki pek çok başka ifade gibi üstünkörü bir gözlemi yansıtıyor ve daha ziyade yerliler ile İtalyanlar arasındaki ilişkinin niteliğini belirtmek amacıyla olsa da, dikkate değerdir. Bkz. (yay) Muhammet Güçlü, **II. Meşrutiyet Döneminde Antalya'nın Coğrafi ve İktisadi Vaziyeti**, Antalya, 2008, s. 16.

kadarıyla, nüfus hareketlerinin yoğun olduğu dönemler dışında şiddet, kırsal hayatın aşırılıklarından besleniyordu. Kenti çevreleyen kırlarda, gündelik şiddetten başka ve daha fazla, haydutluk, I. Dünya Savaşı bittikten sonra bile hükmünü sürdürmüştür¹⁹⁰.

20. yüzyılın ilk on yılından sonra, toplumsal hareketliliğin siyasi bir nitelik kazanması kentte şiddet sarmalının genişlemesine neden oldu. Giritli Müslümanlar ve Ortodoks Hıristiyanlar arasında yaşanan çatışmalar Nüfus Mübadelesine kadar devam etmiş, I. Dünya Savaşı'nın ve daha sonra İtalyan işgalinin yarattığı kargaşa, kentteki düzensizliği arttıran diğer etkenler arasında yer almıştır.

Bununla birlikte bütün bu çatışmaların yanında, varlığı, I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren takip edilebilen, fakat esas olarak savaş sonrası dönemde yoğunlaşan ve daha çok kentli hamal, kayıkçı, arabacı, demirci, ekmekçi, aşçı, kasap ve debbağ esnafının karıştığı bir dizi aşırılık kentin toplumsal gündeminde, çok daha fazla yer edinmiştir. Gerçekte bu aşırılıkların hiç biri, başlangıçta, siyasi bir niteliğe sahip görünmüyor ve daha çok anlık şiddet gösterileri ya da sarhoşluk ve serserilik benzeri kanuna muhalefet biçiminde ortaya çıkıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan bu ve benzeri olaylar, siyasi bir niteliğe sahip olmadığı gibi, bu olaylara sadece göçlerin neden olduğunu ifade etmek de mümkün değildir.

Kentte 1920'li yıllardan itibaren yoğunlaşan yaralama ve basit şiddet olaylarının büyük bir bölümü, küçük tartışmalar nedeniyle çıkmıştır. Sonu taraflardan birisinin yaralanması veya ölümüyle biten bu tartışmalar, en çok, İskelede, kahvehanelerde ve Çarşıda, başka bir ifadeyle hareketliliğin daha yoğun olduğu mekânlarda yaşanmıştır. Bütün bu mekânlar, mahalle aralarından farklı olarak, birbirini tanıyan insanlardan çok, yabancıların uğrak yeri ve muhtemelen bu olayların tarafları, “arabulucu”ların yardımından mahrumdu. İskelede, kahvehanelerde ve Çarşı'da meydana gelen olayların dikkat çeken bir başka niteliği de, bu mekânlarda, tasarlanmış şiddete çok az rastlanıyor olmasıdır.

Kentin “dışarıya açılan kapısı” İskelede çıkan tartışmaların tarafları, daha çok, ithal veya ihraç edilen malların taşınmasından sorumlu olan hamallar, karadan ulaşamayan Konyaaltı ve Lara'ya ulaşımı sağlayan ve limana gelen vapurlardan yolcu alan kayıkçılar, açıkta bekleyen gemilere yükleme ve boşaltma yapan mavunacıları. 1920'li yıllarda çok sayıda gürültülü kavganın tarafı olan İskele hamalları, adlarını, ilk olarak, Hıristiyanlara karşı uygulanan “boykotaj”la duyurdular¹⁹¹. Bunun dışında hamallar, 1928 yılında, Antalya

¹⁹⁰ Haydutların takibi ile ilgili dönemin gazetelerine yansıyan bazı örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 372 (29 Teşrin-i Sani 1339), “Asayiş”; **Antalya**, Sayı: 256 (6 Temmuz 1339), “Jandarma Kumandanlığı'ndan”; **Antalya**, Sayı: 411 (10 Kânun-u Sani 1340), “Asayiş Meselelerimiz”; **Antalya**, Sayı: 510 (4 Mayıs 1340), “Jandarmamızın Yeni Bir Muvaffakiyeti Daha”; **Antalya**, Sayı: 523 (22 Mayıs 1340), “Soygun”; **Resmi Antalya**, Sayı: 68 (1 Şubat 1929), “Küstah Adamlar Kanun Devlet Kuvveti Önünde Zorbalık Söker mi?”.

¹⁹¹ Kadriye Hüseyin, 1921'de, İskelede, “sevimli yüzlü, iri yarı, itina ile giyinmiş ve başında kalpak bulunan hamallar kâhyası”ndan bahsetmiş, bu adamın “bir vatanperver, hem de büyük bir vatanperver” olduğunu ifade

Belediyesi tarafından alınan Bahriye Rüsümü'na karşı gerçekleştirilen protestoya verdikleri destekle de isimlerini duyurmuşlardır. 12 Ağustos 1928 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne çekilen bir telgrafta, ticari ahvali zaten iyi olmayan Antalya İskelesi'nde, Belediyenin, İskelede çalışan mavunalara ve kayıkçılara tarh ettiği 120 liranın gayet fahiş olduğu ve bu durumun İskele esnafını “perişan edeceği” vurgulanmıştır¹⁹².

Bununla birlikte hamal, mavunacı ve kayıkçıların isimleri, 1920'li yıllarda, İskele ve çevresinde, bazen de kahvehane ve kentin dış mahallelerinde yaşanan şiddet ve diğer zabıta olayları nedeniyle daha fazla anılmıştır. Çok sık rastlanan bu tür aşırılıklardan birinde, 21 Ağustos 1924 günü İskelede Hamalbaşı oğlu Hasan ile kayıkçı Bekir arasında kavga çıkmış bu kavga sonrasında Bekir, Hasan tarafından sol gözünün üzerinden cerh edilmişti¹⁹³. 26 Ekim 1924 Cuma günü de Ahi Yusuf Mahallesi'nden Kayıkçı Deve Mustafa oğlu Mehmet ile Teşvikiye Mahallesi'nden Kayıkçı Cemal oğlu Ali arasında, kayık bağlamak meselesi nedeniyle tartışma çıkmış, bu tartışma sonrasında Mustafa, on gün iş yapamayacak derecede başından yaralanmıştı¹⁹⁴.

Hayatlarını İskelede geçiren bu insanlar, basit şiddet olaylarının dışında, farklı nedenlerle de asayiş olaylarına konu olabiliyordu. 27 Eylül 1929 akşamı, sabık Hamalbaşı Ali Ağa'nın Teşvikiye Mahallesi'ndeki evinde, Süllü, Şaban, Recep, Mustafa, Akif, Yusuf, Burdurlu Mehmet, Toraman Mehmet, Hakkı ve Osman kumar oynarlarken “cürümü meşhut” halinde yakalanmışlardı¹⁹⁵. Bu dönemde Hamal Süllü ve arkadaşları başka olaylarla da “kamuoyu”nda tartışıldılar. Antalyalılar, 3 Aralık 1930 tarihli Resmi Antalya'da, Süllü ve arkadaşı Hasan oğlu Durmuş'un, Demirci Kara Mahallesi'nden Ramazan oğlu Durmuş'u yaraladığını okudular¹⁹⁶. Bir başka haberde de, İskele hamallarından Mustafa'nın, Kızılsaray Mahallesi'nden Hasan kızı Emine'nin evine sarhoş olarak girdiği bildiriliyordu¹⁹⁷. 7 Şubat 1929 tarihinde de, Osmaniye Mahallesi'nden Kayıkçı Giritli Eşref ve Hacı Ahmet birbirlerini darp ettiler¹⁹⁸. Bu ve benzeri vukuatlar nedeniyle, hamallar ve diğer İskele çalışanları sıklıkla kentliler tarafından takip edildiler.

Kentin, daha çok da Kaleiçi'nin su ihtiyacını karşılayan sucuların da, farklı nedenlerle İskelede karışıkları kavgalar, bu dönemde gazetelere yansımıştır. Bu sık yaşanan

etmişti. Kadriye Hüseyin'e göre, hamallar kâhyası (*hamal başı*) Yunan gemilerinin tahmil veya tahliyesine müsaade etmiyordu. Bkz. Kadriye Hüseyin, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, (çev) Cemile Necmeddin Sahir Silan, Ankara, 1987, s. 116.

¹⁹² **BCA**. 030.10.0.0-125.889.3.

¹⁹³ **Antalya**, Sayı: 651 (21 Ağustos 1340), “Zabıta Vukuatı”.

¹⁹⁴ **Antalya**, Sayı: 707 (26 Teşrin-i Evvel 1340), “Zabıta Vukuatı”.

¹⁹⁵ **Resmi Antalya**, Sayı: 102 (27 Eylül 1929), “Zabıtada”.

¹⁹⁶ **Resmi Antalya**, Sayı: 163 (5 Kânun-u Evvel 1930), “Zabıtada”.

¹⁹⁷ **Resmi Antalya**, Sayı: 186 (22 Mayıs 1931), “Zabıtada”.

¹⁹⁸ **Resmi Antalya**, Sayı: 69 (8 Şubat 1929), “Zabıta Vukuatı”.

tartışmalardan birinde, 5 Eylül 1925 tarihinde, Kızılsaray Mahallesi'nden Sucu Mehmet Ali ile Ahi Yusuf Mahallesi'nden Debbağ Mehmet İskelede su meselesi nedeniyle tartışmışlar ve birbirlerini yaralamışlardı¹⁹⁹. Ayrıca, İskele suyu etrafında toplanan kalabalık da sık sık gürültülü kavgalara neden olmuştur²⁰⁰.

Basit şiddetin sıklıkla görüldüğü bir başka mekân da kahvehanelerdi. Kahvehaneler, farklı sınıf ve kökenlerden gelen insanlara karşılaşma ve buluşma imkânı yarattığı için toplumsal hareketliliğin yoğun olduğu mekânlardı. Ayrıca, kahvehaneler yabancılara da açık mekânlardı. Yerel ilişki ağlarının dışında yaşayan yabancıların varlığı, kahvehanelerin toplumsal hareketliliğini arttırmış, onların, karışıklıklara daha elverişli mekânlar olmalarını sonuçlamıştır. Üstelik kahvehaneler erkek iktidarının temsil edildiği mekânlardı ve erkekliğin “kabadayılık”la karıştığı kavgaların buralarda sıklıkla yaşanıyor olması, bu kimlikle bir tutulan silahların kahvehanelerde kullanılıyor olması, anlaşılabilir bir durumdur.

Kahvehanelerde yaşanan hemen her şiddet olayında, sıklıkla bıçak ve ateşli silahlar kullanılmıştır. Bıçak, kahvehanelerdeki kavgalarda en fazla kullanılan silahtı. Mesela, Şarampol'de Kahvehaneci Sanaraki Mehmet'in kahvehanesine gelen Osmaniye Mahallesi'nden Giritli Süleyman oğlu Mustafa, mahalle muhtarı Mehmet'e bıçak teşhir etmekte tereddüt etmemiştir²⁰¹. Kemiklik Kahvehanesi'nde Osman oğlu Mehmet ile Kahvehaneci Arap Ahmet arasında yaşanan tartışma sonrasında da, Kahvehaneci Ahmet, Mehmet'i sırtından bıçakla yaralamış, bunun üzerine Mehmet, Ahmet'e silahla karşılık vermişti²⁰². Bu olaylar, en küçük kavgalarda bile, insanların sık sık bıçak veya ateşli silahlara başvurduğunu, kahvehanelere bu silahların kolaylıkla sokulabildiğini gösterir. Silah, kavgaların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu durumun bir diğer anlamı da, insanların silah sahibi olabilme imkânlarının oldukça fazla olmasıdır.

Basit şiddet eylemlerinin failleri, bu dönemde toplumun dış hatlarını biraz da olsa belirginleştirmektedir. Esnafın şiddete yatkınlığına, bazı durumlarda mesleğin tehlikelerine (hamallık veya kahvehanecilik) bağlı olarak ortaya çıkan fazladan bir saldırganlık eklenir. Sürekli hareket halinde olan arabacılar çok defa gürültülü kavgaların tarafı olmuştur²⁰³. Ortalığı kirleten ve ölümle ilişkili mesleklerin sürüldükleri varoş dünyasına ait olan kasaplar ve debbağlarda, özel bir şiddet eğilimi görülmektedir. Esnaflarda görülen bu şaşırtıcı şiddet eğilimi, mesleklerinin nitelikleri kadar, 1920'li yılların olağanüstü koşulları ile de ilişkili

¹⁹⁹ **Antalya**, Sayı: 958 (6 Eylül 1341), “Zabıta Vukuatı”.

²⁰⁰ Muhammet Güçlü bu kavgalara değinmiştir. Bkz. Muhammet Güçlü, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya**, Antalya, 1997, s. 82.

²⁰¹ **Antalya**, Sayı: 740 (3 Kânun-u Evvel 1340), “Zabıta Vukuatı”.

²⁰² **Antalya**, Sayı: 975 (25 Eylül 1341), “Zabıta Vukuatı”.

²⁰³ Mesela arabacıların taraf olduğu çok sayıdaki kavgalardan birinde, 27 Haziran 1926 tarihinde Kızılsaray Mahallesi'nde ikamet eden arabacılar “gürültülü bir kavgaya” tutuşurlar, fakat konuyla ilgili haberde, kavganın nedeniyle ilgili bir bilgi yoktur. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1200 (27 Haziran 1926), “Zabıtada”.

olabilir. Gerçekten de bu yıllarda, esnaflara, sadece mesleki kuralları değil, toplumsal davranış kurallarını, toplu yaşamaya başlamak ihtiyacını da hatırlatacak bir teşkilatın mevcut olmaması, bir eksiklik olarak ifade edilmiştir²⁰⁴.

Basit şiddet eylemleri en tehlikeli mesleklerin hangileri olduğunu da açığa çıkarır. Saldırıda bulunmaktan daha çok kurban olarak kaydedilen fahişeler ve çocuklar herkesten fazla şiddete maruz kalmıştır²⁰⁵. Fahişelere yönelik şiddet, çok defa, nedenleri ifade edilmeden dönemin gazetelerine yansımıştır²⁰⁶. Ayrıca umumhanede çalışan kadınlar, kendilerine “müptela” olan erkeklerle de mücadele etmek durumunda kalmışlar ve hemen her tartışmada erkekler şiddete başvurmuşlardır²⁰⁷. Bununla birlikte bu mesleğin, kadınları tüm tehlikelere karşı hayatta kalmayı başarmak için daha sert ve acımasız kıldığı da muhakkaktı. Kadınların fail olduğu şiddet eylemleri arasında fahişelerin hatırı sayılır bir yeri vardı²⁰⁸. “Fiil-i şeni” olarak tanımlanan kadınlara yönelik cinsel şiddet ise bu dönemde, esas olarak kırsal bölgelerde yaşanıyor izlenimi vermektedir²⁰⁹.

1920’li yılların zabıta vukuatları arasında, çocukların mağdur olduğu fiiller de bulunmaktadır; kente günübürlük çalışmak için köylerden gelenler ve çıraklar arasında, şiddetin mağdurları hiç de az değildir²¹⁰. Kenti çevreleyen bağ ve bahçeler ile İskele çocuklar için tehlikelidir²¹¹. Bununla birlikte çocuklara yönelik cinsel şiddetin ancak şikâyete konu oldukları takdirde gündeme taşındığını da ifade etmek gerekiyor. Fakat aynı mekânda çalışan veya ustalarının çırağı olan çocukların ya da yabancı bir mekânda bulunan insanların, mesela kente gündelik olarak çalışmaya gelenlerin maruz kaldıkları cinsel şiddeti, ne kadarıyla zabıtaya intikal ettirdiklerini tahmin etmek, maalesef, mümkün değildir.

²⁰⁴ **Antalya**, Sayı: 900 (23 Haziran 1341), “Esnaf Teşkilatımız”.

²⁰⁵ Bazı örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 792 (3 Şubat 1341), “Zabıta Vukuatı”; **Antalya**, Sayı: 721 (11 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”.

²⁰⁶ Mesela, 27 Haziran 1926 tarihinde arabacı Kambur Ali ve arkadaşları Kızılsaray Mahallesi’nden İraz’ın oğlu İbriş, Osmaniye Mahallesi’nden Mustafa oğlu Arap Mehmet ve Hüseyin oğlu Kör Seyfi sarhoş olarak umumhanede Giritli Fatma ve arkadaşlarına saldırlar. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1201 (28 Haziran 1926), “Umumhanede”. Diğer örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 1380 (25 Nisan 1927), “Umumhanede”; **Antalya**, Sayı: 1221 (19 Temmuz 1926), “Zabıtada”.

²⁰⁷ Umumhane kadınlarından Vanlı Nazire’nin başına gelenler, tam da böyle bir olaya örnekti. 11 Kasım 1924 Pazar akşamüstü, Nazire’yi “harice çağırın” Balıbey Mahallesi’nden Hafız Aşir Efendi oğlu Süleyman, teklifinin kabul görmemesi üzerine, kadını tekme ve bıçakla “feci bir biçimde” cerh etmişti. Bkz. **Antalya**, Sayı: 721 (11 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”. Bazen de umumhane kadınları müşterilerine şiddet uygulayabiliyordu. Bkz. **Resmi Antalya**, Sayı: 72 (1 Mart 1929), “Cerh”.

²⁰⁸ Mesela, 19 Ağustos’ta umumhane sermayelerinden Arap Bedriye ile Zekiye birbirlerini darp etmişlerdir. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1474 (19 Ağustos 1927), “Zabıta Vukuatı”.

²⁰⁹ Bazı örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 954 (2 Eylül 1341), “Zabıtamızın Faaliyeti”; **Antalya**, Sayı: 958 (6 Eylül 1341), “Ahlaksızlıktan Bir Numune Daha”; **Antalya**, Sayı: 517 (16 Mayıs 1340), “Zabıtada”; **Antalya**, Sayı: 734 (26 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıtada”.

²¹⁰ Çocuklara yönelik cinsel şiddet eylemleri için bkz. **Antalya**, Sayı: 1206 (4 Temmuz 1926), “Fiil-i Livata”; **Antalya**, Sayı: 726 (17 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”.

²¹¹ **Antalya**, Sayı: 1177 (26 Mayıs 1926), “Ne Kadar Ayıp!”. Dönemin bütün sözlü tanıkları İskelenin çocuklara yönelik şiddetin en yoğun yaşandığı mekânlardan biri olduğunu teyit ederler.

Toplumun dış hatlarından kentin dış hatlarına doğru yol alındığında, Şarampol, Kemiklik, Teşvikiye ve Kızılsaray mahallelerinin şiddete ve basit suçlara daha yakın durduğu izlenimi edinilmektedir. Gerçi, nüfusu oldukça sınırlı olan Antalya’da mahalleler arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün olmasa bile, ismi öne çıkan bu mahallelerin hepsinin 20. yüzyılın ilk yıllarında göçlerle oluşmuş veya sınırları genişlemiş göçmen mahalleleri olduğunu bilmek önemlidir. Ayrıca, sokak aydınlatmasının yeterli olmadığı Antalya’da, geceleri, kenti çevreleyen Karaalioğlu Bahçesi, Paşa Kavakları, Manavoğlu Kırı, Bahçelerarası’nın da şiddete açık mekânlar olduğunu ifade etmek gerekir²¹².

Son olarak, bu dönemde, umumhane ve çevresinin de şiddetin yoğun olarak yaşandığı yerler arasında bulunduğunu belirtmek gerekir²¹³. Bu yıllarda umumhane ve çevresinde yaşanan ve gazetelere yansıyan pek çok basit şiddet vakasında, Giritli Fatma’nın ismi sık sık duyulmuştur. Mesela, 27 Haziran 1926 tarihinde Arabacı Kambur Ali ve arkadaşları Kızılsaray Mahallesi’nden İraz’ın oğlu İbriş, Osmaniye Mahallesi’nden Mustafa oğlu Arap Mehmet ve Hüseyin oğlu Kör Seyfi sarhoş olarak umumhanede Giritli Fatma ve arkadaşlarına saldırmışlardı²¹⁴. 24 Nisan 1927 gecesi de Aşçı Osman oğlu Mahmud, Mehmet Ali Çavuş oğlu Hamdi ile Sabri, bıçakla, Giritli Fatma’yı elinden yaralamışlardı²¹⁵. Öte yandan, Fatma’nın ismi sadece basit şiddet olaylarıyla değil, siyasi suçlar nedeniyle de anılmıştır. Giritli Fatma, 1930 yılında, Hükümete hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklanmıştı²¹⁶. Fatma’nın şöhreti, bugün bile, neredeyse dönemin bütün sözlü tanıkları tarafından da teyit edilir. Hatta sözlü tanıklar, 1944 yılında, Giritli Fatma’nın aşırı hareketleri nedeniyle Kadınyarı’ndan aşağıya atıldığını, fakat ölmediği için hayatının bağışlandığını ifade ederler²¹⁷.

2.1.3. Kanuna Muhalefet

Genellikle kanuna muhalefet veya sarhoşluk suçu altında ifade edilen, ama her zaman mahalle aralarında nara atmak veya sebepsiz yere havaya silahla ateş açmak biçiminde kendini gösteren yaygın suç, 1920’li yılların başlarında, kentteki asayiş olayları içinde büyük

²¹² **Antalya**, Sayı: 742 (7 Kânun-u Evvel 1340), “Cerh”,

²¹³ 16 Haziran 1924 sabahı, Antalya’nın Ahi Yusuf Mahallesi’nden İvazlı Oğulları’ndan Mahmut oğlu Mehmet, Kızılsaray Mahallesi’nden Hacı oğlu Cemil, Takiyeci Mustafa Mahallesi’nden Kürt oğlu Mehmet, Ahi Kızı Mahallesi’nden müteveffa İbrahim Çavuş oğlu Ziya, Demirci Sinan Mahallesi’nden sabık orman memuru Bahri Efendi biraderi Sabri ve daha birkaç şahıs beraber olarak umumhane civarında çay başında “işret-i istimal için” toplanmışlar, fakat “sarhoşluk neticesi” olarak aralarında çıkan münazaada, İvazlı Oğulları’ndan Mehmet, Kürt oğlu Mehmet’i baldırından ve İbrahim Çavuş oğlu Ziya’yı da kasırgından cerh etmişti. Yaralılar her ne kadar tedavi için Memleket Hastanesi’ne sevk olursa da, Kürt oğlu Mehmet Memleket Hastane’sinde ameliyat olurken hayatını kaybetmişti. **Antalya**, Sayı: 428 (17 Haziran 1340), “Umumhane Civarında Vukuat”. Bir başka örnek için bkz. **Antalya**, Sayı: 1311 (31 Kânun-u Sani 1927), “Polise Tecavüz”.

²¹⁴ **Antalya**, Sayı: 1201 (28 Haziran 1926), “Umumhanede”.

²¹⁵ **Antalya**, Sayı: 1380 (25 Nisan 1927), “Cerh”.

²¹⁶ **BCA**. 30.10.0/38.228.12.

²¹⁷ Mustafa Oral, **Antalya ve Alanya Örneğinde ‘Adam/Kadın Atacağı’ Anlatısı**, Akdeniz’in Diliyle Antalya Tarihinden Sayfalar, 2009, İstanbul, s. 92.

bir yer tutmuştur. Bütün bu dönem boyunca kentteki göçmen mahalleleri ya da Teşvikiye Mahallesi ve Kemiklik gibi asıl olarak kentin dış hattında bulunan mahallelerde ya da Çarşıda; hamallar, kayıkçılar, arabacılar, aşçılar, fırıncılar, kasaplar ve debbağlar sık sık sarhoş olup nara atarak, sebepsiz yere silahla havaya ateş açarak taşkınlıklar yaptılar. Bu dönemde nedensiz yere silahla havaya ateş açmak o kadar yaygın bir suçtu ki, gazetelerde neredeyse her gün, bu suçu işledikleri için adliyeye teslim edilenlerin haberleri yayımlanmıştır. Bu, insanların sadece kavgalarda değil, olur olmaz nedenlerle de silah kullanabildikleri anlamına gelir.

Düğünler, silah kullanmak için akla ilk gelen bahaneydi. İçkili âlemlerde insanlar coşkularını silahlarıyla yaşayabiliyordu²¹⁸. Seçimler²¹⁹ ve hatta ay tutulması bile silahları kılıflarından çıkarmaya yetiyordu. Çoğu zaman paniğe neden olan bu taşkınlıklardan biri 15 Nisan 1931 Cuma gecesi yaşanmıştır. O gece ay tutulmuş ve ayın tutulmasından istifade eden “bir takım halk”, nedensiz yere havaya doğru ateş ederek uykuda bulunan ufak çocukları ve özellikle de loğusa ve hamile bulunan kadınları korkutmuştu²²⁰. Bu nedenle minarelere müezzinler çıkartılmış ve mahallede zabıtalara ve bekçilere sık sık dolaşarak, ‘*silah atmayınız, yasaktır, kadınlar ve çocuklar korkuyor*’ diye bağırarak zorunda kalmışlardı. Bu olay sonrasında silah atanların bir kısmı, kimlikleri tespit edilerek haklarında tutulan zabıtname ile adliyeye verildiler. Konuyla ilgili haberin sonunda, “tarihe karışan bu eski itikada tabi olarak, ayın tutulduğunda ve sairede bila sebep bu kabil silah atacaklar hakkında en şedit ceza tatbik edileceğinden bundan suret-i katiyede tevakki edilmesi ilan olunur” deniliyordu²²¹.

1923 ve 1932 yılları arasında pekçok olaya konu olan sarhoşlar da, mahalle aralarında nedensiz yere silahla havaya ateş açtıkları ya da nara atarak mahallelerinin huzurunu bozdukları için sık sık para cezasına çarptırılmışlardır²²². Sarhoşları ve denetimsiz coşkularını tanımlamak için gazetelerde kullanılan ifadeler ortaktır: “Sarhoş olup nara atmak suretiyle

²¹⁸ Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 726 (17 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”; **Antalya**, Sayı: 1206 (4 Temmuz 1926), “Zabıta Vukuatı”.

²¹⁹ Seçim döneminde boyunca Antalya gazetesinde yayımlanan bir ilanda şunlar ifade edilmektedir: “Bugünkü intihaplarda silah atmak gibi halkın heyecanını, ananeler hakkında kanunen takibi mucip olan olacak ve asayışı ihlale sebebiyet verecek memnu bir halin ahalimizin hiç birinde görülmeyeceği şüphesizdir. Bu hususa halkımız ve bahusus delikanlılarımızın ehemmiyetle dikkat nazarına koruz.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 255 (5 Temmuz 1339), “Katiyen Silah Atmayınız”.

²²⁰ **Resmi Antalya**, Sayı: 181 (17 Nisan 1931), “Silah Atanların Dikkatine”.

²²¹ Bu itikadın tarihe karıştığı iddiasına rağmen, Halil İbrahim Dişey bu eylemin nedenini anlatmaktadır: “Bazı senelerde bir tabiat hadisesi olarak bulan bu olaydan (ay tutulması), Antalya’da elektriğin yaygınlaşmasına kadar, insanların haberdar olması güçtü. Sadece mehtaplı gecelerde, ay ışığından faydalanarak gece gezmelerine giden Antalyalılar bu korkulu hadiseden, ay tutulmasından haberdar edebilmek için yüksek ses çıkarılır, tabak ve çanaklar birbirine vurulurdu.” Bkz. Halil İbrahim Dişey, **Hatıralar**, (AKEM KBM Arşivi Müsvette Notlar). Ay tutulduğunda silah atma geleneği Ege köylerinde de vardır. Ege köylerinde ay tutulduğu zaman havaya silah atmanın nedeni “ayı kurtarmak”tır.

²²² Bu dönemde para cezasını ödeyemeyen sarhoşların tutuklandıkları durumlar da varitti. Mesela nara atmak maddesinden dolayı mahkûm olduğu para cezasını ödeyemeyen İbros, İcra Vekilleri Heyeti’ne ilettiği dilekçede, sağlık sorunlarını bahane ederek affını talep etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti’nin 5 Aralık 1928 tarihli toplantısında da Antalyalı İbros’un affına karar verilmiştir. Bkz., **BCA**, 030.18.01.02- 01.06.07.

istirahat-ı umumiyeyi selb ettiği...” ya da “Kendisini idare edemeyecek derecede sarhoş bulunan Teşvikiye Mahallesi’nden Hasan oğlu Ahmet’in rezaleti...”²²³. Gerçekten de sarhoşların neden olduğu karışıklıklar saymakla bitmiyordu. Bazen evlere girmekte tereddüt etmemişler, bazen de çalgılı ya da sahneli kahvehanelerde olay çıkarmaktan geri kalmamışlar, ama en çok sokaklarda “çılginca naralar atarak” asayiş-i umumiyeyi ihlal etmişlerdir²²⁴.

Bununla birlikte, her zaman aşırılıkların tarafı olmuş esnaftan ya da daha marjinal meslek sahiplerinden farklı olarak, toplumla çok da sıkı ilişkileri olmayan kabadayılardan* kentteki en büyük suç potansiyeline sahip grup olduklarını da vurgulamak gerekir. İlginç yürüyüşleri ve alışlagelmişin dışındaki giyim tarzları ile kent sokaklarını adımlayan kabadayılar, bu dönemde, zabıta tarafından yakından takip edilmişlerdir.

Kabadayılar, hemen her zaman, kahvehanelerde, meyhanelerde ve umumhanede bulunurlar, bazen de Kemiklik ve yakınlarında, fuhuşla alakalı²²⁵ oturak âlemlerine katılırlardı²²⁶. Her an kavga etmeye, sarhoş olup nara atmaya hazırdılar. Fakat onların bu aşırı tepkilerini, Edward Thompson’ın ifadesiyle, henüz siyasal “bilince” erişmemiş yoksulların, apolitik şiddeti olarak değerlendirmek güçtür. Hatta onları, devrimci olmak bir tarafa “isyancı” bile saymak mümkün değildir. Onlar, daha çok, boyun eğmeyi reddeden ve bunu yaparken de diğerlerinin arasında sivriyen insanlardı. Adaletle sürtüşmeleri; cinayet, adam yaralama, darp, sarhoşluk, nara atmak, silah kullanmak gibi nedenlere dayanıyordu. Bıçak onların alışılmış silahıydı ve en çok kendi aralarındaki kavgalarda kullanılıyordu. Bu kavgalar, genellikle taşkın içki âlemlerinin sonunda veya çalgılı kahvehaneler ya da sahneli kahvehaneler gibi dönemin popüler kent kültürünü temsil eden mekânlarda ortaya çıkıyordu.

Öte yandan yazılı olarak belgelendirebilmek mümkün olmasa da, kabadayılardan, yerel kimliklerin güçlü birer temsilcileri oldukları da anlaşılmaktadır. Nüfus Mübadelesi sonrasında yoğun olarak Selanik muhacirlerinin iskân edildiği Yenikapı ile Şarampol’deki Girit

²²³ **Antalya**, Sayı: 792 (3 Şubat 1341), “Zabıta Vukuatı”.

²²⁴ Dönemin Antalya gazetesinde yayımlanan ve “içip içip idrakını kaybeden sarhoşları” konu alan bir makalede, sarhoşların zabıta memurlarını bile tahkir ettikleri ve bu durumun çirkin bir görüntü oluşturduğu belirtiliyor ve “Müskiratın fazla istimali ile böyle çığırından çıkan erbab-ı iptilanın ceza-i kanuniyyeleri verileceği tabi ise de bundan böyle atılan mestane (*sarhoş narası*) ve çılginca naralar huzur ve aram-ı umumiyenin (*dinlenilecek yer*) ihlaline meydan verilmemesi için icap eden tedabirin bir an evvel ithazı ve bilhassa Cuma günleri herkesin biraz hava almak biraz tefriç etmek için gezmeye çıktığı yerlerde bu kabil vukuatın meni şayan-ı temennidir” ifade ediliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 426 (15 Haziran 1340), “Sarhoşlar”. Bir başka haberde de Şarampol’de Arabacı Hasan’ın nara atmasına müdahale eden zabıtaya tecavüz ettiği belirtiliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1315 (27 Kanun-u Sani 1927), “Polise Tecavüz”.

* Gerçekte “kabadayı” ve “külhanbeyi” kavramları Ege ve Akdeniz argosuna yabancı kavramlardır ve daha ziyade İstanbul argosuna aittir. Antalya ve çevresinde, tıpkı İzmir, Selanik ve Pire argosunda olduğu gibi, kabadayılardan tarif etmek için Yunanca’ya Türkçe’den geçen “*manges*” (çoğulu “*mangas*”) kavramı kullanılır. Yine bu argoya göre “*mangas*”ların içki masası etrafında toplanmalarına “*manga kurmak*” denir.

²²⁵ Oturak âlemi, dönemin lügatında bütünüle fuhuşla ilgili olarak kullanılmıştır. Hatta bu nedenle, İtalyanları serkeşlik ve başıbozuklukla itham eden Mazlum Adıson, İtalyan subaylarının oturak âlemi müptelası olduğunu yazar. Bkz. Mazlum Emin Adıson, “Antalya’nın Kara Günleri 41”, **Antalya**, Sayı: 5241 (28 Mayıs 1963).

²²⁶ Konya Vilayeti’nin oturak âlemleri ile ilgili olarak bkz. **Resimli Ay**, Sayı: 10 (1 Teşrin-i Sani 1341), “Oturak Âlemi”.

göçmenleri arasındaki çatışmalar, sözlü tanıklar tarafından, “*her mahallenin bir kabadayısı vardı*” denilerek anlatılmaktadır. “*Giritliler buraya asla adımlarını atamazdı*” ya da “*Yenikapılılar bizden çok korkardı*” ifadeleri bu kimlik mücadelesinin açık göstergeleridir. Fermeneli ve “kartal kanat” giydikleri kısa ceketleri, bellerine bağladıkları ipekli kuşakları, bol paça ve yukarıya doğru daralan, dizden aşağısı genişleyen pantolonlarıyla mahalle kabadayılarının, Selanik ve Girit göçmenlerinin kolektif belleklerindeki izleri bugün dahi yaşamaktadır.

2.1.4. Esrar, Rakı ve Tütün Tüketimi

Mahalle aralarında sarhoş olup nara atanlar, silahla olur olmaz taşkınlık yapanlar ya da gürültülü kavgalara karışanlar sadece toplumun sınırlarında yaşayan kabadayılar veya işsiz güçsüz aylaklar değildir. Şaşırtıcı bir biçimde, bu suçların faileri arasında çok sayıda yoksul ekmekçi, arabacı, kasap, debbağ ve aşçı da bulunmaktadır. Ne var ki aynı dönemde, bütün bu insanlar, bu taşkınlık veya anlık coşku gösterilerinin yanı sıra gazetelere yansıyan ve dönemin entelektüelleri tarafından “ahlaki inkiraz” olarak nitelenen bir dizi bağımlılığın tutsağı olmakla da itham edilmiştir.

1920’li yıllarda sıradan insanlara yönelik bu “ahlaki düşkünlük” ithamında, muhtemelen, yoksulluğun büyük bir payı vardı ve onlar için, bütün bu dönem boyunca, daha mutlu bir dünyanın kapısını aralayan ilk yol, en çok tercih edilen yoldu. Bu, bir düş yoluydu ve hayatın güçlükleri, I. Dünya Savaşı ile “İktisadi Buhran” yılları arasında kalan dönemde, sıradan insanların, mutluluğu bu dünyada değil, bir “fantezi âlemi”nde aramalarına neden olmuştu. Hemen her şey bu sarhoşluk veren kaçamak için bir araç olabiliyordu. Fakat tütün, rakı ve esrar ilk elden akla gelen araçlardı.

I. Dünya Savaşı ve savaşı takip eden yıllarda, kentte, “zehirlere karşı meyil ve heves”in daha da arttığı sık sık ifade edilmiştir²²⁷. Konuyla ilgili Resmi Antalya’da bir makale yazan Mazlum Emin de, olanca yoksulluğun, rakı ve tütün fiyatlarının sürekli yükselmesinin, esrarın yasaklı bir madde olmasının, bu dönemde, ilginç bir biçimde, “çok fakir olan kesif bir aşağı tabaka arasında esrar, tütün ve içkiye olan bağlılığı azaltmadığını”, aksine, arttırdığını ifade etmiştir. Bu dönemde Antalyalı entelektüeller tarafından, özellikle de “aşağı” sınıflar arasında (balıkçı, kayıkçı, ırgat ve arabacılar arasında) bu sefih hayatın giderek daha makbul hale geldiği vurgulanırken, afyonun her yere girdiğinden, bazı mekânlarda afyonlu şıranın moda olduğundan bahsediliyor ve “selameti umumiye namına, bilhassa kayıkçıların ve arabacıların pek müptela olduğu bu zehirlerin tevlit edeceği fena akıbetleri” göz önünde tutmanın gerekliliği vurgulanıyordu.

²²⁷ Resmi Antalya, Sayı: 153 (26 Eylül 1930), “Tütün İptilası”.

Mazlum Emin'in makalesi, kentli yoksulların esrarı doğallıkla ve yaygın bir biçimde kullandıkları konusunda canlı bir izlenim edinmemizi sağlar. Ona göre, esrar düşkünlüğü, en çok denizciler arasında yaygındır:

“Denizin yırtıcı rüzgârına karşı kemikleri donarak hayatın ağır yükünü sürükleyen bu zavallılar, zehrin tesellisi ve uyuşuk rüyası içinde, gözleri kaymış, dudakları sarkık, insiyaki bir ahenkle ağları çekerler. Hatta çocuklar arasında bile, mektepten evvel afyonu ve kitaptan evvel esrarın fiyatını öğrenenlerin sayısı küçümsenmeyecek kadar çoktur”²²⁸.

Öte yandan 1920'li yılların sonlarında, sadece İskelede değil, fakir mahalle kahvehanelerinde de esrar ve tütün kullanımı yaygınlaşmıştır. Gerçi kahvehanelerde esrar tekkesi kurmak, eski bir gelenektir ve özellikle lonca kahvehaneleri bu geleneği 1920'li yıllarda bile yaşatmaya devam etmişti. Esrar tiryakileri çoğu kez gizli ve kuytu yerlerdeki kahvehanelere toplanıp “keyif alemi”ne geçerlerdi. Bu mekânlara esrar tekkeleri denilmiştir. Antalya'daki bazı kahvehanelere (Loncaaltı kahvehanelerine) yapılan baskınlar, 1920'li yılların sonlarından itibaren, günü gününe gazetelere yansımıştır²²⁹. Kahvehaneci Aşır'ın Loncaaltı Kahvehanesi ihbar üzerine basıldığında, burada 57 dirhem (takriben 200 gram) esrar bulunmuş ve kahvehane kapatılmıştı²³⁰. Demircilerarası'nda Kahvehaneci Osman'ın da, kahvehanesinde (*esrar tekkesi*) müşterilerine esrar içirdiği ihbar edilmiş, “yapılan tahkikat ve tarhiyat sonucunda ihbarın sarih olduğu anlaşılıp”, kahvehane kapatılmıştı.²³¹

1920'li yıllarda esrar tiryakiliğindeki artış, meselenin takibi için sadece kahvehanelerin değil, evlerin de gözetim altında tutulması ve denetlenmesini gerektirmiştir. Zabıta baskınları, dönemin gazetelerine, “Aslen Bilecikli olup seyyar ticaret yapan Süleyman oğlu Yusuf namında bir şahsın Antalya'ya getirdiği 4 okka 170 dirhem (takriben 2,1 kg) esrarın Şıracı Bacı Rıfat'ın evinde gizlediği haber alınarak yapılan tahrirat neticesinde aynı miktar esrar elde edilmiştir”²³² ya da “Muhacir Kırım Mahallesi'nden Mehmet oğlu Halid'in üzerinde kaçak esrar derdest olunarak esrarla birlikte mahkemeye tevdi edilmiştir”²³³ biçiminde yansımıştır. Mayıs 1932'de de, “Balık İçinde Esrar” adıyla anılan ve kamuoyu tarafından yakından takip edilen davanın sonunda, Şarampol'den Ali oğlu Daver altı ay hapse mahkûm edilmişti²³⁴.

²²⁸ Mazlum Emin, “Sarı, Siyah, Beyaz: Ölüm Bayrağı”, **Resmi Antalya**, Sayı: 129 (11 Nisan 1930), s. 1-2.

²²⁹ Burhanettin Onat, işgal yıllarında, Fahurlu Çavuş ve arkadaşlarının Dutlubahçe'deki “esrar tekkesi”nin varlığından bahseder. Bkz. Burhanettin Onat, **Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden**, İstanbul, 2000, s. 80.

²³⁰ **Resmi Antalya**, Sayı: 166 (26 Kânun-u Evvel 1930), “Zabıtada”.

²³¹ **Resmi Antalya**, Sayı: 139 (20 Haziran 1930), “Zabıtada”.

²³² **Resmi Antalya**, Sayı: 145 (25 Temmuz 1930), “Zabıtada”.

²³³ **Resmi Antalya**, Sayı: 127 (28 Mart 1930), “Zabıtada”.

²³⁴ **Resmi Antalya**, Sayı: 288 (12 Mayıs 1932), “Balık İçinde Esrar”.

Esrardan farklı olarak tütün, zevke isnat eden, kişisel ve daha az tehlikeli bir bağımlılık olmasına rağmen, bu dönemde tütünün bazı kimselerde “müthiş ve kaçınılması imkânsız olan bir istila halini aldığı” da sık sık vurgulanmıştır²³⁵. Ne var ki rakı tüketimi ile ilgili eleştiriler çok daha sertti. Rakının akla gelen her yerde; meyhanelerde, kahvehanelerde, mesire yerlerinde, kenti çevreleyen bahçelerde olabildiğine çok tüketildiği²³⁶, kentte meyhanelere olan rağbetin I. Dünya Savaşı sonrasında arttığı iddia ediliyordu²³⁷.

Entelektüellerin, toplumsal hayattaki “inkıraz”a ilişkin bu gözlemleri, sadece kentte karşılaşılan bir dizi aşırılık nedeniyle değildir. 1920’li yılların toplumsallaşma mekânları da, benzer gerekçelerle, entelektüeller tarafından sık sık eleştirilmiştir. Öte yandan, bu mekânların kentliler tarafından talep edilme nedenlerini bilmek, basit şiddet eylemlerinin, kanuna muhalefetin ya da tütün, esrar ve rakı tüketimindeki artışın nedenlerini anlayabilmek için de önemlidir. Çünkü dönemin toplumsallaşma mekânları, 20. yüzyılda, kentin aniden değişen toplumsal ve kültürel yapısıyla bir arada gelişmiş, hatta bu değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2.2. Toplumsal Mekânlar

20. yüzyılın ilk yıllarında kentin toplumsal hayatında yaşanan değişimin ilk işaretleri, kentteki kahvehane sayısındaki büyük artıştır. Gerçekten de, 1894 yılında Antalya’da sadece 20 kahvehanenin varlığı belgelenebilirken²³⁸, bu sayı, 1904’te 52’ye²³⁹ ve 1914 yılında da 98’e çıkmıştır²⁴⁰. Ayrıca, 1914 yılında, kentte 13 “café chantant”ın çalıştığı da bilinmektedir²⁴¹.

Kahvehane sayısındaki bu artışın Antalya’nın toplumsal hayatı üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Zira bu dönemde kahvehaneler, tedricen, “sıra geceleri” ve “helva sohbetleri” gibi mahrem birliktelik biçimlerinin yerini aldılar. Antalya gazetesinde eski “gelenekler” ile kahvehanelerin karşılaştırıldığı bir makalede de bu gerçeğe değinilmiş, “helva sohbetleri”, “sıra geceleri” ve “fincan oyunları”nın, eski Antalyalıların, “günlerini sükûnet ve istirahat ile

²³⁵ **Antalya**, Sayı: 905 (29 Haziran 1341), ”Tütün Hakkında”.

²³⁶ Rakının hemen her yerde tüketiliyor olması büyük bir sorundu. Özellikle yaz akşamları insanların hava almak için dışarı çıktıkları, fakat sokakların sarhoşlardan geçilmeği ve bu durumun herkesi rahatsız ettiği ifade ediliyordu. Üstelik sarhoşlar herkesin gözü önünde polise mukavemet ediyorlardı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 543 (15 Haziran 1340), “Sarhoşlar”.

²³⁷ Rakı ve meyhaneciliğe olan hevesin artması, dönemin basınına da sık sık konu olmuştur: “Şehrimizde rakı imal edenler bilhassa şu son aylarda pek çoğaldı. Kanunun ahkâm-ı şedidesine ve polisin takibatına rağmen İslam veyahut Hıristiyan birçokları tarafından rakı çıkarılıyor ve gizli gizli satılıyor. Meyhaneciliğe karşı gösterilen bu şedit zevk ve temayül, bu büyük ısrar ve arzu, memleket için hayırlı olsa, nafi hususa matuf olsaydı ne kadar memnun olurduk. Aynı zamanda halk da ne kadar müstefit olurdu. Fakat maalesef öyle değil...” Bkz. **Antalya**, Sayı: 450 (24 Şubat 1340), “Zabıtada”.

²³⁸ **KVS Def’a 26**, Konya, 1312, s. 115.

²³⁹ **KVS Def’a 29**, Konya, 1322, s. 150.

²⁴⁰ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 649.

²⁴¹ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 650.

geçirmelerine kâfi olduğu” ifade edildikten sonra, bu geleneklerin artık unutulduğu iddia edilmiştir. Makalenin yazarına göre, “eski Antalyalılar, mesai saatlerinden hariç zamanlarında evlerde toplanır, sıralar tertip eder, fincan oynar, keten helvası yapar, tef veya saz çalar, oynar, eğlenirlerdi” fakat artık, “bu töreyi güden sadedil ve asude ruh mahdut bir sınıftan başka hiçbir kimse” kalmamıştı²⁴².

Kahvehanelerin “misafirhane” veya “selamlıklar” gibi geleneksel birliktelik biçimlerinden farkı, müdavimlerinin hemen her sınıf ve tabakadan olması ve kahvehanelerin, müdavimlerine, yeni bir toplumsal etkileşim ve toplumsallaşma biçimi yaratacak farklı imkânlar sunabilmesidir²⁴³. Başka bir ifadeyle, kahvehaneler, toplumun farklı unsurlarını bir araya getiriyor ve onları karşılıklı eşit ilişkilere açıyordu. Üstelik mahrem birliktelik biçimlerinden farklı, herkesin ulaşabildiği mekânlar olarak kahvehaneler, insanların denetim altında tutuldukları mekânlar olmaktan çok, onların kendilerinin dışına açılmasına imkân tanıyan, bu suretle de izlemelerini, takip etmelerini mümkün kılan mekânlardı²⁴⁴.

Antalya’da 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren kahvehanelerin sayısındaki artış, kentlilerin bu mekânlara olan ilgisinin açık delilidir. Bununla birlikte insanların kahvehanelere dönük bu ilgisi, bütün insanların aynı kahvehanelere gittiği anlamına gelmemektedir. Aksine, kahvehanelerin sayısının artması, onların nitelik olarak da farklılaşmasını beraberinde getirmiş, tam da bu nedenle, I. Dünya Savaşı yıllarından sonra, kitlesel göçler, “İktisadi Buhran” gibi bir dizi faktörün de etkisiyle, kentteki kahvehaneler arasında çalgılı ve sahneli kahvehaneler, farklı bir toplumsallaşma arayışının, toplumsal ve kültürel hayatta yaşanan değişimin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Çalgılı ya da sahneli kahvehaneler, bu mekânlarda icra edilen müziğin veya sınırsızca tüketilen rakının da etkisiyle, 1920’li yıllarda, sıklıkla, şiddet ve benzeri aşırılıklarla da gündeme geldiler.

Bir dizi kitlesel göçün etkisiyle, nüfusu kısa bir süre içinde değişen Antalya’da, çalgılı ya da sahneli kahvehanelerin, bu dönemde, neden bu kadar talep edildiği ve nasıl yaygınlaştığı çok açık değildir, fakat bu mekânların, sıradan insanlar üzerinde, onların özlemlerini yakalayabilen bir etki bıraktığı bir gerçektir.

2.2.1. Çalgılı Kahvehaneler

I. Dünya Savaşı yıllarının toplumsal ve kültürel koşullarının ürettiği çalgılı kahvehaneler, esasında, kentteki toplumsallaşma arayışının farklı bir ifadesi olarak ortaya çıktılar. Rumlar kenti terk etmeden önce kentte bulunan çalgılı kahvehaneler hakkında, Antalyalı

²⁴² Antalya, Sayı: (26 Kânun-u Sani 1927), “Medeni İhtiyaçlarımız”.

²⁴³ Uğur Kömeçoğlu, “The Publicness and Sociabilities of the Ottoman Coffeehouse”, *The Public*, vol. 12, 2002, 2, s. 8.

²⁴⁴ Helene Desmet-Gregorie, “Giriş”, (ed) Helene Desmet-Gregorie ve F. Georgeon, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, (çev) Meltem Atik ve Esra Özdoğan, İstanbul, 1999, s.22, 23.

Pehlivanidis'in hatırları oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Pehlivanidis'in ayrıntılı olarak anlattığı Leski (Λεσχνη) Kahvehanesi²⁴⁵, Leski Kahvehanesi'nin karşısında bulunan Hacı'nın Kahvehanesi²⁴⁶, Fener Yolu üzerindeki Alamba Kahvehanesi ve bu kahvehanenin hemen bitişiğinde bulunan, deniz manzaralı, geniş bahçeli Talasinos Kahvehanesi, Yenikapı'daki Koca Yorgi'nin kahvehanesi ile Stefanos ve Nikola Meyhanecioğulları'nın ortaklaşa çalıştırdıkları kahvehaneleri sahneleri olan çalgılı kahvehanelerdi ve Leski Kahvehanesi haricinde, bu kahvehanelerde rakı satılır, rakının yanında müşterilere çeşit çeşit mezeler ikram edilir ve sahneler kurulurdu²⁴⁷.

Ne var ki Pehlivanidis'in hatıralarında daha çok Müslümanların müdavimi olduğu Tophane kahvehaneleri hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bununla birlikte, kentteki Müslümanların müdavimi olduğu çalgılı ve içkili kahvehanelerin 1920'li yıllardaki varlığı, bu kahvehanelerde yaşanan kavgalar ya da kahvehanelerin gazetelere verdikleri ilanlar aracılığıyla takip edilebilir²⁴⁸. Bu yıllarda gazeteye verilen çok sayıdaki ilan, incesaz takımlarının özellikle de yaz aylarında kentteki bazı kahvehanelerde düzenlenen gece eğlencelerine çıktığına ve bu mekânların kentliler tarafından talep edildiğine işaret eder. Bu ilanlardan anlaşıldığı kadarıyla, 1920'li yılların başlarında kentteki bazı kahvehaneler kapılarını kadınlara da açmışlardır.

İncesazın ve çalgılı kahvehanelerin neden ve nasıl bu dönemde bu kadar rağbet gördüğü çok açık olmasa da, bu mekânların I. Dünya Savaşı yıllarının bir ürünü olduğu muhakkaktır. Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya âşıklarından Âşık Tahtalı Ali ya da Âşık Osman ile yapılan röportajlarda, eski geleneğin temsilcileri olan bu sanatçılar, toplumsal

²⁴⁵ “Λεσχνη”, Yunanca “gazino” ya da “gambling house” anlamındadır. Kahvehane, Cumhuriyetin ilk birkaç yılında aynı adla anılsa da, daha sonra, Selanik göçmeni Halim tarafından Vatan Kırathanesi adıyla işletildi. Vatan Kahvehanesi Cumhuriyet döneminde de “elit” niteliğini sürdürdü. Kahvehaneyi işleten Halim 1927 yılında her türlü meşrubat satmak için işletme ruhsatını aldı ve bunu Antalya'da yayımlattı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1462 (5 Ağustos 1927), “Yenikapı'da Vatan Gazinosu”. Buraya, daha çok kentli bürokratlar, memurlar ve öğretmenler gidiyorlardı. Adnan Selekler, hatıralarında, Vatan Kırathanesi ile ilgili şunları yazmıştır: “Vatan Kırathanesi'nin sahibi Halim Bey ağırbaşlı ve prensip sahibi bir adamdı. Kahvehanesine olur olmaz kimseleri almaz, müşterilerini şehrin ileri gelenleri ve memurları arasından seçerdi.” Bkz. Adnan Selekler, **XX. Yüzyılda Antalya ve Antalyalılar**, Antalya, 2000, s. 10.

²⁴⁶ Bu kahvehane Cumhuriyet döneminde Abdullah Efendi Kahvehanesi ismini aldı. Fakat Abdullah Efendi Kahvehanesi çok da itibarlı bir kahvehane değildi. Burada, “kesif bir duman bulutunun altında hastalıklı aktörler rol keserdi”. Bkz. Adnan Selekler, **A.g.e.**, s. 11.

²⁴⁷ Γ.Π. Πεχλιβανίδης, **Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία β**, Αθήνα, 1989, s. 25-26.

²⁴⁸ 1924 yılının gazetelerinde, incesaz takımı ilanı veren çalgılı kahvehaneler şunlardır: Tophane Kahvehanesi [**Antalya**, Sayı: 720 (10 Teşrin-i Sani 1340)], Derviş Efendi Kahvehanesi [**Antalya**, Sayı: 645 (14 Ağustos 1340)], Yenikapı'da Muharrem Efendi Kahvehanesi [**Antalya**, Sayı: 519 (17 Mayıs 1340)], Lara Kahvehanesi [**Antalya**, Sayı: 650 (20 Ağustos 1340)], Hastane üzerindeki Yeni Kahvehane [**Antalya**, Sayı: 930 (2 Temmuz 1341)]. Ayrıca Tophane Kahvehanesi müşterilerine içki de sunduğunu şu ilanla kentlilere duyuruyordu: “Her mahalde mazhar-ı rağbet olan kiraathanemi bu defa da muhterem müşterilerimi daha ziyade memnun etmek maksadıyla eski aşçılardan bir aşçı tedarik ederek bir de lokanta açmakla beraber her nevi meskuratın (sarhoşluk veren madde) en nefislerinden getirmiş olduğumdan her müşterinin keyif ve arzusuna göre mahal-i mevcude olduğunu arz etmekle beraber güzel ve saf hava almak ve güzel vakit geçirmek arzu edenlerin bir defa teşriflerini tavsiye ederim.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 610 (13 Temmuz 1340), “Tophane Kahvehanesi”.

hayatın maruz kaldığı farklılaşma karşısındaki hayretlerini belirtmekten çekinmemişlerdir. Âşık Osman, içinde yaşadığı dönemi ahlaksızlıkla suçluyor ve bu yıllarda toplumsal hayatta gözlenen “inkıraz” karşısında açıkça kendisini sorumlu tutuyor, mesleğini de gençleri daha ahlaklı kılmak ve onları ahlaksızlık yuvalarından uzak tutmak olarak tanımlıyordu²⁴⁹.

Âşık Osman’ın toplumsal hayatta gözlediği bu “inkıraz”, aslında, kent kültüründe yaşanan değişimin işaretleridir. Gerçekten de gerek Balkan Savaşları sonrasında yaşanan kitlesel göçler, gerekse de İtalyan işgali yılları, ki İtalyanlar kentteki ilk sinema binasını inşa etmişlerdi, Antalya’da kent kültürünü değiştirmiş, geleneksel kent kültüründen farklı bir popüler kültürün doğmasına neden olmuş, bu kültür, semai kahvehaneleri ya da helva sohbetleri gibi geleneksel birliktelik biçimlerini olumsuz yönde etkilemiştir²⁵⁰.

Kent kültüründe yaşanan bu ani değişimi en veciz ifadelerle vurgulayan, Antalyalı saz şairi Tahtalı Ali olmuştur. O, I. Dünya Savaşı sonrasında hayatın büsbütün maddileştiğini ve tam da bu yıllarda semai kahvehanelerinin ve âşıklar geleneğinin eski itibarını yitirdiğini ifade ederken, aslında, kent hayatında yaşanan değişimin de ipuçlarını sunuyordu. Bu değişimin birkaç nedeni vardır. İlk olarak, Âşık Tahtalı Ali’nin tabiriyle, “herşeyi talan eden o savaş yılları âşıkların her birini bir yana dağıtarak bu geleneği toprağa gömmüştü.”²⁵¹ Fakat daha önemlisi, “hayatın büsbütün maddileştiği bir çağda” âşıklar geleneği yok olmaya mahkûmdu ve çalgılı kahvehaneler, değişen dünyanın maddi koşullarına çok daha fazla hitap ediyorlardı. Üstelik Nüfus Mübadelesinden sonra kente iskân edilen Karaferyalı Romanlar, ki 17. yüzyıl tarihli kaynaklarda dahi Karaferyalı Romanlar arasında çok sayıda müzisyenin varlığına işaret edilmekte, Karaferyalıların 18. yüzyılda Selanik kahvehanelerinde çalgıcı olarak buldukları, içlerinden en yetenekli olanların mehteran olarak istihdam edildikleri belirtilmektedir, beraberlerinde Antalya’ya müzik kültürlerini de getirmişler ve geleneksel pek çok biçimin değişmesinde aktif bir rol oynamışlardır²⁵². Çalgılı kahvehanelerin daha fazla rağbet görmelerinin bir nedeni de, icracılar arasında kadınların da bulunması ve bazı kahvehanelerin kadın dinleyicilere açık olmasıdır²⁵³. Ayrıca bu mekânlarda icra edilen

²⁴⁹ **Tenvir**, Sayı: 52 (25 Haziran 1340), “Antalya Halk Edebiyatı Âşık Osman”.

²⁵⁰ İtalyan işgali yıllarında kentteki toplumsal hayatın hareketlendiği dönemin tanıkları tarafından da doğrulanır. Bkz. Mazlum Emin Adison, “Antalya’nın Kara Günleri 42”, **Antalya**, Sayı: 5242 (29 Mayıs 1963).

²⁵¹ Faruk Ediz, “Antalya’da Saz Şairleri 6: Tahtalı Ali”, **Resmi Antalya**, Sayı: 399 (22 Ağustos 1935), s. 3.

²⁵² Karaferyalı Romanları ile ilgili olarak bkz. Eyal Ginio, “Neither Muslim Nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State”, **Romani Studies** 5, Cilt: 14, No: 2, 2004, s. 137-140.

²⁵³ 1920’li yılların başlarında kentte faaliyet gösteren çalgılı kahvehaneler arasında kadınlara açık olanlar da vardı. Bu durum, çalgılı kahvehanelerin gazetelere verdikleri ilanlarda belirtilmiştir. Mesela, Derviş Efendi Kıraathanesi’nin gazeteye verdiği ilanda, “Bu akşamdan itibaren Derviş Efendi Kıraathanesi’nde İncesaz Takımı ile hoş bir gece ve envai çeşit meşrubat ve tatlılar, Acem Tömbekisi, nargile ile vakit geçirmek pek hoş olur. Kıraathane’nin bahçesini hususi olarak tertip ile hanımefendilere de mahsus yerler ihisar etmiş olduğumuzdan her akşam saat on buçuktan gece saat dörde kadar eğlenceli vakit geçirmek isteyen muhterem müşterilerimizin teşrifleri ilan olunur” deniliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 653 (24 Ağustos 1340), “İncesaz Takımı ile Hoş Bir Gece”.

müzikler, kentin heterojen nüfusunun, hem göçmenlerin hem de kentli yoksulların özlemlerini yakalayabilmiştir²⁵⁴.

Çalgılı kahvehaneler kentte yaşayan hemen herkese açtı ve fakat bu mekânlar genellikle kentlerin daha az itibarlı olan ya da ahlakından şüphe duyulan mahallelerinde bulunurdu. Dahası, icracılar arasındaki kadın şarkıcı ve dansçılar çoğunlukla fahişlikle damgalanmıştı. Bütün bu etkenler, kadınları ve erkekleri birbirinden ayıran dönemin toplumunda bu mekânlara kuşkulu bir görünüm vermiştir. Ayrıca içki de içilen bu kahvehaneler saygın mekânlar olarak kabul edilmiyordu²⁵⁵.

Çalgılı kahvehanelerde, ağırlıklı olarak, klasik Osmanlı müziğinin bir devamı olan incesaz icra ediliyordu²⁵⁶. Mahmut Ragıp bu müzik türünün, Anadolu müziğinden farklı olarak kentlere mahsus olduğunu ve geleneksel müziğin devamı olduğunu ifade etmiştir²⁵⁷. 1920'li yıllara gelindiğinde incesaz takımlarının sanatlarını icra ettikleri mekânlar ve incesaz müziği o kadar popülerdi ki, 1926 yılında yayımlanan İstanbul Konservatuvarı Folklor Neşriyatı Defteri'nde, Muğla'da I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren ud, keman, tambur ve kanuna rağbetin arttığı, bu nedenle bağlama ve emsali sazlara rağbet eden kalmadığı ifade ediliyordu²⁵⁸. 1927 yılında İstanbul Konservatuvarı'ndan bir heyet halk türkülerini derlemek için Konya'ya gittiğinde de, burada İstanbul sazlarının hâkim olduğuna, insanların "piyasa musikisi" dinlediğine tanık olmuşlardı²⁵⁹. Zira heyetin bildirdiğine göre "Konya'da harp senelerinden beri, derebeylik havaları değil İstanbul makamları cariydi"²⁶⁰.

²⁵⁴ Bununla birlikte, dönemin kahvehaneleri sadece çalgılı eğlenceler düzenleyerek değil, "geleneksel" eğlenceler düzenleyerek de Antalyalılara hitap ediyordu. Mesela Tophane'deki İkbâl Kırathanesi, pehlivanların zincir ve nal kırarak ya da iskambil kâğıdı kopararak sergilediği gösterilerle müşterilerinin ilgisini çekmeye çalışıyordu ve kadın pehlivanların da sahne aldığı bu gösteriler dikkate değer bir ilgiyle karşılanıyordu. Antalya'nın 5 Haziran 1927 tarihli nüshasında yayımlanan İkbâl Kırathanesi'nin ilanı, kahvehanelerin müşteri toplamak için kullandığı farklı yöntemleri göstermesi açısından dikkate değerdir. İkbâl Kırathanesi'nin Haziran ayı boyunca gazetede yayımlanan ilanında şunlar söyleniyordu: "Şehrimize ilk defa gelen ve birkaç gündür misafirimiz bulunan meşhur pehlivanlar bu gece saat alafanga yirmi buçukta Hükümet karşısında İkbâl Kırathanesi'nin bahçesinde güreş yapacak ve demir, zincir kırmak; nal, iskambil kâğıdı koparmak, iki otomobili kollarıyla tutup pehlivan üzerinden geçirmek gibi hünerler göstereceklerdir. Evvela Hişam pehlivan ile Kara Ahmed pehlivan güreş yapacak ve bunlardan galip gelenle Mehmed pehlivan güreş yapacaktır. Emine hanım pehlivan tarafından dört kişi zabt edilecektir. Velhasıl pek heyecanlı ve görülmeye layık bir güreş ve marifet olacaktır." Bkz. **Antalya**, Sayı: 1415 (5 Haziran 1927), "İkbâl Kırathanesi'nde".

²⁵⁵ Dönemin İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerinin popüler kültürünü yansıtan çalgılı kahvehaneler, burada meydana gelen kavgalar ve bu mekânlarda yaşanan duygu patlamaları nedeniyle dönemin popüler kültür dergilerine de konu oluyordu. Bkz. **Resimli Ay**, Sayı: 10 (1 Teşrin-i Sani 1341), "Çalgılı Kahvehaneler".

²⁵⁶ 19. yüzyılda İstanbul ve İzmir kahvehanelerinde incesazın büyük üstatları tarafından bu müziğin icra edilmesi olağandı. Fakat incesaza olan talep arttıkça müzisyenlerin de sayısı artmış ve artık kahvehanelerde icra edilen incesaz müziğinin "yozlaştığı", "pespayeleştiği" sık sık vurgulanır olmuştur.

²⁵⁷ Mahmut Ragıp Gazimihal'den aktaran Cem Behar, **Musikiden Müziğe Osmanlı Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik**, İstanbul, 2008, s. 278. Cem Behar da bu fikirdedir. Behar'a göre, klasik musiki bir kent müziğidir ve bu müzik, İstanbul, Selanik, İzmir gibi büyük kentlerde gelişmiştir. Bkz. Cem Behar, **Aşk Olmayınca Meşk Olmaz: Geleneksel Osmanlı/Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal**, İstanbul, 1998, s. 45.

²⁵⁸ Mahmut Ragıp Gazimihal, **Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz**, İstanbul, 2006, s. 83.

²⁵⁹ Mahmut Ragıp Gazimihal, **A.g.e.**, s. 196.

²⁶⁰ Mahmut Ragıp Gazimihal, **A.g.e.**, s. 221.

1920’li yıllarda Antalya kahvehanelerinde sahne alan incesaz takımlarının çokluğu da, bu müziğin kentliler tarafından açıkça talep edildiğini gösterir. Bununla birlikte, 1924 yılında kente iskân edilen mübadiller arasında bulunan Karaferyalı icracılar, hem icracıların bundan sonra kentin içinden çıkmasını hem de çalgılı kahvehanelerde sahne alan incesaz takımlarına, geleneksel incesaz müziğinde kullanılmayan klarnetin eklenmesini sağladılar. Bu etki, 1924 ve 1925 yıllarında Antalya’da yayımlanan çok sayıdaki kahvehane ilanında da açığa çıkar²⁶¹. Bu yıllarda çalgılı kahvehane sayısındaki artışta, Karaferyalı mübadillerin yadsınamaz bir yeri vardır.

Bununla birlikte 1920’li yıllarda kentteki kahvehaneler, daha ziyade; “kumar oynatmak”, “esrar ve rakı içmek”, “kaçak tütün bulundurmak” gibi suç fillerini üreten mekânlardı ve çalgılı kahvehaneler de, gazete yayımlanan ilanlarından çok bu mekânlarda yaşanan şiddet nedeniyle isimlerini duyuruyorlardı. Çalgılı kahvehanelerde en yaman kavgalardan biri, 1924’te, Şerbetçi İsmail Çavuş’un oğlu Muharrem Efendi’nin Yenikapı’da açtığı kahvehanede, Ester’in çiftetelli eşliğinde dans ettiği sırada çıkmıştır. Dinleyiciler arasında bulunan Kunduracı Şakir, Ester’i rahatlatmaya başlayınca Ester’in dostu olaya müdahale etmişti. Bu olay dönemin gazetesine bütün ayrıntılarıyla yansımıştır. Gazete haberine göre, Muharrem Efendi Kahvehanesi’nde on günden beri sahne alan incesaz takımı, Antalyalıların büyük ilgisini çekmişti. Kahvehanenin “yüzlerce müdaviminden bir bölümü ruhlarının müzik ihtiyacını tatmin ederken”, diğer bir bölümü de “bulutlu kafalarını ikmal ediyorlar”, gece sabahlara kadar eğleniyorlardı. Ne var ki 16 Mayıs akşamı Berber Süleyman oğlu Kunduracı Şakir tarafından atılan iki el silah kahvehanenin yüksek tavanını çınlatarak heyecana neden olmuştu. Olayın bir başka kahramanı Ester’in dostu Muammer Efendi ise rovelveri ile Şakir’e karşı koymuş, bu arada büyük bir kargaşalık yaşanmıştı. Gazetede, zabitanın müdahalesiyle son bulan tartışmanın nedenleri, bütün ayrıntılarıyla anlatılıyordu:

“Kunduracı Şakir, şarkıcı Ester’e âşık olmuş. Ester’in büyüleyici sesi de, Şakir’in aşkı büyüüyor, beyaz pudra yumuşaklıkları ile katmerleşen gerdanını kırarken âşık Şakir’i büsbütün çıldırtıyormuş. Bu şiddetli seveda içinde kendini kaybeden Şakir bir gün evvel karar vererek, ‘*Ne olursa olsun ben bu kadına sahip olacağım*’ demiş ve bu düşüncesini gerçekleştirmek için de bazı tertipler almış. Bu tedbirler arasında en çok önem verdiği yarım okkalık şişesi olmuş. Bütün hasretini bu şişeden aldıktan sonra beline taktığı tabancasıyla kahvehaneye girmiş, Ester’in dans ettiği masanın tam önünde huşu ile oturmuş. Aşkla yanan gözlerini Ester’e dikmiş, fakat beklediği küçük bir iltifata ufak bir mukabele görmeyip müstehzi bakışların altında ezilince

²⁶¹ “Taht-ı icarımında bulunan Tophane Kahvehanesi’nde bir gırnata, bir keman ve iki uddan mürekkep mükemmel incesaz takımı her gün alaturka saat dokuzdan ikiye kadar muhterem müşterilerimin hizmetine amadedir. Tophane Kahvehanesi sahibi Edhem Sadi.” **Antalya**, Sayı: 720 (10 Teşrin-i Sani 1340), “Tophane Kahvehanesi”

kan beynine sıçramış. Bu durum karşısında bütün iradesini kaybetmiş, silahını kuşağından çıkararak ateş etmiş. Ester'in dostu da Şakir'e karşılık vermiş.”²⁶²

Bu kavga kentin gündeminde uzun süre yer aldı ve nihayetinde çalgılı kahvehanelerin geçici bir süre kapatılması kararlaştırıldı²⁶³. Fakat aynı yılın Ağustos ayına doğru, kahvehane ilanları tekrar gazetelerde görülmeye başlamıştır.

Çalgılı kahvehanelerin adının bu kadar sıklıkla şiddet olaylarıyla anılmasında, saz takımlarının ya da tek tek icracıların gazeller ve popüler kent müziğinden oluşan repertuarlarının insanlar üzerinde yarattığı etkinin de bir payı vardır. Herşeyden önce bu kahvehaneler, müziğin yarattığı güçlü duygularla dinleyicilerini icraya dâhil etmeyi başarabiliyorlardı²⁶⁴. Büyük bir çoğunluğunu sıradan insanların doldurduğu çalgılı kahvehanelerde, insanların şarkıcılara laf atması bir adetti²⁶⁵. En duyarlı dinleyiciler, belirli beklentilerini yerine getirmesi ya da beğenilerini belirtmek için sık sık yüksek sesle bağıarak icraya müdahale ederlerdi. Bu talepler hemen her zaman beklentileri açığa vuruyordu: “*Çal bre!*”, “*Vur teline teline!*” ya da “*Çek bir gazel bre!*” Gerçekte bütün bu ifadeler övgü niteliğindedi ve bunlara kendinden geçmenin (*ecstasy*) ifadesi olan nidalar eşlik ediyordu: “*Ahh!*”, “*Amann!*”, “*Yandık be zalim!*”²⁶⁶

Çalgılı kahvehanelerde saz takımlarının ya da tek tek icracıların duygu yoğunluğu yaratmaya yönelik müzikleri, Batı müziğinden farklı olarak, dinleyicilerin, duygularını tam anlamıyla açığa vurmalarına aracı olmuştur. Bu niteliğiyle çalgılı kahvehaneler, kolaylıkla

²⁶² **Antalya**, Sayı: 512 (9 Mayıs 1340), “Muharrem Efendi'nin Kahvesinde Bir Vaka”.

²⁶³ **Antalya**, Sayı: 524 (24 Mayıs 1340), “Zabıta Haberleri”.

²⁶⁴ Tamburi Cemil'in oğlu Mesut Cemil de 1900'lü yılların başlarında Langa meyhanelerinde, büyük bir incesaz üstadı olan babasının karşılığını anlatır: “...İsrarlar üzerine Cemil Bey zaten sevdiği bu adamlara daha fazla dayanamazdı. Cemil Bey kemeçesini paltosunun içinde taşır, hiçbir yere bırakmazdı. İtina ve hevesle kemeçesini paltosundan çıkarırken, lavtacılar (*mekândaki diğer çalgıcılar*) onun etrafını almıştı. Kısa bir akorttan ve bir iki dokunuştan sonra onların edasında, karcıgar nağmeleriyle bir taksime girdi. Ondan sonra da bir sirto kaptırdı ve başının hafif bir işaretiyle lavtacılar refakate başladılar. Arkasından bir kleftiko (*popüler Rum eşkıya türküsü*) ve yine bir taksim... Diğer çalgıcıların yüzlerinde açıkça okunan hayran bir saadet duygusu kocaman Sakız lavtalarında ihtiyatlı bir coşkunluk halinde dökülüyordu. Meyhaneye bütün Ege folklorunun kıvrak ve aydınlık renklerini bir anda dolduran Cemil'in son yayında bir kıyamet koptu, hep bir ağızdan ‘Yasu’ nidaları yükseldi. Herkes ayakta idi. Cemil Bey'in kimi elini, kimi eteğini öpüyor, sonra birbirlerine sarılıyorlar, birbirlerini dinlemeden Türkçe ve Rumca bir sürü sevinç ve hayranlık cümleleri savuruyorlardı. Cemil Bey'i Adalar Denizi'nden karaya çıkmış bir tanrı gibi seyrediyorlardı. Ara sıra içlerinden biri öne çıkıyor, kollarını sallayarak, göğsüne yumruk vurarak kısa ve coşkun bir nutuk eriyor, başka birisi kocaman, renkli bir mendili yüzüne kapamış hüngür hüngür ağlıyordu.” Bkz. Mesud Cemil, **Tanburi Cemil'in Hayatı**, Ankara, 1947, s. 119.

²⁶⁵ Mustafa Cavit, “Kahvehaneler”, **Antalya**, Sayı: 927 (28 Temmuz 1341), s. 2

²⁶⁶ İskenderiye, Beyrut ve Kahire'deki çalgılı kahvehaneler ve bu kahvehaneler ile dinleyiciler arasındaki ilişki için bkz. A. J. Racy, **Making Music in the Arab World: The Cultere and Artistry of Tarab**, Cambridge, 2003, s. 38-42. Arapça “tarab” kelimesi, müziğin insanlar üzerinde uyandırdığı sıra dışı hissi, kendinden geçme halini ifade eder. Bkz. A. J. Racy, **A.g.e.**, s. 3. Fakat tarab, aynı zamanda, mekan, icracı, dinleyiciler ve müzik arasındaki duygusal bir durum, sıra dışı bir histir. Bkz. Jonathan H. Shannon, “Emotion, Performance, and the Temporality in Arabic Music: Reflections on Tarab”, **Cultural Anthropology**, Sayı: 18, Cilt: 1, 2003, s. 75. Yunanistan'daki çalgılı kahvehaneler (*cafe aman*) ve bu kahvehanelerin kültürel ve toplumsal kökenleri ile ilgili bkz. Γιαννης Ζαιμακης, **Καταγωγή Ακμαζοντα: Παρεκκλεση και Πολιτισμικη Δημιουργια Στον Λακο Ηρακλειου (1900–1940)**, Αθήνα, 1999, s. 84-90 ve 122-125.

duygusal aşırılıklara ve ani patlamalara neden olabilmıştır. “*Aman*”lar ve “*off*”lar müziğin dinleyiciler üzerinde uyandırdığı sıra dışı etkiyi ifade ediyordu. Yoksul kahvehanelerin fiziksel atmosferinin de müziğin etkisine özel bir boyut kattığı muhakkaktır. Loş mekân ışıkları, yoğun sigara dumanıyla bulanıyordu ve bu atmosferi sınırsız alkol tüketimi tamamlıyordu. Bütün bu etkenler bir araya geldiğinde, 1920’li yılların Antalya’ında çalgılı kahvehaneler, sıradan kentli insanların duygusal aşırılıklarını, denetimsiz şiddetlerini sergilediği mekânlar olmuştur.

1920’li yılların gazeteleri dışında, çalgılı kahvehanelerin kötü şöhreti, dönemin belgelerine de yansımıştır. Hatta Elmalı’da fahişelik yapan yedi kadın, 1928 yılında Antalya’ya gönderilmek istendiğinde, “kaderin kendilerini kötü yola sevk etmesine rağmen kendi hallerinde yaşadıklarını” ve “cafe chantant işleterek umumi istirahatı selb etmediklerini” ifade ederlerken²⁶⁷, gerçekte, resmi makamların çalgılı kahvehaneler hakkında sahip olduğu olumsuz yargının bilincinde olarak davranıyorlardı²⁶⁸.

Çalgılı kahvehanelerin sefihliği, kısa bir süre sonra bu mekânların kapatılmasına neden oldu. Fakat bu yasak ne kadar etkili bir biçimde uygulandı, bu soruyu yanıtlamak güç görünüyor. Çalgılı kahvehaneler üzerindeki denetim ne kadar yoğun olursa olsun, bu mekânların, gramofonun kentte yaygınlaştığı yıllara kadar varlıklarını devam ettirdikleri tahmin edilebilir.

2.2.2. Sahneli Kahvehaneler

Çalgılı kahvehanelerden başka, insanların denetimsiz coşkularını ve aşırılıklarını açığa vurdukları, 1920’li yıllara özgü bir başka toplumsallaşma mekânı da sahneli kahvehaneler ve bu mekânlarda sergilenen tuluatlardır. Aslında, nüfusu oldukça küçük olan Antalya’da, 1920’li yılların başlarında, kentteki çalgılı kahvehaneler ve sahneli kahvehaneler arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Çoğu durumda çalgılı kahvehaneler, sahneli kahvehaneler gibi işlev görmüş, fakat bu kahvehanelerde çalgıcıların yerini tuluatçılar ve kantocular almıştır. Bundan başka, her iki mekânın müşterek bir diğer niteliği de, tuluatın ya da incesazın, kentteki toplumsallaşma ihtiyacını karşılamaya matuf olmalarıdır. Kentte bulunan tek temsil binasının sinema salonu olduğu düşünülecek olursa, kendilerine oldukça rağbet edilen tuluatçıların neden kahvehanelerde sahne aldığı da anlaşılabilir olur.

²⁶⁷ BCA. 030.10.0.0-177.220.1.

²⁶⁸ “Cafe chantant”lar, 19. yüzyıl Paris’inde, müziğin sıradan kentlilere de erişimini sağlayan çalgılı kafelerdi. Bu mekanlar çok kısa bir süre içinde Akdeniz kentlerine özgü bir fenomen haline geldiler. Bkz. Jacques Attali, **Gürültüden Müziğe: Müziğin Ekonomi Politikası Üzerine**, (çev) Gülcigil Türkmen, İstanbul, 2005, s. 95-100. “Cafe chantant”lar, 20. yüzyılda, kültürel ve toplumsal olarak Yunanistan’da “cafe aman”lara, Türkiye’de ise “çalgılı kahvehaneler”e tekabül etmektedir.

Tuluat temsillerinin ayırt edici niteliği, bu temsillerden önce hemen her zaman dans gösterilerinin de sahnelenmesiydi. Temsilden önce kadın icracılar tarafından söylenen kantolarla, tuluata daha fazla seyirci çekme amacı güdülüyordu. Gerçekte ilk örnekleri İstanbul'da Güllü Agop'un tiyatrosunda icra edilen kantolar, 19. yüzyılın sonlarından itibaren giderek yaygınlaşmış ve toplumsal hayatın popüler ürünleri arasındaki yerini almıştır²⁶⁹. İlk kantolar Fransız hafif operet şarkıları ve İtalyan popüler müzik türlerinin etkisi altında gelişti. Fakat daha sonra İstanbul ve İzmir müziğinin etkisi altında kaldı ve ne Doğu ne de Batı tarzı denebilecek bir melodi haline geldi²⁷⁰ ve 1900 ile 1920'li yıllar arasında altın çağını yaşadı.

Müstehcenliğiyle daha çok erkekler dünyasına ait olan kantonun esas mekânı, Antalya'da kahvehaneler olmuştur. Kentteki kahvehanelerde kurulan sahnelerde, kanto icracıları oldukça açık, süslü elbiseler içinde kendilerine mahsus jest ve mimiklerle şarkılarını söylüyorlar ve çoğu kez seyirciyle iletişime geçiyorlardı²⁷¹. Tuluat perdesi açılmadan önce, sahnenin kurulduğu mekânda (bu mekân çoğu durumda çalgılı kahvehane işlevi de gören bir kahvehane olurdu), cümbüşlü, davullu dans gösterileri sahnelenirdi²⁷². Bu anda izleyiciler bütün aşırılıkları ve müstehcenlikleri sergilerler, dans eden kadınlara yüksek sesle tezahürat yaparlardı. Perde açıldığında kötü kurgulanmış ve kötü oyuncular tarafından icra edilen oyunlar sıradan insanların oluşturduğu izleyiciler tarafından vecd içinde takip ediliyordu²⁷³.

Sahneli kahvehanelere çıkan tuluatçılar, çoğu zaman modern oyunlar temsil ediyorlar, fakat bu oyunları geleneksel ifadelerle sunuyorlardı. Bu kumpanyaların repertuarları arasında

²⁶⁹ Bülent Aksoy, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 5**, İstanbul, 1985, s. 1223.

²⁷⁰ Cemal Ünlü, **Git Zaman Gel Zaman Fonograf - Gramofon - Taş Plak**, İstanbul, 2004, s. 150.

²⁷¹ Reşat Nuri Güntekin, kantocuların seyircilerle kurduğu iletişimle ilgili gözlemlerini şu şekilde aktarır: "Çocukluğumu geçirdiğim kasabalardan birine Treza diye bir aktris gelmişti. Çok tutmuş bir kantosu vardı. Bir aralık sahnenin önüne gelerek, kendi kendine bir şeyler çalan kemanı dinler, sonra: 'Karanfil deste gider - Kokusu dostu gider - Beni gören yiğitler - Evlerine hasta gider' diye bir mani okurdu. Treza ne de doğru söylüyordu. Etrafındaki yiğitlerin tiyatrodan adeta hasta çıktıkları gözle görünüyordu." Bkz. Reşat Nuri Güntekin, **Anadolu Notları I-II**, İstanbul, 1999, s. 133.

²⁷² Kumpanyaların programları bütün ayrıntılarıyla birlikte el ilanlarında dağıtılıyor ve gazetelerde yayımlanıyordu: Mesela, Ümit veya Rüya isimli tuluat, Antalya'da, "Heyet-i Temsiliye tarafından ilk defa olarak pek parlak bir müsameri 'Ümit veyahut Rüya' nam Facia iki perde ayrıca edebi komedi bir perde. Heyet-i temsiliyemizin musiki şinaslarından Kilorancı Nazmi Bey geldi. Nazmi Bey'in iştiraki ile yeni kantolar, destolar, kuvartolar icra edilecektir." biçiminde ilan edilmişti. Bkz. **Antalya**, Sayı: 535 (5 Haziran 1340), "Nazar-ı Dikkate". Leblebici Horhor Ağa temsili de Antalya'da şu şekilde kamuoyuna duyuruldu: "Antalya ahali-i muhterasına büyük müjde! Nurettin Bey şerefine bu gece meşhur-u âlem Leblebici Horhor Ağa. Büyük operet, kantolar, destolar ve sair danslarla birlikte." Bkz. **Antalya**, Sayı: 838 (9 Nisan 1341), "Koşunuz, Koşunuz, Koşunuz". Diğer kumpanya ilanları için bkz. **Antalya**, Sayı: 454 (28 Şubat 1340), "Müjde! Kumpanyamız Tarafından Sürgünde Kin ve Aşk Hailesi"; **Antalya**, Sayı: 424 (25 Kânun-u Sani 1340), "4 Perdelik Gülnüçlü Komedi"; **Antalya**, Sayı: 425 (13 Haziran 1340), "Geliyor, Geliyor, Meşhur Komikler Geliyor!"; **Antalya**, Sayı: 425 (13 Haziran 1340), "Şeytan Yahut Aşk"; **Antalya**, Sayı: 534 (4 Haziran 1340), "Meşhur Komikler".

²⁷³ Adnan Selekler, hatıralarında, özellikle kış aylarında seyyar tiyatro kumpanyalarının uğrak yeri olan Abdullah Efendi Kırathanesi'ni ve bu kıraathanenin müdavimlerini şu şekilde tasvir eder: "Abdullah Efendi Kırathanesi bakımsız, özellikle de ayak takımının uğradığı sevimsiz bir yerd. Her sene kış aylarında Antalya'ya sığınan seyyar tiyatro kumpanyaları burada icra-i lübiyat ederdi." Bkz. Adnan Selekler, **XX. Yüzyılda Antalya ve Antalyalılar**, Antalya, 2000, s. 10.

dünya şaheserleri bile vardı, fakat bu eserler, tuluatçıların ellerinde basit bir karikatür haline gelirlerdi. “Arap’ın Hiddeti”, gerçekte Shakespeare’in Otello’suydu ya da “Sersem Kocanın Kurnaz Karısı” Moliere’in “George Dandin”iydi²⁷⁴. Reşat Nuri Güntekin, Anadolu’da tuluatın ne kadar yaygın olduğunu belirttikten sonra, memleketin belli başlı kalemlerinden çıkmış, birçok dekor, ışık hileleriyle allanıp pullanmış eserlerin Darülbedayi sahnesinde güç bela bir hafta sahnelendiğini, oysa tuluatların senelerce değerini kaybetmediklerini belirtir²⁷⁵. Aslında bu durumun nedeni de anlaşılır olmalıdır. Zira güçsüzlerin kazandığı ve güçlülerin her zaman kaybettiği tuluatlar, şüphesiz, sıradan kentli insanların özlemlerini yakalayabiliyordu. Bu temsillerde dikkate değer bir başka husus da, zorbalara hemen hiçbir zaman devletin adaletiyle hizaya gelmediği, hatta bu oyunlarda çoğu zaman hâkim ya da zabıtaya rastlanmamasıdır²⁷⁶.

Bununla birlikte tuluatlar ve sahneli kahvehaneler, Cumhuriyet yıllarında kentin gündemine, ya bu gezici aktör ve aktrislerin gazetelere verdikleri ilanlar ya da burada yaşanan kavgalar ve tuluatçıların sahtekârlıkları nedeniyle geliyordu. Kavgaların nedeni çalgılı kahvehanelerde yaşanan tartışmalardan farklı değildi. Temsilden önce sahne alan kadın şarkıcılara laf atanlar, karşılarında, tıpkı çalgılı kahvehanelerdeki gibi bu kadınların başka âşıklerini bulurlar, bu kadınlar uğruna bütün varlıklarını kaybetmekten, kavga etmekten çekinmezlerdi. Mesela, 17 Mayıs 1924 gecesi Yenikapı’da yaşanan bir olay bütün bu aşırılıkların tekrar eden örneklerinden biriydi. O gece Yenikapı Kahvehanesi’nde temsil edilecek bir tuluattan önce, mekânın müdavimlerinden birkaç erkek, sahnede dans eden Viktorya’dan²⁷⁷ şarkı söylemesini istemiş, taleplerinin reddi üzerine büyük bir kavga başlamıştı. Fakat bu kavga, “orada hazır bulunan jandarma zabiti Akif ile komiser muavini İhsan Efendi tarafından yatıştırılmış”, mütecavizler Kızılsaray Mahallesi’nden Mehmet oğlu Yusuf, Şeyh Sinan Mahallesi’nden Şekerci oğlu Amir, Aşçı Osman oğlu Mehmet ve Aşıkdoğan Mahallesi’nden Hafız Hamit oğlu Mustafa derdest edilerek karakola sevk olunmuşlardı²⁷⁸. Yine Yenikapı kahvehanelerinin birinde sahnelenen bir oyun esnasında da “üç-dört yerli ile yabancı bir şoför arasında” bir tartışma yaşanmış, neyse ki diğer seyircilerin

²⁷⁴ Reşat Nuri Güntekin, **A.g.e.**, s. 136.

²⁷⁵ Reşat Nuri Güntekin, **A.g.e.**, s. 137.

²⁷⁶ Reşat Nuri Güntekin, **A.g.e.**, s. 145.

²⁷⁷ Lona Victoria’in İtalyan asıllı olduğunu ve kentte “Cumhuriyet Süthanesi” adında bir işletmenin sahibi bulunduğunu, 1925 yılında Antalya’da yayımlanan bir ilandan anlıyoruz. Bu ilanda, “Antalya’yı vatan-ı sani ithaz eden temaşa mahşesi Lona Victoria Hanım ile İsmail Hakkı Bey ve Niyazi Beyler tarafından İstanbul tarzında küşat edilen Cumhuriyet Süthanesi’nde her nevi hamur ve süt tatlıları, kahve ve sütlü kahve ve çay, mevsimine göre meyveler ve meyve kompostoları, Ramazan-ı Şerife’ye mahsus reçeller ve şuruplar İstanbul usulü ile ihzar ve fûruht olunur. Her sanat teşvike muhtaçtır. Muhterem Antalya ahalisinin teveccüh ve rağbeti ile bu teşebbüsün muvaffakiyet olacağını ümit ediyoruz” denilmektedir. Bkz. **Antalya**, Sayı: 440 (13 Şubat 1340), “Cumhuriyet Süthanesi”.

²⁷⁸ **Antalya**, Sayı: 519 (18 Mayıs 1340), “Tiyatrodâ Patırtı”.

araya girmesi ile kavganın büyümesi önlenebilmişti²⁷⁹.

Ne var ki tuluatın kötü şöhretinin tek nedeni, sadece, tuluat mekânları olan kahvehanelerin şiddete yatkınlığı değildir. Bu seyyar tiyatrocular çok defa karanlık ilişkilere de bulaşıyorlardı. Mesela, Şubat 1924'te Antalya'ya gelen Halk Temsil Kumpanyası, kentteki esnaf, tüccar ve hane sahipleri ile bazı zevatın alacaklarını tasfiye etmeden firar etmişti²⁸⁰. Birkaç gün sonra konuyla ilgili yazılan bir makalede tuluatçılara adeta öfke kusuluyordu:

“Bu ciddiyetsizler her verdikleri oyunlara müteallik programlarını noksan olarak icra ediyorlar ve işlerinde bir ciddiyet ve intizam görülüyordu. Sanata cidden âşık memleketimizde bunlara çok şayan-ı takdir bir yakınlık gösterilmişti. Birçok zevat bunları, daha doğrusu memleketimizde henüz rüşeym bir halde bulunan sanatı korumak ve bir Türk sanatının inkişafını görmek umudu ile himayeye şitap etmiş, her hususta maunetten çekinmemişti. Fakat gerçek sanat ruhundan mahrum olan bu zavallılar hiçbir vakit böyle bir muameleye layık değillermiş. Bu oyun gayet mahir bir surette tertip edilmiştir. Ortada ne bunların kaçacağına, ne de oyunlarının tatil edileceğine dair bir emare yoktu. Yalnız öteye beriye borçlandıkları, bazı esnaftan fazla mübaayatta (*satın almak*) buldukları biliniyordu.”²⁸¹

Makalenin devamında da tiyatrocuların oynadığı “mahirane oyun”, ayrıntılarıyla anlatılıyordu:

“Fakat bu kadar borcu terk edecekleri, firar edecekleri hiç kimsenin aklına gelmiyordu. Meğerse bu ezansızlar herşeyi gayet mahirane tertip etmişler. Geçen Perşembe günü limanımıza vapur geldiği vakit bunlar bilet satmak bahanesi ile vapura girmişler ve bir daha da çıkmamışlardır. Yalnız rıhtımda bunların firarını sezen bazı alacaklılar kendilerine pek şedit hakaretlerde bulunmuşlar, fakat bu şerefsizler bundan zerre kadar müteessir olmamışlardır. Yalnız bunlardan aktör Mahmut Efendi namında birisinin mahkemede yine alacak meselesi davası bulunduğundan vapura gitmesine müsaade verilmemiş ve nihayet muhakemeye alınmıştır. Firar edenlerin isimleri şunlardır: Aktör Ertuğrul Saadettin Efendi, Aktör Celal, Aktör Selahattin, Aktris Saniye Hanım, Aktris Şadiye Hanım. Bunlar biletlerini İzmir'e almıştır. İhtimal İzmir'de de suret-i haktan görünerek yeni bir dolap kuracaklardır. İzmirliilerin nazar-ı dikkatini celp ederiz. Bunlar birer sanatkâr değil, halis birer dolandırıcıdır. Bunlara hiçbir yerde oyun vermeye müsaade etmemelidir. Bizler bilhassa Darülbedayi namının böyle sahib-i şeref olmayan insanlar tarafından kirli niyetlerine alet edilmesinden çok müteessiriz. Bu vaka muhitimizde derin bir nefret uyandırmıştır. Tahsil ve terbiye görmüş, aklı başında görünen bu insanlara ne diyeceğimizi de bilemiyoruz. Darülbedayiinin sanatkâr ve vakur namını lekeleyen bu adamlar hakkında Darülbedayice de bir muamele yapılırsa herhalde üzerine gıyaben sürülmek istenen leke kalkmış olacaktır. Öyle

²⁷⁹ **Antalya**, Sayı: 1177 (26 Mayıs 1926), “Tiyatroda Münazaa”.

²⁸⁰ **Antalya**, Sayı: 440 (15 Şubat 1340), “Sahtekârlar Firar Etti”.

²⁸¹ **Antalya**, Sayı: 442 (17 Şubat 1340), “Firar Eden Aktörler”.

ümit ederiz ki adi birer sanat erbabından başka bir şey olmayan bu şahıslara oyun vermek için hükümetçe bir daha müsaade verilmez. Ve onlarda cezalarını sürünmekle, alınları lekeli olarak dilenmekle çekerler. Tahkikatımıza nazaran bu sahte sanatkârlar Antalya’da muhtelif zevatta 780 lira kapmışlardır.”²⁸²

Cumhuriyetin ilk yıllarında, çalgılı ve sahneli kahvehaneleri ortak bir noktada buluşturan bir başka nokta da, bu mekânların dönemin entelektüelleri nezdinde sahip olduğu olumsuz imajdır. Dönemin entelektüellerinin gözünde tuluat, tıpkı çalgılı kahvehaneler ve incesaz gibi gelenekseli ve yozlaşmayı temsil ettiği muhakkak olan bir eğlenceydi. Çalgılı kahvehanelere ya da tuluata ve tuluat mekânlarına yönelik eleştiriler bu mekânların kültürel temellerini açıkladığı için değil, olsa olsa kentli entelektüellerin emellerini açığa çıkardığı için önemlidir. Her iki mekânla ilgili olarak eleştirel bir söylem inşa edilmesi, bu mekânları, kültür ve hayat tarzları ve hatta ulusal kimlik üzerine yürütülen tartışmalarda çekişmeli bir konu haline getirmiştir. Aslında kentli entelektüellerin, “biz kimiz” ya da “nasıl yaşamalıyız” soruları, tam da tuluatın ya da çalgılı kahvehanelerin sıradan insanları peşinde sürükleyen bu büyüü nedeniyledir.

²⁸² **Antalya**, Sayı: 442 (17 Şubat 1340), “Fırar Eden Aktörler”.

3. BÖLÜM

TOPLUMSAL HAYATIN DENETİMİNE YÖNELİK ÇABALAR

I. Dünya Savaşı ve savaştan hemen sonra gerçekleştirilen Nüfus Mübadelesi, kentte, bir dizi aşırılığa ve denetimsiz şiddetin artmasına neden olsa da, 1920’li yıllar, davranışların denetimine yönelik pek çok çabaya da tanıklık etmiştir. 1925 yılından sonra Cumhuriyet rejiminin tüm Türkiye’de tatbik ettiği toplumsal reformlar; davranışların, Cumhuriyetin telkin ettiği adab-ı muaşeret kurallarına, toplumsal alışverişin gereklerine tabi tutulmasını zorunlu kıldığı kadar, aynı zamanda, toplumsal hayatın denetimine, yer yer şiddet ve melankoliden beslenen popüler kent kültürüne ve bu kültürün icra edildiği mekânlara dönük eleştirilerin artmasına da neden oldu.

Bu dönemde “kentlin temizliği” ve “nesillerin sıhhati”nin güçlü bir biçimde vurgulanması, salgın hastalıklara karşı yürütülen mücadelenin önemi kadar, içki ve esrar tüketiminin kontrolüne matuftu.

Ne var ki toplumsal hayata ilişkin Cumhuriyet reformlarının kentte uygulama alanı bulabilmesi; ilk olarak, gündelik hayatın silahlardan arındırılmasına ya da sokakların emniyetinin sağlanmasına dönük tedbirlere veya aşırılıklardan bütünüyle arındırılmış, modern kamusal hayatın gerektirdiği kamusal mekânların, meydanlar ve caddelerin oluşturulmasına bağlıydı. Bu nedenle başta Belediye olmak üzere, Vilayet Umumi Meclisi ve kentteki cemiyetler, 1920’li yıllarda, bu amaçlar doğrultusunda bir dizi denetim ve yaptırım pratiğini uygulamaya koymuştur. Fakat bu uygulamalar birbiriyle çelişkili bir dizi gelişmeyi de beraberinde getirmişti. Bir taraftan denetim usulleri ağırlaşır, bu usuller eğitim biçimleri, bedenlerin ve vicdanların yönetimi aracılığıyla insanları daha sıkı bir gözetim sistemi içine alırken, diğer taraftan, toplumsal reformların icra edilebileceği “asri” değerler sisteminin ifadesi haline gelen korunaklı alanlar oluşmuştur; toplumsal hayatta belirgin kılınmaya çalışılan bütün bu kurallar, kahvehanelerin kapatılması ya da incesaz ve kantonun yasaklanması gibi sonuçlara neden olurken, aynı zamanda insanları kendi kapalı hayatlarının dışına çıkarmıştır, fakat bunu yaparken onları toplumun övgüsü ya da yergisine muhatap kılmıştır.

3.1. Aşırılıkların Denetimi

I. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında, sadece kentin sınır mahalleleri değil, neredeyse tamamı; “kanuna muhalefet”, “şiddet”, “esrar, rakı ve tütün tüketimi” benzeri aşırılıklara açıktı. Fahişelerin serbestçe mesleklerini icra ettikleri kenar mahalleler ve hatta kentin

kalbindeki çalgılı kahvehaneler ile mahalle araları, yer yer şiddetten beslenen bütün bu aşırılıkların hâkimiyeti altındaydı. Bu hâkimiyet 1920’li yılların başlarından itibaren ayrıntılı olarak belirginleştirilmeye çalışılan kent düzeninin sınırlarını sürekli olarak ihlal etmiştir. Fakat tam da bu yıllarda, sokak, yavaş yavaş “kamusal mekân” haline gelmiş, Belediye Meclisi, hayvanların sokaklarda başıboş dolaşmasını, sokaklarda ve caddelerde eşya satmayı, mahalle aralarında hayvan kesimini, çöplerin sokağa dökülmesini yasaklamıştır. Bu dönemde kentin yapı taşları; güvenli meydan ve parklar, yeni cadde ve dükkânlar da inşa edilmeye başlanmıştır.

3.1.1. Şiddetin Denetimi

I. Dünya Savaşı’ndan sonra kentin kenar mahalleleri bütün aşırılıklara açıldı ve bu aşırılıklar, hemen her durumda silahların varlığından destek almıştır. Bu nedenle şiddetin denetim altına alınması, öncelikle toplumu silahsızlandırmayı gerektirmiştir²⁸³.

Toplumu silahsızlandırmaya yönelik girişimlerin ilki, 9 Aralık 1924 tarihinde Vilayet Umumi Meclisi tarafından silah taşımının memnu olduğunun ilan edilmesi oldu. Vilayet bu kararın gerekçesini, “bazı kişilerin mavzer ve emsali silahlar ile kırlarda ve mesirelerde gezmelerini” ve “dügünlerde silahlarını kullanmaları” olarak açıkladı. Buna göre, “bu kabil eslihayı hamil olanlar, Hükümetten verilmiş vesikaları bulunmuyorsa, derhal müsadere edilerek hamil hakkında takibat-ı kanuniye tevsil edilecek”ti, ayrıca, “vaziyeti ticariyesi itibarı ile kırlarda dolaşanların da bu ilandan itibaren on beş gün içinde derhal Hükümete müracaatla, hamil oldukları silahları zabıtaya kayıt ve tescil ettirerek vesika almaları” gerekiyordu²⁸⁴. Bu karardan bir yıl sonra, rovelver ve tabanca satışı Hükümetin inhisarı altına alındı ve bu inhisar, 25 Haziran 1925 tarihinde, bir ilanla kamuoyuna duyuruldu. Bu ilanin yayımlanmasıyla birlikte, tüccar tarafından sipariş edilen rovelverler, gümrüklerde bekletilecek ve ithal olunmayacaktı. İlandan önce sipariş edilmiş olan ve henüz gümrüklere gelmemiş bulunan rovelverler için sipariş sahipleri 15 Temmuz 1925 tarihine kadar en yakın gümrük idaresine bir beyanname vermeye mecburdur tutuldular²⁸⁵. 1 Temmuz 1926’da da, Vilayet yetkilileri, bir ilanla, silah taşımının yasaklandığını ve silah taşımak üzere daha önce alınan ruhsatların 1 Temmuz 1926 tarihinden itibaren hükümsüz olduğunu bildirdi. Buna

²⁸³ Çocukların bile ellerinde silahla kenti çevreleyen bahçelerde dolaşmaları varittir: “Bugünlerde birçok çocuklar ellerinde silahlar olduğu halde şehir dâhilinde Bahçelerarası’nda dolaştıklarını, kuş avladıklarını, işitiyoruz. Bir defa bu çocuklar kanunen silah taşımaya mezun olmazlar. Sonra tüfek atmak, silah kullanmak nedir bilmezler. Yakında bir iki vukuat zuhur edip de bir iki ailenin feci bir akıbete uğramamaları için zabitanın dikkatine şiddetle celp ediyoruz.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 434 (6 Şubat 1340), “Polis Müdüriyetinin Nazarı Dikkatine”.

²⁸⁴ **Antalya**, Sayı: 744 (9 Kanun-u Evvel 1340), “Makam-ı Vilayet’ten Esliha-ı Taşımaya Memnu Olduğuna Dair”.

²⁸⁵ **Antalya**, Sayı: 903 (25 Haziran 1341), “Defterdarlıktan: Rovelver ve Tabancalar Hakkında”.

göre, ruhsat almaksızın kanuna göre yasaklı olan silahları ve kama ya da büyük bıçak gibi aletleri kent ve kasabalarda taşıyanlar otuz güne kadar hafif hapis veya 30 liraya kadar hafif cezaya çarptırılacaklar, silah taşımak için resmi ruhsatı olanlar da insanların toplu olarak bulunduğu yerlerde silah taşıyamayacaklardı²⁸⁶.

1932 yılında, toplumu silahsızlandırmak için daha güçlü tedbirler alındı. “Şüpheli Eşhas Üzerinde Tutulan Silahlar Hakkında” başlığını taşıyan genelge bu yılda yayımlandı ve şüpheli yerlerde, şüpheli şahısların sahip olduğu silahların toplanması için valilikler tüm Türkiye çapında silah toplama kampanyaları başlattılar. Bulunan silahlara ilişkin listeler, 19 Ocak 1932 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na gönderildiğinde, Antalya’daki kahvehanelerde yapılan aramalarda 14 ateşli silah, 27 bıçak ve 1 av tüfeği ele geçirildiği anlaşılmıştı²⁸⁷.

Bu dönemde, kamu düzeni ve suçluların denetimi, sadece yetkilileri ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkmış, giderek “kamuoyu”nun üzerinde konuştuğu bir sorun haline de gelmiştir. Yeni orta sınıfın endişelerini yansıtan filmler, kentte büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. “İstanbul’da Bir Facia-ı Aşk” veya “Dedektif Nik Kortir’in Yediler Çetesi” gibi polisiye filmler, kentliler tarafından açıkça talep ediliyordu:

“Yenikapı’da Türk Milli Sinema’sı İstanbul’dan cereyan ve senelerce muhakeme ve matbuatı meşgul eden Medice ve Hamdi Bey vakasını musavver meşhur İstanbul’da Bir Facia Aşk filmini getirmişti. Bu filmin siz değerli hemşerilerimizin büyük bir mazhar-ı rağbeti hasebiyle bir kere daha Yenikapı Türk Milli Sineması’nda gösterilecektir.”²⁸⁸

“Bugün gündüz hanımefendilere akşam da beylere. İstanbul’dan sürat-ı mahsusada celp edilen Yediler Çetesi namındaki polis hafiyesi meşhur Nick Kortir’in Yediler Çetesi ile çarpışması ve birçok cinayet vakalarından sonra hayatını tehlikeye atarak kazanmış olduğu muvafakiyeti muhtevi ve Türkçe yazılı iş bu filmin temaşası şayan-ı tavsiyedir.”²⁸⁹

“Bilinçli kamuoyu”nun bir başka göstergesi de, cinayet olayları ile ilgili haberlerin gazetelerde daha ayrıntılı olarak işlenmeye başlanmasıydı²⁹⁰. Delil toplamak ve delillerden faydalanarak suçlulara ulaşmak, bu dönemde, zabıta haberlerinin yeni üslubu haline gelmiştir. Gazetelerde, ortada failleri hakkında hiçbir delil bulunmamasına rağmen kent zabıtasının gayretli çabalarıyla sonuçlandırılan cinayetler, ayrıntılı olarak tartışılıyor, zabıtanın bu

²⁸⁶ **Antalya**, Sayı: 1210 (6 Temmuz 1926), “Silah Taşımak Yasaktır”.

²⁸⁷ **BCA**. 030.10.0-54.300.1., s. 4.

²⁸⁸ **Antalya**, Sayı: 902 (25 Haziran 1341), “Yenikapı’da Türk Milli Sineması’nda”. İstanbul’da Bir Facia Aşk, ilk Türk polisiye filmidir. Muhsin Ertuğrul’un yönettiği ve 1922 yapımı bu film Mehdi Bey’in fahişe Mediha Hanım’ı öldürmesini konu alır.

²⁸⁹ **Antalya**, Sayı: 942 (17 Ağustos 1341), “Fevkalade Film. Müjde, Müjde, Müjde!”.

²⁹⁰ Ferhan Ergut, bu süreci, toplumsal denetimle ilişkilendirir. Bkz. Ferhan Ergut, “Policing the Poor in the Late Ottoman Empire”, **Middle Eastern Studies**, Sayı: 2, Cilt: 38, 2002, s. 153.

konudaki marifeti, kamuoyunun takdirine sunuluyordu²⁹¹. Ülke çapında yankı uyandıran cinayet, tecavüz ve hırsızlık vakaları da gazete haberleri arasında yer almaya başlamıştı. Trabzon’da işlenen bir cinayetin ya da Kastamonu polisinin uzun uğraşlarla sonuçlandığı karmaşık bir suçun nasıl çözüldüğü, bütün ayrıntılarıyla, tefrika halinde basına yansiyordu²⁹². Bu süreç, suç ve suçlular karşısında daha “duyarlı”, asayiş meselelerini yakından takip eden yeni “siyasal kamuoyu”nun oluşumunun da habercisiydi.

Bütün bunların yanı sıra şiddetin ve diğer aşırılıkların denetimi için alınan en etkili tedbir polis kadrosunun sayısını arttırmak ve kent zabıtasını ıslah etmek olmuştur²⁹³. Kentteki polis sayısı 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, karışıklıklara bağlı olarak arttı. 1924 yılına gelindiğinde kentte 38 kişilik bir polis kadrosu ve 5 tane de karakol vardı. Buna bağlı olarak kentte basit suçların sayısında, 1925 yılından itibaren, tedrici bir azalma görülmüştür.

Tablo 3.1.1 1900-1924 yılları arasında Antalya’da polis-zabıta sayısı

<i>Yıl</i>	1900 ²⁹⁴	1905 ²⁹⁵	1915 ²⁹⁶	1924 ²⁹⁷
<i>Polis-zabıta sayısı</i>	4	3	16	38
<i>Karakol sayısı</i>	1	1	5	5

Ne var ki 1930’lu yıllara doğru suç sayısında tekrar büyük bir artış yaşandı. Bu artış, varlık nedenini, SCF’nin büyük başarısından sonra rejimin radikalleşmesine ve yeni suç türlerinin ortaya çıkmasına borçluydu. Cumhuriyetin “asri bir toplum” kurma çabaları karşısında SCF’nin beklenmeyen başarısı, “asri” ve Batılı bir toplum tahayyülünün tehlikede olduğunu göstermişti. Bu tehlike “şüpheliler”in ve “kanunsuzlar”ın “yurttaşlar”a dönüştürülmesini zorunluluk haline getirmiştir.

Bu dönemde siyasi suçların sayısındaki büyük artış, rejimin gerçekten de kendisini tehlikede hissettiğini gösterir. Bu nedenle 1929 yılı ile 1932 yılları arasında “Hükümete ya da Türklüğe hakaret ettiği” gerekçesiyle kentte çok sayıda insan kovuşturılmaya uğramıştır. Daha önce karşılaşılmayan bu suç tipi, bu dönemde “Hükümete ya da Türklüğe hakaret ettikleri”

²⁹¹ Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 1295 (7 Teşrin-i Evvel 1926), “Zabıtamızın Muvafakkiyeti” ve **Antalya**, Sayı: 1093 (14 Şubat 1926) “Familyasını Cerh Etmiş”.

²⁹² Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 1288 (5 Teşrin-i Evvel 1926), “Trabzon’da Cinayet”; **Antalya**, Sayı: 1216 (13 Temmuz 1926) “Kastamonu’da”; **Antalya**, Sayı: 1289 (6 Teşrin-i Evvel 1926) “Bir Aile Faciası”; **Antalya**, Sayı: 1400 (18 Mayıs 1927), “İki Caniden Hangisi Daha Az Kabahatli”; **Antalya**, Sayı: 1436 (4 Temmuz 1927) “Vahşi Bir Cinayet”; **Antalya**, Sayı: 1449 (19 Temmuz 1927) “Feci Bir Cinayet”.

²⁹³ Kent zabıtasının ıslahı ile ilgili kaleme alınan bir makalede şunlar ifade edilmektedir: “Zabıtamız ıslaha muhtaçtır. Hatta Anadolu zabıtasının ıslahı daha fazla elzemdir. Biz memleketin asayiş ve huzuru, şeref ve itibarı namına bütün zabıtamızın ıslaha şiddetle muhtaç olduğu iddiasındayız. Hakikatte böyledir, hele Jandarmamız! Hükümetin bütün ağır yüklerini omuzlarında taşıyan jandarmamızın vaziyeti gerçekten de düşündürücüdür.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 532 (2 Haziran 1340), “Zabıtanın Islahı”.

²⁹⁴ **KVS Def’a 28**, Konya, 1317, s. 187.

²⁹⁵ **KVS Def’a 29**, Konya, 1322, s. 148.

²⁹⁶ **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 742.

²⁹⁷ **Antalya**, Sayı: 531 (1 Haziran 1340), “Polis Kadrosu”.

gerekçesiyle Antalyalı Ali oğlu Mustafa²⁹⁸, Kemahizade Mustafa Nail ve arkadaşları²⁹⁹, Hüseyin Zühtü³⁰⁰, Toraman Mehmet³⁰¹, Rıza³⁰², Nail oğlu Demir³⁰³ ve Minçof oğlu Danço³⁰⁴ hakkında takibat başlatılmasına neden olmuştur. Toraman Mehmet ile ilgili suçlama, Hükümete hakaret suçunun müphem niteliği hakkında dikkat çekici olduğu kadar, aynı zamanda, bazı kahvehanelerin Cumhuriyetin muhaliflerinin nutuk attığı mekânlar haline geldiğini de göstermektedir³⁰⁵. Toraman Mehmet'in bu suçu nasıl işlediği, dönemin gazetelerine ayrıntılı olarak yansımıştır. Resmi Antalya'nın iddiasına göre, 7 Eylül 1930'da kendisi de bir kahvehaneci olan "geçmiş bozuklardan" Toraman Mehmet, Tophane Kahvesi'ne giderek kahvehane sahibinden etrafına yirmi kadar sandalye koymasını istemiş ve küfretmeye başlamıştı. Etrafına aldığı sandalyelere karşı "nutuk söyler bir vaziyet alarak memleket aleyhinde hezeyanlarda bulunan" Toraman Mehmet, bu olay üzerine, zabıta tarafından yakalanmış ve adliyeye verilmişti. Toraman Mehmet'in, o esnada "Yetiş Fethi!" diye bağırduğu iddia ediliyordu³⁰⁶. Burada "Hükümete ya da Türklüğe hakaret" suçunun faillerinin de, ağırlıklı olarak, muhacirler veya kentli esnaf olduğunu belirtmeliyiz.

Bütün bu tedbirlerden farklı olarak, şiddetin denetimi ile ilgili alınan tedbirler arasında, şiddete eğilimli nüfusun, cemiyetler ve kulüpler aracılığıyla ıslahının da önemli bir yeri vardır. Esnafın karıştığı basit şiddet eylemlerinin sıklığı, kentte belirli bir esnaf teşkilatının olmamasına veriliyordu, fakat 1932 yılında esnafın kurduğu Esnaf Spor'un faaliyetleri gazetelerde kendini göstermeye başlamıştı. Kulüp hem aktif olarak futbol maçlarına katılıyor hem de kulüp üyesi gençler düzenledikleri müsamerelerle "aktif yurttaş"lara dönüştüklerini ilan ediyordu³⁰⁷. Yine aynı dönemde mektep gençliğinin de, daha çok mekteplerin ve Türk Ocağı'nın faaliyetleri içinde etkin olmalarının yolu açılmıştır. Mektep gençlerinin düzenlediği müsamere ve müsabakalar, izcilik ve spor etkinlikleri kentli entelektüeller tarafından da desteklenmiştir.

²⁹⁸ BCA. 30.10.0.0-36.209.11.

²⁹⁹ BCA. 30.10.0.0-37.224.6.

³⁰⁰ BCA. 30.10.0.0-102.668.15.

³⁰¹ BCA. 30.10.0.0-37.225.3.

³⁰² BCA. 30.10.0.0-38.231.16.

³⁰³ BCA. 30.10.0.0-39.245.06.

³⁰⁴ BCA. 30.10.0.0-40.248.09.

³⁰⁵ Muhammet Güçlü, "Antalya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 9, 1994, s. 332.

³⁰⁶ **Antalya**, Sayı: 1492 (8 Teşrin-i Evvel 1930), "Bu da Kim?".

³⁰⁷ Bu ilanda, "Antalya Esnaf Spor Kulübü menfaatine hazırlanan müsamere 12 Mayıs Perşembe akşamı takarrür etmiştir. Müsamere programı, saz, milli rakslar ve esnaf hayatı hususiyetlerinden bazı temsilleri ihtiva etmektedir" deniliyordu. Bkz. **Resmi Antalya**, Sayı: 235 (6 Mayıs 1932), "Esnaf Spor Kulübü'nün Müsameresi". Esnaf Spor'un bir başka müsamere ilanında da, "Temsil Heyeti'nin de yardımı ile bu akşam ve yarın akşam temsil edilecektir. Fırka musiki heyeti de münthap fasıllar yapacaktır. Bu iki bedii gece Yenikapı'da Halkevi bahçesinde yaşanacaktır" deniliyordu. Bkz. **Resmi Antalya**, Sayı: 244 (8 Temmuz 1932), "Esnaf Spor Müsameresi".

3.1.2. Tütün ve Rakı Tüketiminin Denetimi

Antalya’da rakı ve tütün tüketiminin oldukça yaygın olduğunu bütün kaynaklar teyit ederler. Vital Cuinet, henüz 1892’de, rakının evlerde imal edildiğini ve yaygın olarak tüketildiğini yazmıştır³⁰⁸. 1914-15 yılında yayımlanan Konya Vilayeti Salnamesi’nde de, kentte, Aralık’ta rakı üretiminin başladığı ifade edilir³⁰⁹. 1923 ile 1925 yılları arasında kalan dönemde ise yerel gazete sütunlarında rakı ve tütün ilanlarına sıklıkla rastlanıyordu³¹⁰.

Dönemin rakı ilanlarında “sağlık” ve “keyif” temaları her zaman bir arada kullanılmıştır³¹¹. Benzer bir durum çok sayıdaki tütün ve sigara kağıdı ilanı için de geçerlidir³¹². Bununla birlikte, rakı ve tütün tüketimi karştı düşünce 1920’li yılların başlarında bile oldukça yaygındı ve özellikle kentli entelektüeller tarafından sık sık dile getiriliyordu.

1923 yılında, İstanbul ve İzmir’e kıyasla Antalya’da bir az daha geç uygulanmaya konulsa da, içki tüketimi bütünüyle yasaklandı³¹³. Daha sonra kaldırılan bu yasağı, rakı üretiminin sadece resmi izne sahip kişiler tarafından yapabileceği kuralı izledi³¹⁴. Bu nedenle gazetede yayımlanan rakı ilanlarında, 1924 yılından itibaren, rakı üreticileri, “ruhsat-ı resmiye’yi haiz” olduklarını özellikle belirtmişlerdir³¹⁵. Ne var ki, rakı ilanlarında kullanılan “taklitlerinden sakınız”, “mührünü gözetiniz” ifadeleri, bütün çabalara rağmen kaçak rakı üretiminin devam ettiğini gösterir.

Bu yıllarda, müskirat (*sarhoşluk veren maddeler*) imalathanelerinin denetimi ve bu imalathanelerin nerelerde kurulabileceği ile müskirat kaçakçılığı da tartışmaya açılmış, kaçakçılar sıkı bir denetime tutulmuş³¹⁶, müskirat imalathanelerinin yerleşim yerlerinin

³⁰⁸ Vital Cuinet; **La Turquie d'Asie -Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie- Mineure**, Cilt: I, Paris, 1892, s. 854.

³⁰⁹ **KVS Def'a 30**, Konya, 1332, s. 462.

³¹⁰ Mesela, Mora göçmeni olduklarını ifade eden Mustafa ve ortağı Ahmet, gazetede yayımladıkları ilanda, Yukarıpazar’da, halis üzüm ve anasondan mamul “hilesiz muhabbet rakısı” ürettiklerini ifade ediyorlar ve arzu eden zevatın “rakının hilesini ve aks-ı zuhurunu (*çarpma etkisi*) görürler ise” paralarını iade edeceklerini belirtiyorlardı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1036 (7 Kânun-u Evvel 1341), “Moralı Kasım Ağazade”. Gazetenin 1924 yılı nüshalarında devamlı olarak yayımlanan bir başka iddialı rakı ilanında da, rakının hilesini bulanlara 10 lira mükâfat vaat ediliyor ve “Sihhatinizi gözetmek isterseniz zirdeki etiketli rakıyı arayınız” deniliyordu. İlanın sahibi, deposu Loncaaltı’nda bulunan Şamlızade Mehmet Hamdi ve Şürekâsıydı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 654 (24 Ağustos 1340), “Cilasını Bilenlere Halis Üzümden Rakı”. Anadolu gazetesinde “Gerçek Balkan Rakısı” başlığıyla verilen ilanda da, “rakımızın saf üzümünden mamul olduğunu iddia ediyoruz. Aksini iddia edenlere masrafı bize ait olmak üzere herhangi bir kimya laboratuvarında tahlil ettirmelerini rica ediyoruz” deniliyordu. Bkz. **Anadolu**, Sayı: 3119 (14 Teşrin-i Sani 1340), “Gerçek Balkan Rakısı”.

³¹¹ **Antalya**, Sayı: 958 (4 Eylül 1341), “Sihhat ve Keyfini Arzu Edenlere Müjde”.

³¹² **Antalya**, Sayı: 653 (24 Ağustos 1340), “Mebde-i Servet Anonim Şirket İslamiyesi 3 Yıldızlı Sigara Kâğıdı”.

³¹³ **Antalya**, Sayı: 320 (4 Teşrin-i Evvel 1339), “İçki Yasağı”.

³¹⁴ Kaçak rakı üretiminin ciddi bir biçimde takip altına alınması, kentte birçok eve baskın yapılmasını sonuçlamıştı. Bu baskınlar Antalya gazetesine günü gününe yansıyor. Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 428 (31 Kânun-u Sani 1340), “Polis Müdüriyetimizin Şayan-ı Şükran Gayretleri”; **Antalya**, Sayı: 449 (22 Şubat 1340), “Zabıta Haberi”; **Antalya**, Sayı: 1462 (5 Ağustos 1927), “Müskirat Kaçakçılığı”.

³¹⁵ **Antalya**, Sayı: 540 (11 Haziran 1340), “Halis Üzümden Rakı”.

³¹⁶ Mesela, Osmaniye Mahallesi’nden Giritli Maytap Hüseyin ile ortağı Kapsadaki Hüseyin Kunduracı Mustafa’nın evinde müskirat inhisar memurları tarafından kaçak müskirat imal ederken yakalanır. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1462 (5 Ağustos 1927) “Meskirat Kaçakçılığı”. Kızılsaray Mahallesi’nden Emin oğlu Recep’in evinde

dışında kurulması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Fakat bütün bu tedbirler, kaçak rakı üretiminin engellenmesi için yeterli olmamıştır. Zira konuyla ilgili kaleme alınan bir makalede de belirtildiği gibi, “kanunun şedidesine ve polis takibine rağmen”, bu dönemde “meyhaneciliğe ve rakıya olan rağbetin önüne geçmek neredeyse imkânsızdı.”³¹⁷

Kaçak içki üretimi ile mücadele etmek için alınan bir başka tedbir de, İnhisar İdaresi'nin etkinleştirilmesi ve kadrosunun güçlendirilmesiydi. Haziran 1927'de Antalya Müskirat İnhisar İdaresi Teşkilatı tevsi edilmiş ve İnhisar Müdüriyeti'ne Şakir Bey tayin edilmiştir³¹⁸.

Kentte tütün ve sigara kâğıdı, önceleri en çok, Reji İdaresi³¹⁹ ve kaçakçılık nedeniyle gündeme gelmiştir³²⁰. Kolcuların tütün kaçakçılarına karşı yürüttüğü mücadele, çok defa tepkilere ve eylemlere neden oluyordu. Mesela, 25 Kasım 1923'te Türk Ocağı'nın önderliğinde “büyük bir galeyanla Yenikapı'ya gelen halk”, Reji'nin kaldırılmasını talep etmişti. Bu mitingde, Türk Ocağı'ndan Kadızade Ahmet Sadi Bey “Reji İdaresi'nin söndürdüğü ocaklardan ve yaktığı kalplerden” bahsetmiş ve “böyle muhteris müesseselerin gömülmesinden bahisle heyecanlı bir hitabede” bulunmuş, daha sonra kürsüye gelen bahçıvan ve esnaftan Çalık Hacı Abdurahman Ağa'nın “pek yanık ve yaralı kalbinden doğan sözleri” halk üzerinde büyük etki bırakmıştı.³²¹

Reji İdaresi'nin lağvedilmesinden sonra, tütün meselesi, Rumların sahip olduğu Bafra Fabrikası'nın ürettiği sigaraların içilmemesi ya da Antalya'da İtalyanlar tarafından satılan tütünlerin kullanılmaması³²² ve tütün bayilerinin hangi şartlarda ve kimler tarafından açılabileceği gibi konular nedeniyle gündeme geldi. Tütün satılabilmek bir dizi kurala bağlandı ve tütün bayileri adet ve mevkiileri itibarıyla, ihtiyaç nispetinde tayin ve satışlarına göre altı dereceye taksim edildi. Her derecedeki dükkânlar o derecedeki malul gazilere kura ile tahsis edilecekti. Malul gazilerden artan dükkânlar, onlardan sonra, şehit çocukları ve malul yakınlarına derece sırası ve kura ile tahsis olunacak, malul gazilerden, şehit çocuklarından ve

kaçak rakı imal ettiği ihbar olunmuş ve evine baskın yapılmıştır. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1474 (19 Ağustos 1927), “Kaçak Müskirat”.

³¹⁷ **Antalya**, Sayı: 450 (24 Şubat 1340), “Zabıtada”.

³¹⁸ **Antalya**, Sayı: 1415 (5 Haziran 1927), “Müskirat İnhisar İdaresi”.

³¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir gelir kalemi olan tütün vergisini toplama tekeli, özel bir şirket olan Tütün Rejisi'nin elindeydi. 1883'te kurulan ve Fransız sermayesi ağırlıklı bir şirket olan Reji, tütün ekimini denetleme, tütün satın alma, Türkiye'de satılan tütünü işleme haklarına sahipti. İlk önce otuz yıllığına verilen bu imtiyaz 1915'te on beş yıl daha uzatılmıştır, fakat Reji'nin faaliyetine 1 Mart 1925 tarihine son verilmiştir. Bkz. François Georgeon, “Tütün Rejisi'nden Tekel'e Cumhuriyetin İlk Yıllarından Tütün Sorunu”, **Osmanlı Türk Modernleşmesi: 1900-1930**, (çev) Ali Berktaş, İstanbul, 2006, s. 179.

³²⁰ Antalya gazetesine yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu yıllarda kaçakçılık, özellikle de tütün ve sigara kâğıdı kaçakçılığı, kentin önemli asayiş meseleleri arasında yer almaktadır. Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 513 (11 Mayıs 1340), “Kaçak Eşya Derdesti”; **Antalya**, Sayı: 507 (4 Mayıs 1340), “Kaçak Eşya Derdesti”; **Antalya**, Sayı: 723 (16 Teşrin-i Sani 1340), “Zabıta Vukuatı”.

³²¹ **Antalya**, Sayı: (26 Teşrin-i Sani 1339), “Reji Belası Antalya'da Yapılan Miting”.

³²² **Antalya**, Sayı: 433 (5 Şubat 1340), “Münasip Bir Tedbir”.

malul yakınlarından artan dükkânlar olursa, onlar, “idareye karşı vazife-i kanuniyelerini ifa edenlere” verilecekti³²³.

Meselenin, hiç değilse 1920’li yılların başlarında, bir başka tarafı, daha sıhhatli ve keyif veren tütünlerin Türkler tarafından üretilmesinin sürekli talep edilmesi olsa da³²⁴, Cumhuriyetin kurumsallaşma çabalarının hız kazandığı ve “asri bir toplumsal hayat” talebini daha açık bir biçimde ifade ettiği 1925 yılından itibaren, tütün karşıtı bir söylem giderek daha çok ifade edilmiştir. Bu dönemde rakı ve tütün karşıtı söylem, önce içki tüketimine fakat daha sonra üretimin sınırlanmasına yönelik yasaklamalarla bir arada gelişmiştir. Bu söylemi harekete geçiren, tütün, esrar ve içki karşıtı mücadeleyi, sadece zabıta ya da Hükümetin sağlık teşkilatı aracılığıyla yürütmenin mümkün olamayacağına anlaşılmıştı. Bu mücadele, daha çok, “bir milletin içtimai şuuru ve hassasiyeti ile yürütülmeliydi ve bu uğurda mektep gençliği, hayır kurumları, Yeşil Ay Cemiyeti ve bütün vatandaşlar seferber olmalıydılar.” 1920’li yılların sonlarından itibaren, rakı ve tütünün kentte büyük bir bağımlılık halini aldığı, tütün de dâhil bu ve benzeri bağımlılıkların toplumsal hayatta tesis edilmeye çalışılan düzene muhalif olduğu daha güçlü bir biçimde ifade edilmeye başlanmıştır. Bunlar, “bir milletin başına gelen en büyük felaket”ler ve “ırkın ve verasetin en büyük düşmanları tütün, esrar ve içki” idi³²⁵.

Bu dönemde esrara karşı yürütülen mücadele, sağlığa ve bilinçle verdiği zararlar bir tarafa, esas olarak kanuni gerekliliklerin bir sonucuydu. Tütün karşıtlığının ise zararı çok daha şahsi olduğu için yeteri kadar taraftar toplamayacağı düşünülüyordu. Oysa içkili eğlenceler çok defa kana bulandığından, kentli entelektüeller, içki karşıtı mücadelenin büyük taraftar bulacağına muhakkak gözüyle bakıyorlardı³²⁶. Gerçekten de, gazete ilanlarındaki sağlık ve keyfiyet iddiaları bir tarafa, içkinin fenalıkları hakkında ifade edilen düşünceler hem eski hem de muhtelifdir. Bu yıllarda, gazetelerde, konuyla ilgili çok sayıda makale yayımlanmış ve içkinin zararlarını konu edinen makale ve kitapların okunması sık sık kentlilere tavsiye edilmiştir³²⁷. Meselenin ayrıntılı olarak tartışıldığı ve kentteki toplumsal hayatın karmaşasına bir düzen vermek için “içki illeti”nden kurtulmak gerektiğinin salık verildiği bir makale, konuya ilişkin dönemin genel tutumunu bütün çarpıcılığıyla yansıtır. Makalede, içkinin bir “illet” olmasının nedenleri de belirtilir:

³²³ **Antalya**, Sayı: 1408 (27 Mayıs 1927), “Antalya Tütün İnhisar Heyeti Merkez İdaresi’nden”.

³²⁴ **Antalya**, Sayı: 905 (29 Haziran 1341), “Tütün Hakkında”.

³²⁵ Mazlum Emin, “Sarı, Siyah, Beyaz: Ölüm Bayrağı”, **Resmi Antalya**, Sayı: 129 (11 Nisan 1930), s. 3.

³²⁶ **Resmi Antalya**, Sayı: 153 (26 Eylül 1930), “Tütün İptilasısı”.

³²⁷ Hilal-i Ahzar’ın Antalya’da tanıtımının yapıldığı bir ilanda, “içki illeti ile mücadele edegelmekte olan Hilal-i Ahzar refikimizin 16 numaralı sayısı senelik kongresi müzekkeratını ve sıhhi birçok makaleyi muhtevi olduğu halde pek müfit münderecatla intişar eyledi. Mütealasını karilerimize tavsiye eylerken, Hilal-i Ahzar’a her ferdin, bilhassa da içki düşmanlarının abone olmalarını rica ederiz” deniliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1036 (7 Kânun-u Evvel 1341), “Karielerimize Duyurular: Hilal-i Ahzar Mecmuası”.

“İçki sizin için nasıl bir amel-i felaket oluyorsa siz de muhitiniz için o kadar tahammül’ü fersa bir ızdırıp oluyorsunuz. Görüyoruz, geceleri evlerimizin önünden naralar ata ata, sayısız sarhoş geçiyor. Bunlar hem bizim huzur-u sükûnumuzu ihlal ediyor hem de kendi şeref ve haysiyetlerini mahf ediyorlar.”³²⁸

Ne var ki sarhoş olup “kafaları tütsülenenin” en kötü tarafı, içkinin, sıradan insanlarla, aslında itibar sahibi olan ama içki nedeniyle kendini kaybeden “mutedil” ve “saygın” adamları aynı fikirde birleştirmiş olmasıydı:

“Ne çare ki kafa bir defa tütsülenince bu adamlar bütün kuvvetlerini kaybederler.

Hamal Ali ile bilmem ne Daver Bey aynı seviyede birleşirler.”³²⁹

Bu dönemde, içki karşıtı düşünce sadece kentli entelektüeller tarafından dile getirilmemiştir. Antalya Mebusu Ahmet Saki de, 4 Ekim 1925 tarihinde, Leski Kahvehanesi’nde Antalyalılara hitaben yaptığı konuşmada, iştret (*içki*) meselesinin memleketin en mühim meselesi olduğunu, “nesli çürüten, hayatı kemiren düşman”ın içki olduğunu ifade etmiş ve gençlere şu öğütleri vermişti:

“Gençlere sesleniyorum, sizin yeriniz kahvehaneler, iskambil masası ve içki değildir. İçkiye alışmayın, sonu fecidir. Türkün şiarı halim salim olmaktır. Hâlbuki içki ne feci şeylere sebep olur. Muhtaç olduğumuz kolların hapisanelerde çürüdüğünü görmek elimdir. Cürümlerin en mühim sebebi içkidir. Buna her gün şahit oluyorsunuz. İşte gençler bir ağabey sıfatıyla sizleri bundan men ediyorum. Fakat diyeceksiniz ki; ‘peki ne yapalım, nasıl eğlenelim?’ Efendiler eğlenmenin en makbulü spordur, içki değildir. İçki müptelası olanların evlatları mutlaka arızalıdır. Efendiler, siz yarının pederleri aslan yavruları yetiştirmek isterseniz içki kullanmayın.”³³⁰

Ahmet Saki’nin bu nutku, içkiye karşı alınabilecek etkili tedbirler konusunda, dönemin genel kanısını yansıtmaktadır. Bu kanı, “milli adetleri ihya etmek” ve spor yapmaktır. Mesela, memleketin “asil ve muteber aileleri”nin katıldığı ve Konyaaltı’nda tertip edilen bir cirit müsabakası sonrasında, “kadim adet-i milliye’nin ihyası ve içtimai hayatın her türlü kirden halası (*arındırma*) arzusunun teyit ederek” ikram edilen limonatalar içildikten sonra, toplu olarak içkiye lanet edilmişti³³¹.

Bunlardan başka, bütün bu dönem boyunca içkinin ve sarhoşluğun fenalıkları ile ilgili düşünce, gazetenin zabıta haberleri bölümünde de işlenmiştir. İçkili âlemler sonrasında yaşanan olaylar, “İçki Faciası”³³², “Bir Sarhoşun Kasaturası”³³³, “Şoför Acemi mi Sarhoş

³²⁸ **Antalya**, Sayı: 789 (30 Kânun-u Sani 1341), “İçtimai Meseleler: İçki”.

³²⁹ **Antalya**, Sayı: 789 (30 Kânun-u Sani 1341), “İçtimai Meseleler: İçki”.

³³⁰ **Antalya**, Sayı: 983 (5 Teşrin-i Evvel 1341), “Muhterem Mebusumuz Ahmet Saki Bey’in Yenikapı’daki Nutku”.

³³¹ **Antalya**, Sayı: 790 (1 Şubat 1341), “İçtima-i Hayatımız ve Silah”.

³³² **Antalya**, Sayı: 506 (30 Nisan 1340), “İçki Faciası”.

³³³ **Antalya**, Sayı: 791 (2 Şubat 1341), “Bir Sarhoşun Kasaturası”.

mu?”³³⁴, “Trabzon’da Cinayet Rakının Tesiriyle Nasıl Oldu?”³³⁵ gibi başlıklarla belirginleştirilmiş ve ayrıntılı olarak kamuoyuna sunulmuştur.

3.1.3. Mekânların Denetimi

Toplumsal hayatın denetimi ile ilgili çabalar, bir arada bulunmanın kurallarını tanımlayan taleplerde de açığa çıkmıştır. İnsanların bir arada buldukları mekânlarda, en çok da kahvehaneler, Çarşı ve sokakta karşılaşılan aşırılıklar, bu mekânların denetimini bir zorunluluk haline getirmiştir.

Bir arada bulunmanın kuralları ile ilgili talepler, ilk olarak, kahvehaneler söz konusu olduğunda ve özellikle de şiddetle ilgili olarak açığa çıktı³³⁶. Bu dönemde, kahvehanelere yapılan baskınlarda, insanların üzerinde bulunan ateşli ve kesici silahlar toplandı. Kahvehaneleri şiddetten arındırmayı içeren bu müdahaleye, kahvehanelerde oynanan oyunlara getirilen bir takım yasaklamalar ve sınırlamalar da eşlik etti. Çünkü kahvehanelerde kumar oynamak oldukça eski bir gelenektir³³⁷ ve bazen fuhuşla da ilişkili olan iskambil masası, geceleri etrafında toplanan “meslek erbabı”nın olduğu kadar “iyi aile çocukları”nın da parasını yutuyordu³³⁸.

1927 yılında, oyun kâğıtları inhisara tabi tutuldu ve oyun kâğıtlarının ithal, imal ve satışının devletin tekeline alındığı, oyun kâğıtlarının her destesinden 100 kuruş vergi alınacağı ve bunun %5’inin Hilali Ahmer’e verileceği karara bağlandı³³⁹. 1930’lu yıllarda kahvehanelerde iskambil oynamak yasaklandı, iskambil “milli düşman” ilan edildi³⁴⁰. İskambil kâğıdı kaçakçılığı yapanlar takip altına alındı, mesela Âşık Doğan Mahallesi’nden Halil oğlu Mehmet iskambil kâğıdı satarken yakalanmış ve kâğıtlar müsadere edilmek üzere defterdarlığa, kendisi de mahkemeye verilmişti³⁴¹. Ayrıca, bütün bu dönem boyunca kahvehaneler, “geriliği” ve “gelenekseli” temsil eden mekânlar olarak tanımlanmıştır.

³³⁴ **Antalya**, Sayı: 1339 (23 Şubat 1927), “Şoför Sarhoş mu Acemi mi?”.

³³⁵ **Antalya**, Sayı: 1287 (5 Teşrin-i Evvel 1926), “Trabzon’da Cinayet Rakının Tesiriyle Nasıl Oldu?”.

³³⁶ Yenikapı kahvehanelerinden birinde sergilenen bir oyun esnasında, “üç-dört yerli ile yabancı bir şoför arasında” yaşanan tartışma diğer seyircilerin araya girmesi ile önlenebilmişti. Fakat bu olay da göstermektedir ki kahvehanelerde sergilenen oyunlarda zabitanın bulunması artık elzem bir ihtiyaçtı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1177 (26 Mayıs 1926), “Tiyatroda Münazaa”.

³³⁷ **Antalya**, Sayı: 410 (11 Kânun-u Sani 1340), “Kumar”.

³³⁸ **Antalya**, Sayı: 420 (21 Kânun-u Sani 1340), “Mektep Talebelerinde Kumar Zevki”.

³³⁹ **Antalya**, Sayı: 1415 (5 Haziran 1927), “Oyun Kâğıtları İnhisara Tabi Olacak”.

³⁴⁰ Serdar Öztürk, **Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)**, İstanbul, 2006, s. 162-183. Antalya Mebusu Ahmet Saki de, Leski Kahvehanesi’nde yaptığı konuşmada iskambilin ve kahvehanelerin zararlarından bahsetmiştir. Bkz. **Antalya**, Sayı: 983 (5 Teşrin-i Evvel 1341), “Muhterem Mebusumuz Ahmet Saki Bey’in Yenikapı’daki Nutku”.

³⁴¹ **Resmi Antalya**, Sayı: 202 (25 Eylül 1931), “Zabıta Raporu”.

Dönemin entelektüelleri için kahvehaneler, “bedensel ve zihinsel faaliyetlerin işlerliğini kaybettiren, dedikodu ve aylıklıkla vakit geçirilen yerlerdi.”³⁴²

Çalgılı ya da sahneli kahvehanelere yönelik eleştirel söylem de, kahvehaneler hakkındaki genel yargıdan çok farklı değildi, bu mekânların, insanların sarhoş olup kavga çıkarttıkları, bu nedenle bedensel ve zihinsel sağlıklarını kaybettikleri yerler oldukları düşünülüyordu. Kahvehaneler hakkında Antalya gazetesinde yayımlanan bir makale, bu eleştirel tavrı bütün açıklığıyla ifade etmektedir:

“Fihakika bugün Antalya’ımız, gündüz akşama kadar halkımızın büyük bir mesai ile yıpranan vücudunu, yorulan dimağını dinlendirecek, ruhuna bir az gıda verecek yahut halkın terbiye-i fikrini ve içtimalarını tezyit edecek, tevsî-i malumat meraklılarının ihtiyaçlarını temin edecek medeni vasıtalara malik değildir. Halk ve hatta bir kısım münevverlerimiz bile sigara dumanlarıyla mütefessih (*kokmuş*) hava ile şeraiti sıhhiyesi malum kahvehanelerde mikrop yuvası haline gelmiş tavla ve iskambil kâğıtlarıyla veyahut lu’biyyat (*eğlence*) ile vakitlerini geçirir veyahut pek bayağı şerait altında bulunan çalgılı meyhanelerde sıhhatlerinden, servetlerinden, terbiye ve ahlaklarından fedakârlıklarda bulunmaya mecbur olmaktadır.”³⁴³

Çalgılı kahvehanelere yönelik bu olumsuz tutumun ardında, bu mekânlarda icra edilen müziğin de payı vardır. Zira dönemin kültürel söyleminde, çalgılı kahvehaneler, “karamsarlık”, “bedbinlik” ve “melankoli” ile bir arada tutuluyor ve incesaz müziğinin, içki içmeyi teşvik ettiği için, kahvehanelerde icra edilmesinin engellenmesi gerektiği vurgulanıyordu. Hatta “içkinin verdiği intibah esnasında sarhoşlar mutlaka incesaz içitmek isterlerdi”, bu “inleyen ve ağlayan nağmeler”, Türk halkına dinletilmemeliydi³⁴⁴. 1930’lu yıllardan itibaren, başta Yeşilay Cemiyeti olmak üzere, dönemin resmi kültür politikalarını şekillendiren kurumlar da klasik müziğin melankoli ve içki içmeyi teşvik ettiği gerekçesiyle yasaklanması gerektiğini iddia etmiştir.

Bu dönemde, sahneli kahvehaneler ve tuluatlarla ilgili denetim talepleri de, çalgılı kahvehanelere ve incesaza yönelik olumsuz tutuma benzer nedenlerden kaynaklanmıştır. Tuluatlar hakkında yazılan eleştirel makaleler, ki Antalya gazetesinde haftalık olarak Mustafa Cavit “Tiyatro Münekkidi” adı altında makaleler kaleme alıyor ve kentte temsil edilen oyunlarla ilgili eleştiriler yazıyordu, genellikle, bu temsillerin vatani ve manevi duyguları yeterince yükseltmediğine yönelikti³⁴⁵. Bu eleştiriler, sahneli kahvehanelerin ve tuluatın bu

³⁴² Kahvehanelerin kıyasıyla eleştirildiği bir makalede, “Memleketimiz bulunan güzel cennet misli Antalya’da çalıştıktan sonra neler olmaz? Bizi, hükümetimiz kahvehanelerden zabıta kuvveti ile iş başı etsin” deniliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 532 (2 Haziran 1340), “Serbest Sütunlar”.

³⁴³ **Antalya**, Sayı: 1314 (26 Kânun-u Sani 1927), “Medeni İhtiyaçlarımız”.

³⁴⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarındaki müzik politikaları ve incesaz müziğine yönelik eleştiriler için bkz. Cemal Ünlü, **Git Zaman Gel Zaman Fonograf - Gramofon - Taş Plak**, İstanbul, 2004, s. 316-319.

³⁴⁵ **Antalya**, Sayı: 840 (12 Nisan 1341), “Leblebici Horhor Ağa”.

denli tepki çekmesinin bir başka nedeni de açığa çıkarır. Bu, kitlelerin mobilizasyonunda, tiyatro ve tiyatro salonlarının ideolojik işlevinin çabuk kavranmasıdır.

Tuluat, 1925 yılında Anadolu'da yasaklanmıştır³⁴⁶. Bu yasağı, tuluatçıları, Türk Ocağı ve daha sonra Halkevi gibi Cumhuriyetin resmi kültür politikalarını belirleyen mekânlardan uzak tutmaya yönelik çabalar takip etmiştir. Tuluatların, dönemin resmi kültür politikalarını biçimlendiren entelektüeller nezdinde sahip olduğu bu kötü şöhret, Türk Ocakları ve Halkevlerinde sahnelenecek temsillerin seçiminde, çok daha dikkatli davranılmasını gerektirmiş, seyyar tiyatrocuların vesikayla çalışması esası kabul edilmiştir. Bu nedenle bir kente temsil vermek için gelen aktör ve aktrisler, Fırka Genel Sekreterliği'nden izin almak ve bu izni ilgili kentteki Türk Ocağına ya da Halkevine vermek durumunda kalıyorlardı. Gerçekten de, 1930'lu yıllarda ve daha sonra Fırka Genel Sekreterliği'ne iletilen dilekçeler, Antalya'da tuluatçıların belirli bir denetime tabi tutulduklarını göstermektedir. Mesela, gezici tuluat artisti Muhlis Sabahattin, sahip olduğu Operet Heyeti ile birlikte, Antalya Halkevi Sahnesi'nde temsil vermek için 16 Kasım 1936 tarihinde izin istemişti³⁴⁷. Fırka Genel Sekreterliği'ne çekilen 3 Şubat 1943 tarihli bir telgrafta da, Antalya Halkevi'nin kendilerine sahne vermediğinden şikâyet eden Emekli Sanatkârlar Topluluğu Kumpanyası güç durumda kaldıklarını belirtmişti³⁴⁸. 23 Şubat 1943 tarihli bir başka telgrafta da, Antalya Halkevi, Antalya'ya gelen yüksek artist vesikası taşımayan Nuri Bora Sanatkârlar Topluluğu'na Halkevi sahnesine çıkma izni vermediğini bildirmişti³⁴⁹. Bütün bu örnekler tuluatçıların, Türk Ocağı ve daha sonra Halkevi gibi Cumhuriyetin resmi kültür politikalarını belirleyen mekânlardan uzak tutulmaya çalışıldıklarının gösterir. Bununla birlikte tuluatçılar, kentin daha az itibarlı kahvehanelerinde temsiller vermeye devam etmişlerdir.

Kahvehanelerin denetimi ile ilgili etkili tedbirlerden biri de, 1933 yılında İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı talimatname olmuştur. Her ilin Emniyet Müdürlüklerine gönderilen bu talimatnameye göre Emniyet Müdürlükleri kendi görev sahalarındaki kahvehaneleri denetim altında tutacak, kahvehanelerde sergilenen müstehcen içerikli oyunları takip edeceklerdi. Bir yıl sonra yayımlanan talimatname ise kahvehane, sinema ve tiyatroların gece 23.00'dan sonra kapatılmasını zorunlu koşuyordu. Talimatnameye göre, "bütün gelişmiş ülkelerde bu ve benzeri mekânlar ancak belli bir saate kadar açık kalabilirdi, bu nedenle, eğer

³⁴⁶ Eftal Sevinçli, **İzmir'de Tiyatro**, İzmir, 2000, s. 42.

³⁴⁷ **BCA**. 490.01.0.0-1903.1, s. 102.

³⁴⁸ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0-1029.963.1, s.14.

³⁴⁹ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0-1029.963.1, s. 1.

Türkiye bu gelişmiş ülkelerle rekabet edecekse, insanlar çok çalışmak için uykuya ihtiyaç duyacaklardı.”³⁵⁰

Bununla birlikte, 20. yüzyılın başlarında, bir dizi toplumsal ve kültürel faktörün etkisiyle ortaya çıkan çalgılı ve sahneli kahvehanelerin sadece hukuki yaptırımlar nedeniyle ortadan kalktığını düşünmemek gerekir. Çalgılı ya da sahneli kahvehanelerin ve kantoların itibarını kaybetmesinde, aynı yıllarda, sıradan insanlar için keşfedilen bir başka eğlence aracının da payı vardır. Bu eğlence aracı gramofondur.

20. yüzyılın başlarında, sınırlı sayıda seçkin ailenin sahip olduğu gramofon, 1920’li yılların sonlarından itibaren, kentte, tedrici olarak kitleselleşerek müziğin evlerde de dinlenebilmesinin önünü açmış ve çalgılı ya da sahneli kahvehanelere olan ilginin azalmasına neden olmuştur³⁵¹. Ayrıca, gramofon, müziği sadece farklı mekânlara taşımakla kalmamış, Cumhuriyetin kültürel ve toplumsal ideallerini gerçekleştirmek için de oldukça işlevsel bir araç olmuş, Antalya Türk Ocağı’nın etkinliklerinde modern kültürü yaymanın aracı olarak işlev görmüştür. 1928 yılında yayımlanan Sahibinin Sesi İstanbul Türk Ocağı İhtifal Heyeti katalogu Türk Ocaklarında müzik çalışmalarının hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Aynı dönemde Zümrütova’nın nüshalarında da, sık sık İstanbul İhtifal Heyeti ile Riyaset-i Cumhuriyet Orkestrası’nın plaklarının ilanları yayımlanmıştır³⁵². Gramofon, bu suretle, Cumhuriyetin “asri kent” hayatı yaratma çabalarına aracı olmuş, Türk Ocağı etkinliklerinde Batı’nın sesini kitlelere gramofon taşımıştır.

Kentteki kahvehaneler, denetime ve kahvehane karşıtı bu fikirlere nasıl bir tepki verdiler? Kahvehane aleyhtarı bu söylem karşısında kahvehaneler, ilk olarak, tıpkı hamamlarda olduğu gibi temiz ve sıhhatli olduklarını ilan ettiler³⁵³. Daha sonra, müşterilerine yönelik vaatlerini

³⁵⁰ Serdar Öztürk, “Karagöz Co-Opted: Turkish Shadow Theatre of the Early Republic (1923-1945), *Asian Theatre Journal*, Cilt: 23, No: 2, 2006, s. 302.

³⁵¹ Gramofon, müziğin icracıları ve dinleyicileri arasındaki doğrudan etkileşimi de ortadan kaldırarak, müziğin dinleyiciler üzerinde yarattığı etkiyi asgari düzeye indirmiştir. Bkz. Γιαννις Ζαυμακης, *Καταγωγή Ακμαζοντα: Παρεκκλεση και Πολιτισμικη Δημοοργγια Στον Λακκο Ηρακλειου (1900–1940)*, Αθήνα, 1999, s. 122 vd. Başka bir ifadeyle gramafon, iki dünya savaşı arasında kalan dönemde, eğlenceyi ve birlikte olma biçimlerini domestikleştirilmiş, canlı performansları “öldürmüş”tür. Bkz. James J. Nott, *Music for the People: Popular Music and Dance in Interwar Britain*, Oxford, 2002, s. 39-41.

³⁵² *Zümrütova*, Sayı: 32 (15 Nisan 1928), “Sahibinin Sesi”.

³⁵³ *Antalya*, Sayı: 947 (21 Ağustos 1341), “Sıhhatini Sevenlere Müjde! Lagora Kahvesi Müsteciri Hasanaki’yi Dinleyiniz”. Benzer bir biçimde Kahveci Giritli Mustafa, Kalekapısı’nda bulunan kahvehanesinde “gayet nefis kokulu çay ve halis kahve ve buzlu su ile mütenevvi şurupların mevcut olduğu”nu ifade ediyor, “takımlar da itiraz kabul etmeyecek derecede gayet temizdir” diyordu. Bkz. *Antalya*, Sayı: 933 (5 Ağustos 1341), “Kalekapısı’nda Kahveci Giritli Mustafa”. Bu dönemde hamamlar da gelenekseli temsil ettiği ve sağlıklı olmadıkları için yoğun olarak eleştirilirler. Hamamların itibarın kaybetmelerinde ‘deniz hamamı’ modasının da etkisi vardı. Kentteki ilk deniz hamamı Mermerli mevkiinde bulunuyordu ve Belediyeye aitti. 1924 yılında Antalya’da yayımlanan bir haberde “Belediyeye ait olan Mermerli Köşk mevkiindeki banyonun 1340 senesine ait bedel-i icarı mevki-i müzayideye vaz’ edilmiş olduğundan talip olanların Belediye idaresine müracaatları” ilan ediliyordu. Bkz. *Antalya*, Sayı: 714 (4 Teşrin-i Sani 1340), “Müzayede”. Deniz hamamı ya da deniz banyosu modası, gazetelerin sıhhat sütunlarında yayımlanan makalelerle de desteklenmiştir. Bkz. *Resmi Antalya*, Sayı: 243 (1 Temmuz 1932), “Banyo Mevsimi”. Aynı zamanda hamamlar, cehalet yuvaları olarak

arttırdılar³⁵⁴. Fakat denetime karşı gerekli tedbirleri alabilen kahvehanelerin daha çok kentli “elit” sınıflara hitap eden modern kahvehaneler olduğunu da belirtmek gerekir. 1925 yılından itibaren gazetelerde yayımlanan çalgılı ve içkili kahvehane ilanları bütünüyle kaybolmuş, onların yerini, spor kulüplerinin ve cemiyetlerin faaliyetlerini bildiren ilanlar almıştır.

3.1.4. “Kamusal Alan” ve Beledi Denetim

1920’li yıllarda, sadece kahvehanelerde değil Çarşıda ve sokakta yaşanan aşırılıklar karşısında da zabitanın yetersizliği sıklıkla şikâyet konusu olmuştur. Hatta konuyla ilgili Antalya’da yayımlanan bir makalede, Kalekapısı ile Yukarıpazar arasında iki adamın boğaz boğaza dövüştükleri, kavgacıardan birisinin ağzı burnu kan içinde kaldığı halde onları ayırmanın mümkün olmadığı ve o anda Çarşıda bulunan herkesin “bi-huzur” olduğu, sitemkâr ifadelerle belirtilmiş, “Çarşıda bazen katle kadar yükselen bu gibi kavgalara karşı” zabitanın mutlaka bir tedbir alması gerektiği vurgulanmıştı³⁵⁵. Öte yandan bu dönemde, sokağın, yavaş yavaş “kamusal alan” olarak da tanımlanmaya başlandığına tanık olunur. 1920’li yılların ortalarından itibaren, kentte Cumhuriyetin kimliğini de ifade edecek olan parkların, meydan ve caddelerin inşasına girişilmiştir. Bu kamusal mekânlarla ilgili normlarda açığa çıkan, bir dizi yasağın kent hayatında etkinleştirilmesi kadar, aynı zamanda, Cumhuriyetin, kadınları ve erkekleri bir arada toplumsallaştırma talebidir. Gerçekten de, bu dönemde yeni kamusal mekânların oluşturulması, kentsel ve toplumsal değişimin açık göstergeleri olmuş, modern

görülüyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1089 (10 Şubat 1926), “Cehalet İnsana Neler Yaptırıyor!”. Buna karşılık hamamlar, gazetelere verdikleri ender ilanlarda, tıpkı kahvehaneler gibi, “her türlü tedabir-i fenniye riayet ettiklerini” vurgulama gereği duymuşlardır. Örnek için bkz. **Antalya**, Sayı: 987 (9 Teşrin-i Evvel 1341), “Yenikapı Hamamı”. Cumhuriyetle birlikte vakıfların mülkiyeti olmaktan çıkan ve kendi kaderine terk edilen hamamlara, dönemin resmi bakış açısı için bkz. Nina Cickock, “Continuity and Change in Turkish Bathing Culture in Istanbul: The Life Story of the Çemberlitaş Hamam” **Turkish Studies**, Cilt: 6, No: 1, 2005. “Deniz hamamı” modasının İzmir’deki geleneksel hamamlar üzerindeki olumsuz etkisine Hervé Georgelin de değinmiştir. Bkz. Hervé Georgelin, **Smyra’nın Sonu İzmir’de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe**, (çev) Saadet Özen, İstanbul, 2008, s. 178.

³⁵⁴ Ethem Sadi’nin işlettiği Tophane Kahvehanesi gazeteyle verdiği ilanda, “güzel ve saf hava almak ve güzel vakit geçirmek arzu edenlerin bir defa teşriflerini tavsiye ederim” diyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 540 (13 Temmuz 1340), “Edhem Sadi Kahvehanesi”. Yine Edhem Sadi, bu defa bir yıl sonra gazeteyle verdiği bir başka ilanda, “bu sıcaklarda mendil ve yelpaze ile hanelerde çırpınmaktan ise teşrif edip Edhem Sadi haşlama suyuyla, mütenevvi dondurma ve meşrubatla Tophane havasından istifade ediniz” demişti. Bkz. **Antalya**, Sayı: 926 (27 Temmuz 1341), “Bu Sıcaklarda Tophane Havası Almak Pek Hoş Olur”. Tophane’de bulunan bir başka kahvehane de, “muhterem müşterileri daha ziyade memnun etmek” amacıyla “eski aşçılardan bir aşçı tedarik eylediğini” ve kahvehane her türlü müsikratın da bunduğunu ilan ediyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 541 (14 Temmuz 1340), “Tophane Kahvehanesi”. Yenikapı’da eski Leski Kahvehanesi’nin yerine açılan Yeşil Antalya İstikbal Cumhuriyet Kiraathanesi de, “hal-i sabıkasına nispeten fevkalade bir faaliyetle günden güne tefrişat edilmekte” olduklarını ve “İstanbul’dan sürat-i mahsusada siparişlerimizin vürudunda ayrıca arz-ı malumat edeceğimizi muhterem hemşerilerimizin nazarı alakalarına arz ederiz” diyerek kahvehanedeki yenilikleri kamuoyuna duyuruyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 498 (20 Nisan 1340), “Yeşil Antalya İstikbal Cumhuriyet Kırathanesi”. Lagora Kahvehanesi’ni işleten Hasanaki Usta ise, kahvehanesinin havasının romatizma ve sair hastalığa deva olduğunu ve “ihtiyacat-ı umumiyyeden olan her bir malzeme, mükemmel ve temiz karbola, hatta soğuk meşrubatına varıncaya kadar temin edilmiş olduğunu” ifade ediyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 947 (21 Ağustos 1341), “Sihhatini Sevenlere Müjde! Lagora Kahvesi Müsteciri Hasanaki’yi Dinleyiniz”.

³⁵⁵ **Antalya**, Sayı: 498 (1 Haziran 1340), “Polis Müdüriyetinin Dikkatine”.

park ve meydanlar sadece eğlence yerleri olarak işlev görmemiş, kitlelerin ahlaki olarak eğitilmesine de hizmet vermiştir. Parkların bu pedagojik ve ahlaki yönü, sıhhi yönlerinin yanı sıra bir öneme sahiptir ve onların bu işlevi kentte yapılan iki modern parkta da açıkça tanımlanmıştır.

3.1.4.1. Tophane Parkı

Abdülhamid döneminde modern bir Hükümet Konağı inşa edilinceye kadar Tophane, İmparatorluğun Antalya'daki idari merkezi, başka bir ifadeyle, "temsili kamusal"ın icra edildiği bir mekândı³⁵⁶. Fakat modern Hükümet Konağı inşa edildikten sonra Tophane, idari/"temsili kamusal" niteliğini yitirdi ve bu tarihten sonra adını, buradaki kahvehaneler nedeniyle duyurdu.

Tophane'nin kamusal bir meydan haline gelmesi ve burada modern bir park inşası ise Cumhuriyet döneminde fiiliyata geçmiş, bu konuyla ilgili ilk teşebbüslere 1925 yılında başlanmıştır. 1926 yılında tamamlanan Tophane Parkı, hem kadın ve erkeklerin bir araya gelebilmeleri hem de açık havada gerçekleştirilen toplantı ve konserler için inşa edilmişti. Parkın bitmekte olduğu, 4 Ağustos 1926 tarihli gazetede bildirildikten sonra, şunlar ifade edilmişti:

"...henüz ikmal edilemeyen bu güzel parkın Antalya'mızın en kıymetli ziyeti olacağına şüphe yoktur. Fıskiyeli, büyük havuzu ve tanzimat-ı sairesi ile Tophane Parkı'nın ne kadar bedii bir eser olduğunu genişçe tetkik edebilmek için eserin ikmalini beklemek lazımdır. Mamafih şimdiden de söylenebilir ki Tophane Parkı bugünkü na-tamam şekliyle bile zevk-i bedi namına takdir ve hürmet hissi veren nefis bir eserdir. Senelerdir istenip de hak ettirilemeyen asar-ı bediyeden birisini ve en nefisini nihayet güzel şehrimizin aziz sinesine itinalarla işlenilmiş görmek bizi bahtiyar kıldığı gibi mağrur da ediyor. Binaenaleyh Belediye heyetine ve Zeki Bey'e teşekkür etmek borcumuzdur."³⁵⁷

Modern bir park olarak Tophane Parkı'nın inşası, toplumsal hayatta adab-ı muaşeret kurallarının öneminin daha çok belirginleştirilmesine hizmet etmiştir. Bu nedenle Tophane Parkı tamamlandıktan sonra, insanların burada bulunurken dikkat etmesi gereken kurallar, sürekli olarak vurgulanmıştır:

"Bunaltıcı sıcaklarla bitap düşen halk görüyoruz ki hep Tophane Parkı'na akın etmektedir. Bedii eserin halkımızın ruhunda yüksek bir heyecan ve alaka uyandırdığını göstermesi itibarıyla da bundan memnun olmamak mümkün değildir. Şu kadar ki parka gelen herkesin bilaistisna bu eserin güzelliği önünde hürmet göstermesi mecburiyetini unutmamak lazımdır. Henüz tamamen kurumamış olan

³⁵⁶ Mazlum Emin Adıson, "Tophane'de Bar", **Antalya**, Sayı: 5274 (5 Temmuz 1963). "Temsili kamusal", hükümdarın benliğinde temsil edilen kamusal türüdür. Kavram için bkz. Jürgen Habermas, **Kamusal Dönüşüm**, İstanbul, 2002, s.62 vd.

³⁵⁷ **Antalya**, Sayı: 1235 (4 Ağustos 1926), "Tophane Parkı".

duvar diplerine sandalye kurup oturmak, havuzunun etrafında oturduktan sonra setlerine ayak uzatmak çok zevksiz ve çok kaba hareketlerdir. Bu türden umumi yerlerde ve bilhassa şehrin kibar sakinesinin oturduğu bir mahalde hayat-ı umumiyyeye hürmet etmek, muaşeret kaidelerine riayetkâr kalmak herkes için bir mecburiyet-i içtimaidir. Gerçi herkesin şahsi harbeti vardır. Fakat böyle yerlerde şahsi harbetten ziyade umumi hissini harbet ve nezahati mevzu olabilir. Güzel şeyler, bedii varlıklar önünde adab-ı umumiye daha ziyade hassasiyet peyda eder. Serin ve okşayıcı bir zevk dalgası ile hissiyatımızı temvih ettiren güzel bir havuzun beyaz sedirlerine kocaman bir pabuçlu ayak uzatılması hislerle huşu olmuş bir kalbe ancak acı verir. Onun için böyle bir hareket hürmet-i şahsiye namına müdafaa edilemez. Bununla beraber görüyoruz ki bazı zevat şemsiyelerini, bastonlarını tarhiyat üzerine, ceket ve şapkalarını asıyorlar. Bu hareketi erbab-ı zevk ve adabın takdirine bırakıyoruz. Bunu yapanlar hiç şüphesiz görgüsüz, medeni hayattan, medeni terbiyeden mahrum kalmış insanlardır. Lakin ne de olsa mazur göremeyiz. Güzel yerleri çirkin hareketlere karşı kıskançlık ve inhisar altına almak zevk-i umumiyenin en tabii hakkıdır. Şapka çıkarılır ve lazımdır, fakat baston ve şemsiye üzerine asılmaz. Kavaid-i muaşeret bunu tembih eder. Ceket çıkarmak meselesine gelince: Yeni terbiye şekillerine tevafuk ettirmek belki mümkündür. Ancak altında beyaz, temiz bir gömlek olmak şartıyla. Bunlar bizzat hissedilebilecek şeylerdir. Hele akşamları parka musallat olan arsız bir çocuk sürüsünün çıplak ayakları, kirli elbiseleri ile tarhiyat arasında dolaşmaları umumi zevki bulandırıyor. Bin bir itina ile üzerinde çalışılan tarhiyatı avare ayakların bozmasına tahammül etmemek fazla sinirlilik addedilemez sanırım. Şunu da kaydetmek isterim ki, parka gelen zevatın beraberinde getirdikleri çocuklar da tarhlar üzerinde tahribat yapıyor. Babanın seviyesizliğine delalet etmek itibarı ile çocuklarını sıkı bir nezaret ve terbiyeye tabi tutmadığını beraberinde getirmesinler.”³⁵⁸

Tophane Parkı tamamlandıktan sonra, kent, toplumsal etkinlikler ve kitlesel siyasi eylemler için kullanabileceği bir meydana sahip oldu. Park açıldıktan sonra, 30 Ağustos 1926’da Antalya Tayyare Cemiyeti’nin müsameresi burada yapıldı³⁵⁹. Bu etkinliği farklı etkinlikler, açık hava konserleri, mitingler ve müsamereler takip etti.

Kamusal meydanların ve parkların inşası, aynı zamanda bu mekânların serserilerden arındırılmasını da zorunlu kılmıştır. Bunun en önemli nedeni, Cumhuriyetin, kadınları kamusal mekânlarda daha fazla görünür olmaya davet etmesi, “kamusal alan”ın kadınlara ve çocuklara açılmak istemesiydi. Parkın açılışına doğru bu noktanın altı daha açık olarak çizilmiştir:

³⁵⁸ **Antalya**, Sayı: 1256 (28 Ağustos 1926), “Nazar-ı Dikkate”.

³⁵⁹ Bu müsamerenin ayrıntılarına Antalya’da değinilmiştir: “30 Ağustos Başkumandanlık Muharebesi’nin yıl dönümü münasebetiyle Tayyare Cemiyeti Antalya Şubesi heyet-i muhtereması tarafından muhterem valimiz Arif Bey’in taht-ı himayelerinde Salı gecesi tertip edilen müsamere eğlenceli ve pek neşeli olmuştur. Müsamere müsabaka ve İstanbul’dan gelen bir artistle arkadaşlarının muhtelif oyunları ile devam etmiştir.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 1259 (1 Eylül 1926), “Tayyare Cemiyeti Müsameresi”.

“Şehrimiz hanımları da parka devam etmeye başlamışlardır. Ancak henüz erkekler arasına karışamamaları nedeniyle parkın yalnız temas etmişlerdir. Tesirle şahit oluyoruz ki hanımlara lazım gelen hürmeti, parktaki hususi mahiyet üzerinde menfi bir cephe kuran bazı zevat göstermemektedir. En mutena yeri işgal etmek hakkını kendilerine bahşetmişken parkın en uzak ve kuytu köşesine kanaat eden şehrimiz hanımlarını, o dar sahada da tazyik ve bi huzur etmek içtimai ayıpların en acısı ve büyüğüdür. Bu tazyik ve huzursuzluk geceleri daha acıklı bir hal alıyor. Kimilerinin hanımların pek yakınlarına kadar sokulması, kadınlarımızı karanlık köşelere doğru sıkışmak mecburiyetinde bırakmaktadır. Bugünkü insanlık bilakayd ve şart kadına ve kadınlığa hürmet etmek zarurietini medeniyesini kabul etmiştir. O halde artık hürmetkâr olmak gerektir.”³⁶⁰

Bununla birlikte, parkın Kemiklik’e yakın olması, 17 Temmuz 1927 tarihli Antalya gazetesinde de bildirildiği üzere, onu, sürekli olarak “uygunsuz kadınlar”ın ziyaretine maruz bırakıyor ve bu kadınlar, sadece, Tophane kahvehanelerinin “düşük ahlaklı” garsonlarıyla eğlenmiyor ya da parka gelerek “namuslu” aileleri rahatsız etmekle yetinmiyorlardı, aynı zamanda, toplumun sağlığına da meydan okuyorlardı. Konuyla ilgili olarak akla gelen ilk tedbir, Vali Arif Bey’in emriyle, “uygunsuz kadınlar”ın parka alınmamaları olmuştur³⁶¹. Ne var ki bütün bu tedbirlere karşılık Tophane, bulunduğu mevkii nedeniyle, yeni rejimin beklentilerini ve “asri hayat” tahayyülünü karşılamaya yetmeyecek, ilerleyen yıllarda, kentin “asri” yüzünü temsil etmesi için Karaalioğlu Bahçesi’nin modern bir park haline getirilmesi kararlaştırılacaktır.

3.1.4.2. Karaalioğlu Bahçesi

Daha önce bir mesire yeri³⁶² olan Karaalioğlu Bahçesi’nin modern bir parka dönüşümü, 1920’li yılların sonlarında başladı. Bu dönüşümün her safhası, modern bir parkın ahlaki ve ideolojik işlevlerle tanımlanmasına tanıklık etmiştir.

İtalyan G. Scarpa’nın 25 Mart 1920 tarihinde tasdik edilen kentin ilk imar planında, alan henüz park olarak adlandırılmamıştı. Bununla birlikte Pehlivanidis’in hatıratında bulunan ve müellifin kendi çizdiği haritada, bahçenin sadece bir bölümü modern park olarak tanımlanır ve daha sonra Halkevi binasının inşa edileceği yerde, sırasıyla; Leski Kahvehanesi, Attalos Kulübü, Agia Panteleimon Kilisesi ve Rum Mezarlığı görülür.

1919’da İtalyanların kenti işgal etmesiyle birlikte Karaalioğlu Bahçesi sadece bir mesire yeri olmaktan çıktı. İtalyanlar ilk olarak burada büyük bir anten aracılığıyla haberleşme merkezi kurdular³⁶³. Daha sonra, Hacı İlyas Dayıoğlu’na ait olan evi İtalyan Lisesi olarak

³⁶⁰ **Antalya**, Sayı: 1235 (4 Ağustos 1926), “Tophane Parkı”.

³⁶¹ **Antalya**, Sayı: 1445 (14 Temmuz 1927), “Şayan-ı Takdir Bir İcraat”.

³⁶² Hicri 1332 Konya Vilayet Salnamesi’nde alan bir mesire yeri olarak adlandırılmıştır. Bkz. **KVS Def’a 30**, İstanbul, 1332, s. 472.

³⁶³ Burhanettin Onat, **Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden**, İstanbul, 2000, s. 81.

kullandılar, Agia Panteleimon Kilisesi'nin papazlara ait olan kısmını da hastane haline getirdiler. Bunun dışında İtalyanlar, Leski Kahvehanesi'nin hemen yanına Nocera Sineması'nı açtılar³⁶⁴. İtalyan işgalinin bitmesiyle birlikte Nocera Sineması Rumlar tarafından işletilmiş, fakat Rumların Nüfus Mübadelesi ile kentten ayrılmasından sonra, sinema, ilk olarak Yenikapı Sineması³⁶⁵ daha sonra da Leyla Sineması adıyla faaliyetine devam etmiş³⁶⁶, Leski Kahvehanesi de Halim tarafından Vatan Kırcaathanesi adıyla işletilmiştir. İtalyan Lisesi ile İtalyan Hastanesi'nin kentteki faaliyetleri, işgal sonrasında devam etse de³⁶⁷ Karaalioğlu Bahçesi'nde bulunan İtalyan Hastanesi "emval-i metruke"den olduğu için 1924 yılında "muhacir misafirhanesi"ne dönüştürülmüş³⁶⁸, daha sonra da Türk Ocağı'na tahsis edilmiştir*.

Agia Panteleimon Kilisesi'nin Türk Ocağı olarak işlev kazanması ve Leyla Sineması ile kentteki "elit"lere hitap eden Vatan Kırcaathanesi'nin varlığı, Karaalioğlu Bahçesi'ni, 1920'li yılların sonlarından itibaren, "asri kültürel ve toplumsal hayat"ın simgesi haline getirdi. Karaalioğlu Bahçesi'nin "nezih" ve "asri bir mekân olarak nitelikleri bu dönemde ne kadar vurgulanmışsa, Kemiklik ve İskelenin hemen yanında bulunan ve türlü aşırılıkların sergilendiği çalgılı kahvehanelerin varlığıyla Tophane, bir o kadar itibar kaybetmiştir. Bu itibar kaybının bir delili de, Falih Rıfki'nin, 1934 yılında, yeni Antalya'nın Karaalioğlu Bahçesi'nden şarka doğru büyüdüğünü ifade etmesidir³⁶⁹. Bu büyümenin ilk işareti, Hususi İdare'ye ait olan bahçede bir çocuk parkı inşası için 1930 yılı vilayet maarif bütçesinden 10.000 lira tahsisat ayrılması³⁷⁰ ve bu tahsisatın Maarif Vekâleti tarafından da kabul edilmesi olmuştur³⁷¹. Daha sonra, inşa edilecek çocuk parkı 12 Temmuz 1931 tarihinde kapalı zarf usulü ile münakasaya çıkarıldı³⁷². Bundan başka Karaalioğlu Bahçesi'nde bir İpekçilik Mektebi inşası için 1929 yılı vilayet bütçesinden 125.000 lira tahsisat ayrıldı³⁷³. 1930 yılının sonlarına doğru mektebin inşaatı bitti³⁷⁴. Daha önce Değirmenönü'nde bulunan narenciye fidanlığını Karaalioğlu Bahçesi'ne taşımak için bahçenin planları çıkarıldı³⁷⁵. Bu arada

³⁶⁴ Γ.Π. Πεχλιβανίδης, *Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία Β*, Αθήνα, 1989. s. 417.

³⁶⁵ *Antalya*, Sayı: 454 (28 Şubat 1340), "Yenikapı Sineması".

³⁶⁶ *Antalya*, Sayı: 1327 (7 Şubat 1927), "Leyla Sinemasının Resmi Açılışı".

³⁶⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında İtalyan Hastanesi'nin kentteki faaliyetleri ile ilgili olarak dönemin gazetelerinde çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Örnekler için bkz. *Antalya*, Sayı: 841 (13 Nisan 1341), "Amoto Efendi Telsiz Telefonu Kuruyor"; *Antalya*, Sayı: 1033 (4 Kanun-u Evvel 1341), "Alakadarının Nazar-ı Dikkatine"; *Antalya*, Sayı: 1036 (7 Kanun-u Evvel 1341), "İtalyan Hastanesi'nin Küşadı"; *Antalya*, Sayı: 1039 (11 Kanun-u Evvel 1341), "İki Vatansız".

³⁶⁸ *Antalya*, Sayı: 443 (19 Şubat 1340), "İtalyan Hastanesi Binası".

* Bina günümüzde Dumlupınar İlköğretim Okulu'dur.

³⁶⁹ Falih Rıfki, "Bizim Akdeniz", *Antalya*, Sayı: 347 (26 Temmuz 1934).

³⁷⁰ *Resmi Antalya*, Sayı: 185 (15 Mayıs 1931), "Çocuk Bahçesi".

³⁷¹ *Resmi Antalya*, Sayı: 180 (10 Nisan 1931), "Çocuk Bahçesi Tahsisatı Kabul Edildi".

³⁷² *Resmi Antalya*, Sayı: 189 (12 Haziran 1931), "Çocuk Bahçesi".

³⁷³ *Resmi Antalya*, Sayı: 178 (21 Mart 1930), "İpekçilik Mektebi".

³⁷⁴ *Resmi Antalya*, Sayı: 104 (12 Kanun-u Evvel 1930), "İpekçilik Mektebi".

³⁷⁵ *Resmi Antalya*, Sayı: 137 (6 Haziran 1930), "Park Planları".

bahçenin tanzim ve tarhi da devam ediyordu. Ağustos 1930'da çifte yolun inşaatı bitmiş, yolun ortasında Belediye tarafından bir elektrik hattı çekilmiştir. Konuyla ilgili haberde, “kent in en mutena muhitinde açılan yollar ve yapılan tenvirat devam etmektedir. O saha mutena bir teferrüc (*ferahlama*) mahalli olmuştur” deniliyordu.³⁷⁶ Bununla birlikte, Karaalioğlu Bahçesi, 1930'lu yılların başlarında bile, hala bir mesire yeri idi:

“Çitlembik ağaçları bir ormandı sanki. Boyları çok yüksek değildi, fakat çadır benzeri dallan bahçeyi yer yer gölgelendiriyordu. Sular akıyordu. Yıllarca aynı yerde akan bu sular, kalkerli taşları oya oya işlemişlerdi. Nasıl bir yeşillik, nasıl bir coşkunculuk...”³⁷⁷

1931 yılında da Karaalioğlu Bahçesi'nin hemen yanında bulunan “spor mıntıkası”nın etrafı, kahvehane olarak kullanıldığı ve bazı uygunsuzluklara sahne olduğu gerekçesi ile sadece içtima günleri açılmak üzere duvarla çevrilmiştir³⁷⁸.

Karaalioğlu Bahçesinin modern bir parka dönüşümü, 1930'lu yıllardan itibaren hız kazandı. 27 Şubat 1931 tarihinde bahçenin içine Gazi Bulvarı, 1934 yılında da Böcekçilik Mektebi'nin yanına İpekböcekçiliği İstasyonu açıldı. 1932 yılında Halkevi binası burada inşa edildi. Haşim İşcan'ın valiliği döneminde, 14 Ağustos 1940 yılında kurulan Antalya'yı Güzelleştirme ve Tanıtma Cemiyeti'nin öncülüğünde 2 Mart 1941 tarihinde modern park çalışmaları başladı. Üç sene süren çalışmalar sonrasında, Karaalioğlu Bahçesi, İnönü Pakı adıyla 29 Nisan 1943 tarihinde hizmete girdi³⁷⁹.

3.1.4.3. Çarşı ve Sokaklar

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren “kamusal alan”ın kadınlara açılması yönündeki çabalar, Çarşıda da ahlaki denetimin sıkılaştırılmasını sonuçlamıştır. Konuyla ilgili bir şikâyet mektubuna cevaben Antalya gazetesi sütunlarında ifade edilenler, böyle bir denetimin gerekliliğini açıklar niteliktedir:

“Çarşıda, pazarda gerek alış veriş ederken gerekse de sair hususat için çarşıdan geçen kadınlara bazı esnafın pek terbiyesizce zebandırızlıkta (*dil uzatmak*) hatta harf-i endarazlıkta (*kaba söz*) bulduklarına şahit olduğumuz gibi bu hususta şikâyetler de dinledik. Medeni hayata aykırı olan bu hale bir nihayet vermelerini esnafımıza ihtar etmekle beraber kanunen memnu bulunan harf-i endarazlığa cüret edenleri pençe-i kanuna çarptırması lüzumunu polis müdüriyetinin nazar-ı dikkatine vaaz ediyoruz.”³⁸⁰

Bu dönemde kadınların kamusal mekânlarda daha fazla görünür olmaya davet edilmeleri ve giderek kamusal mekânların kadınların ihtiyaçları da gözetilerek düzenlenmesine,

³⁷⁶ **Resmi Antalya**, Sayı: 149 (29 Ağustos 1930), “Çifte Yol İnşaatı”.

³⁷⁷ Cahit Uçuk, **Bir İmparatorluk Çökerken**, İstanbul, 1995, s. 444.

³⁷⁸ **Resmi Antalya**, Sayı: 190 (19 Haziran 1931), “Set”.

³⁷⁹ Va-la Nurettin, **Antalya İkinci Dünya Harbi İçinde Nashı Güzelleşebildi?**, İstanbul, 1944, s. 9-13.

³⁸⁰ **Antalya**, Sayı: 1297 (15 Teşrin-i Evvel 1926), “Biraz Terbiye”.

geleceğin yurttaşları olan çocuklara ilişkin yeni bir söylemin gelişmesi, “romantik aşk”ın doğuşu ve “çekirdek aile”nin kutsanması eşlik etti. Dönemin gazetelerinde aşk romanları ve hikâyeleri tefrika edilirken, Reşat Nuri gibi yazarların romanlarının ilanları yayımlanıyordu³⁸¹.

Kamusal mekânlarda, bu mekânların kurallarına göre bulunmanın ilk bedeli, davranışların denetimi ve ancak belirli kodlarla sergilenmesi olmuştur. Bu dönemde jestler ve mimikler, sokaktaki iletişim biçimleri, geçmiş dönemden farklı olarak yeniden tanımlanmıştır. Böylece, bedenın dışı vurumlarının, insanın iç dünyasının okunabilir ifadeleri olduğu ilan edilmiş, bu tavırların, ruhun eğilimlerini dışarıdan görülebilir kıldığı, her hareketin, her beden duruşunun hatta giyilen elbisenin bile bir sırrı açığa çıkarabileceği varsayılmıştır. Jestler işaretlerdi ve bir dil oluşturacak şekilde örgütlenebilirlerdi, yoruma tabiydiler ve kişinin toplumsal ve ahlaki açıdan konumlandırılmasını mümkün kılıyorlardı. Tam da bu nedenle, 1920’li yılların ortalarından itibaren gazetelerde, adab-ı muaşeretin topluma öğretilmesi için bir seferberliğe girişilmiş ve konuyla ilgili peşi sıra makaleler yayımlanmıştır. Bu seferberlik, 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu sonrasında, şapka kullanımı Cumhuriyetin asrileşme hamlesinin sembolü olarak toplumsal hayattaki dönüşümler arasında öne çıktığında, yeni bir ivme kazandı. Kıyafet değişikliğinin, basitçe, fes çıkarıp şapka giymek değil, medeniyetin, asriliğin bir gereği olduğu vurgulandı³⁸². Bu vurgu, sokakta selamlaşma ya da şapkanın kullanılma biçimlerinin adab-ı muaşeret kurallarına tabi kılınması anlamına geliyordu:

“Memurlarımız umumiyetle, tedarik edebilen halkımız ise kısmen şapka giymeye başlamıştır. Ancak bir kısmımız başında şapka olduğu halde el ile selam vermek âdetini terk edemiyorlar veyahut ne suretle selam vereceklerini bilemiyorlar. Başını şapka namındaki serpuş medeni ile örten zevatın tabi olmaları gereken usul vardır. Evvela şapka giyen adam sokakta tesadüf ettiği zevata eli ile selam edemez, behemehâl şapkasını çıkaracak ve öyle selam verecektir. Şapka sağ el ile baştan alınır ve selamlanan zevatın derece-i mevki-i içtimasına göre az veya çok aşağıya doğru indirilir. Alelade selamlarda şapkayı baştan biraz kaldırmak, hatta elini şapkanın kenarına dokundurmak kâfidir. Fakat bu muamele teklifsiz ve pek samimi arkadaşlar arasında cereyan edebilir. Usulünde selam şapkanın baştan alınarak kol ve göğüs hizasına ve selamlanan zevatın derecesine göre vücudun nısfı ve diz hizasına kadar indirilmekle ifa olunur. Bu resmi hürmet ve tazimdir. Baştan şapka çıkarılmak suretiyle resmi selam ifa olunurken başını eğmek -reverans- lüzumdur. Sokakta tesadüf olunarak selamlanan zevat ile ayakta konuşulduğu takdirde eğer bu adam büyük ve pek muhterem veya fazla hürmet olunmak istenen bir zevat ise şapka elde

³⁸¹ Gerçekten de 1920’li yıllarda, gazetelerde çok sayıda aşk romanı ve hikâyeleri tefrika edilmiş, Reşat Nuri gibi yazarların romanlarının ilanları yayımlanmıştır. Bkz. **Antalya**, Sayı: 937 (11 Ağustos 1341), “Reşat Nuri Bey’in Yeni Aşk Romanı Tefrika Ediliyor”.

³⁸² **Antalya**, Sayı: 1056 (30 Kanun-u Evvel 1341), “Kıyafet Mücadelesi”

tutularak baş açık konuşulur. Lakin konuşma uzadığı takdirde muhatap muhterem zatın nezaketle başınızı örtünüz demesi lazımdır. O halde şapka başa konur. El sıkılmak suretiyle ayrılırken icab-ı hürmet yine şapka ile selamlamaktır Ezcümle muhterem kadınlara karşı da behemehâl bu şekilde hareket olunacaktır. Tanıdığımız bir erkek yanında refikası ve hemşiresi veya kerimesi gibi bir kadınla beraber bulunursa -velev ki hanımefendilere evvelden takdim edilmiş olmayasınız- resmi selamı ifa etmek terbiye ve nezaket icabındandır. Tanıdığımız bir zatın yanında bir akdın bulunduğu için onu görmemezlikten gelmek ve selamlamaktan çekinmek hiç doğru bir değildir. Medeni milletler beyninde kadınlar erkeklere tevafuk eder, yani onlara fazla hürmet edebilirler.”³⁸³

Adab-ı muaşeret ile ilgili kaleme alınan bir başka makalede de, bir baba oğluna şunları öğütüyordu:

“Kendini halk arasında muteber bir mevkiide görmek ve zillate mazhar olmamak istersek, halkın nefret ettiği fena huylardan, nahoş hareketlerden kaçınmalısın. Mesela herhangi bir mecliste insanların gözü önünde burnunu karıştırmaktan hicap etmelisin. Parmakla burun karıştırmak insanları iğrendirdiği gibi eldeki mikropların burna gitmesiyle yara açmak tehlikesi dahi vardır. Hele bir mendil tarikiyle burnunu evvela silmek yerine parmakla burnundaki pislikleri çıkarıp oraya buraya sürmek veya oturduğu sandalyeyi bu suretle (?) eden kimsenin hali ne kadar iğrençtir bilir misin? Umuma açık yerlerde otururken halkın gözü önünde yerlere tükürmek ve sümkürmek de son derece iğrenç hareketlerdir. Hıfz-ı sıhha kanunları bunları şiddetle men etmiştir.”³⁸⁴

Öte yandan kentte toplumsal hayatı düzenlemeye matuf kurallar sadece adab-ı muaşeret kuralları ile sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde Belediye Meclisi ve Vilayet Umumi Meclisi'nin aldığı kararlar da, toplumsal hayatın denetiminin etkili araçları arasında yer almıştır.

3.1.4.4. Beledi Denetim

1920'li yıllarda kent hayatını düzenlemeye yönelik bir dizi kural Belediye tarafından da etkinleştirildi. Özellikle 1924 yılından itibaren, kamu sağlığı ile ilgili alınan beledi kararlar, toplumsal hayatın denetiminin önemli bir parçası oldu; esnafın işyerlerinin temizliği, kaldırımların kullanımı gibi konular Belediye tarafından takip edilmeye çalışıldı³⁸⁵. Bu faaliyetlerde, 16 Nisan 1924 tarihinde yayımlanan ve kent yönetimine yargı hakkı tanıyan “Umuru Belediye Müteallik Ahkâm-ı Cezaiye Hakkında Kanunu”nun etkili olduğu açıktır³⁸⁶. Zira bu kanunda, “Ahkâm hilafına vuku bulan inşaat ve tamirat ile umuma mahsus mahallerde ve yangın yerlerinde bila ruhsat yapılan barakalar ve her nevi inşaatın belediyece derhal

³⁸³ **Antalya**, Sayı: 988 (11 Teşrin-i Evvel 1341), “Şapka ile Selamda Dikkat Edilmesi Lüzum Gelen Noktalar”.

³⁸⁴ **Antalya**, Sayı: 1472 (17 Ağustos 1927), “Oğlum Mehmet Ali'ye Öğütler I”.

³⁸⁵ **Antalya**, Sayı: 522 (21 Mayıs 1340), “Belediye Riyasetinden Sıhhat Vesikaları”.

³⁸⁶ 1924 yılında yayımlanan 423 sayılı “Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu” ile 16 Nisan 1924 tarihli 486 sayılı “Umur-u Belediyeye Müteallik Ahkâm-ı Cezaiye Kanunu”, belediyelere bazı yerel vergileri tahsil etme imkânı ve yargılama yetkisi tanıyarak, belediyelerin kent yönetimindeki işlevini arttırmıştır.

hedm” olunacağı vurgulanıyor, “umumi ana lağımlarıyla suyollarını hasb-el zarure (*zaruriyet icabı*)” açtıranların belediye tarafından tayin edilen müddet zarfında “hali sabıkına ircaa mecburdur” tutulacakları, “umumi ana lağımlarıyla suyollarını kasten tahrip edenlerden masarifi tamiriyle tahsil ve bunun bir misli de cezaen başkaca istifa” olunacakları ve belediyeler tarafından sıhhat ve selameti umumiye için mahzuru görülen hususi mecra ve lağım, kuyu ve çukurların nihayet bir hafta zarfında izale-i mahzuru sahibine tebliğ olunacağı” belirtiliyordu.³⁸⁷

Ne var ki 1920’li yıllardan itibaren, yer yer siyasi bir nitelik de taşıyan eleştirilerin hedefi olan Antalya Belediyesi’nin, bütün bu tedbirlerin uygulanmasında yetersiz kaldığı da sık sık dile getirilmiştir³⁸⁸. Mesela, 14 Aralık 1925 tarihinde Antalya’da yayımlanan ve Belediyenin yetersizliklerinin şiddetle eleştirildiği bir makalede şunlar ifade edilmiştir:

“Memleketin sıhhat-i umumiyesi Belediye Kanununun muhafaza-i ahkâmı noktasından vakıa neşriyatımız üzerine mezbahaneden gayri mahallerde hayvan kesimi Belediye tarafından men olunmuş idi. Bu memnuniyet hiçbir takip görmeksizin yalnız ihtarla iktifa edildiği ve Belediyenin Şarampol kasapları üzerinde emri nüfuzu olmadığı cihetle Şarampol’de hayvan kesiliyor. Dünkü gün Şakir’in kardeşi Hasan ve Kapsalaki Ali tarafından Şarampol’de davar kesilmiştir. Daha başka kesenleri Belediye tahkik etsin. Biz Belediyeden ciddi takibat, sıhhat-i umumiye noktasından vatana hizmet bekleriz.”³⁸⁹

Daha sonraki dönemde de, gazetede, esnafın kamu sağlığını ihlal eden davranışları sık sık eleştirilmiş, bu konuda Belediyenin yeterli önlemleri almadığı belirtilmiştir. Mesela, mezbahaneden başka yerlerde hayvan kesilmesi yasaklandığı ve etlerin Şarampol Çayı’ndan yirmi metre ileride, açıkta satılması Belediye tarafından Giritli kasaplara ihtar edildiği halde, bu ihtara hiç kimse itimat vermemişti. Daha da kötüsü, polis karakolundan memur muavin Emin Efendi etleri çay başından kaldırmaya çalışırken oradaki çavuşların “hayal gibi sessiz durması” ve hatta kendi aralarında gülüşmeleri³⁹⁰. Kasapların pervasızlığı, bu konuda Belediyenin gösterdiği atalet ve aldırmazağa bağlanıyordu:

“Belediye tarafından gördükleri müsaade karşısında kanun tanımayan kasaplardan Giritli Nuroki oğlu Mustafa dün gece saat üçte Şarampol’de ahırının önünde hayvan keserken vazifesini hakkıyla ifa etmekte olan Şarampol Polis Karakolu’nda memur Emin Efendi tarafından derdest ve sabaha kadar muhafaza olunması ve sabahleyin de Belediyeye gönderilen et, deri ve sair alet edevat, Belediye Reisi Hüseyin Bey

³⁸⁷ Bkz. **DÜSTUR Üçüncü Tertip**, Cilt: V, No: 486, Ankara, s. 427-430.

³⁸⁸ Belediye; su meselesi, kent içi yolların ikmal ve kamu sağlığını ilgilendiren konulardaki yetersizlikleri nedeniyle, bu dönemde sıkça eleştirilerin hedefi olmuştur. Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 515 (4 Mayıs 1340), “Antalya ve Belediyemiz”; **Antalya**, Sayı: 535 (5 Haziran 1340), “Susuzluk”; **Antalya**, Sayı: 1028 (26 Teşrin-i Sani 1341), “Belediyemiz”; **Antalya**, Sayı: 1028 (26 Teşrin-i Sani 1341), “Susuzluktan Kavruluyoruz”.

³⁸⁹ **Antalya**, Sayı: 1042 (14 Kânun-u Evvel 1341), “Belediyenin Emri”.

³⁹⁰ **Antalya**, Sayı: 1022 (20 Teşrin-i Sani 1341), “Çavuş Gösteriş İçin Mi Gönderiliyor?”.

tarafından sahibine iade edilmiş ve hatta cezai müeyyideye bile lüzum görülmemiştir. Sıhhat-i umumiyyeyi alakadar eden bu uygulamaya hayret ediyor, reisin belediyecilikten anlamadığını şu haliyle tahkik eden Reis Bey hakkında kanunun bir an evvel icrasını Vilayetten rica ediyoruz.”³⁹¹

Belediyenin kentin umumi sağlığı, mezarlıların temizliği gibi konularda gösterdiği kaygısızlık da bu dönemde eleştiri nedeni olmuştur. Hatta hastalık kaynağı olan mezarlıklar konusunda, iddialara inanılacak olursa, Belediye hiçbir şey yapmıyordu:

“Memleketin sıhhiyesini, imarını ve terakkisini tezyit etmek istediğiniz vakit karşınıza mutlaka bir mezar çıkacaktır. Senelerce ihmale kurban gitmiş bu mezarlar, bugün çöplük vazifesi de görürler ve bu nedenle memleketin sıhhati üzerinde menfi bir etki bırakmakta, hastalık kaynağı ve serseri hayvanata otlak olmak vazifesi görürler. Üstelik bu mezarlar memleketin en kıymetli yerlerinde bulunurlar. Bu nedenle mevcut mezarların mahalli belediyelere terki gerekir ve mezarların şehrin sıhhati menfaatine yeniden tanzimi gerekir. Hatta bu konuda yeni bir kanun çıkacak ve belediyelere büyük sorumluluklar yükleyecektir. Fakat bizim malul Belediyemizin eski ve iptidai zihniyetini muhafaza ederek şehir halkının kendisinden beklediği vazifeleri ifa etmemekte daha ne kadar devam edeceği malum olduğu için çıkacak olan Mezarlar Kanunu’nun Antalya’da kabil-i hitap bir belediye bulacağına kani değiliz. Mezarlarla ilgili işler belediyelere tevdi edildikten sonra da acaba bizim Belediyemiz hala oturmaya devam edecek mi? Belediyemiz bugüne kadar kendisinden beklenen hangi vazifeyi layığı ile ifa etti ki Mezarlıklar Kanunu’nun emreyleyeceği işleri de layıkıyla yapsın?”³⁹²

Belediye, “çöplük” ismiyle bilinen mezarlığın kaldırılması için, ancak 1926 yılında bir girişimde bulunmuştur. Karakaş Camii’nden başlayan ve bulgur değirmenin yakınlarına kadar uzanan bu mezarlık, önce, hal yapılmak üzere Belediye tarafından istimlak edilmiş, 21 Haziran 1926 tarihinde de, Çürüklük ve Sızanharik mezarlarının hal, kömür ve hayvan pazarı kurulmak üzere Belediyeye devri onaylanmıştır³⁹³. Bunun üzerine Belediye buraya bir hal yapmak ve kasap dükkânlarının bulunduğu yerde “halin şerefi ile mütenasip asri dükkânlar” inşa etmek için girişimlerde bulundu. Ayrıca bulgur değirmenlerine giden cadde genişletilecek ve caddenin sol tarafına isabet eden birinci kısmına zahire loncası ve dükkânları inşa olunacak, ikinci kısmında kömür ve odun pazarı, üçüncü kısmında hayvan pazarı tesis olunacaktı. Lonca Binasının alt kısmında da büyük bir şadırvan yapılması kararlaştırılmıştı³⁹⁴.

Bununla birlikte, uygulama alanındaki bütün eksikliklere rağmen, esnafın tabi olduğu kurallardan gündelik hayatta uyulması gereken kurallara varıncaya kadar, kentin düzeni ile ilgili en ayrıntılı kuralları Belediye yürürlüğe koymuştur. 21 Mayıs 1924 tarihinde Antalya’da

³⁹¹ **Antalya**, Sayı: 1026 (24 Teşrin-i Sani 1341), “Sahih İse”.

³⁹² **Antalya**, Sayı: 1046 (18 Kânun-u Evvel 1341), “Mezarlıklar Kanunu ve Belediyemizin Vaziyeti”.

³⁹³ **BCA**. 30.18.1.1-19.43.

³⁹⁴ **Antalya**, Sayı: 1183 (5 Haziran 1926), “Büyük Bir Hal İnşası”.

esnafın umumi muayenesi ile ilgili yayımlanan ilanda, “bircümle esnafın, sabahları alaturka saat birden beşe ve öğleden sonra sekizden ona kadar raporlarını Belediye tababetine bir hafta zarfında sıhhat vesikalarını almaları ve müddet-i mezkure hitamında yoklama yaptırarak vesika almayanlar hakkında muamele-i kanuniye tatbik edileceği” bildiriliyordu³⁹⁵. Belediye 1926 yılında itibaren başta sıtma olmak üzere salgın hastalıklara karşı mücadelede de, çeşitli görevler yüklenmiştir³⁹⁶. 1930 yılına gelindiğinde de, Belediye tarafından takip edilecek ayrıntılı suç listesi Resmi Antalya’da yayımlanmış ve oldukça kapsamlı bu listede, doğrudan esnafı ilgilendiren suç tanımları kadar hayvanlara eziyet edilmesinin yasaklanması ve kaldırımların tahrip edilmesinin önlenmesi gibi önlemlere de yer verilmiştir³⁹⁷. Bu önlemlere göre; hamam ve banyolarda havlu ve peştamalin ve diğer eşyanın kirli olması, aşçı dükkânlarında kullanılan bakır kapların kalaysız bulundurulması, soba borularını ebniyenin (*binaların*) saçağından dışarı çıkarmak, açıkta ve ocaksız bir yerde ciğer, köfte ve bu gibi dumanları ile halkı izaç eden (*rahatsız eden*) mevadı kavurmak, taze hayvan derilerini bir küfe derununa koymayıp da hayvan üzerinde açıkta götürmek, her türlü eşya ve mekulata mahsus tablo, fiçı, zembil, sepet, küfe, sandık gibi şeyleri gerek boş gerek dolu olsun bila ruhsat yol üzerinde vaaz etmek, dükkânlar önünde, piyade kaldırımlar üzerinde mangal bulundurmak, kasaplara mevzu narh üzerinde et satmak³⁹⁸, davar etini koyun, deve etini sığır diye satıp müşteriyi iğfal etmek, meyhaneci, kahvehaneci ve emsali esnafın sokak ne kadar geniş olursa olsun Belediyeden ruhsat tezkiresi almaksın dükkânları önüne sandalye ve tabure saireyi koyarak müşterilerini oturtmak, sokaklarda ve caddelerde sabit surette eşya satmak, kuyu ve lağımlardan çıkan mevat ile taş ve sair mukura mani şeyleri yol üzerinde bırakmak, mahallet parklarını telvis eden kaz ve bu gibi hayvanatı çarşı ve sokakta başıboş gezdirmek, taaffün (*kokmuş*) etmiş balık, et, peynir ve çürük meyve satmak, hane ve müessesatta bulunan helâların çukurlarını etrafa taaffün neşrecek şekilde açıkta bulundurmak, han, otel, hamam ve banyo mahalleri ile bakkal, berber, aşçı gibi dükkânların nezaket ve tathiratına itina etmemek, mahlût kahve ve sadeyağ ve bu gibi mağşuş mekulatı tefrik eden etiket olmaksızın satmak, dükkânların önüne asılan tenekelerin zeminden üç metre aşağıda bulundurmak, yüklü

³⁹⁵ **Antalya**, Sayı: 522 (21 Mayıs 1340), “Belediye Riyasetinden”.

³⁹⁶ 13 Mayıs 1926 yılında yayımlanan Sıtmayla Mücadele Kanunu, belediyenin görevlerini açıkça belirtir. Buna göre, ihtiyar meclisleri ve belediyeler, lağım ve umumi mecrası olmayan yerlerde helâ ve bulaşık sularının lağım ve umumi mecralarda veyahut hususi olarak yapılmış çukurlardan gayri bir mahalle salıverilmemesine dikkat edecekler ve köy, kasaba ve şehir hudutları dâhilinde bulunan çeşme ayaklarına su birikintileri yapmayacak surette akıntı temin etmekle mükelleftir. Bkz. **DÜSTUR Üçüncü Tertip**, Cilt: VII, No: 839, Ankara, 1944, s. 321.

³⁹⁷ Bu liste için bkz. **Resmi Antalya**, Sayı: 161 (21 Teşrin-i Sani 1930), “Cezası Gayrı Maktu Olup Tecziyesi Belediye Encümeni Tarafından İcra Edilecek Suçların Listesi”.

³⁹⁸ Esnafın uygulamakla yükümlü olduğu fiyatlar sık sık ihlal edilebiliyordu. Mesela, 1924 Ocak ayında et ve yağ fiyatları olağanüstü arttı, yağ 200 kuruşa et 100 kuruşa çıktı. Bu durumun nedeni olarak Belediyenin ilgisizliği ve havaların çok soğuması gösteriliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 428 (30 Kanun-u Sani 1340), “Belediyenin Nazar-ı Dikkatine”.

ve yüksüz hayvanları yularları ile yekdiğerine rabt etmeden çarşıya çıkmak, sakat, yaralı hayvanlara yük yüklemek ve çürük araba, otomobil ve kamyon kullanmak, bakkal dükkânları önlerinde hayvan derileri bulundurmak, gerek dükkânların önlerinde gerekse de karşıdan karşıya ip gererek üzerlerine elbise ve saire asmak (çamaşırcı, boyacı ve lekeci esnaf), tatriyatı fenniyesi icra edilmeksizin müstamel elbise ve eşya alıp satmak, dükkânlarda umumen Belediyenin tensip etmediği mekânlarda talaş, kuru ot ve sair müsteiddi işial mevat bulundurmak (börekçi ve ekmekçi esnafı), ahşap dükkânlar ve evler dâhilinde kereste deposu bulundurmak, dükkânların önüne koyun ve sair hayvanat bağlamak, vakti zamanı ile istifade ettikleri su mecralarını tathir ve tamir ettirmemek (sulardan istifade eden değirmen sahipleri ile fabrikatör ve bahçıvanlar), Belediyenin tayin ettiği mahallerden gayri yerlerde ölüleri def etmek, halkın geçtiği caddeler ve sokaklar üzerindeki pencerelerden, damlardan, taraçalardan ve buna benzer yerlerden geçenleri yaralayacak veya kirletecek şeyleri atmak veya dökmek, hayvanlara karşı insafsızca hareket etmek, fazla yük koymak ya da yaralamak veya aşikâr surette haddinden fazla zorlamak, ateş kullanan esnaf, dükkân ve fırın ve fabrika ve hamam gibi yerlerdeki mahallerin vakti zamanı ile tathiratını icra etmemek, Belediyenin ruhsatı olmaksızın çalgı çaldırmak ve tiyatro gibi mahaller küşat etmek, caddelerde ve kaldırımlar üzerinde odun yarmak, parklardan veya umumi bahçelerden çiçek koparmak veya köklemek, hane ve dükkânları vaki tebligata rağmen kargir yaptırmayıp ahşap olarak inşa etmek veya ettirmek, bila ruhsat inşaat yapmak veya yaptırmak, dellal pazarı olarak bilinen mevkiden (*Loncaaltı*) ziyade yerlerde dellalar tarafından eşya satmak, bulaşık sularını sokaklara veya mahalle harıklarına akıtmak, yaz mevsiminde haşlama cihazı kullanmayıp meşrubata kar ve buz karıştırmak (şerbetçi esnafı), sıhhat vesikası hamil olmayan çırak ve kalfaları hamam, otel, han, aşçı, kahvehane ve bu gibi mahallerde kabul ve istihdam etmek, umumi ve hususi harıkların yanına helâ açarak sıhhati umumiyyeyi ihlal etmek, umumi cadde ve sokakların bila ruhsat döşeme ve tesviyelerini bozmak, akşamdan bir buçuk saat evvel ocağını söndürmemek (demirci esnafı), dükkânlardaki ocakların üzerinde talaşla tutkal eritmek (marangozlar), kahvelere nohut koymak (kahvehaneci esnafı), kahvehane, gazino, aşçı ve lokantacılarda kapların çatlak istimali ve kahvehane sahiplerinin fincan yıkamaya mahsus musluklarının bulunması, teklif vukuunda bila mazeret müşteri almamak (araba ve otomobiler), dükkânların dışına müşteriye göstermek için et asmak (kasaplar), dükkânına levha asmamak, ekmeklerin pişkin veya numunesine muvaffak bulunmaması (ekmekçi esnafı)³⁹⁹, hark

³⁹⁹ Bu dönemde, hem ekmek fiyatlarının yüksekliği hem de fırıncıların ürettiği ekmeklerin kalitesizliği sıklıkla eleştiri konusu olmuştur. Mesela, fırıncılar, Ağustos 1925'te, ekmek fiyatlarının zahire fiyatları ölçeğinde olmadığı, çok daha pahalı olduğu gerekçesiyle yerel basın tarafından eleştiriliyorlardı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 950 (25 Ağustos 1341), "Ekmek Narhı". Bu eleştirilerden bir yıl önce de, yine Ağustos ayında, fırıncılar, bu defa esmer ekmek çıkardıkları ve halka "ekmek yerine hamur yedirdikleri" gerekçesiyle eleştirilmişlerdi. Bu

suyundan ekmek ve saire imal etmek, müeyyidesi Belediye tarafından takip edilecek kanunsuzlular olarak kabul edildi.

Bu dönemde Vilayet Umumi Meclisi de, kentteki “hıfz-üs sıhha” faaliyetlerine katılmış, mesela, Vilayetin sıtmayla mücadele için aldığı tedbirler gazeteler aracılığıyla sık sık kamuoyuna duyurulmuştur:

“Yaz sıtma mücadelesi başladığından mevadî atiyenin ilanına lüzum görülmüştür: Bahçeye su alırken ve fazla gelen suyu sokağa akıtırken su arıklarının taşmasına ve sokaklarda su birikintisi veya bataklık yapmasına sebebiyet verenler, hanesi havlusunda veya bahçesinde müzahrefat biriktiren veya birikinti su ve bataklıkların husulüne meydan verenler, açık abdesthane veya abdestlik ve bulaşık su çukurlarının her tarafını ve üstünü sinekler girmeyecek surette tamamen kapatınız. Yapmayanlar hakkında şiddetle kanuni takip yapılacaktır. Herkes bahçe veya havlusundaki havuz sularını her hafta Salı günlerinde tamamen boşaltacak ve yirmi dört saat kuru bırakılacaktır. Havuzları büyük olurda boşaltmak imkânı yoksa bu gibi havuzlara kırmızı balıklar koyacak yahut havuz suyunun sathını tamamen setretmek üzere gaz yağı dökecektir. Havuz sularını temiz ve kurtsuz bulundurmamak mecburidir. Balada dört madde hülasa edilen mecburiyetler yapılacak ani teftişlerde görülürse hükümet izale edecek ve fakat bunun için sarf olunacak paralar hemen müsebbiplerinden tahsil edilecek ve ayrıca Sıtma ile Mücadele Kanunu’na âdem-i itaat cürümü ile ciheti adliyyeye teslim edileceklerdir.”⁴⁰⁰

Belediye ile Vilayetin veya kent zabıtasının, “hıfz-üs sıhha” faaliyetlerinin bir gereği olarak ya da adab-ı muaşeret kurallarının tatbiki veya şiddetin ve mekânların denetimi amacıyla uyguladığı bütün bu tedbirler, tek bir amaca matuf olmuştur. Bu amaç, kentteki toplumsal hayatın denetimidir. Ancak Cumhuriyetin “asri bir toplum ve kent” tahayyülü, sadece bu tedbirlere değil, toplumsal hayata yeni bir üslup kazandıracak, dedikodu ile mücadele ve aşırı tüketimin sınırlandırılması gibi bir dizi farklı uygulamaya da ihtiyaç duymuştur.

3.2. Eğlence, Moda ve Dedikoduyla Mücadele

1920’li yıllardan itibaren, Cumhuriyetin kentte inşa etmeye çalıştığı “asri toplum”, sadece şiddetten beslenen aşırılıklarla değil, bütün bunların dışında bazı başka aşırılıklarla da çatışma

eleştiriden Belediye de nasibini almıştır: “İsterdik ki, herkesin gözü önünde olan hakikate Belediyemiz evvel vakıf olarak icab-ı hale tevessül etmiş olsun! Lakin maalesef Belediyemiz böyle bir alaka göstermemiştir. Halk verdiği para kıymetinde iyi ekmek yemek istiyor. Bugünlük kısaca keyfiyeti Belediye Riyasetine iblağ ederken şehrimizin bu büyük derdine karşı lakaydı kalınmamasını temenni eyeriz.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 652 (22 Ağustos 1340), “Şehrimizde Ekmek Derdi”. Ekmek üzerinde Belediyenin uyguladığı narh ve ekmek fiyatları gazetelerde de ilan ediliyordu. Mesela, 23 Kasım 1923 tarihli Antalya gazetesinde, Belediye, ekmeğin 170 dirheminin 10 kuruşa satılacağını ilan etmiştir. Bkz. **Antalya**, Sayı: 731 (23 Teşrin-i Sani 1340), “Ekmek Narhı”.

⁴⁰⁰ **Zümrütova**, Sayı: 124 (7 Nisan 1929), “Vilayetin Tebliği”.

içinde olmuştu. Hesapsız harcamalar, gereksiz tüketim ve en çok da arzu duyulan yeni insanın hicap etmesi beklenen dedikodu, bu dönemde büyük tepki çekmiştir.

Kentte, düğünler, hovardaca harcamalar için biçilmiş kaftandı⁴⁰¹. Bu nedenle Vilayet Umumi Meclisi, 1924 yılında, eğlencelerde aşırıya kaçılmaması yönünde bir talimatname yayımlamak zorunda kalmıştır. Bu talimatnameye göre, düğünlerde ya da sünnetlerde bir günden fazla çalgı çaldırılmayacak, ziyafet verilmeyecek, gelin olacak kız veya sünnet edilecek çocuk çalgı ile sokaklarda dolaştırılmayacaktı. Gelini alıp götürmek için gidecek kadınlara ancak beş araba ayrılabilirdi. Kadınlara özel olarak düzenlenen kına geceleri ise ancak bir gece devam edecek ve bu talimatnamenin uygulanması, mahallelerdeki İhtiyar Heyetleri tarafından yakından takip edilecekti⁴⁰².

Hâlbuki bu talimatnamenin yayımlanmasından bir yıl sonra, insanların böyle bir talimatname hiç yayımlanmamış gibi davrandığından şikâyet edilmiş, hatta düğünlerde eskisine kıyasla daha fazla israf yapıldığı, beş arabaya karşılık bazen on beş araba tutulduğu, bu arabaların arkasına erkeklerin takıldığı, bir gece değil dört gece devam eden ziyafetlerin verildiği, sabahlara kadar devam eden ve bazen iki-üç gece süren kına eğlencelerinin düzenlendiği, bu gecelerde lambalar söndürülerek her türlü uygunsuzluğun yapıldığı iddia edilmiştir⁴⁰³.

1920’li yılların sonlarına doğru, “İktisadi Buhran’ın da etkisiyle, 1924’te yayımlanan talimatname daha sıkı bir şekilde takip edilmeye çalışıldı. Talimatnameye aykırı davranışlar ve eğlencelerde aşırıya kaçılmasına göz yuman yetkililer cezalandırıldı. Hatta 27 Ağustos 1930 tarihinde, Bahçelerarası’nda bolca israfa kaçarak yapılan bir düğün sonrasında görevini ihmal eden karakol amiri görevinden alınmıştı. Bu durumun gerekçesi ile ilgili olarak, düğün sahiplerinin çok müsrif davrandığı, fakat bu durum karşısında Bahçelerarası Polis Karakolu amirinin gerekli kanuni işlemleri yapmadığı ifade ediliyor, polis amiri ile düğün sahiplerinin mahkemeye verildikleri kamuoyuna duyuruluyordu⁴⁰⁴. Hükümetin müdahalesini gerektirecek kadar “muvazesesini kaybeden” bahçıvan ailenin düğünündeki bu israf karşısında,

⁴⁰¹ Halil İbrahim Dişey, defter biçiminde tuttuğu ‘Güzel Adetlerimiz Vardı’ adlı hatıra notlarında, düğünlerde ‘gelin alma’ kısmını ayrıntılı olarak tasvir eder. Dişey’e göre, “Antalya’da yapılan düğünlerin başlangıcında daima davul ve zurna ile -‘davul dövdürme’- eğlenilir, fakat düğünlerin gelin alma kısmında, davul ve zurna yerini, ud, keman ve klarnetten oluşan ‘tam çalgı ekibi’ne bırakırdı. Ud, keman ve klarnetten oluşan tam çalgı ekibi bir faytonla düğün alayının önünde ilerler, müzisyenleri gelin arabası ve diğer arabalar takip ederdi. Bkz. Halil İbrahim Dişey, **Güzel Adetlerimiz Vardı**, (AKEM KBM Arşivi Müsvette Notlar). Tam çalgı ekipleri, Mübadele sonrasında kente iskân edilen Karaferyalı muhacirlerden oluşuyordu. Dişey’e göre Karaferyalı muhacirlerin bir kısmı ırgatlık ve hamallık yaparken büyük bir bölümü de müzisyenlikle geçimini sağlıyordu. Bkz. Halil İbrahim Dişey, **Şarampol**, (AKEM KBM Arşivi Müsvette Notlar). Düğünlerde gelin arabasıyla klarnet ve kemandan oluşan bir müzik topluluğu gezdirme âdeti, bugün bile Yenikapı’daki Karaferye Çingenerleri tarafından yaşatılmaktadır.

⁴⁰² **Antalya**, Sayı: 486 (9 Nisan 1340), “Düğünlerde İsrafın Meni Hakkında Kanun Sureti”.

⁴⁰³ **Antalya**, Sayı: 778 (18 Kânun-u Sani 1341), “İçtimai Meseleler: İsrifat”.

⁴⁰⁴ **Resmi Antalya**, Sayı: 149 (29 Ağustos 1930), “Düğünlerde İsraf Memnudur”.

Belediyenin de dikkati çekilmiş ve bu konudaki sorumluluğu hatırlatılmıştır⁴⁰⁵. Konuyla ilgili gazetede yayımlanan bir başka makalede de, Antalya’da büyük bir çoğunluğun kazancı ile uyuşmayan bir şekilde eğlendiği, aileler arasında ufak bir eğlenti ile geçirilebilecek bir sünnet düğününe yüzlerce davetli çağrıldığı, israfın en ağır, aileler için tahammül-ü fersa (*tahammül edilemeyecek*) şekillerinin yapıldığı ifade edilmiş ve bir kat elbise, bir kat çamaşır, iki üç parça küçük elbise ile başarılabilecek bir düğünde, gelin hamamından zıfak gününe kadar israfın her çeşidinin yapıldığından dert yanılmıştı. Üstelik meselenin acı tarafı, bu büyük israfın bir gelenek oluşu, akrabalar arasında bir haysiyet ve şeref meselesi olarak kabul edilmesiydi⁴⁰⁶. Bu nedenle, tasarruflu bir şekilde yaşamının halkın içtimai bir kaidesi olmasının ve yetkililerin bu konuda her türlü kanuni tedbiri almasının gerekliliği sık sık vurgulanmıştır. Zira “yaşanılan sıkıntılı maişet hayatının acısı insanların kalplerinde işlerken manasız ananelere tabi olarak düğünlerde yapılacak israf”, şüphesiz, göze batıyordu ve pek büyük güçlüklerle “iktisadi mevcudiyeti namına bin bir mücadeleye atılan bir memlekette israf herhalde müsamaha edilecek makul bir hareket değildi.”⁴⁰⁷

1930’lu yıllarla birlikte, gazetelerde, insanları tutumlu olmaya teşvik eden ilan ve yazıların sayısı arttı. Dönemin lügatinde, tasarruf, bir medenilik alameti olarak kabul ediliyor ve “hayatın tesadüflerin cilveleriyle yaşanması istenmiyorsa”, tasarruf etmenin gerekliliği vurgulanıyordu. Medeni insan, “biriktiren, yarınını düşünen insandı” ve “medenî bir ülkede her şey tasarrufun mahsulüydü, oysa vahşilerin yarını yoktu.”⁴⁰⁸

Bu dönemde israfa karşı tutumluluk söylemi, en çok modanın karşısında yer almıştır. Aslına bakılırsa moda ile ilgili Cumhuriyetin kültürel söylemi, ancak 1920’li yılların sonlarına doğru belirginleşmişti. Bu döneme gelinceye kadar, her ne kadar ehveniyet (*ucuzluk*) hemen her mağaza ilanında başat tema olsa da, moda, şıklık ve zarafet vaatleri tüketicilere yönelik olarak sık sık kullanılmıştır⁴⁰⁹. Fakat 1920’li yılların başlarında gazete ilanlarında öne çıkarılan moda söylemi, 1930’lu yıllarla birlikte eski itibarını kaybetmiş, mağaza ve dükkân ilanları gazete sayfalarındaki yerini yitirmiştir⁴¹⁰.

Bu dönemde bir vakit geçirme aracı olarak dedikodunun ayartıcılığı karşısında, insanların, vücudu ve zihni dinç tutan spor etkinliklerine yönelmeleri gerektiği de sık sık vurgulanmış,

⁴⁰⁵ **Resmî Antalya**, Sayı: 149 (29 Ağustos 1930), “Düğünlerde İsrâf Memnudur”.

⁴⁰⁶ **Antalya**, Sayı: 352 (30 Ağustos 1930), “İsrâf”.

⁴⁰⁷ **Resmî Antalya**, Sayı: 164 (12 Kânun-u Evvel 1930), “Tasarruf ve Yerli Malı Münasebetiyle”.

⁴⁰⁸ **Resmî Antalya**, Sayı: 165 (19 Kânun-u Evvel 1930), “Tasarruf Medenilik Alametidir”.

⁴⁰⁹ Bin bir Çeşit Mağazaları’nın 1924 ve 25 yılları arasında Antalya’da yayımlanan bütün ilanlarında, Antalyalıların “İstanbul’un en son moda elbiseleri”ne bu mağazada erişebilecekleri iddia edilmiştir. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1044 (16 Kânun-u Evvel 1341), “Bin bir Çeşit Mağazası”. Ayakkabı mağazalarının, berber dükkânlarının ve terzilerin bu yıllarda gazetelere verdikleri ilanlarda da moda vurgusu hep başat temaydı. Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 979 (29 Eylül 1341), “Kömür Terzihanesi”; **Antalya**, Sayı: (13 Temmuz 1340), “Bir Tecrübe Bin Tavsiyeye Mecruhtur”; **Antalya**, Sayı: 450 (27 Mart 1341), “Zaman Mağazası”.

⁴¹⁰ **Resmî Antalya**, Sayı: 130 (18 Nisan 1930), “Moda Mikropsuz Sirayet”.

dedikodunun işsiz güçsüz insanların mesleği olduğu ve içtimai hayatı mahvedecek nedenler arasında bulunduğu ifade edilmiştir:

“Şayanı memnuniyettir ki, halkımızın dedikodudan nefret etmeye başladığı görülüyor. Şunun fesine, öbürünün kundurasında bir başkasının çalımı yürüyüp yan basışına karışacak kadar -ahlak nokta-ı nazarından pek çirkin- içtimai hayatın kurallarından habersiz insanların karşısında insan öfkeyle karışık bir merhamet hissediyor.”⁴¹¹

Dedikodunun bitiyor olmasının, toplumsal hayatın kendi doğal düzenine “rücu ettiği” anlamına geldiği düşünülmüştür. Dedikodu yapmak yerine, Antalyalılar, toplumsal hayat için daha faydalı etkinliklere katılmaya davet edildiler:

“Dedikodu korkunç bir hastalıktır. Bu hastalığı içtimai doktorlar teşhis ettikten sonra bu hastalığın işsiz insanların işi olduğunu da belirtmişlerdir. Ve bu hastalığın çaresi az veya çok önemli veya önemsiz, insanların bir uğraş sahibi olmasıdır. Dedikodu bitiyor, Antalya’da bizi sevindiren ve içtimai hayatımızın tabii intizamına rücu etmeye başladığına delalet eden gelişmeler yaşanmaktadır Cuma günü Konyaaltı’nda düzenlenecek olan cirit yarışmasıdır. Bu yarışmanın tek mahzuru Konyaaltı’nda yapılacak olmasıdır. Oysa Konyaaltı’na ulaşım güçtür. Konyaaltı’na en makul ulaşım yolu kayıklardır fakat o da pahalıdır. Kadınların ve çocukların da izleyici olarak katılabilmesi için bir dahaki sefere bu hususa dikkat etmek gerekir.”⁴¹²

3.3. Fuhuşun Denetimi

1924 yılının 7 Mayıs gecesi, Antalya zabıtası, Teşvikiye Mahallesi’nde oturan Arabacı Seyit’in evine bir baskın düzenledi. Baskının nedeni Seyit’in evinde âlem yapıldığı ihbarıydı. İhbar, muhtemelen, âlem sırasında çıkan kavga nedeniyle mahalleliler tarafından yapılmıştı. Tarafların mahkemede verdikleri ifadelerine göre, o gece, Kızılsaray Mahallesi’nden Mahfi oğlu Murat, Helvacı Hasan oğlu Yusuf, Ahi Kızı Mahallesi’nden Ziya oğlu Ekmekçi Ahmet, Elmalı Mahallesi’nden Arabacı Mustafa, Moralı Hafız oğlu Halil ve biraderi İbrahim, Mustafa kızı Şefika ile Osman kızı Fatma’yı da yanlarına alarak Abacı Seyit’in evine gitmişlerdi. Burada rakı içilip çiftetelli oynanırken, Hafız oğlu Halil, Fatma’ya rakı ikram etmişti. Olayla ilgili gazete haberinde de, tartışmanın, Murat’ın dostu olan Fatma’ya, Halil’in bir kadeh rakı ikram etmesi nedeniyle başladığı ifade ediliyordu. Halil’in göğsünün sağ tarafından, Mustafa’nın ise sağ omzundan bıçakla yaralanmasıyla neticelenen bu olayın sonrasında, failer mahkemeye verildiler⁴¹³.

Kavga ile ilgili verilen bütün bu ayrıntılar, aslında bu dönemde gazete haberlerine sıkça konu olan “uygunsuz evler”in yaygınlığına işaret etmektedir. Daima kovuşturulan, fakat her

⁴¹¹ **Antalya**, Sayı: 787 (28 Kânun-u Sani 1341), “İçtimai Meselelerimiz”.

⁴¹² **Antalya**, Sayı: 787 (28 Kânun-u Sani 1341), “İçtimai Meselelerimiz”.

⁴¹³ **Antalya**, Sayı: 510 (7 Mayıs 1340), “Zabıta Vukuatı” .

defasında yeniden ortaya çıkan bu uygunsuz evler, kentin uçralarındaki mahallelerde saklanıyorlardı⁴¹⁴. Adı “oturak âlemi” ya da “meclis tertip etmek” olan bu eğlenceler, kabadayısından mektep çocuklarına, resmi görevlilerden⁴¹⁵ itibar sahibi tüccarlara varıncaya kadar bekâr erkeklerin gözdesiydi⁴¹⁶. Gerçi oturak âlemleri ya da meclis tertip etmek, hiç değilse I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren fuhuşun kentteki tek biçimi olmamış ve hatta yasaklanmıştı, fakat 1920’li yıllarda bile devam etmişti.

Fuhuşu denetim altına almak için ilk girişim İmparatorluk sınırlarında uygulanan ve 1915

⁴¹⁴ Gazeteye yansıyan bir başka âlemde, 25 Ağustos 1924 akşamı, “Kızılsaray Mahallesi’nde Yağcı Ahmet’in hanesinde, merhumun küçük mahdumu Celil tarafından tertip edilen cemiyette Elmalılı Emine isminde bir kadının oynatılmış”, fakat Celil ve arkadaşları, içkinin de etkisiyle, iki el silah atıklarından komiser Hüsnü Efendi olay yerine gelmiş ve “mahallelinin hab (*uyku*) ve huzurunu selb eden bu meclisi dağıtarak icap eden evrak-ı tahkikayı tanzim ve makamı adliyyeye tevdi” etmişti. Bkz. **Antalya**, Sayı: 654 (25 Ağustos 1340), “Zabıta Haberleri- Silah Atanlar”.

⁴¹⁵ Mesela böyle bir âlemde, 26 Mayıs 1926 günü akşamı, “iki jandarma neferi, çakırkeyif bir halde Kızdan Bozma Fatma denilen fahişenin evinde merkumenin oğluna cura çaldırmak suretiyle eğlenmekte iken”, Kiremitçi Murat ile Helvacı Hüseyin oğlu Milli Yusuf âlemi haber alırlar ve meclise katılmak için Fatma’nın evine gelirler. Fakat bu durumdan önceki misafirlerle ev sahibesinin oğlu hoşnut olmamış ve âleme son verdiklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine, “kafaları esasen bulutlu olan” Murat ve arkadaşı büsbütün çileden çıkarak bıçaklarını çekerler. Jandarmalar da kendilerini savunmak için silahlarını tehdit amacıyla kullanırlar. Bu sırada, gürültüden rahatsız olan mahalleli, Şarampol Karakolu’nu meseleden haberdar eder. Karakol mürettebatından iki zabitanın, “süratle olay mahalline gelmesi ve tarafları karakola getirip haklarında evrak tanzim edip adliyyeye tevdi etmesi”yle olay sona erer. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1177 (26 Mayıs 1926), “Zabıta Vukuatı”.

⁴¹⁶ Pehlivanidis, kentte bir umumhane açılmadan önce fuhuşun, Zerdalilik, Yanıklık ve Kemiklik gibi kentin dış mahallelerinde bulunan evlerde yapıldığını yazar. Bu dönemde Zerdalilik’de Sarı Gelin, Yanıklık’da boyu kısa Küçük Gelin ve Küçük Gelin’in kızı ile yine Yanıklık’da Tabak Anni ve Tabak Anni’nin teyzeleri Urania ile Evgen, Acemhane Sokağı’nda Evan ve kızı, Kemiklikte de Müslüman fahişeler vardır. Bununla birlikte, her ne kadar fuhuş kentin daha dış mahallelerinde yapılıyor olsa da, Kaleiçi’ndeki bazı evlerde de fuhuş yapıldığı varittir. Bu durumda fuhuş yapılan evin sahipleri, muhtemelen, faaliyetlerini gizli yürütecek taktikler geliştirmiş olmalıdır. Pehlivanidis, hatıralarında, bu tahmini doğrulayan bilgiler vermekte ve Kaleiçi’ndeki evlerinin hemen bitişiğinde oturan, komşuları Hacı Eleni’nin hikâyesini anlatmaktadır. Hacı Eleni, kendisini, mahallelilere rahibe olarak tanıtan, evi kiliseye benzeyen ve evinin sokağa bakan ilk odası her zaman yarı karanlık olan bir kadındır. Evinin bu ön odası, Azizlerin ikonaları, çok sayıda İncil ve muhtelif yerlere dikilmiş mumlarla süslüdür, odadaki kanepeler haçlarla kaplıdır. Pehlivanidis’e göre, Eleni, gün boyunca büyük bir kabın içinde tütsü yakar, kapısının basamağına koyar, evinin bulunduğu sokak tütsüden çıkan kokularla dolardı. Yoldan geçen insanlar Hacı Eleni’nin evinin içine göz attıklarında, içeridekileri görünce kiliseden geçiyormuşçasına haç çıkarırlardı. Pehlivanidis, bütün bu ayrıntılı tasvirten sonra, evin bu görünümünün, sadece bir sahtekârlıktan ibaret olduğunu, çok az insanın evin arka odalarından haberdar olduğunu ifade eder. Bu arka oda geniş ve aydınlıktır, odanın duvarları temiz örtülerle kaplıdır. Odada cibinlikli bir karyola ve pencerelerinde dantelli perdeler vardır. Duvarlarda ise uygunsuz çıplak kadın ve erkek kabartma resimler vardır. Pehlivanidis, küçük bir çocukken bu saklı odadan haberdar olduklarını ve sürekli bu odayı gözetlediklerini yazar. Ona göre Hacı Eleni, güya misafir ediyormuş gibi görünüp evine bazen evli kadınlar dahi getirir, evine aldığı bu kadınları Müslümanlara, Hıristiyanlara ve İtalyanlara pazarlayıp satarak para kazanırdı. Sık sık polis bu “gizli” eve baskın yapar, mahalle halkı seslerden, kavgalardan ve sarhoşların gürültülerinden gece yarısı yataklarından fırlardı. Yine böyle bir baskın sırasında, olan olur, zabıtanın kaçan fahişeler ve müşterileri evden fırlayarak sağa sola dağılırlar. Kaçaklardan ikisi, Pehlivanidis’in çocukluğunu geçirdiği evin avlusunda yakalanır. Mahalleli lambalarla ortalığı aydınlatmaya çalışırken, erkekler yolunu bulup çoktan sokaktan uzaklaşmışlar, kadınlar kaçamamış tek başlarına kalmışlardır. Mahalleliler onlara vurdukça kadınlar duvarı atlayıp gecenin karanlığında kaybolmak isterler. Pehlivanidis bütün bu olup bitenleri evinin üst katından takip etmiştir. Pehlivanidis bu olayı ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, şu yorumu yapar: “Şu an oldukça yaşlı bir adam olmama rağmen, hayatımda hiçbir zaman, riyakârlıkla dürüstlüğü, kutsallıkla adiliğin, tütsülenmekle fahişeliğin bir arada bulunduğunu görmedim. Bkz. Γ.Π. Πεχλιβανίδης, **Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία Β**, Αθήνα, 1989, s. 314-315.

yılında çıkarılan mevzuata uygun olarak bir umumhane açmak olmuştur⁴¹⁷. Antalya'daki umumhane de, İskelede, 1919 yılında kuruldu⁴¹⁸. 1915 yılında çıkarılan mevzuatta, ilk defa olarak, fahişeliğin hukuki bir tanımı da yapılmıştır. Mevzuata göre, “Maddi çıkarları için kendisini başkalarının arzusuna sunan veya bu amaçla erkeklerle ilişkiye giren kadınlar fahişedir.” Mevzuat, ayrıca, “iki veya daha fazla kadının fahişelik amacıyla bir araya geldikleri mekân” olarak umumhane kavramını tanımlıyor ve böylece, meseleye, daha önce hiç olmadığı kadar bir açıklık da getiriyordu⁴¹⁹. 1915 mevzuatı diğer hükümleriyle umumhane açmayı bir dizi kurala bağlamış (bunu, Emniyet Müdürlüğü'nün müsaadesine tabi kılar), umumhaneler arasında bir ayırım yapmış (birinci ve ikinci sınıf umumhanelerin aynı mahallede bulunabileceğini fakat üçüncü veya dördüncü sınıf umumhanelerin ancak farklı mahallelerde kurulabileceğini hükme bağlar), umumhaneleri mahallelerdeki diğer evlerden ayıracak belirgin işaretlerinin olmasını mecburi tutmuş, bir umumhanenin ancak bir ana kapısı olabileceği veya fahişelerin ancak bir umumhaneye bağlı olmaları ve zabıta kayıtlarının bulunması halinde sokakta fahişelik yapabileceği ki, bu fahişeler de ancak bağlı buldukları umumhanenin olduğu mahallede yaşayabilirlerdi, umumhane fahişelerinin pencerelere çıkarak müşterilerini kandırmalarının memnu olduğu gibi ayrıntılı kuralları içermiştir⁴²⁰.

Bütün bu ayrıntılı kurallarla “ahlaksız bölgeler”in coğrafi sınırları netleştirildi. Fahişeliğin denetim altına alınmasındaki ilk amaç, “ahlaki yıkım” ve “hastalık kaynağı” olan kentsel mekânların bir düzene tabi kılınmak istenmesiydi. Bu, en başta, çocuklardan ve “namuslu” kadınlardan yalıtılmış bir muhiti, her türlü aşırılığı içinde barındıran, fakat dışarıdan bütünüyle yalıtılmış ve iktidarın denetimi altında olan bir muhiti temin etmeyi gerektiriyordu. Nüfusun geri kalanından yalıtılması, umumhaneleri, iktidarın denetimi için daha saydam hale getirmiştir. Bu “kırmızı bölgeler”, aynı zamanda, modern görünürlük siyasetinin de (*visible politics*) mimari bir ifadesi olmuştur. Daha sonraki yıllarda, özellikle de 1920'li yılların sonlarına doğru, ahlaki düşkünlüklere ve sefahate yönelik eleştiri, sağlık ve neslin terbiyesi söylemi ile takviye edilmiş, geliştirilmiştir. Çocukluğun vatanın geleceği olduğu vurgusunun yaygınlaşması ve kadınların kamusal mekânlarda daha fazla ve peşesiz olarak görünebilir olması, arındırılmış mekânların inşasına ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesine yönelik politikalarla bir arada yürümüştür.

⁴¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, umumhanelerin tertibi ile ilgili 1880, 1915 ve 1930 düzenlemelerini de içeren bir çalışma için bkz. Mark David Wyers, **The New Republic's 'Other' Daughters: Legislating National Sex and Regulating Prostitution in İstanbul: 1880-1933**, (Unpublished Ph. Diss., The University of Arizona 2008). Burada, 1915 yılında yayımlanan kanunun ilgili bölümleri Mark David Wyers'in tezinden faydalanılarak özetlenmiştir.

⁴¹⁸ Muhammet Güçlü, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya**, Antalya, 1997, s. 80.

⁴¹⁹ Her iki ifade de 1926 yılında yapılan düzenlemede korunmuştur. Bkz. **DÜSTUR Üçüncü Tertip**, Cilt: XV, No: 105, 1955, Ankara, s. 23.

⁴²⁰ Mark David Wyers, **A.g.t.**, s. 64.

Fuhuşun denetime alınmasındaki bir başka neden de frengi ve benzeri hastalıkların önüne geçmekti. Çünkü dönemin lügatinde fuhuş, hemen her zaman frengi ile bir arada kullanılmıştır⁴²¹. 1920’li yıllarda yazılmış bütün kaynaklarda, frenginin yaygınlığının nedeni olarak kentlerde veya kasabalarda bir umumhanenin bulunmaması gösteriliyordu⁴²². Gerçekten de I. Dünya Savaşını takip eden yıllarda bütün Anadolu kentlerinde olduğu gibi Antalya’da da frengi oldukça yaygındı⁴²³. Bu nedenle frengi ile mücadele tabibi Dr. Cemil Süleyman, Milli Mücadele yıllarında Antalya’da bulunmuş ve 19 Aralık 1920 tarihinde Antalya’da Anadolu gazetesine verdiği ilanda frengi ve bel soğukluğunu kısa zamanda tedavi edebileceğini duyurmuştur. Dr. Galip Avni ve Dr. Emin Salih de, frengi ve bel soğukluğunu tedavi ettiklerini ilan edenler arasındaydı⁴²⁴. Benzer bir biçimde, 1925 yılının gazetelerinde de, Antalyalı doktorlar, frengi tedavisinde oldukça maharetli olduklarını bildiren çok sayıda ilan yayımlamıştı⁴²⁵.

Ne var ki alınan tedbirlere ve 1919 yılında İskelede bir umumhane açılmasına rağmen kentte “gizli fuhuş” daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Antalya gazetesinde konu ile ilgili yayımlanan yazılar, kentte bir umumhane açılmasına rağmen, evlerde yapılan fuhuşun açıkça devam ettiğini göstermektedir. Antalya’nın 28 Ocak 1924 tarihli nüshasında, Dr. Ferruh Niyazi, “Fuhuş ve Fahişeler” başlıklı uzunca bir makale yayımlamış ve konunun aciliyetine dikkat çekmiştir. Dr. Ferruh Niyazi, bu makalede, “hayat-ı içtimaimiz arasında bu zavallılar olmasaydı eğer, memleketimizin inzibatını bozan zavallı sefillerle uğraşıp bu acı yarayı açmayı hiç istemezdik” diyerek, aslında bu konuyu ele almaya isteksiz olduğunu belirttikten sonra, “ortada bu acınacak yolların yolcuları olduğu müddetçe ve insanlığı bu lanet çirkinlikten kurtarmak da mümkün olmadığına göre, hiç değilse bazı tedbirlerin alınması için” böyle bir yazıyı kaleme almanın da bir gereklilik olduğunu ifade etmişti. Zira fuhuş, “nereden bakılırsa bakılsın, memleketin en derin yarasıydı.” Dr. Ferruh Niyazi’ye göre, bu derin yara, sadece toplumun ahlakını değil, belki de daha fazla toplumun sağlığını etkiliyordu. Fuhuşun en tehlikeli biçimi de, hiçbir kayda tabi olmayan kadınların, “muhteşem salonlarda poker masaları başında sürünerek” etraflarına zehir saçan kadınların ifa ettiği fuhuştur:

⁴²¹ Frengi bu dönemde fuhuş hastalığı olarak biliniyordu ve fuhuş ve frengi dönemin kaynaklarında bir diğerrinin yerine geçecek şekilde kullanılıyordu. Bkz. Dr. Nazmi Aziz, **Türkiye’nin Sıhhi-İ İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti 1338**, Ankara, 2002, s. 28.

⁴²² “Frenginin nedeni kaza ve kasabalarda umumhane olmaması ve resmen gizli fakat gerçekte serbest ve aşikâr icra-ı fuhuş eden kadınlar vasıtasıyla yayılarak hastalığa yakalananlar artmıştır. Vilayetin ekseri kazalarında oturak tabir edilen fahişe kapatmak meselesi o kadar yaygınlaşmıştır ki nahiyelerde hatta köylerde bir kadın ile üç-beş delikanlının haftalarca bir mahalde kapalı kalarak birlikte oldukları ve maalesef bu sefahat meclislerinde elli beşlik, altmışlık adamlara bile tesadüf olunduğu bilinmektedir. Oturağı icra eden bu kadınların yarısı zührevi hastalıklara sahiptir.” Bkz. Dr. Nazmi Aziz, **A.g.e.**, s. 28.

⁴²³ **Antalya**, Sayı: 423 (24 Kânun-u Sani 1340), “Sıhhi Yardımlar”.

⁴²⁴ Muhammet Güçlü, **Dr Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)**, Antalya, 2004, s. 36, 37.

⁴²⁵ Bazı örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 956 (2 Eylül 1341), “Dr. Mehmet Tevfik”; **Antalya**, Sayı: 791 (2 Şubat 1341), “Antalya Sıhhat Yurdu”.

“Elinde bir vesika-i fuhuş ile zabitanın taht-ı nazarında sıhhi tedabir ve muayeneye tabi bir fahişenin hudud-u zararı, muhteşem salonlarda poker masaları başında sürünenlerin saçtıkları zehirle kabil-i kıyas bile değildir. Bu şekilde yapılan fuhuş hem ahlakın hem de servetin ve hem de sıhhatin bi-aman düşmanıdır. Bu meselede zabıtamız en fazla iltifat edeceği nokta da budur.”

Fuhuşa karşı alınabilecek tedbirler nelerdi? Dr. Ferruh Niyazi'nin bu konudaki fikirleri, döneminin genel kanısıyla bütünlük gösterir. Ona göre, “Memleketin içtimai ve ahlak-ı ruhunda yara açanlar bütün sıhhi mesaiyi yok edenlerin çok sıkı bir takibata maruz kalması bir zabıta-i ahlakiyye husulüne badi olur. Zayıf kalp ve ahlakla malul olanları da ikaz eder.” Ayrıca, “kayıtsız fahişelerin bir yerde cemi ve bir de başlarına karakol tesisi hem memleketin asayişine ve hem de memleketin ahlakına ve hem de sıhhati umumisine büyük hizmetler eder.” Umumhanelerin belirli bir yerde toplanması ve fahişelerin sadece bu mekânlarda ve kayıt altında çalışmaları, onların denetlenebilirliği açısından da mutlak bir önem taşımıştır. Zira “zabitanın gözü önünde olmayıp bir mahalle gelip girenleri görmek ve gençlerimizi sakat ahlaktan muhafaza etmek çok müşkül olabileceği gibi mahal haddinde olan fuhuşhanelerde inzinat tesisi ve temini de çok güçtür.” Gerçi, “memlekette fahişeler, eskisi gibi kayıtsız değildir, çoğu fahişe münasip bir yerde toplanmıştır, fakat halen cem edilmemiş olan kadınları da bir an evvel buralara getirmek ve başlarına bir karakol tesis etmek lazımdır. Bunların karakolun malumatı olmadan mahallerinden uzaklaşmalarına mahal verilmeyeceği gibi muayenelerinin de mahallinde icra tesis eyleyecek muayenehanede icra edilmesi ve muayenehaneye memur olan tabip bunların içli dışlı ahvaline vakıf olabilmelidir.” Dr. Ferruh Niyazi, makalesinin son kısmında, meselenin, sıhhat, ahlak ve asayişin temini için hayati bir önemi olduğunu belirttikten sonra, memlekette bir fuhuş zabıtası (*fuhuşat-ı hafıye*) teşkilatının kurulup kurulamayacağı sorusuna da bir yanıt arar. Fakat o, “Antalya'nın böyle bir müesseseye ihtiyacı olmadığını, küçük bir şehir olduğu için zabitanın günü gününe herşeyden haberdar olduğuna” kanidir⁴²⁶.

Dr. Ferruh Niyazi tarafından gizli fuhuş hakkında kaleme alınan bir başka makalede de, gizli fuhuş yapan kadınların emraz-ı zühreviye ile malul oldukları ve böyle malul kadınlarla temasta bulunan gençlerin de malul olacakları belirtilmiş, bu durumun yaratacağı sakıncalardan bahsedilmiştir:

“Vatanın ümid-i istikbali olan gençlerimizi korumak mühim bir vazifedir ve herhangi bir memlekette gizli fuhuş yerleri taharri edilerek icap eden tedabir ithaz edilmezse maazallah emraz-ı zühreviye tamim eder. Emraz-ı zühreviyenin tamimi nesli hazır üzerinde korkunç bir tahrip yapar. Gizli fuhuşun gençlere hem maddi hem de manevi zararları olur. Maddi zararları bünyeyi zafiyete uğramasıdır. Emraz-ı

⁴²⁶ Dr. Ferruh Niyazi, **Antalya**, Sayı: 417 (18 Kânun-u Sani 1340), “Fuhuş ve Fahişeler”, s. 1.

zühreviyeye müptela olan bir gençte sıhhatli bir icraat beklenemez. Manevi zararları ise ahlak üzerinde yaptığı tesirleridir. Hâlbuki bir milletin kudreti efradının ahlakı ve bünyevi metaneti ile olur. Gençlerimizin vatana hizmet edebilmeleri için evvela sıhhatlerinin tam olması gerekir. Sıhhati tam olmayan bir genç uhdesinde tertip eden milli, vatani, ailevi, insani, dini vazifelerini hissi ifa edemez. Aynı zamanda hayatından bir zevk de duyamaz. Hayatın zevklerinden istifade edebilmek için de sıhhatin tam olması gerekmektedir.”

Meselenin daha kötü tarafı, fuhuşun, neslin geleceğini de tehlikeye sürüklemesiydi:

“Memleketimizde birçok hastalıklar icra-ı tahribat etmektedir. Bunlara ek olarak bir de zührevi hastalıklara meydan verilirse nesl-i hazır ve ati pek büyük bir tehlikeye maruz bırakılmış olur. Bunun için gençlerimizi zehirleyen gizli fuhuş mahallerini behemehâl kaldırmak ve icra-ı fuhuş eden kadınları muntazaman muayene ettirmek en vatani ve en insani vazifedir.”⁴²⁷

Fuhuş meselesi ile ilgili ifade edilenler arasında, Antalya’daki umumhanenin, zaruri bir ihtiyaca tekabül ettiği için resmen mevcudiyetine müsaade edildiği, fakat umumhanenin fenalıklarını ve sıhhi tehlikelerini izale için bu mekâna daima resmi müdahaleler yapılması gerektiği de vardı. Ne var ki kentteki umumhanede “hastalıklı kadınların icra-i sanat eylediği”, bu duruma “yetkililerin müsaade ettiği”, bu sebeple hastalıklarla hayat ve sıhhatlerini tehlikeye koyan bazı “düşüncesiz gençlerin sayısının günden güne arttığı” de iddia ediliyordu. Oysa fahişelerin icra-i sanattan men edilmelerini temin için kentte bir tecrithane bulunmuyordu, fakat tecrithane olmaması “bir takım kimselerin maluliyetine müsaade olunmasını” gerektirmiyordu, çünkü bu vahim durum en çok aile hayatını yıkıyordu⁴²⁸.

1920’li yılların ikinci yarısından itibaren, fuhuşun denetimi ile ilgili 1915 yılında yayımlanan mevzuatın yererli olmadığı görülmüştür. Üstelik Türkiye bir dizi büyük ve yıkıcı savaştan henüz çıktığı için yeni tedbirlerin alınması bir zorunluluk olmuş ve konuyla ilgili yeni hukuki düzenlemelerin yapılması düşünülmüştür. 1926 yılındaki düzenlemede, tıpkı 1925 yılında olduğu gibi fahişeliğin hukuki bir tanımı yapılmış ve umumhane kavramı tanımlanmış, fakat bundan başka, ilgili mevzuata bar artistleri ile ispirotolu içkiler veren gazinolarda, lokantalarda çalışan kadınlarla ilgili düzenlemeler de eklenmiştir⁴²⁹. Bu düzenlemeyle ismi hemen her zaman kötü anılmış çalgılı mekânların denetimine de yeni bir boyut eklenmiş oluyordu.

Bu dönemde fuhuşa karşı alınan bir başka tedbir de, fuhuşa meyilli kadınların ıslah edilmesidir. Başta İstanbul basını olmak üzere, Ankara ve İzmir basınında, bu mesele ayrıntılı olarak tartışılıyor ve yetkililer tarafından konuyla ilgili tedbirler alınıyordu. Mesela

⁴²⁷ Dr. Ferruh Niyazi, **Antalya**, Sayı: 938 (11 Ağustos 1341), “Gizli Fuhuş”, s. 1.

⁴²⁸ **Antalya**, Sayı: 1116 (14 Mart 1926), “Feci Bir tehlike İçtimai Varlığımızı Tehdit Ediyor”.

⁴²⁹ **DÜSTUR Üçüncü Tertip**, Cilt: XV, No: 105, Ankara, 1955, s. 29.

İstanbul'da, Cumhuriyet Halk Fırkası, İstanbul Belediyesi ve İstanbul Vilayet Meclisi bir "Çalışma ve Çalıştırma Yurdu" kurmaya karar vermişlerdi. Burada, "kimsesiz genç kızlar, çocuklar ve dul kadınlar, işsiz gezen ve durumu şüpheli görülen kadınlardan namuskâr yaşamak kabiliyetini zayi etmemiş olanlar" himaye ve ıslah olacaktı. Antalya'da da bu icraat yakından takip edilmiş ve aynı tedbirlerin kentte alınması gerektiği vurgulanmıştır⁴³⁰.

İskeledeki umumhane, kısa bir süre sonra, Kaleiçi'ne yakın olması nedeniyle Kemiklik'e taşındı. Ne var ki Tophane 1926 yılında kamusal bir park haline getirilince, umumhanenin buradan da kaldırılması kararlaştırılmış ve umumhane Şarampol Kahvehanesi'nin yakınlarına taşınmıştır. 12 Nisan 1930'da yayımlanan "Fuhuşla Mücadele Tamimi" ile Türkiye'nin hiçbir yerinde yeni umumhane açılmayacağı ve umumhanelere yeni kadın alınmayacağı kararı alınmış ve bu nedenle kentteki tek umumhane Şarampol'de mevcut kalmıştır. Bununla birlikte umumhanenin Şarampol'deki varlığı, 1940'lı yıllara gelindiğinde büyük bir rahatsızlık nedeni olmuştu. Bu konudaki rahatsızlıklar, 1941 yılındaki CHP Kaza Kongresi'nde de dile getirilmiş, Kongrede, "adab-ı umumiyyeye muhalif" olan Umumhanenin kentin dışındaki bir mevkiye taşınması kararlaştırılmıştır⁴³¹.

⁴³⁰ **Antalya**, Sayı: 1341 (25 Şubat 1927), "Sefalet: Fuhşa Karşı".

⁴³¹ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0/620.33.1, s. 32.

4. BÖLÜM

CUMHURİYETİN ANTALYA'DAKİ

KÜLTÜREL KURUMLARI ve TOPLUMSAL/POLİTİK MUHALEFET

1925 yılında çıkan Takrir-i Sükûn Kanunu, bütün Türkiye’de olduğu gibi Antalya’da da, toplumsal hayata ilişkin reformların uygulanmasının yolunu açarken, bu reformlar, kentte, “asri” ve Batılı bir kent tahayyülünü de harekete geçirmiştir⁴³². Toplumsal hayata ilişkin reformların Antalya’daki destekçileri kentli entelektüeller ve bu reformların uygulamaya konulduğu; Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal ve Tayyare Cemiyeti gibi kurumlar olmuştur. Öte yandan 1925 yılından itibaren cemiyetlerin faaliyetlerinin artması, onların, sadece, reformların kentliler için görünür kılındığı mekânlar olmaları nedeniyle değildir. Bütün bu cemiyetlerin etkinlikleri ve entelektüellerin faaliyetleri, aynı zamanda, kentte “kamusal alan”ın ve “sivil kamuoyu”nun tedrici olarak oluşmasına, nüfusun homojenleştirilmesine yönelik bir çabanın ürünüdür. Zira 1920’li yılların başlarından itibaren, kamusal bir söylem yaratan, toplumsal saygınlığın ölçütlerini belirleyen, estetik yargılar koyan, siyasal hareketlenmeleri sahip olduğu milliyetçi ruhla biçimlendiren, bu cemiyetler ve onların faaliyetlerini destekleyen entelektüellerdi. Bununla birlikte, sadece kentteki cemiyetler değil, onlarla birlikte, eğitim kurumları ve gazeteler de, 1920’li yılların başlarında milliyetçi tahayyülü harekete geçiren toplumsal ve kültürel koşulları sağlıyorlardı. Eğitimi yaygınlaştırma çabaları, orta sınıfın giderek politik bir aktör olarak sahneye çıkışı, kadınların “kamusal alan”da daha etkin bir hale gelmesi ve toplumun cemiyetler etrafında örgütlenmesi, bu dönemde, “kamuoyu” ve “kitle siyaseti”nin önemini arttırmıştır. Eric Hobsbawm’ın milliyetçi politika ve “gelenek icadı” (*invention of tradition*) vurgusunda ifade ettiği gibi, resmi günler, semboller, marşlar, kamusal seferberlikler, iktidarın politik ihtiyaçlarını karşılamak ve nüfusun ortak bir ülkü etrafında bütünleştirilmesi için işlevsel araçlar olarak düşünülmüştür⁴³³. Bu seferberliği kentte mümkün kılan da cemiyetlerin etkinlikleri olmuştur.

Ne var ki, “asri bir kent”in inşası için gösterilen çabalara karşın, kentin “asri” yüzünü temsil eden mekânlar ve asriliğin aracı kurumları olan cemiyetler, bütün bu dönem boyunca bir dizi muhalefetle de karşılaşmıştır. Bu muhalefet, başlangıçta, adab-ı muaşeret kurallarının ya da toplumsal hayata ilişkin yasakların basitçe ihlal edilmesi biçiminde ortaya çıksa ve

⁴³² Hale Yılmaz, **Reform, Social Change and State-Society Encounters in Early Republican Turkey**, (Unpublished Ph. Diss., University of Utah 2006).

⁴³³ Eric Hobsbawm, “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, (ed) Eric Hobsbawm, Terence Ranger, **The Invention of Tradition**, Cambridge, 1983, s. 263-265.

açıkça siyasi bir niteliğe sahip olmasa da, giderek siyasi bir niteliğe de bürünmüş ve 1930 yılındaki olaylı belediye seçimlerinde, siyasal-kitlesel bir tepkinin açık örneğini sunmuştur.

4.1. “Asri Kent” Tahayyülleri: Entelektüeller ve Cemiyetler

Antalya, 1920’li yıllarda, en temel alt-yapı hizmetlerinden bile mahrumiyeti ve harabatı nedeniyle kentli entelektüeller için açıkça bir utanç nedeniydi. Bu nedenle Dr. Ferruh Niyazi, Antalya’ya gelen bir yabancının, “*Ne güzel memleket fakat ne kadar da harap*” dediğini işittiği zaman, kalbinin derinden sızladığını ve bu hissini ancak gizli hıçkırıklarla boğduğunu belirtmiştir⁴³⁴. Öte yandan entelektüeller için kentin temel altyapı ihtiyaçlarından bile mahrumiyeti, ki onlar bu durumu “umrandan mahrumiyet” olarak ifade ediyordu, hayat üslubunu da etkileyen bir sorun olmuştur. Dr. Ferruh Niyazi, “gayr-i kabil-i inkârdır ki biz aşiret hayatı yaşıyoruz. Aşiret nasıl bir reisin arzusu ile hareket ederse biz de aynı halet-i ruhiye içindeyiz” derken, gerçekte, bu hayat üslubu sorununa işaret ediyordu:

“Acıdır ki henüz evlerimizde bile bir aşiret hayatı idamesinden vazgeçemedik. Hemen ekseriyetle evlerimizde, bütün hayatımızda, kendimizin, evlat efradımızın oturacağını düşünerek esaslı yerleşmiş bulunmadığımız gibi, yemek, yatmak, misafir odalığı vazifesi gören de tek bir odadır. Evlerimizin diğer odaları kiralık gibi boş durur. Evlerimizde tatbik ettiğimiz bu gayr-i medeni hayatı memleketlerimizin idaresinde de gösteriyoruz.”⁴³⁵

Kentin, “asri bir kente inkılâbı için” neler yapılması gerektiğinin tartışıldığı bir başka makalede de, “Antalya’nın asri bir şehre inkılâbı için mütehassis birine esaslı bir plan yaptırılması lazım” geldiği belirtildikten sonra, kentin muhtelif mevkilerinde, meydan, cadde ve parklar için sahalar ayrılması gerektiği ifade ediliyor, kentte yaşanan sağlık sorunlarının ve alkolizmin, evlerin sıkışıklığı ve bu serbest sahaların azlığından kaynaklandığı belirtiliyordu⁴³⁶.

Öte yandan, kentin harabatı, 1920’li yılların başlarında, milliyetçi kentli entelektüellerin ideal kent arayışını da harekete geçirmiştir. Bu yıllarda Ankara, Antalyalı entelektüeller için, “sefahat” ve “yozluğu” temsil eden İstanbul’un aksine⁴³⁷, ulusal bağımsızlığın ve “asri hayat”ın sembolü olmuştur⁴³⁸.

⁴³⁴ Dr. Ferruh Niyazi, “Antalya ve Belediyemiz”, **Antalya**, Sayı: 510 (4 Mayıs 1340), s. 1.

⁴³⁵ Dr. Ferruh Niyazi, “Program ve Mesai”, **Antalya**, Sayı: 514 (12 Mayıs 1340), s. 1.

⁴³⁶ **Antalya**, Sayı: 1331 (15 Şubat 1927), “Asri Şehir: Site Modern”.

⁴³⁷ Cumhuriyet’in ilk yıllarında Antalya basının da, İstanbul’daki toplumsal hayatın “yozluğu” ile ilgili çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Örnek için bkz. **Antalya**, Sayı: 1405 (24 Mayıs 1927), “İstanbul Nasıl Eğleniyordu?”. Kentin önde gelen entelektüellerinden Dr. Ferruh Niyazi’nin kaleme aldığı ve “moda”, “asrilik” gibi kavramların tartışıldığı bir başka makalede de, “İstanbul’dan Anadolu’ya akacak cereyan da fazilet-i ahlakiye, ilim ve fen bulunmazsa, Anadolu için büyük bir tehlike görürüm” deniliyordu. Bkz. Dr. Ferruh Niyazi, “Asrilik”, **Antalya**, Sayı: 651 (21 Ağustos 1340), s. 1.

⁴³⁸ Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey**, Londra, 1993, s. 90; Murat Gül, **The Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City**, Londra, 2009, s. 84-91.

Gerçekte Ankara, bu yıllarda, sadece Antalyalı entelektüeller için değil, bütün Anadolu'nun imarı için bir emsaldi. Ankara, ideal kentli ve Cumhuriyetin hedeflerinin uygulandığı bir toplumsal hayatın, hayali bir cemaat olarak ulusun kurgulanmasına imkân tanıyan homojen bir nüfusun kaynağı haline getirilmişti⁴³⁹. Bundan başka Ankara, sadece Batı ve Türkiye arasında kültürel bir iletişim sağlamak için tasarlanmış değildi, Ankara, Cumhuriyetin milliyetçi kimliğinin de altını çiziyordu. Bütün bunlar, sıradan bir Anadolu kasabasıyken Cumhuriyetin başkenti olan Ankara'nın Antalyalı entelektüeller için sahip olduğu anlamı anlaşılır kılar. 1920'li yıllarla birlikte, Antalya basınında Ankara ile ilgili kentli entelektüellerin izlenimlerini yansıtan çok sayıda makale yayımlanmıştır. Bu makalelerde Ankara'daki imar faaliyetleri, toplumsal hayatta yaşanan değişim ve cemiyetlerin Ankara'daki etkinlikleri, ayrıntılı olarak anlatılmıştır⁴⁴⁰.

Kentli entelektüeller, Dr. Ferruh Niyazi'nin, "hala aşiret hayatı yaşıyoruz" diyerek hayıflandığı bu umran ihtiyacının karşılanması ve kültürel ya da toplumsal olarak homojen olmayan kent nüfusunun ortak bir amaç etrafında bütünleştirilmesi için, bu dönem boyunca, en başta Türk Ocağı olmak üzere kentteki cemiyetlerin faaliyetlerini desteklediler. Bu nedenle, Cumhuriyetle birlikte kentin kültürel ve toplumsal hayatına yapılan bir dizi müdahalenin anlaşılmasında cemiyetlerin ve entelektüellerin faaliyetleri oldukça önemlidir.

Aslına bakılırsa, kentte "asri bir toplum ve asri kent" için cemiyetlere duyulan ihtiyaç, henüz 1920'li yılların başlarında bile açıkça ifade edilmiştir. 1922 yılında Gençler Yurdu'nun etkinlikleri ile ilgili Doğu'da yayımlanan bir makalede, "şimdiye kadar iki-üç gencin herhangi bir gaye etrafında toplanmaması bugünkü felaketin birinci sebebini teşkil eder" deniliyor ve Gençler Yurdu'nun Derviş Efendi Kırathanesi'nde oluşturduğu kütüphanenin Antalya için taşıdığı anlam belirtiliyordu⁴⁴¹. Cumhuriyetten önce kentte, Müdafaa-i Hukuk, Türk Ocağı, Gençler Yurdu, Muallim ve Muallimeler Cemiyeti, Antalya Kadınlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti⁴⁴², Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Yedek Subay Yardımlaşma Cemiyeti Antalya Şubesi⁴⁴³ faaliyet yürütüyordu. Daha sonra bu cemiyetlere, Himaye-i Etfal ile Tayyare Cemiyeti de eklendi. Fakat cemiyetlerin bu ilk yıllardaki faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Gençler

⁴³⁹ Funda Cantek, **'Yabanlar' ve Yerliler**, İstanbul, 2002, s. 42.

⁴⁴⁰ Bazı örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 1245 (16 Ağustos 1926), "Ankara Mektubu"; Mustafa Cavit, "Ankara Mektupları", **Antalya**, Sayı: 1325 (2 Şubat 1927), s. 2; **Antalya**, Sayı: 1325 (8 Şubat 1927), "Ankara Mektupları"

⁴⁴¹ **Doğu**, Sayı: 8 (10 Mayıs 1338), "Gençler Yurdu Kütüphanesi".

⁴⁴² 1922 yılında Antalya'da teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti; 11. Kolordu Ahzı Asker Reisi Miralay Şefik Bey'in eşi, Konya Adliye Müfettişi Zihni ve tüccardan Selanikli Zeki ve Baytar Müfettişi Ali Rıza beylerin hanımları, Muallime Esma ve Behiç hanımlardan oluşuyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: (2 Kânun-u Evvel 1339), "Antalya Kadınlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti".

⁴⁴³ 27 Ağustos 1923 tarihinde kurulan Yedek Subayları Yardımlaşma Cemiyeti'nin idare reisliğine Dr. Galip, mesul kâtipliğe Müderris ve Muallim Hasan Hamit, azalığa Dr. Emin Salih, muhasipliğe Kumluca Müdürü Fevzi, veznedarlığa Çekirge Mücadele Teşkilatı eski müdürü Ali beyler seçilmişti. Bkz. **Antalya**, Sayı: 301 (29 Ağustos 1339), "Yedek Subay Yardımlaşma Cemiyeti Antalya Şubesi".

Yurdu Derviş Efendi Kahvehanesi'nde haftalık sohbetler düzenliyor ve bu sohbetlerde Antalya tarihi ve siyasi tarih konulu konuşmalar yapıyordu⁴⁴⁴, ayrıca Gençler Yurdu düzenlediği müsamereler aracılığıyla Milli Mücadele'de ya da haydutlarla girdikleri çatışmalarda ölen askerlerin aileleri için yardım topluyordu⁴⁴⁵. Mekteplerde de el işi sergileri açılıyordu⁴⁴⁶.

Bütün bu cemiyetler, Cumhuriyetle birlikte ya Antalya Türk Ocağı'na iltihak ettiler ya da bütünüyle Antalya Türk Ocağı'nın etkisi altına girdiler. Gençler Yurdu'nun Türk Ocağı'na iltihakı daha 1923 yılında gündeme gelmiş, fakat Cemiyet bu teklifi kabul etmemişti⁴⁴⁷. Müdafaa-i Hukuk ya da Muallim ve Muallimeler Cemiyeti gibi kuruluşlar da, zamanla Türk Ocağı'nın veya CHF'nin Antalya'daki kadrolarını oluşturdular. Nihayetinde, 1925 yılına gelindiğinde, kentte, Türk Ocağı, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti faaliyet yürütüyordu⁴⁴⁸. 1926 yılında Antalya gazetelerinde sık sık yayımlanan ilanlarından anlaşıldığı kadarıyla, bu tarihte bu cemiyetlere Tayyare Cemiyeti de katıldı.

4.1.1. Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyeti

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 21 Nisan 1911 tarihinde kuruldu⁴⁴⁹ ve Cemiyetin etkinliği, bu tarihten itibaren, gerek İttihat ve Terakki'nin desteğiyle gerekse de peşi sıra gelen felaketlerin etkisiyle arttı. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Cemiyet, faaliyetlerini “sivil” yardım etkinliklerini de içerir bir biçimde genişletti. Bu etkinlikler o denli gelişmişti ki, I. Dünya Savaşı bittiğinde, İmparatorluk sınırları içinde en iyi ve yaygın örgütlenmiş kurum Hilal-i Ahmer'di. Cemiyetin faaliyetleri ve etkinlik sahası genişledikçe, Hilal-i Ahmer'in iştirakçileri de, giderek daha sivil bir hüviyete bürünmüştür. Faal üyeleri sivil ve askeri bürokratlardan oluşan Cemiyet, toplumun farklı unsurlarının da aktif katılımıyla genişlemiştir. Bu, Cemiyetin, “siyasal kamusal alan”ın genişlemesinde önemli bir rol oynadığını gösteriyor⁴⁵⁰, “kamusal alan”ın milliyetçi temalarla sınırlarının büyümesi anlamına geliyordu.

Hilal-i Ahmer'in Antalya'daki faaliyetleri ise Milli Mücadele yıllarında başlamıştır. Öte yandan Cemiyetin bu dönemdeki etkinlikleri, sadece ordu için iane toplamak ya da yaralıları tedavi etmekle sınırlı kalmamıştı. Hilal-i Ahmer, Batı Anadolu'nun Yunanistan tarafından

⁴⁴⁴ **Doğu**, Sayı: 8 (10 Mayıs 1338), “Gençler Yurdu”.

⁴⁴⁵ **Antalya**, Sayı: 160 (13 Mart 1339), “Gençler Yurdu”.

⁴⁴⁶ **Doğu**, Sayı: 8 (10 Mayıs 1338), “El İşleri Sergisi”.

⁴⁴⁷ **Antalya**, Sayı: 253 (3 Temmuz 1339), “Antalya Gençler Yurdundan Muhterem Ahaliye İlan Olunur”.

⁴⁴⁸ **1925-26 TCDS**, İstanbul Matbaa-ı Amire, 1926, s. 355.

⁴⁴⁹ Aslında Cemiyet, ilk olarak, 11 Haziran 1868'de, “Mecruhin ve Maraza-i Askeriyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti” adıyla kuruldu. Fakat Hilal-i Ahmer bu ilk yıllarında kendisinden beklenen etkinliği hiçbir zaman gösteremedi. Hilal-i Ahmer'in İmparatorluk dâhilindeki etkinliği, ancak, II. Meşrutiyet yıllarında artmıştı. Bkz. Nadir Özbek, “Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-1918)”, **Middle Eastern Studies**, Sayı: 43, No: 5, 2007.

⁴⁵⁰ Cemiyetler ve sivil/siyasal toplumun inşası arasındaki ilişki ile ilgili olarak bkz. Nadir Özbek, **A.g.m.**, s. 805.

işgali sonrasında Antalya ve Alanya'ya iltica eden muhacir ve mültecilerin iâşesi başta olmak üzere, savaşın sivil mağdurlarıyla da ilgilenmiştir⁴⁵¹. Cemiyet Milli Mücadele yıllarında Antalya'da kurduğu laboratuvarında tahliller yapıyor, sivillerin muayenesini gerçekleştiriyordu. Hatta 1921 yılında yayımlanan Hilal-i Ahmer İcraat Raporu'na göre, “laboratuvar tesisatı sayesinde halk herhangi bir tereffü’i hararette (*ateş yükselmesi*) küçük bir cam kırığı üzerinde bizzat aldığı kanı getirip muayene ettirecek mertebede fennin kıymetini takdire alışmıştı.”⁴⁵²

1921 yılında açılan Antalya Dispanseri'nde bir yıl içinde 4.088 kişi muayene edilmiş, hastalara ilaç verilmişti⁴⁵³. Cemiyet, Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında, Antalya'da açtığı dispanser aracılığıyla ve Memleket Hastanesi ile işbirliği yaparak, sıtmaya karşı da mücadele yürütmüştür⁴⁵⁴.

Süleyman Fikri'nin verdiği bilgilere göre, Mart 1922'de, Antalya Hilal-i Ahmer teşkilatının riyasetine Müftü Ahmet Hamdi (birinci riyaset) ile Belediye Reisi Hakkı (ikinci riyaset), veznedarlığına Abdi Efendizade Hüseyin, veznedar muavinliğine Eczacı Ahmet Selim Efendi, kâtipliğine ise Anadolu Gazetesi sahibi Haydar Rüştü getirilmişti⁴⁵⁵. Bu isimlerin dikkat çekici tarafı, riyaset haricinde, bütün görevlilerin sivil olmasıdır.

Ne var ki I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında kentte oldukça etkin bir faaliyet yürüten Cemiyetin, daha sonraki yıllarda adının bir dizi usulsüzlükle anılması ve Tayyare Cemiyeti'nin faaliyetleri, Hilal-i Ahmer'in kentteki etkinliğine büyük bir darbe vurmuştur. Usulsüzlük suçlamaları, ilk olarak, 23 Kasım 1922 tarihli Antalya gazetesinde yayımlanan “Müdafaa-i Hukuk ve Hilal-i Ahmer” adlı makalede, Antalya Müdafaa-i Hukuk ve Hilal-i Ahmer veznedarlarının eşraftan Hüseyin Bey olduğu ve her iki cemiyetten de maaş aldığı iddiasıyla ortaya atılmıştı⁴⁵⁶. Bu iddialar, “merkezi alakadar edecek mahiyette görüldüğünden” müfettişler tarafından, Ankara'ya da iletilmiştir⁴⁵⁷. Daha sonraki günlerde de, yine Antalya'da yayımlanan 1 ve 5 Mart 1923 tarihli “Hilal-i Ahmer Tefrişatı Hakkında” başlıklı makaleler⁴⁵⁸ ve 19 ve 22 Mart 1923⁴⁵⁹ ile 5 Nisan 1923⁴⁶⁰ tarihli “Silsile-i Seyyiyat” adlı makalelerde de Hilal-i Ahmer'in adı yolsuzlukla anılmaya devam etmiştir.

⁴⁵¹ KA. B. 298-15, 06/07/1338.

⁴⁵² İsmail Hacifettahoğlu, **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer: TBMM'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar Hilal-i Ahmer İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921)**, Ankara, 2007, s. 61.

⁴⁵³ İsmail Hacifettahoğlu, **A.g.e.**, s. 61.

⁴⁵⁴ KA. B. 164-62, 19/07/1341.

⁴⁵⁵ Süleyman Fikri Erten, **Milli Mücadele'de Antalya**, Antalya, 1996, s. 44.

⁴⁵⁶ KA. B. 39-51.1, 26/12/1338.

⁴⁵⁷ KA. B. 39-51, 26/12/1338.

⁴⁵⁸ KA. B. 39-62, 15/03/1339.

⁴⁵⁹ KA. B. 39-66, 03/04/1339.

⁴⁶⁰ KA. B. 39-71, 18/04/1339.

Hilal-i Ahmer'e ilişkin bütün bu eleştirilere, 1924 yılının başlarında, yenileri de eklendi. Ocak 1924'te, iane paralarının toplanmasında usulsüzlük olduğu iddiası, kentte büyük tartışmalara neden oldu. Eleştirilerden ilki, toplanan iane paralarının, ki 1.000 liradan daha fazla para toplanmıştı, bankada değil de Hilal-i Ahmer'in kasasında tutulmasıydı ve eleştirilerin hedefinde Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Ahmet Hamdi Efendi vardı⁴⁶¹. Konuyla ilgili olarak Antalya'da yayımlanan "Vilayete Açık Mektup" başlıklı makalede, "Ahmet Hamdi Efendi'nin bir yıldan beri birçok faaliyetini, işgalini burada neşrettik. Yazdıklarımız takip edilmedi, kimse de hesap sormadı" deniliyordu. Üstelik tam da mübadillerin geleceği bir zamanda Hilal-i Ahmer'in çok daha faal çalışması gerekirken, Ahmet Hamdi Efendi'nin Heyet-i Merkeziye'de bulunduğu müddetçe iane toplanamayacağı da bu eleştiriler arasında yer alıyordu⁴⁶².

Bütün bu tartışmalar ve Hilal-i Ahmer'in ianelerin muhafazasında usulsüzlük yaptığı iddiası, kente bir müfettişin gelmesine ve Cemiyetin hesaplarının incelenmesine neden olmuştur. Yolsuzluk iddiaları üzerine Türk Ocağı'nda toplanan Hilal-i Ahmer teşkilatı da, 15 Ocak 1924 tarihinde, bir gelir ve gider cetveli düzenlemiş ve bu cetveli Vilayete takdim etmiş, Antalya gazetesinde yayımlatmıştır. Bu cetvele göre, 21 Ocak 1923 tarihinden 19 Ocak 1924 tarihine kadar Cemiyetin geliri 258.803 kuruş, masrafı 121.270 kuruştur⁴⁶³. Gelir ve gider cetvelinin müfettişler tarafından onaylanmasına rağmen, bunun, "senelerden beri Antalya Hilal-i Ahmer'i hakkında halk beyninde devran eden kil ü kal (*dedikodu*)'ın bertaraf edilmesi için yeterli olmadığı, kanaatleri tatmin etmediği", çünkü "Hilal-i Ahmer'in tetkik hesabatına memur kılınan heyet-i hesabiyenin tetkikatını gayet sathi esasata istinat ettirdiği, üstünkörü yaptığı" iddia ediliyordu. Özellikle gelir kısmında gösterilen ve toplamı 1.000 liraya tekabül eden müsamere, rozet satışı, bağış ve deri hâsılatına rağmen, 24.000 kuruş kâtip (eşraftan Abdi Efendizade Hüseyin Bey), 27.000 kuruş itibar memuru, 5.000 kuruş bekçi, 9.000 kuruş da odacı maaşı olmak üzere 65.000 kuruş masraf yapılması eleştiriliyor ve şunlar belirtiliyordu:

"Kâtip aldığı bu ücrete mukabil Hilal-i Ahmer'e ne temin etmiş, hangi iş için kaç satır yazı yazmıştır? İtibar memuru hangi vazifeyi yapmış, yani muhafaza ettiği eşya neden ibaretmiş ki kendisinin istihdamına lüzum görülmüş? Odacı Hilal-i Ahmer kâtibinin hususi hizmetinden başka hangi işi görmüş, Hilal-i Ahmer'in sandığından ücret almaya hakkı var mıdır? Hele bekçi! Onu hiç anlamıyoruz. Bekçiye ne lüzum varmış, neyi beklermiş hiç bilmiyoruz. Acaba Hilal-i Ahmer dairesinde kâtibin hiç eksilmeyen nargilesini mi beklermiş? Ne yazık! Eğer hakk-ı şınası ve sahib-i vicdan bir memuriyetten teşkil etmiş bir heyet olsaydı hiç olmazsa odacı ile bekçinin

⁴⁶¹ **Antalya**, Sayı: 428 (30 Kanun-u Sani 1340), "Hilal-i Ahmer Suiistimali".

⁴⁶² **Antalya**, Sayı: 423 (24 Kânun-u Sani 1340), "Vali Beyefendi'ye Açık Mektup".

⁴⁶³ **Antalya**, Sayı: 425 (27 Kanun-u Sani 1340), "Hilal-i Ahmer Kongresi".

vazifesi tevhid edilerek buradan bu hiç lüzumu olmayan sarfiyattan tasarruf edilemez miydi? Kongre bunları niçin sormadı? Öyleyse kongrenin içtimaından maksat nedir? Kongrenin şekli-i teşkili başkaca yazılacaktır ama türlü türlü dedikodulara vesile olan kurban derilerinin müzayedeleri yeterince tetkik edildi mi? Hayır, katiyen tetkik edilmediğine eminiz. Ayrıca Hilal-i Ahmer kasasında bulunduran 1.127 altının bankada değil de kasada tutulması kongre heyet-i idaresinin nazar-ı dikkatini çekmedi mi? Bu paranın heyet-i idarenin hususat-ı zatiyesinden istimal edilmediği ne malum?”⁴⁶⁴

Hilal-i Ahmer ile ilgili Antalya’da yayımlanan bir başka makalede de, Ahmet Hamdi Efendi imzasıyla Hilal-i Ahmer adına Müdafaa-i Hukuk’tan alınan 1.000 liranın “Cemiyetin kasasına ithal ve defterine irat kaydedilmediği” ve yine Ahmet Hamdi Efendi’nin “cemiyet-i hayriyeden avans olarak aldığı 500 lirayı elyevm iade etmediği” ifade edilmiş ve Antalya’nın bir yıldan beri bu işfali teşhir ettiği belirtilmişti. Aynı makalede, bütün bu yazılanlara rağmen bir tahkikat icrasına bile lüzum görülmediğinden dert yanılıyor ve ekleniyordu: “Hilaf ise tekzip edilmek, hakikat ise tecziye olunmak lazım gelir. Başka memleketlerde bu kabil işler tahkik ve faili ise tevkif olunur, biz de ise serbest gezdirilir.”⁴⁶⁵

Ne var ki bütün bu tartışmalar, Hilal-i Ahmer’in ilişkili tutulduğu son şüpheli vaka olmamış, 1927 yılında, Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyeti hakkındaki yolsuzluk iddialarına bir yenisi daha eklenmiştir. Bu tarihte Antalya’da Hilal-i Ahmer adına yapılan bir müsabakadan elde edilen 2.000 liranın başka bir amaç için kullanıldığı iddia edildi⁴⁶⁶. Bu iddia üzerine Ankara’dan bir yetkili kente gelerek daha ayrıntılı bir tahkikat yapılması gerektiğini ifade eden bir rapor kaleme aldı⁴⁶⁷.

Bütün bu usulsüzlük iddialarının yanı sıra, Tayyare Cemiyeti’nin kentteki faaliyetleri de Hilal-i Ahmer’in Antalya’daki etkinliğini azaltmıştır. Mesela, 1926 yılında Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin durumu hakkında eleştirel bir rapor kaleme alan müfettişler, Cemiyetin aylardır hiçbir faaliyette bulunmadığını belirtmişlerdir. Cemiyetin Antalya’daki idarecileri bu durumun nedeni olarak Hilal-i Ahmer’in maddi kaynaklarına Tayyare Cemiyeti’nin müdahalede bulunmasını gösteriyor ve sadece aidatlardan gelir elde edebildiklerini ifade ediyorlardı⁴⁶⁸. Yine 1926 yılının Ekim ayında hazırlanan bir başka teftiş raporunda da, “Antalya Hilal-i Ahmer maalesef mesail bir haldedir” denmiş ve raporu kaleme alan müfettiş Antalya’da birkaç gün kalarak teşkilata bir tertip vermek istediğini belirtmişti⁴⁶⁹. 1926 yılının sonlarında hazırlanan bir başka raporda da, Tayyare Cemiyeti’nin İdare-i Hususiye ile birlikte

⁴⁶⁴ **Antalya**, Sayı: 425 (27 Kanun-u Sani 1340), “Hilal-i Ahmer Kongresi”.

⁴⁶⁵ **Antalya**, Sayı: 426 (28 Kânun-u Sani 1340), “Hilal-i Ahmer Suiistimali”.

⁴⁶⁶ **KA. B.** 210-320, 07/08/1927.

⁴⁶⁷ **KA. B.** 210-304, 22/12/1927.

⁴⁶⁸ **KA. B.** 210-208, 09/10/1926.

⁴⁶⁹ **KA. B.** 210-207, 28/10/1926.

bir at koşusu tertip ettiği, fakat Hilal-i Ahmer'in bu müsabakaya alakadar edilmediği bildirilmiş, ancak kentte bulunan Hilal-i Ahmer müfettişinin ricaları ile Cemiyetin bu yarışa katılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir⁴⁷⁰. Cemiyetin içinde bulunduğu kötü durumu açıkça gösteren 1927 yılında düzenlenen bir başka raporda da, Cemiyetin Antalya'da bir balo tertip etmek istediği fakat imkânsızlıklar nedeniyle muvaffak olamadığı bildirilmiştir⁴⁷¹.

Bütün bu iddialar ve Tayyare Cemiyeti'nin etkinlikleri, Hilal-i Ahmer'in Antalya'daki faaliyetlerini, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tedrici olarak azaltmıştır. 1920'li yılların ortalarından sonra, başta Tayyare Cemiyeti olmak üzere Himaye-i Etfal Cemiyeti ile Türk Ocağı, etkinlik ve faaliyetleriyle Hilal-i Ahmer'in yerini doldurmaya çalışmışlardır.

4.1.2. Tayyare Cemiyeti

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kentteki faaliyetlerini olumsuz etkilediği iddia edilen Tayyare Cemiyeti, kurulduğu tarihten itibaren militer/milliyetçi bir politikanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 25 Haziran 1926 tarihinde Antalya'nın "muteber eşraf ve tüccarının" da katılımıyla gerçekleştirilen Tayyare Kongresi'nde, Cemiyetin kentte ne tür faaliyetlerde bulunacağı tartışıldı⁴⁷². Kongrenin toplanmasının en önemli amacı ise "mahsulât-ı araziye ve hayvanattan, orman işlerinden ve mevzu bilumum vergilerden muayyen bir tespit dâhilinde" tayyareler için bir hisse çıkarmaktı⁴⁷³. Bu mesele ciddi tartışmalara neden olsa da, kongrede, üreticilerin "iane ile mükellef tutulmaları" gerektiği kabul edilmiştir⁴⁷⁴.

Tayyare Cemiyeti, Antalya'da, 1926 yılından itibaren kutlanan 30 Ağustos etkinliklerinde ve tertip ettiği müsamere ve müsabakalarla adını duyurmuştur. 30 Ağustos 1926 tarihinde Tophane Parkı'nda gerçekleştirilen müsamere, aralarında kadınların da bulunduğu geniş bir katılıma sahne olmuştu. Müsamerede Tayyare Cemiyeti Antalya riyaseti adına konuşma yapan Jandarma Kumandanı Osman, kentteki içtimai inkılâba değinmiş, son İstanbul seyahatinde İstanbul kadınlarında gördüğü "serbesti ve tekâmülü gıpta ve takdirle" anlatmış, Antalya kadınlığının "aynı müsavat ve inkişafa doğru attığı adımları" takdir etmişti. Osman Bey, ayrıca, "Tayyare Cemiyeti'ne yapılacak yardımların her türlü su-i isti'malden masun olduğunu" ve "vatana karşı bir hizmet yapmaktan başka hiçbir gayesi olmayan Tayyare Cemiyeti'nin bütün şüphelerden arî olduğunu" da konuşmasında belirtmişti⁴⁷⁵.

1927 yılında, 30 Ağustos'un bütün Türkiye'de Tayyare Bayramı ilan edilmesiyle birlikte, bu tarihten itibaren Antalya Tayyare Cemiyeti, her 30 Ağustos'ta kentte resmi törenler

⁴⁷⁰ KA. B. 270-173, 28/12/1926.

⁴⁷¹ KA. B. 210-305, 22/12/1927.

⁴⁷² Antalya, Sayı: 1200 (26 Haziran 1926), "Tayyare Kongresi Toplandı".

⁴⁷³ Antalya, Sayı: 1201 (28 Haziran 1926), "Tayyare Kongresi Münasebetiyle".

⁴⁷⁴ Antalya, Sayı: 1203 (30 Haziran 1926), "Tayyare Kongresi Dün Hitam Buldu".

⁴⁷⁵ Antalya, Sayı: 1259 (1 Eylül 1926), "Tayyare Cemiyetinin Müsameresi".

düzenlemiştir. Mesela, Cemiyetin 15 Ağustos 1927 tarihli Antalya gazetesinde yayımlanan ilanında, Tayyare Cemiyeti Nizamnamesi'ne göre 30 Ağustos'un Tayyare Bayramı kabul edildiği belirtiliyor ve “bu mukaddes günde şenlik yapmak ve eğlenmek her Türk'ün hakkı olduğu gibi atıye de ümitle bakmak için de istikbali düşünmek bir vazife-i vataniyedir” deniliyordu. İlanın devamında, “müstakbeldeki harpler de müdafaa-i memleketin ve zaferin ancak tayyareler ile kabil olacağı” ifade ediliyor ve bu nedenle Antalyalılardan, 30 Ağustos günü, kazançlarını, diğer kent ve kasabalardaki vatandaşlar gibi Tayyare Cemiyeti'ne teslim etmeleri rica ediliyordu⁴⁷⁶.

Antalya Tayyare Cemiyeti'nin kentteki etkinlikleri sadece Tayyare Bayramı ile sınırlı kalmamıştır. Cemiyet, müsamereler ve spor kulüpleriyle birlikte düzenlediği müsabakalarla da adını duyuruyordu. Mesela, 1 Ekim 1926 tarihinde, Yenikapı'da, “meşhur cambazların da katıldığı” bir müsamere tertip etmiş⁴⁷⁷, 2 Temmuz 1926 tarihli Antalya gazetesinde İdman Yurdu ve Işık kulüplerinin Tayyare Cemiyeti menfaatine yapacağı müsabaka ilan edilmiş⁴⁷⁸, gazetenin aynı nüshasında Antalya Türk Tayyare Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Müteşebbiyesi tarafından “Tayyare Cemiyeti mahiye-i tahtında bulunan hanımefendiler ile sair arzu buyuran hanımefendilere Türk Ocağı'nda bir konser verileceğinden yevm-i mezkûrda teşrif buyrulması” ilan edilmişti⁴⁷⁹.

Bütün bunların dışında Cemiyet, kentte, Tayyare Piyangosu düzenliyor, gençlik kulüplerinin de katılımıyla iane kampanyaları yürütüyordu. Cemiyet Antalya'da teşkilatlandıktan hemen sonra büyük bir yardım kampanyası başlatmış, bu kampanya için kentteki resmi dairelere para kutuları konulmuş ve kampanyanın sonunda 7.769 kuruş iane toplanmıştı⁴⁸⁰. Ayrıca 1926 yılından itibaren, daha önce Himaye-i Etfal için toplanan zekât ve fitreler Tayyare Cemiyeti için toplanmaya başlanmıştı⁴⁸¹.

4.1.3. Antalya Himaye-i Etfal Cemiyeti

Antalya'da Himaye-i Etfal Cemiyeti 21 Şubat 1924 tarihinde kurulmuştu⁴⁸². Bununla

⁴⁷⁶ **Antalya**, Sayı: 1470 (15 Ağustos 1927), “Hamiyetli Halkımıza”.

⁴⁷⁷ **Antalya**, Sayı: 1284 (30 Eylül 1926), “Muhteşem Bir Gün Eğlenceli Bir An: Tayyarelerimize Ufak Bir Yardım”.

⁴⁷⁸ **Antalya**, Sayı: 1206 (4 Temmuz 1926), “Antalya Spor Kulüpleri Arasında Tayyare Maçı”.

⁴⁷⁹ İlanda konser programı da belirtilmiştir. Buna göre, program; İstiklal Marşı ile başlayacak daha sonra tayyare hakkında Heyet-i İdare azasından Memnune Hanım tarafından konferans verilecek, konferanstan sonra ud ve kemanla taksim, ud ve kemanla hüseyini fasıl, Defterdar Bey'in kerimesi Firuzan Hanım tarafından içtimai hitabe ve son olarak da piyano ve kemanla Cumhuriyet Yılmaz Marşı verilecekti. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1204 (2 Temmuz 1926), “Hanımlara Konser”.

⁴⁸⁰ **Antalya**, Sayı: 1204 (2 Temmuz 1926), “Meşhur Cemiyet”.

⁴⁸¹ **Antalya**, Sayı: 1357 (16 Mart 1927), “Zekât ve Fitrelerinizi Tayyare Cemiyetine Veriniz”.

⁴⁸² **Antalya**, Sayı: 449 (22 Şubat 1340), “Himaye-i Etfal Heyet-i Merkeziyesi”. Cemiyetin reisliğine, eski Vali Sabri Bey, reis vekilliğine Antalya gazetesi imtiyaz sahibi Emin Bey, kâtipliğe Ferruh Niyazi Bey, muhasebeye Mıntika Müdürü Muhasip Enver Bey, veznedarlığa ise Maarif Müdürü Şahap Bey seçilmişti. Bkz. **Antalya**, Sayı: 452 (25 Şubat 1340), “Himaye-i Etfal Heyet-i İdaresi”.

birlikte Himaye-i Etfal'in ilk idare heyeti ve üyeleri, seçildikten kısa bir süre sonra, işlerinin yoğunluğunu gerekçe göstererek istifa ettiler⁴⁸³. Bu tarihten sonra, 1927 yılına kadar, Himaye-i Etfal adı kentte neredeyse hiç duyulmamıştır. 1927 yılının Ocak ayında yapılan toplantıda, Cemiyet, Vali Arif Bey Efendi'nin reis-i evvelliğe, Maarif Müdürü Adil Bey'in reis-i saniliğe, Tahrirat Müdürü Nuri Bey'in kitabete ve Antalya Gazetesi Müdür-ü Mesulü Enver Bey'in muhasipliğe seçilmesiyle yeniden teşkilatlandı⁴⁸⁴.

1927 yılından itibaren Himaye-i Etfal'in faaliyetlerinin artmasında, nüfus sorunu önemli bir etken olmuştur. Gerçekten de, I. Dünya Savaşı'nın, göçlerin ve hastalıkların nüfus üzerindeki olumsuz etkisi, 1920'li yılların başlarından itibaren entelektüeller tarafından sık sık dile getiriliyor, Antalya'nın esas sorununun “nüfusunun noksanlığı” ve “nüfusunun ıslahı” olduğu belirtiliyordu⁴⁸⁵. Üstelik kent nüfusundaki bu noksanlığı muhacirlerin doldurması da mümkün görünmüyordu:

“Nüfus boşluğunu acil bir biçimde hariçten nüfus celp etmeden doldurmak mümkün ve kabil değildir. Hükümet mübadele-i ahali ile iki menfaat temin etmiştir: Vatani gayr-i milli ve hain anasırlardan tathir (*temizleme*) ve az olan nüfusumuzu tathir. Fakat Rumeli'den gelen vatandaşlarımız nüfusumuzun bu ihtiyacını temin edemeyecekler, büyük boşluğu dolduramayacaklardır. Elbette elimizde hakiki istatistikler bulunmadığı için hakiki hüküm vermek mümkün değildir. Fakat her halükarda vasi' yurdumuzun daha çok nüfusa ihtiyaç duyacağı muhakkaktır.”⁴⁸⁶

Kentin “şiddetle nüfusa ihtiyacı olması”, bu dönemde, çocukların himayesinde sadece anne ve babalara değil, devlete de bir pay düştüğünün sürekli olarak vurgulanmasına neden olmuştur. Dönemin siyasal söyleminde, çocuk, toplumun menfaatleri icabı, anne ve babalardan çok vatana aitti ve çocuk meselesini devlet meselesi bir yapmak zorunluluktadır⁴⁸⁷.

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyet gösterdiği bir başka konu da, aslında nüfus sorunuyla doğrudan ilişkili olan, yetim çocuklar ve çocukların eğitimi meselesiydi. Bu yıllarda, sadece İstanbul ve Ankara'da değil, Antalya'da da, peşi sıra gelen savaşların kimsesiz çocuk sayısını çoğalttığı, yetimlerin “terbiyesi” ve “ıslahı” ile meşgul olunmazsa memleketin mevcudiyetinin ve ahlak-ı umumiyenin mahvolacağı sıklıkla dile getiriliyordu:

“Bugün hamiyetsiz bir vaziyette başıboş gezecek yetimler ne sıhhatten ne de ahlaken nesl-i atinin hayırlı bir eseri olamazlar. Sefalet ve nefis-i eda bunların birçoğunu alıp götürceği gibi kalanlar da muntazam bir terbiye ile yetiştirilmezlerse, kendi ekmeklerine sahip kılınmazlarsa bu memleket bunlardan fayda değil zarar görür. Ceraim cetvelleri tetkik edilirse görülür ki ahlak-ı tadiyahet (*tecavüz ettirme*) en çok

⁴⁸³ **Antalya**, Sayı: 523 (22 Mayıs 1340), “Himaye-i Etfal Heyet-i Merkeziyesi'nden”.

⁴⁸⁴ **Antalya**, Sayı: 1331 (15 Şubat 1927), “Himaye-i Etfal Antalya Şubesi Kimlerden Oluşuyor?”.

⁴⁸⁵ **Antalya**, Sayı: 446 (19 Şubat 1340), “Himaye-i Etfal”.

⁴⁸⁶ **Antalya**, Sayı: 707 (26 Teşrin-i Evvel 1340), “Tevhid-i Kuva I”.

⁴⁸⁷ **Antalya**, Sayı: 1467 (11 Ağustos 1927), “Çocuklarımızı Bakımsızlık ve Alakasızlık Öldürüyor”.

ruhu terbiyeye maruz kalmamış, hayatını kazanmak için bir iş öğrenmemiş bedbahtlarda görülür. Bakımsız kalacak yetimlerimiz de böyle bir akıbete maruzdur ki bu akıbet hayat-ı içtimayemizi sarsar.”⁴⁸⁸

Bu dönemde, “çocukların ıslahı” meselesi sık sık üretici nüfus sorunuyla da ilişkilendirilmiştir. Dönemin resmi söyleminde, Himaye-i Etfal, çocukları, hayatın çetin şartlarına karşı da terbiye etmeliydi. Hatta yetimleri, mektep terbiyesi ile yetiştirmekten çok, çıraklık terbiyesi ile hayata hazırlamak çok daha gerçekçi olacaktı. Zira “himaye ile rahat büyümüş bir çocuk ile çırak mesaisi ile büyümüş, hayatın çetin koşulları ile kavga etmiş çocuk arasında büyük fark vardı” ve Antalya’da yeniden teşkil edilerek faaliyete geçen Himaye-i Etfal Cemiyeti bu sahada faaliyete geçmeliydi. Yüz çocuğu Cemiyet kasasından beslemektense elli çocuğu karın tokluğuna çırak olarak esnafa vermek daha hayırlı bir işti⁴⁸⁹.

İlk olarak “kimsesiz çocuk meselesi” olarak ifade edilen, fakat daha sonra sınırları genişleyen çocuklara ilişkin bir söylemin oluşmasında, çocuklara, ulusun geleceği ve meşruluğu için anahtar bir rol verilmesinin de bir payı vardır. Gerçekten de peşi sıra gelen savaşlar, çocuk sağlığını kontrol altına almayı, ulusun geleceği, savunması ve ekonomik kalkınma için bir zorunluluk haline getirmişti. “Gürbüz çocuk” kavramı, çocuk sağlığı ile ilişkili olarak dönemin basınında sıkça kullanılıyordu. Daha sağlıklı, güçlü çocuklar daha güçlü bir devlet demektir⁴⁹⁰. “Gürbüzlük” kavramı, Himaye-i Etfal’in kentteki faaliyetleri, konuyla ilgili kaleme alınan makaleler ve konferanslar aracılığıyla da geliştirilmiştir. Konuyla ilgili olarak kaleme alınan makalelerde, mekteplerdeki izcilik faaliyetlerinin, “cemiyetin şen, vakur ve gürbüz çocuklardan teşkil etmiş muhteşem bir kitle olması için mutlaka desteklenmesi gerektiği” sık sık ifade edilmiştir⁴⁹¹.

Antalya Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin çocuk meselesi ile ilgili etkinlikleri özellikle resmi günlerde artmıştır. Tüm Türkiye’de olduğu gibi Antalya’da da “Resmi Çocuk Haftası”, ilk olarak, 23 Nisan 1928 tarihinde kutlanmıştır⁴⁹². Bu hafta için, 14 Nisan günü Vilayette gerçekleştirilen ve Antalya Valisi, Maarif Emini ve Polis Müdürü’nün de katıldığı bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda 23 Nisan’da Türk Ocağı salonunda verilmek üzere bir çocuk balosu tertibi kararlaştırılmıştır⁴⁹³. Zümrütova gazetesi de, 23 Nisan 1928 tarihli nüshasını, Çocuk

⁴⁸⁸ **Antalya**, Sayı: 446 (19 Şubat 1340), “Himaye-i Etfal”.

⁴⁸⁹ **Antalya**, Sayı: 1386 (2 Mayıs 1927), “Himaye-i Etfal”.

⁴⁹⁰ Kathryn R. Libal, **National Futures: The Child Question in Early Republican Turkey**, (Unpublished Ph. Diss., The University of Washington, 2001), s. 111.

⁴⁹¹ İzcilik ve çocuk sağlığı arasında kurulan bu ilişkiye rağmen, dönemin gazetelerinde, Antalya’da anne ve babaların izcilik teşkilatının lüzumuna vakıf olmadıkları ve bu nedenle, çocuklarını bu teşkilattan uzak tutmaya çalıştıkları da iddia edilmiştir. Bkz. **Antalya**, Sayı: 433 (5 Şubat 1340), “Muhterem Ahalimiz Dikkatle Okusun: Mekteplerde İzcilik Faaliyeti”.

⁴⁹² Kathryn R. Libal, **A.g.t.**, s. 101.

⁴⁹³ **Zümrütova**, Sayı: 32 (15 Nisan 1928), “23 Nisan’a Hazırlıklar”.

Haftası nedeniyle, “Fevkalade Çocuk Nüshası: Çocuk Bir Cihandır” başlığıyla yayımlamıştır⁴⁹⁴.

“23 Nisan aynı zamanda çocuk bayramıdır. Bu mübarek günün Türk çocuğu için bayram ittihazı mühim bir iştir. Vatan çocuk, çocuk vatanıdır. İkisini birbirinden ayırabilir misiniz? Yekdiğerini ikmal eden bu iki mevcudiyet yekdiğerinden kıymetli ve azizdir. Türk vatanının kurtuluş gününü Türk çocuğunun bayramı ilan etmekte bir mana vardır. Vatanımızın üstünden esen bir istila ve felaket kasırgası, milletimizin fedakâr evlatlarını devirdi. Ayak bastığımız toprakların altına cesetlerini tevdi ettiğimiz bu binlerce vatan evladının bizlere emanet ettiği yavrular var ki, şefkat ve insaniyetimizi istemektedirler. Vatan için vatan cida olan kahramanların ruhlarını ancak yavrularına sahip çıkmak suretiyle yâd edebiliriz. Kadirşinas Türk milletinin takdirinden yüksek şefkatinden âli cenaptan yetim yavruları için muaveneti rica ediyoruz. Göğsümüze takılacak rozet bu yavruların yardım taleplerinin ifadesidir”⁴⁹⁵

Çocuk Haftası dışında, Himaye-i Etfal’in adı, en çok, Cemiyetin dini bayramlarda verdiği ilanlarla gündeme gelmiştir. 1925 yılına kadar Hilal-i Ahmer için toplanan kurban derileri, bu tarihten sonra Himaye-i Etfal ve Tayyare Cemiyeti tarafından toplanmaya başlanmıştı. 1924 yılında, Cumhuriyetin ilk Ramazan Bayramı dolayısıyla Antalya’da yayımlanan bir makalede de, bayram fitrelerinin Himaye-i Etfal’e verilmesi çağrısında bulunuluyor ve “Bayram fitre paralarını, niçin, izzet-i nefsinin, insanlığını feda ederek, bin sahte kılığa girerek ötede beride el açan, sızlanan dilencilere verelim? Bunlar milletin hangi içtimai vazifelerini yüklenmişlerdir? Hâlbuki bu parayı toplu olarak Himaye-i Etfal’e tevdi edersek, yetimlerimizin, anasız babasız yavrularımızın istikbalini, saadetlerini temin edeceğiz” deniliyordu⁴⁹⁶.

4.1.4. Antalya Türk Ocağı

1923 yılında kurulan⁴⁹⁷ Antalya Türk Ocağı, kapatıldığı 1931 yılına kadar, Antalya’daki toplumsal hayat üzerinde etkili olan kurumlardan ilki ve en önemlisiydi⁴⁹⁸. Ocağın faal olduğu

⁴⁹⁴ **Zümrütova**, Sayı: 34 (23 Nisan 1928), “Çocuk Haftası”.

⁴⁹⁵ **Zümrütova**, Sayı: 34 (23 Nisan 1928), “Bugün”.

⁴⁹⁶ **Antalya**, Sayı: 209 (2 Mayıs 1340), “Bayram Fitreleri”.

⁴⁹⁷ Antalya Türk Ocağı, 12 Ağustos 1923’te açıldı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 283 (10 Ağustos 1339), “Türk Ocağı Açılıyor”. Türk Ocağı’nın ilk kongresi, 7 Kasım 1923 tarihinde, İdare Heyeti adına Dr. Burhanettin’in davetiyle, Yenikapı’daki Türk Ocağı binasında yapıldı. Kongrede, İdare Heyeti’nin Dr. Galip, Dr. Burhanettin, Dr. Emin Salih, Hacı Mehmet Faik, Ali Oğuz, Muallim Hamit, Dar’ül Halife Kâtibi Sait Bey’den oluşması karara bağlandı. Haysiyet Divanı’na Binbaşı Reşit, Dr. Galip, Dr. Burhanettin, Dr. Emin Salih ve Ali Oğuz seçildi. Bkz. **Antalya**, Sayı: 358 (8 Teşrin-i Sani 1339), “Antalya Türk Ocağı Senelik Kongresi”. 18 Kasım 1923’te yapılan seçimlerde de, başkanlığa Dr. Galip, Mesul Murahhaslığa Maliye Sandık Emimi Hacı Mehmet Faik Hafız ve Umumi Kâtipliğe Ali Oğuz seçildi. Ayrıca, Türk Ocağı’nda cumartesi, pazartesi ve çarşamba akşamları uzman bir kişi tarafından Fransızca dersleri verilmesi de kararlaştırıldı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 366 (19 Teşrin-i Sani 1339), “Türk Ocağında Seçimler ve Kararlar”. 1928 yılında Ocak riyaseti Dr. Münir, murahhaslığa Hayrettin Murat, kâtipliğe orta mektep müdürü Talat, muhasebeye Hasan Şinasi, veznedarlığa Zekai Bey, azalıklara, Memleket Hastanesi’nden Dr. Salih Kemal Bey ile Muallime Fahriye Hanım intihap edilmişti. Bkz. **Zümrütova**, Sayı: 19 (26 Şubat 1928), “Türk Ocağı İdare Heyet”.

⁴⁹⁸ Türk Ocakları’nın siyasi ve idari tarihi ile ilgili olarak bkz. Füsün Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları**, İstanbul, 2004.

bütün bu dönem boyunca Cumhuriyetin resmi kültür politikaları, Türk Ocağı aracılığıyla yürütülmüştür.

Türk Ocağı'nın Antalya'daki etkinlikleri, Türk Ocağı Merkez Heyeti tarafından tespit edilen hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Fakat bütün bu hedefler, ancak 1926 yılında, “muayyen bir talimata malik olmamak nedeniyle vuku' bulan tereddütlerin izalesi” amacıyla yazılı bir hale getirilebilmişti. 1926 yılındaki kurultayda ilan edilen ayrıntılı mesai programı vilayetlere de iletilmiş ve bütün Ocakların, “buldukları mahallin bahşettiği müsaade nispetinde” burada belirtilen amaçları takip etmesi talep edilmişti⁴⁹⁹.

Mesai programına göre, Türk Ocakları'nın ilk amacı ilmi olacaktı ve bu amaç doğrultusunda Ocaklar, buldukları mahallerde konferanslar düzenleyerek halkı bilgilendirecekti. Türk Ocakları, mensuplarının ve bütün halkın yararlanabileceği kütüphaneler vücuda getirecekler ve kendi okuma odalarına sahip olacaklardı⁵⁰⁰. Ocakların amacı, kuruldukları bölgede Türklükle ilgili bütün meselelerle meşgul olmak⁵⁰¹.

1926 yılında ilan edilen mesai programı, Türk Ocakları'nın sıhhi ve iktisadi amaçlarına da yer vermiştir. Bu amaçlar, ilk olarak, Ocakların, “Türk milletini tahrip eden hastalıklara karşı mücadelesini” ve bu konuda halkı bilgilendirmesini gerektiriyordu⁵⁰². İktisadi alanda Ocaklar, buldukları mahallin iktisadi temayüllerine göre halka “yeni iktisat fikirlerini” telkin edeceklerdi⁵⁰³.

Türk Ocakları'nın tanımlanan bütün bu mesaisinin arasında, onların “medeni” ve kültürel mesaisi üzerinde daha ayrıntılı olarak durulmuştur. Program belirlenirken, “milli günlerde yirmi-otuz kişinin ahengi bozmaksızın, bir şarkıyı söylemeye kudret gösteremediği” dikkate alınmıştı. Bu nedenle, her Ocağın, bir uzman bulur bulmaz, keman ve piyano dersleri açacağı ifade edilmiş⁵⁰⁴, Ocaklarda “milli bayramlarda yapılan içtimalarda hep beraber taganiye duyulan ihtiyaç” nedeniyle, beynelmilel dansların öğretilmesi kararlaştırılmıştı, fakat Ocaklarda, çalgılı kahvehanelere özgü olan, çiftetelli ya da kanto oynanmayacaktı⁵⁰⁵.

Türk Ocağı'nın Antalya'daki etkinlikleri, burada belirtilen mesai programı ile aynı paralelde yürütülmüştür. 1931 yılına kadar kentte kültürel ve toplumsal hayatın biçimlendirilmesinde etkin olan Ocak, düzenlediği konferanslar, müsamereler ve temsiller

⁴⁹⁹ Füsun Üstel, **A.g.e.**, s. 213.

⁵⁰⁰ Füsun Üstel, **A.g.e.**, s. 217

⁵⁰¹ Füsun Üstel, **A.g.e.**, s. 219

⁵⁰² Füsun Üstel, **A.g.e.**, s. 220

⁵⁰³ Füsun Üstel, **A.g.e.**, s. 221.

⁵⁰⁴ Bunun birkaç nedeni vardı, bir kere “sazlarla, deflerle, kudümlerle icra edilen eski Türk musikisi, bugünkü Türk milletinin duyduğu birçok heyecanı ifade edemezdi. Mesela, eski musikide bir marş yapmak mümkün olmadığı gibi eski musiki aletleriyle askeri bir havanın icap eden bir kuvvet ve tinnette idaresi de mümkün değildi.” Bkz. Füsun Üstel, Füsun Üstel, **A.g.e.**, s. 223.

⁵⁰⁵ Füsun Üstel, **A.g.e.**, s. 226. Antalya'da modern dans eğitimi veren bir okul, Mayıs 1927'de Yenikapı'da açıldı. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1400 (18 Mayıs 1927), “Dans Mektebi”.

aracılığıyla toplumsal hayatın “asri” görünümünü kentlilere tanıtıyordu. Ayrıca, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal ya da Tayyare Cemiyeti’nin faaliyetleri de Türk Ocağı tarafından idare ediliyor, bu cemiyetler yararına düzenlenen balo ve müsamereler de Türk Ocağı’nda gerçekleştiriliyordu.

Reformların kentliler için görünür kılındığı en önemli mekân olan Türk Ocağı binası, aslında, Rumların terk ettiği Agia Panteleimon Kilisesi’ydi ve Kilise, Ocak faaliyetleri için dört kısma bölünmüştü. Bulardan ilki, sinema ve tiyatro temsilleri için kullanılan kilise binasıydı. Binanın bir diğer kısmı, İlk Işık ve İdman Yurdu kulüpleri tarafından kullanılıyor, üçüncü kısmı da fotoğrafhane olarak işlev görüyordu. Binanın son kısmı ise Evkaf Müdürlüğü’ne kiralanmıştı⁵⁰⁶. 1926 yılında, Selanik mübadili Halim’in işlettiği Vatan Kahvehanesi (Nüfus Mübadelesinden önceki adıyla Leski Kahvehanesi), Ocak gazinosu yapılmak için istimlâk edilmek istenmiş, fakat Halim’in itirazı üzerine bu talep gerçekleşmemiştir⁵⁰⁷. 1928 yılında Çarşı’da Türk Ocağı için bir mütalaa salonu açılmış ve Ocağın kütüphanesi buraya taşınmıştı⁵⁰⁸.

Antalya Türk Ocağı, kendisini, bir kültür ve eğitim kurumu olarak tanımladı, topyekûn eğitim seferberliğine ağırlık vererek, sağlıktan ziraata, beden terbiyesinden müziğe kadar çok geniş konularda faaliyet gösterdi. Ocakta, yoğun olarak, “sıhhi, içtimai, ahlaki musahabeler, edebi fenni mülâhazalar, umumi sohbetler”e yer verilmiş, çocuk bakımı konulu filmler gösterilmiş⁵⁰⁹, halk sağlığı ile ilgili konferanslar düzenlenmiştir⁵¹⁰. Ocak, geceleri de açık kalıyor ve oluşturulan musiki heyeti on beş günde bir kentlilere konserler veriyordu. Yine bu dönemde mektep gençlerinin Türk Ocağı’nda verdiği müsamereler de Antalya ve Zümrütova gazeteleri aracılığıyla ayrıntılı olarak kamuoyuna duyuruluyordu. Bu müsamerelerde, öncelikle müsamere konusuyla ilgili bilgilendirici konuşmalar yapılıyor, daha sonra “millî” temalı oyunlar sahneleniyordu⁵¹¹.

Antalya Türk Ocağı, 1928 yılından itibaren halıcılık ve nakış dersleri vermeye de başlamıştır. Burada öncelikli amaç kadınlara meslek kazandırmak ve onları “memleketin iktisadi tekâmülüne katılmaya teşvik etmektir”⁵¹². Türk Ocağı’nın Burdur’dan sipariş ettiği

⁵⁰⁶ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0-73.275.1, s. 22.

⁵⁰⁷ **BCA.** 272.0.0-12.60.68.2, s. 2

⁵⁰⁸ **Zümrütova**, Sayı: 24 (19 Mart 1928), “Yeni Bir Mütalaa Salonu”.

⁵⁰⁹ **Resmi Antalya**, Sayı: 166 (26 Kanun-u Evvel 1930), “Türk Ocağı’nda Çocuk Bakımı ve Sıtma Filmleri”.

⁵¹⁰ Mesela, Türk Ocağı’nda Diş Hekimi Dr. Münir Bey tarafından diş hıfzıssıhhası üzerine düzenli konferanslar veriliyordu. Bkz. **Resmi Antalya**, Sayı: 123 (28 Şubat 1930), “Türk Ocağında”.

⁵¹¹ Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 1370 (9 Kanun-u Sani 1927), “Cuma Akşamki Müsamere”; **Antalya**, Sayı: 9 (9 Kânun-u Sani 1927), “Muallimler Birliği’nde Konser”; bkz. **Antalya**, Sayı: 775 (14 Kanun-u Sani 1341), “Konser”; **Antalya**, Sayı: 534 (4 Haziran 1340), “Nazar-ı Dikkate Müjde: Müsamere”.

⁵¹² Bu dönemde kadınların iktisadi hayatta daha fazla rol almaları ile ilgili çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Örnekler için bkz. **Antalya**, Sayı: 1290 (7 Teşrin-i Evvel 1926), “Halıcılık”. Ayrıca Singer Dikiş Makineleri Kumpanyası Antalya’da yayımladığı ilanlarda, “tecdidin eser-i faaliyetinden olmak üzere hayatında erkeklere

halı tezgâhı, iplik, alet ve edevat 17 Mart 1928 yılında Ocak binasına getirilmiştir⁵¹³.

Türk Ocakları, 1931 yılında kapatıldıklarında, Ocakların malvarlığı CHF'ye ve daha sonra 1932 yılında açılan Halkevlerine iltihak etti. Antalya Türk Ocağı'ndan da gayr-i menkul olarak bir kilise, müstemilatından fevkani üç odalı bir babhane, bir ufak bahçe ve daha önce spor sahası olarak kullanılan arsadan oluşan bir bina manzumesi devralınmıştır. Türk Ocağı gayr-i menkulleri arasında bulunan binalar, yerlerinde yeni bir fırka ve Halkevi inşa edilmek üzere 30 Aralık 1931 tarih ve 297 sayılı emir ile CHF tarafından devralındı. Arsa ise çocuk bahçesi yapılmak üzere 1.100 lira mukabilinde Vilayet İdare-i Hususiye'ye satılmış⁵¹⁴, Ocak binasının yıkılması ve yerine Halkevi binası yapılması kararlaştırılmıştır⁵¹⁵. Antalya Halkevi 20 Haziran 1932 tarihinde Türk Ocağı'nın bulunduğu yerde açılmış⁵¹⁶ ve kısa bir süre içinde Halkevinin şubeleri tesis edilmiştir⁵¹⁷.

4.2. “Asri Toplumsal Hayat”a Muhalefet

Cemiyetlerin ya da kültürel ve toplumsal etkinliklerin mekânı olan Türk Ocağı'nın kentteki faaliyetleri veya eğitimin yaygınlaştırılması yolundaki seferberlik, gazeteler aracılığıyla ne kadar vurgulanırsa vurgulansın, Cumhuriyetin ilk on yılında, Antalya'da nüfusun homojenleştirilmesi ve entelektüellerin tahayyül ettiği “asri bir toplum” inşa etme çabaları türlü güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu durumun birkaç nedeni vardır.

Bu güçlük, ilk olarak, kentteki cemiyetlerin eleştirildiği bir makalede de ifade edildiği gibi, Türk Ocağı veya cemiyet faaliyetlerinin, “Antalyalıların terbiye-i fikrini ve içtimalarını tezyit edecek, tevsi-i malumat meraklılarının ihtiyaçlarını temin edecek vasıta-i medeniyye-yi” yaratmaktan ve “istifade-i terbiyye ve fikriyye malumatlarını mucip olacak” imkânlardan uzak olmasıyla ilgiliydi⁵¹⁸. Ne var ki 1931 yılına gelindiğinde bile, ne Antalya Türk Ocağı'nın ne de Himaye-i Etfal'in veya Tayyare Cemiyeti'nin faaliyetlerinin kentlilerden yeterli ilgi ve alaka görmediği de bir gerçektir. Bu nedenle, 15 Nisan 1931 tarihindeki vilayet kongresinde, Himaye-i Etfal'in Antalya'da kısa bir geçmişi olduğu, ancak kentlilerin Cemiyete hassas ve alakadar olmadığı şikâyet edilmiştir. Hatta kongrede, Cemiyetin üyeleri arasında bile taahhüt edilen senelik aidatın yatırılmadığı ifade edilmiş, bu nedenle Cemiyet faaliyetlerinin beklentilerin çok uzağında kaldığı iddia edilmişti⁵¹⁹. 1926 yılında da, Tayyare Cemiyeti

iştiyak arzusunun izhar eden hanımların nakış tahsili için, gösterdikleri itibara binaen” nakış dersi verildiği ve kadın muallim istihdam edileceği beyan ediliyordu. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1102 (25 Şubat 1926), “Nakış Dersi”.

⁵¹³ **Zümrütova**, Sayı: 23 (18 Mart 1928), “Halı Tezgâhları Geldi”.

⁵¹⁴ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0/73.275.1, s. 74-75.

⁵¹⁵ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0/73.275.1, s. 22.

⁵¹⁶ **Resmi Antalya**, Sayı: 241 (17 Haziran 1932), “Halkevinin Küşadı”.

⁵¹⁷ **Resmi Antalya**, Sayı: 244 (8 Temmuz 1932), “Halkevi Şubeleri”.

⁵¹⁸ **Antalya**, Sayı: 1314 (26 Kânun-u Sani 1927), “Medeni İhtiyaçlarımız”.

⁵¹⁹ **Resmi Antalya**, Sayı: 181 (17 Nisan 1931), “Himaye-i Etfal Kongresi Münasebetiyle”.

menfaatine yapılan at yarışlarının biletleri satılamamıştı⁵²⁰. 1927 yılında yayımlanan bir başka makalede de, üç-dört senedir Antalya’da faaliyet gösteren Hilal-i Ahmer, Tayyare ve Himaye-i Etfal cemiyetlerinin kentte faal bir etkinliğe sahip olmadıkları, çünkü bu cemiyetleri desteklemesi beklenen Antalyalılarının bu ilgiyi göstermedikleri belirtilmiştir⁵²¹.

Bu ilgisizlik, kendisini, Türk Ocağı’nın ya da cemiyetlerin düzenlediği eğitim etkinliklerinde, sıradan kentlilerin etkinliklere karşı geliştirdiği tutumda da göstermiştir. Antalya Türk Ocağı salonunda gerçekleştirilen bir dinletide, Cahit Uçuk, burada karşılaştığı bir sahneyi, ayrıntılı olarak tasvir eder:

“Antalya’nın ünlü bir doktoru var, Burhan Bey. O ilk önce bir konuşma yapıyor, konserde dinleteceği plağın bestecisini anlatıyor, sonra da anlattığı bestenin plağını çalıyor. Konser, Karaalioğlu Bahçesi’nin hemen başlangıcındaki eski Rum kilisesinde yapılmaktaydı.

Burhan Bey otuz yaşlarında, uzun boylu, sarışın, çok kültürlü, modern bir doktordu. Piyano çalar, şiir yazar, resim yapardı, yani gerçek bir sanatkârdı. Kürsüde görüldüğünde, Türk Ocağı’nı dolduran kadınlı erkekli kalabalık onu coşkuyla alkışladılar. Burhan Bey alkışlara eğilerek selamlar verdi. Ardından, Beethoven hakkında uzun bir konuşma yaptıktan sonra Beethoven’in 8. Senfonisi’nin plağını gramofona koydu. Doktor Burhan Bey’in dünyanın en ünlü sanatkârı diye takdim ettiği ve uzun uzun, ballandıra ballandıra anlattığı Beethoven’in senfonisi eski kilisenin akustiği ile çoğalıp, duvarlara sığmaz boyutuyla ortalığı kaplayıverdi. Orkestrayı oluşturan müzik aletlerinden her birinin başka seslerle çıkardıkları melodi, ömürlerinde ilk kez Batı müziği duyan ve oraya alıştıkları tarz bir hava beklentisiyle gelenlerde öyle bir etki yaptı ki ilk önce omuzlar titremeye başladı. Sonra dinleyicilerin sıraları oynadı. Arada tutulamayıp, ağızlarından fırlayan sesler duyuldu. Sonunda korkunç bir patlama oldu. Bu, tutulup tutulup da sonunda zapt edilemeyen büyük, fakat korkunç bir kahkaha patlamasıydı. Kürsüdeki Burhan Bey’in pembe yüzü limon sarısına dönüştü. Öylece donup kalmıştı. Burhan Bey gramofonun dönmekte olan plağının üstündeki kolu kaldırdı. Plağı çıkardı.

⁵²⁰ “Bu kabil bir teşkilatın (Himaye-i Etfal’in) en evvel iştiğal olması gereken çocuk vefiyatı bahsi çok mühimdir. Antalya Himaye-i Etfal Cemiyeti iki-üç sene evvel bu bahis üzerinde ciddi bir alaka göstermiş ve bir çocuk bakım evi tesisine çalışmıştı. Fakat herşeyde olduğu gibi bu güzel teşebbüste mali imkânsızlar nedeniyle gerçekleşemedi. Cemiyetin ileri gelen azaları arasında bile cemiyete karşı taahhüt edilen senelik aidatın itasında taallüller olması muhiti içtimainin Himaye-i Etfal müessesesine karşı faal alakasını göstermeye delilidir.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 1089 (10 Şubat 1926), “Bir Takım Münasebetsizler”.

⁵²¹ Bu ilgisizlikle ilgili olarak Antalya’da yayımlanan bir makalede şunlar söyleniyordu: “Hilal-i Ahmer, Tayyare, Himaye-i Etfal üç-dört seneden beri bu gibi günlerde (23 Nisan) şehrimizde iane topluyor ve biz de neticelerini kaç kere sabırsızlıkla bekledik. Hiç birinde 100 lirayı bulduğunu görmedik. Korkuteli, Manavgat gibi köy denilebilecek kadar ufak kaza merkezlerinde ise böyle günlerde iane miktarının Antalya’dan fazla olduğunu gördüğümüz zamanlar bile oldu. Bilmem bizim cemiyetimiz dondu mu? Arkadaşının göğsündeki iki rozetten birisini de kendisine alıp himmet riyakârlığı yapan ne ise, uzanan kutuya beş-on kuruş atmakla vazifesini yaptım sayan da odur. Antalyalı senede bir defa senin cemiyete borcunu ihtar eden bu mübarek bayram günlerinde ne için vazifeni layığı ile yerine getirmiyor, sadece yasak savmakla iktifa ediyorsun? Geçen Hilal Ahmer günü için açılan sandıklardan sadece iki lira çıkmış. Koca Antalya’da bir lira fedakârlığı esirgemeyen iki kişi çıkabilmiş. Hâlbuki memleketimizde çiftlik sahibi, konak sahibi onca zengin var.” Bkz. **Antalya**, Sayı: 1378 (23 Nisan 1927), “Cemiyetin Enderezesi”.

Gramofonun kapağını örttü, sahneye doğru yürüdü ve çıkıp gitti. Zavallı kilise ne ayinler, ne dualar, ne ilahiler dinlemişti vaktiyle. Ama böyle bir kahkaha konserini hiçbir zaman duymamıştı.”⁵²²

Kuşkusuz bu tepki Türk Ocağı'nın ve bu arada entelektüellerin, toplumsal hayatı asrileştirme hedeflerine yönelik eğitim seferberliklerinin sıradan kentliler tarafından nasıl karşılandığını göstermesi açısından önemlidir. Ne var ki “asri hayat”a muhalefetin, başka sıradan tepkilerle de ifade edildiği durumlar da varittir. Mesela, tiyatro ya da sinemada sigara içilmemesi çok defa ilan edildiği halde, bu mekânlarda sigara dumanı hiç eksik olmamıştır⁵²³.

Bu muhalefeti anlaşılır kılan pek çok neden vardır. Kentin entelektüeller tarafından idealleştirilen toplumsal hayatı, 1920'li yıllarla birlikte, Yenikapı'ya; Türk Ocağı, müsamere ve baloların düzenlendiği modern sinema ve kıraathanelerin bulunduğu Yenikapı'daki mekânlara taşınmıştı. Ancak kentin “asri ve mutena muhiti” olan Yenikapı ve Yenikapı mekânlarının, çoğu, kitlesel göçlerin sonrasında kente yerleşmiş olan yoksul kentlilere hitap ettiğini ifade etmek güçtür. Bu mekânlar, başta Türk Ocağı olmak üzere, dönemin müsamere ve “asri tiyatrolar”ının temsil edildiği kahvehaneler, mesela Vatan Kıraathanesi, farklı sınıf ve tabakalardan gelen insanların eğitimi ile ilgilenme amacı gütsen ve toplumsal hayatın “asri” biçimlerinin sergilendiği mekânlar olmanın dışında, adab-ı muaşeretin, “asri toplumsal hayat kuralları”nın uygulandığı ve öğretildiği mekânlar olma iddiasını taşısa da, onların erişimine bütünüyle açık değildi⁵²⁴.

Öte yandan toplumsal hayatın sıradan insanların erişebildiği diğer biçimleri, çalgılı ve sahneli kahvehaneler ya da kanto ve tuluat, entelektüeller için her zaman bir rahatsızlık nedeni olarak kalmış ve onları kendi kültürel sınırlarında yaşamaya mecbur bırakmıştır. Bu durumda “asri hayat” sınıfsal farklılıkları belirginleştiren ve entelektüeller ile sıradan insanlar arasındaki farkı arttıran bir araç olmuştur. Bu nedenle adab-ı muaşeret kuralları, sadece entelektüellerin geleneklerle olan ilişkilerini ortadan kaldırmamış, aynı zamanda, entelektüeller ve sıradan insanlar arasındaki farklılaşmaya da arttırmıştır.

Bu farklılaşma, en çok davranış biçimlerinde, toplumsal hayat deneyimlerinde açığa çıkmıştır. Cemiyetlerin düzenlediği ve Cumhuriyetin kültür siyasasının ürünü olan balolar, sınıfsal farklılıkların ve entelektüeller ile sıradan insanlar arasındaki ayrımın açık olarak takip edilebileceği etkinliklerdir.

⁵²² Cahit Uçuk, **Bir İmparatorluk Çökerken**, İstanbul, 1995, s. 443.

⁵²³ **Resmi Antalya**, Sayı: 161 (21 Teşrin-i Sani 1930), “Sinemalarda Sigara İçmek Men Edilmiştir”.

⁵²⁴ Türk Ocağı'nın hemen bitişiğinde bulunan ve Ocak tarafından istidlâk edilmek istenen Vatan Kıraathanesi, “asri” mekânlar ve sıradan kentliler arasındaki mesafeyi göstermesi açısından oldukça ilginç bir örnektir. Kırathane, belki de Türk Ocağı tarafından istidlâk edilmek istenmesi nedeniyle, oldukça elit bir mekân olmuştur. Adnan Selekler, hatıralarında, Vatan Kıraathanesi ile ilgili şunları yazmıştır: “Vatan Kıraathanesi'nin sahibi Halim Bey ağırbaşlı ve prensip sahibi bir adamdı. Kahvehanesine olur olmaz kimseleri almaz, müşterilerini şehrin ileri gelenleri ve memurları arasından seçerdi.” Bkz. Adnan Selekler, **XX. Yüzyılda Antalya ve Antalyalılar**, Antalya, 2000, s. 10.

Bu mekânların sıradan kentlilere ne denli kapalı olduğunun açık bir delili de 28 Mayıs 1927 ve 3 Haziran 1927 tarihlerinde, Antalya ve Yeni Türkiye gazeteleri sütunlarında Muallimler Birliği'nin düzenlediği bir müsamere nedeniyle yaşanan tartışmadır. Tartışmanın taraflarından ilki, Yeni Türkiye gazetesinin 28 Mayıs 1927 tarihli ve 139 numaralı nüshasında Muallimler Birliği'nin 25 Mayıs Perşembe akşamı 52. Alay şerefine Yenikapı'da tertip ettiği müsamereye, fırıncı çıraklarının ve bir dülgerin de girdiğini belirtmiş, salondaki “mevki-i içtimaiyesi dun (aşağı) insanların mevcudiyetinden” bahsetmişti. Yeni Türkiye’de yayımlanan makale sahibinin iddiasına inanılacak olursa, kendisi, “otomobiller ve arabalarla memleketin kibar zevatının frak ya da smokinlerle baloya gittiklerine tanık olmuş”, fakat davetli olmasına rağmen resmi elbisesi olmadığı için baloya katılamamış ve bunun üzerine Tophane'nin yolunu tutmuştu. Resmi elbisesi olmadığı için baloya gidemeyen müşteki, yazısında, balonun “çok mükemmel olacağını” umduğunu belirtiyor, fakat birkaç arkadaşının yanına gelerek, “*fırıncı çıraklarına kadar girdiler*” sözü üzerine şaşırıldığını ve o esnada ne olursa olsun baloya gitmeye karar verdiğini ifade ediyordu. Ancak onun salonda karşılaştığı manzara, “intizamsızlıktan, kalabalıktan, mevki-i içtimaiyesi dun insanların mevcudiyetinden” başka bir şey değildi. Üstelik balo salonunda sadece fırıncı çırakları değil bir de dülger vardı.

Bu yazı üzerine Muallimler Birliği İdare Heyeti'nin Antalya gazetesinde yayımladığı cevapta, iddiaların doğru olmadığı, gerçeklerin bilinçli olarak çarpıtıldığı ifade edilmiştir. Antalya Muallimler Birliği İdare Heyeti adına yapılan açıklamada, tertip edilen etkinliğin bir müsamere olduğu ve bu müsamerede sadece Maarif Emini İsmail Habip Bey'in smokin giydiği, müştekinin, kendisine ifade edildiği halde fırıncı çırakları ve bir dülgerin bulunduğu bu müsamereye katılmak istemesindeki ısrarın nedensizliği vurgulanıyor ve “Demek ki müşteki şahıs fırıncı çırakları ile bir arada olmaktan hicap duymayan bir kimsedir” deniliyordu. Elbette müsamerede bir takım eksiklikler olmuştu, mesela, “lise gençliğinin yoğun katılımı nedeniyle Belediye Reisi ve Polis Müdürü, aileleri ile sıkıştırılmış” ve Binbaşı ve diğer zabıtlar ancak arka sıralarda kendilerine yer bulabilmişlerdi. Bununla birlikte, “bu durumun mesuliyet Muallimler Birliği'nden olmasa gerekti.”⁵²⁵

Bu tartışma “asri toplumsal hayat kültürü”nün kentteki araçları olan kurumların ve entelektüellerin, sıradan kentlilerden ne denli uzak olduğunu gösterir. Bu nedenle sıradan insanlar, “asrilik” veya “medenilik” gibi pratiklere karşı tepkilerini ya kayıtsızlıkla ya da başlangıçta siyasi olmayan ihlallerle göstermişlerdir. Bununla birlikte bütün bu siyasi

⁵²⁵ Bu tartışma, müştekinin mektubu ve Muallimler Birliği'nin yanıtı, Antalya'nın 1414 numaralı nüshasında yayımlanmıştır. Bkz. **Antalya**, Sayı: 1414 (3 Haziran 1927), “Antalya Gazetesi Müdüriyeti Aliyesine”.

olmayan ihlaller ve kayıtsızlık, 1930 yılındaki belediye seçimlerinde, yerini, siyasi muhalefete bırakmıştır.

4.3. Politik Muhalefet ve 1930 Belediye Seçimleri

1935 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında Antalya CHF teşkilatını teftiş etmek için Ankara'dan Antalya'ya gelen Adnan Bey, hazırladığı raporda, “coğrafi konumu nedeniyle Antalya'da insanların eksiksiz bir birlik içinde daima uyanık ve ulusal heyecanla yüklü olması gerektiği”ni belirtiyor, fakat “kentte Türkçe konuşmayan bir Giritli Mahallesi (Şarampol) ile yerlilerle kaynaşmamış bir göçmen topluluğu”nun varlığından bahsediyordu. Menderes'e göre bu, kentin Akdeniz'e açılan konumu nedeniyle oldukça tehlikeli bir durumdu⁵²⁶. Bununla birlikte kentte bütün bu kültürel ve toplumsal farklılıkları izale etmesi beklenen CHF teşkilatı, 1933 yılına kadar, birkaç şirket sahibinin biraraya geldiği bir örgüt olmuş⁵²⁷, hem CHF teşkilatının hem de Belediyenin reisliğini yürütmüş Hüsnü Karakaşzade'nin istismarları, teşkilatı bütünüyle halka kapatmıştı⁵²⁸. Aynı zamanda, Antalya CHF'ye hâkim olan şirketler, sadece teşkilatı kendi denetimlerine almakla kalmamışlar, kentin gelir kaynaklarını da ele geçirmişler, bir dizi usulsüzlük ve yolsuzluğa karışmışlardı. Dolayısıyla bu tarihe kadar, ulusal kültürle henüz bütünleştirilememiş nüfus üzerinde yeterince etkin olunamamış, kentin mütecanis olmayan nüfusunu “esecek herhangi bir cereyana kapılmaktan koruyacak kuvvetli bir bağla partiye ve yurda bağlamak için çalışılmamış”tı. Bu eksikliği bundan sonra Halkevi kapatmalıydı⁵²⁹.

Adnan Bey'in raporu, 1920'li yılların başlarında kurulan ve kentte “asri bir toplum” ve ulusal bir kültür inşası için çalışan cemiyetlerin ve Halk Fırkası'nın, faaliyetlerinde, 1935 yılına gelindiğinde bile, arzu edilen ulusal kültürü ve birliği yaratmakta yetersiz kaldığına işaret eder. Gerçekte bu yetersizlik, ilk olarak, Adnan Menderes'in raporunu kaleme almasından çok daha önce, 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde ortaya çıkmıştır. Olaylı

⁵²⁶ **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0-618.27.1, s. 8.

⁵²⁷ Adnan Menderes, raporunda, Antalya'daki parti meselesinin iki safhası olduğunu belirtir: Mansup parti başkanından önce ve sonra. Birinci safhaya bir inhisar ve istismar hareketi, ikinci safhaya da bir ikililik hüküm sürmüştür: “İki yıl önceki seçime kadar Antalya'da parti başkanı adam öldürmekten mahkûm ve adam öldürmesinin şekli ve nedenleri hakkında hicap verici dedikodular olan Hüsnü Karakaş idi. Hüsnü Karakaş'a parti ve memleket işlerinde arkadaşlık edenler ağalar ile halkı partiden soğutacak istismar güden kimselerdir. Bunların yıllarca süren idaresi altında partinin nüfuzu istismar edilmiş, bütün mevkiiler az sayıda kimselere yalnız kendilerine ve arkadaşlarına hasredilmiştir.”Bkz. **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0-618.27.1, s. 1,2.

⁵²⁸ Gerçekten de Antalya merkezde CHF, 1931 yılına kadar üyelerinden hiç yardım alamamıştır. CHP üyelerinden; 1931'de 25 lira, 1932'de 114 lira, 1933'de 24 lira, 1934'de 196 lira, 1935'de 520 lira toplayabilmiştir. Bu durumun nedeni, Adnan Bey'e göre, Karakaşzade Hüsnü döneminde CHP hesap işlerinin muntazam olmaması ve suiistimallerdir. Bkz. **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0 -618.27.1, s. 13.

⁵²⁹ “Antalya'da halk mütecanis değildir. Kentte Yunanca konuşan Giritliler, Rumeli göçmenleri ve az sayıda da Arap vardır. Bunları esecek herhangi bir cereyana kapılmaktan koruyacak kuvvetli bir bağla partiye ve yurda bağlamak için çalışmak lazımdır. Türkçe konuşmayan ve ulusal kültürün iyice yoğurmadığı zümreler üzerinde Halkevimizin önemle çalışması lazımdır.” Bkz. **BCA. CHP. K.** 490.01.0.0 -618.27.1, s. 8,9.

belediye seçimlerinin ilk günü SCF toplam oyların % 85'ini almıştı.

1930 yılındaki olaylı seçimler, açıkça, kentteki kültürel ve toplumsal parçalanmanın yarattığı gerilimin bir sonucudur ve bu tarihe kadar siyasi bir niteliği olmayan tepkiler, seçimlerde, siyasi bir nitelik almıştır. 7 Ekim 1930 Salı günü seçim sandıkları açıldığında, SCF'nin kullanılan oyların %85'ini aldığı görülmüştü. 14 Ekim'de Belediyenin önünde oy kullanmak için toplanan insanlara jandarma bölüğü müdahale etmiş, yaşanan arbedede Yüzbaşı Fahri'nin sağ kaşı açılmıştı. Bütün bunlara rağmen kalabalığı dağıtmak mümkün olmamış, olaylar ancak SCF yetkililerinin tutuklanmasıyla önlenebilmiştir. 15 Ekim Çarşamba akşamı tutuklananların sayısı 200'e ulaşmıştı⁵³⁰. Seçimlerde, Şarampol'deki Giritliler ve Nüfus Mübadelesinden sonrasında kente iskân edilen mübadiller SCF'ye büyük bir destek vermişlerdi⁵³¹.

Kentte CHF ve SCF'yi destekleyenler arasındaki bu kültürel ve toplumsal farklılaşma, seçim sürecinde propaganda amacıyla kullanılan mekânların tercihine de yansımıştır. CHF'liler propaganda için Yenikapı kahvehanelerini tercih ederken, SCF'liler daha çok Tophane ve Şarampol kahvehanelerinde faaliyet gösterdiler. Mesela, Mebus Rasih Efendi'nin Yenikapı'daki Vatan Kırathanesi'nde çektiği nutuk, Resmi Antalya'nın iddiasına göre, üç bine yakın bir topluluk tarafından takip edilmişti. Bu nutukta Rasih Efendi, SCF'nin tecdit karşıtı olduğunu, fes ve eski yazıyı geri getireceğini vurgulamış, SCF'nin demiryolu ile ilgili eleştirilerinin ve vergileri indireceği iddialarının da gerçekçi olmadığını belirtmişti⁵³².

Vergi meselesi, seçim propagandalarının merkezinde yer alıyordu. Antalya gazetesinde yayımlanan bir makalede, SCF'lilerin iddia ettiğinin aksine, hapishanelerin vergi vermeyenlerle dolu olmadığı belirtilmiştir⁵³³.

Öte yandan seçimlerde açıkça CHF'yi destekleyen Antalya gazetesinin iddiaları bir tarafa, bu dönemde vergi meselesinin önemli bir sorun olduğu bir gerçektir. Savaş yıllarının yarattığı tahribat ve kitlesel göçler genel yoksulluğu artırırken, kentin altyapı ihtiyaçlarının karşılanması ya da cemiyet faaliyetleri için alınan vergilerin kentlilerin tepkisini çekmesi kaçınılmazdı. Bu tepkileri tasvir eden çok az sayıda belge elimize ulaşmıştır. Bu belgelerden en önemlisi, 1924 yılında, Antalya Türk Ocağı'nın Dâhiliye Vekâleti'ne ilettiği, Vilayet Encümeni kararıyla artırılan “tarik-i yol bedeli”nin Antalyalılar üzerindeki kötü etkilerinden bahseden telgrafıdır. Bu telgrafta, “1924 yılının tarik-i yol bedelinin Vilayet Encümeni kararıyla 12 liraya vaz' edildiği” ve jandarma marifetiyle tahsil edilen bu bedelin,

⁵³⁰ Muhammet Güçlü, “Dr. Burhaneddin Onat'ın Raporuna Göre Antalya'da 1930 Belediye Seçimleri”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 65, 1999, s. 22-23.

⁵³¹ **BCA. CHP. K.**, 490.01-729.478.1.

⁵³² **Antalya**, Sayı: 1493 (7 Teşrin-i Evvel 1930), “Mebusumuz Rasih Beyefendi'nin Çok Mühim Beyanati”.

⁵³³ **Antalya**, Sayı: 1495 (9 Teşrin-i Evvel 1930), “Halkı İğfal Etmeyin”.

“Vilayetin vaziyet-i iktisadiyesi itibarı ile mucib-i şikâyet olduğu” bildiriliyor, Şarampol’den Giritli Mehmet’in, “istidat-ı maliyesinin darlığı nedeniyle bedel-i mezkureyi temin edemeyeceğini” beyan ettiği, fakat “hakkında ihdas kılınan celp kararının ruhuna ika ettiği kahır bir infial ile henüz yedi yaşındaki evladını temsili müzayedeye çıkardığı ve 50 liraya satmak suretiyle 12 lirayı tevdi ettiği” ifade ediliyordu. Bir başka olayda da Tuzcular Mahallesi’nden Mehmet kendisinden talep edilen tarik bedelini temin etmek için, “karısı ile birlikte yattığı yatağı mahallede satılığa çıkarmış, ancak zevcesinin buna mani olmak istemesi üzerine aralarında tartışma çıkmış ve Mehmet zevcesini talak ile boşamış”tı. Balıkçı Sami de “ailesine ait çamaşır teknesini satarak tarik-i yol bedelini temin etmiş ise de bu nedenle zevcesiyle kavga etmişti.”⁵³⁴

25 Haziran 1926 tarihinde Antalya’nın “muteber eşraf ve tüccarının” katılımıyla gerçekleştirilen Tayyare Kongresi’nde de, birçok tartışmaya neden olmakla birlikte, tayyare ianesi için vergi miktarını arttırma kararı alınmıştır. Buna göre; erkek ve dişi koyundan 2.5 kuruş, keçiden 1.5 kuruş, deveden 10 kuruş, inekten 5 kuruş, kısrak, at ve bargirden 10 kuruş, manda ve katırdan 15 kuruş, merkepten 2.5 kuruş, buğday, dakik, yulaf, arpa, mısır, darı, nohut, fasulye, mercimek ve baklanın kilosundan 1 kuruş, susamın kilosundan 2 kuruş, limon, portakal ve mandalınanın 100 adedinden 2 kuruş, bilumum yaş sebzenin 100 kilosundan 2 kuruş, turuncun 100 adedinden 1 kuruş, konserve halinde sebze ve etin 100 kilosundan 5 kuruş, karpuzun 100 kilosundan 2 kuruş, kuzunun kilosundan 5 kuruş, ham ipeğin kilosundan 10 kuruş tayyare ianesi alınacak ve kazanç vergisi ile mükellef tüccar, esnaf ve müessesenin bu vergi dolayısıyla tuttıkları defter üzerinde tatbik edilecek yıllık kazanç miktarının %1’i ve kazanç beyannamesi vermeyip de vergiye mukabil tahkikatın üç mislini veren tüccardan Hükümete verdiği miktarın %5’i ve defter tutmaya mecbur olmayıp maktu kazanç vergisi tediye eden tüccar ve esnaf ile seyyar satıcıların ve ticarethane, müessese-ı müstahdemin, amelelerin kazanç vergilerinin %5’i kadar Tayyare İanesi ile mükellef tutulacaktı⁵³⁵.

Vergiler nedeniyle kentte ortaya çıkan huzursuzluk İskeledeki mavunacılar tarafından da dile getirilmiştir. 1928 yılında, Antalya Belediyesi tarafından alınan Bahriye Rüşumâtı’na karşı gerçekleştirilen protestoya, bütün İskele çalışanları destek vermişlerdi. 12 Ağustos 1928 tarihinde Dâhiliye Vekâleti’ne çekilen bir telgrafta, ticari ahvali zaten iyi olmayan Antalya İskelesi’nde, hem Temettü Vergisi’nin hem de Bahriye Rüşumu’nun varlığına rağmen Belediyenin İskelede çalışan mavunalara ve kayıkçılara tarh ettiği 120 liranın gayet

⁵³⁴ BCA. 30.10.0.0-117.816.3.

⁵³⁵ Antalya, Sayı: 1203 (30 Haziran 1926), “Tayyare Kongresi Dün Hitam Buldu”.

fahiş olduğu ve bu durumun ticaret-i bahriyeyi ve İskele esnaflarını mahvedeceği ifade edilmiştir⁵³⁶.

Vergi meselesinin SCF'liler tarafından, seçim döneminde nasıl propaganda malzemesi yapıldığını, maalesef, bilmiyoruz. Çünkü seçim propagandalarını ancak CHF'yi destekleyen Resmi Antalya ve Antalya gazeteleri aracılığıyla takip edebiliyoruz. Bununla birlikte, vergilerin ve geçim sıkıntısının siyasi muhalefetin en önemli nedenleri arasında yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Siyasi tepkinin ve SCF'ye olan desteğin, yoğun olarak, yoksul esnaf ve muhacir mahallelerinden gelmesi dikkate değerdir. Bu destek, yoksullukla ilgili olduğu kadar, bir açıdan da, “asri toplumsal hayat”ın “memleketin kibar zevatına ve münevverlerine” hitap etmesi nedeniyledir. CHF, propaganda ilanlarında bile bu ayrımı beyan eden bir tutum içinde olmuştur. Mesela, seçim döneminde CHF'nin Antalya'ya verdiği ilanda, “Antalya'nın temiz, münevver ve vatanperver evlatlarından” oy talep ediliyor⁵³⁷, “memleketin cahil evlatlarının” bile, CHF'nin memleketi düşmandan kurtardığının bilincinde oldukları, CHF'ye destek çıktığı iddia ediliyordu⁵³⁸. CHF “halkın anası”ydı, vatani ve milleti kurtaran bu fırkaydı ve Antalyalılar “şunun bunun infialleri ile” hareket etmemeliydi⁵³⁹. Seçimde CHF'yi destekleyen gazetelere göre, Antalyalılar, İstanbul gazetelerinin iddialarına da inanmamalıydı. Zira onların iddia ettiğinin aksine CHF İstanbul'da da güçlü çıkmıştı⁵⁴⁰.

Bununla birlikte, ilerleyen günlerde Antalya'da halkın bir kısmının SCF'ye bir ümit bağladığı, CHF'yi destekleyen basın tarafından da kabul edilmiştir. Bu durumun nedeni olarak, iktisadi buhran ve bir sene evvelki zirai hâsılatın beklentilerin çok altında gerçekleşmiş olması, Antalya'da sanayinin gelişmemesi nedeniyle yaşanan parasızlık gösteriliyordu⁵⁴¹.

Ekim 1930'daki olaylı seçimlerden birkaç ay sonra Mustafa Kemal Antalya'ya kısa bir seyahat yapmış ve durumu yerinde incelemiştir⁵⁴². Nitekim Mustafa Kemal'in seyahati sırasında hazırlanan bir raporda, seçimlerde çıkan olayın sorumlularının hala yargılanmadığı belirtilmiş ve Devrim Kanunları aleyhinde davrananların şiddetle ağır müeyyidelere bağlanması talep edilmiştir⁵⁴³. 1931 yılında Mustafa Kemal, İsmet İnönü'ye Antalya ile ilgili gözlemlerini aktarırken, Antalya'da CHF meselelerinin yoluna girmeye başladığı, fakat

⁵³⁶ **BCA**. 030.10.0.0-125.889.3.

⁵³⁷ **Antalya**, Sayı: 1494 (8 Teşrin-i Evvel 1930), “CHF Namzetleri”.

⁵³⁸ **Antalya**, Sayı: 1494 (8 Teşrin-i Evvel 1930), “Halk Arasında Tefsirler”.

⁵³⁹ **Antalya**, Sayı: 1495 (9 Teşrin-i Evvel 1930), “İntihap Mücadeleleri”.

⁵⁴⁰ **Antalya**, Sayı: 1495 (9 Teşrin-i Evvel 1930), “Dikkat”.

⁵⁴¹ **Antalya**, Sayı: 1496 (12 Teşrin-i Evvel 1930), “Vatandaşlar Dikkat”.

⁵⁴² Bu, Mustafa Kemal'in Antalya'ya yaptığı ikinci seyahattir. Bkz. **Resmi Antalya**, Sayı: 172 (13 Şubat 1931), “Antalya Kısa Bir Bahtiyarlık Devresi Yaşadı”.

⁵⁴³ Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, 2006, s. 316.

teşkilatın tüccarlardan oluşması nedeniyle CHF faaliyetlerinin üreticiler hakkında zararlı düşünceler beslemelerine neden olduğunu ifade etmiştir⁵⁴⁴. Ne var ki Antalya’da meselelerin halledilmediği, CHF Kâtibi Umumiliği’ne yazılan 16 Mart 1931 tarihli bir başka rapordan açıkça anlaşılmaktadır⁵⁴⁵. Raporda, kentte hükümet otoritesinin hala zafiyet içinde olduğu, Şarampol’deki Giritlilerin “müttehit ve muhalif bir cephe halindeki vaziyetlerini devam ettirdikleri” ve “Giritli olmayanları tehdit ettikleri” belirtilmiştir. Kentin toplumsal yapısı ile ilgili olarak da, “çok zaman evvel Antalya’ya gelen Giritlilerin, burada ayrı bir mahalle teşkil ederek kendi başlarına yaşadıkları ve aralarında hala Yunanca konuştukları, yerli halkla bir türlü kaynaşamadıkları” ifade ediliyordu. Ayrıca, mübadele ile kente gelenler arasında da, kente intibak edememiş, SCF’ye destek çıkmış çok sayıda göçmen vardı.

⁵⁴⁴ BCA. CHP. K. 490.01-35.146.1.

⁵⁴⁵ BCA. CHP. K. 490.01-729.478.1.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk on yılında Antalya'nın kültürel ve toplumsal görünümünü sergilemeyi amaçladığımız bu çalışmada, kentin kültürel ve toplumsal hayatını, Antalya'nın 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren maruz kaldığı kitlesel göçlerin kültürel ve toplumsal hayat üzerindeki etkileriyle birlikte ele almaya çalıştık.

20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Antalya bir dizi kitlesel göç hareketine tanıklık etti. Ağırlıklı olarak 1900 ile 1908 yılları arasında gerçekleşen Girit göçü, bu kitlesel nüfus hareketlerinden ilkiydi. Giritlilerin kente iskânından sonra, sırasıyla; Balkan Savaşları yıllarında Selanik'ten, Yunanistan'ın Ege'yi işgali sonrasında da Batı Ege'den çok sayıda göçmen kente yerleşti. Bu sürecin nihai aşaması ise 1922 yılında kentteki Rumlar'ın Antalya'yı terk etmek zorunda kalmaları ve 1924 ile 1933 yılları arasında kalan dönemde, ağırlıklı olarak Selanik'ten gelen muhacirlerin Antalya'ya iskânını sonuçlayan Nüfus Mübadelesi'ydi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Antalya'ya “muhacirler kenti” görünümü veren bütün bu nüfus hareketleri, kentin kültürel ve toplumsal yapısını etkilerken, bu dönemde yerel hayatın dokusu ve toplumsal etkileşim mekanizmaları büyük ölçüde aşınmıştır.

Nüfus hareketlerinin kent üzerindeki ilk etkisi, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan basit asayiş meselelerinin sayısındaki artıştır. Özellikle mübadillerin kente yoğun olarak geldikleri 1924 yılında kentte yaşanan suç patlaması, bu etkinin en açık göstergesi olmuştur. Kitlesel göçlerin kentin kültürel ve toplumsal hayatı üzerindeki bir başka etkisi de bu döneme özgü yeni bir popüler kent kültürünün doğuşudur. Dönemin gazetelerinde çok sayıda ilan yayımlanan çalgılı ve sahneli kahvehaneler, ya bu ilanlar nedeniyle ya da bu mekânlarda yaşanan kavgalar ve aşırılıklar nedeniyle sürekli olarak gündeme gelmiş, yine bu dönemde kentli entelektüeller tarafından, özellikle de “aşağı sınıflar” arasında “esrar ve alkol müptelası”nın yaygınlaştığı, “meyhaneciliğe olan rağbetin arttığı” sık sık vurgulanmıştır.

Öte yandan bu kültürü ortaya çıkaran tek etken kitlesel göç hareketleri değildir. Kitlesel göç hareketleri ile birlikte İtalyan işgali yılları ve I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra etkisini göstermeye başlayan iktisadi buhran da Antalya'da kent kültürünü ve toplumsal hayatı büyük ölçüde değiştirmiş ve bu döneme özgü yeni bir popüler kent kültürünün doğmasına neden olmuş, yer yer şiddet ve melankoliden beslenen bu kültür “geleneksel” birliktelik biçimlerini değiştirmiştir.

Öte yandan, kitlesel göçler ve iktisadi buhran kentte asayiş sorunlarının artmasına ve yeni bir popüler kültürün doğmasına neden olsa da, 1920’li yıllar, toplumsal hayatın ve bir dizi aşırılığın denetimine, homojen olmayan kent nüfusunun homojenleştirilmesine yönelik güçlü bir çabaya da tanıklık etmiştir. Daha çok 1925 yılından sonra belirginleşen ve kentli entelektüeller tarafından da desteklenen Cumhuriyetin kültür politikalarının amacı, kentteki parçalı ve çok az denetime tabi tutulmuş toplumsal hayatı denetim altına almak olmuştur.

Bütün bu politikalar Cumhuriyetin ve toplumsal reformların kimliğini yansıtan yeni vatandaş tipiyle ilişkilidir. Popüler kent kültürünün temsil edildiği mekânların, bu dönemde sürekli olarak eleştirilere muhatap kılınması ve dönemin entelektüelleri nezdinde “garip” ve “utanç verici” bir toplumsal gerçeklik olarak algılanması, gerçekte, Cumhuriyetin “asri toplum” ve vatandaş tahayyülleri nedeniyledir. Bu tezin savlarından biri de, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Antalya’daki kültürel ve toplumsal gerilimin, popüler kültür ve “asri kültür” arasında yaşandığıdır. Bu gerilim, en açık biçimiyle, toplumsal hayatı denetlemeye matuf pek çok uygulamanın popüler kent kültürü üzerinde yoğunlaşmasından da anlaşılabilir. Bu, aynı zamanda, çokça iddia edildiğinin aksine, Cumhuriyetle birlikte kültürel ve toplumsal çatışmanın, “küçük ama güçlü bir azınlığın ve bürokratların, Batılılaşmış, laik kültürü ve geniş kitlelerin İslami kültürü” arasında olmadığını iddia etmektir. Bu, en azından Antalya için böyledir.

Bu dönemde, popüler kültüre yönelik pek çok eleştiriye siyasi bir topluluğun yaratılması yönündeki müdahaleler de eşlik etti. Cumhuriyetin kültürel politikaları, eğitimin ve ulusal dilin yaygınlaştırılması, aşırılıkların denetimi vb. müdahaleler yoluyla, kentin karmaşık ve çok az düzen altına alınmış toplumsal hayatını belirli bir düzene sokmaya çabalamış; esnaflar, cemiyetlerin ve spor kulüplerinin çatısı altında etkin olmaya çağrılmışlar; göçmen mahalleleri kente entegre edilmeye çalışılmış; gençlerin izcilik ve spor faaliyetlerine katılımı yoğun bir biçimde teşvik edilmiştir.

Ne var ki Antalya örneğinde bütün bu çabaların, Cumhuriyetin ilk on yılında bütünüyle başarıya ulaştığını söylemek güçtür. Bu dönemde ne toplumsal hayat tahayyül edildiği gibi sistematikleşmiş ne de entelektüeller tarafından desteklenen kuralların tesis edilebileceği bir biçime dönüşmüştür. Her şeyden önce gelişmesi beklenen rasyonel toplum yaşamında irrasyonel tutum, tavır ve eğilimler var olmaya devam etmiştir. Sokakta nara atmak, “kendini idare edemeyecek kadar sarhoş olmak”, göçmen mahallelerinde Yunanca konuşmak ya da bütün yasaklamalara rağmen “çalgılı ve sahneli kahvehanelerin müdavimi olmak” gibi ihlallerin entelektüellerin tepkisini çekmesi de, esasında, sıradan insanlar ve reformcu elitler arasındaki ayrışmayı göstermektedir. Bu nedenle, önceleri politik bir niteliğe sahip görünmeyen basit asayiş meselelerini, sıradan insanların çalgılı veya sahneli kahvehanelerde

ya da sokakta gösterdiği “başbozukluğu”, bir açıdan, iktidarın yerel pratiklerine karşı geliştirilen apolitik bir muhalefet olarak değerlendirmek de mümkündür.

Apolitik muhalefetin farklı nedenleri olduğunu düşünüyoruz. İlk, göçmenlerin kente uyum sağlamaları hiç de kolay olmamış, Giritliler örneğinde olduğu gibi göçmenler yerel kimliklerini uzun süre yaşatmışlar, kendi kültürel sınırları içinde yaşamışlardır. Bu durumun kent üzerindeki etkilerini, toplumsal hayatın parçalanmışlığında bulmak mümkündür. İkincisi, CHF’nin Antalya’daki kadrolarının neden olduğu tartışmalar ile kentin bir dizi ekonomik faktöre bağlı olarak içinde bulunduğu durumun da Cumhuriyetin kültürel ve toplumsal reformları ile kentli yoksullar arasındaki sınırları büyüttüğü kanısındayız. Ayrıca, 1920’li yılların ekonomik ve kültürel koşullarının, Cumhuriyetçi entelektüeller için “işlevsiz”, “bayağı” ve hatta “müstehcen” bulunan dönemin popüler kültür mekânlarını, uzunca bir süre tercih edilir kıldığının altını çizmeliyiz. Bu durumda Cumhuriyet reformlarının ifadesi olan “asri hayat”, sınıfsal farklılıkları belirginleştiren ve entelektüeller ile sıradan insanlar arasındaki farkı arttıran bir araç olmuştur. Bu nedenle adab-ı muâşeret kuralları, sadece entelektüellerin kentlilerle olan ilişkilerini ortadan kaldırmamış, aynı zamanda, entelektüeller ve sıradan insanlar arasındaki farklılaşmayı da arttırmıştır.

1930 yılının Ekim ayında yapılan belediye seçimleri ise bu apolitik tepkinin, zamanla, “bilinçli” siyasi bir nitelik aldığını gösterir. Belediye seçimlerinde SCF, kentteki kitlesel desteğini göçmen mahallerinde bulmuştur. Bu sonuç, Cumhuriyetin, ağırlıklı olarak göçmenlerden oluşan kent nüfusunu homojenleştirme çabalarının bu döneme kadar yeterince başarılı olmadığına da işaret eder. Gerçekten de 1935 yılında bile kentte Türkçe konuşmayan bir Girit Mahallesi (Şarampol) ile hala kente uyum sağlayamamış mübadillerin varlığı dönemin resmi belgelerinde de dile getirilmiştir.

Bununla birlikte, uzun vadeli bakıldığında, bütün bu çatışmaları, “asri kültür” ve popüler kültür arasındaki mücadeleyi ya da kentteki heterojen nüfusun homojenleştirilmesi çabalarını, birbirini dışlayan ya da bütünüyle birbirine muhalif iki farklı kutbun çatışması olarak görmek de mümkün değildir. Bu çatışmalar, bizatihi “modernleşme” olarak tanımlanan sürecin çok parçalı tabiatını yansıtmaktadır. Dönemin mekânlarına kendine özgü karakterini veren ve onları kentliler tarafından açıkça talep edilen mekânlar haline getiren, gerçekte, asriliğe hem onay veren hem de karşı çıkan anonim karakterleridir. Üstelik 1920’li ve 1930’lu yıllarda yerel kimliklere dayalı olarak tarif edilen bölünmenin, tedrici olarak, yerini, politik bir bölünmeye bırakması, modernleşmenin bu çok parçalı tabiatını yansıtmaktadır. Zira bu süreç yerel kimliklere ilişkin farklılığın politik bir yöne doğru evrilmesine katkıda bulunmuştur.

Öte yandan bu çalışmanın iddialarının, bir Akdeniz kenti olan ve kendine özgü dinamikler tarafından biçimlendirilen Antalya ile sınırlı olduğunu da mutlaka vurgulamak gerekir.

Antalya, gerek nüfus yapısının niteliğiyle gerekse de bir Akdeniz kenti olması nedeniyle, elbette Anadolu'nun pek çok kentinden daha farklıdır ve Cumhuriyetin erken yıllarını kendi koşulları içinde karşılamıştır.

KAYNAKLAR

A) Arşiv Belgeleri

1-İmar ve İskân Antalya İl Müdürlüğü Arşivi

İmar ve İskân Antalya İl Müdürlüğü 94 Numaralı İskân Defteri.

İmar ve İskân Antalya İl Müdürlüğü 95 Numaralı İskân Defteri.

İmar ve İskân Antalya İl Müdürlüğü 96 Numaralı İskân Defteri.

İmar ve İskân Antalya İl Müdürlüğü Kıbrıs Muhacirleri İskân Defteri.

2-Kızılay Arşivi

KA. B. 39-51.1, 26/12/1338.

KA. B. 39-51, 26/12/1338.

KA. B. 298-15, 06/07/1338.

KA. B. 298/15 - 06.07.1338.

KA. B. 39-62, 15/03/1339.

KA. B. 39-66, 03/04/1339.

KA. B. 39-71, 18/04/1339.

KA. B. 164-62, 19/07/1341.

KA. B. 210-208, 09/10/1926.

KA. B. 210-207, 28/10/1926.

KA. B. 270-173, 28/12/1926.

KA. B. 210-320, 07/08/1927.

KA. B. 210-304, 22/12/1927.

KA. B. 210-305, 22/12/1927.

3-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA. 30.10.0.0-36.209.11.

BCA. 30.10.0.0-37.224.6.

BCA. 30.10.0.0-37.225.3.

BCA. 30.10.0.0-38.228.12.

BCA. 30.10.0.0-38.231.16.

BCA. 30.10.0.0-39.245.06.

BCA. 30.10.0.0-40.248.09.

BCA. 30.10.0.0-102.668.15.

BCA. 30.10.0.0-106.694.7.

BCA. 30.10.0.0-117.816.3.
 BCA. 30.10.0.0-125.889.3.
 BCA. 30.18.1.1-19.43.
 BCA. 272.0.0-11.19.92.5.
 BCA. 272.0.0-12.45.73.16.
 BCA. 272.0.0-12.49.97.17.
 BCA. 272.0.0-12.49.99.23.
 BCA. 272.0.0-12.51.115.6.
 BCA. 272.0.0-12.52.121.22.
 BCA. 272.0.0-12.60.68.2.
 BCA. 272.0.0-12.63.190.8.
 BCA. 272.0.0-80.4.11.6.
 BCA. CHP. K. 490.01.0.0-35.146.1.
 BCA. CHP. K. 490.01.0.0-73.275.1.
 BCA. CHP. K. 490.01.0.0-618.27.1.
 BCA. CHP. K. 490.01.0.0-620.33.1.
 BCA. CHP. K. 490.01.0.0-729.478.1.
 BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1903.1.
 BCA. CHP. K. 490.01.0.0-1029.963.1.

B) Resmi Yayınlar

DÜSTUR Üçüncü Tertip, Cilt: V, No: 486, Ankara, 1942.
 DÜSTUR Üçüncü Tertip, Cilt: VII, No: 839, Ankara, 1944.
 DÜSTUR Üçüncü Tertip, Cilt: XV, No: 105, Ankara. 1955.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 1, Konya Vilayet Matbaası, 1285.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 2, Konya Vilayet Matbaası, 1286.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 6, Konya Vilayet Matbaası, 1290.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 10, Konya Vilayet Matbaası, 1294.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 25, Konya Vilayet Matbaası, 1310.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 27, Konya Vilayet Matbaası, 1314.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 26, Konya Vilayet Matbaası, 1312.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 28, Konya Vilayet Matbaası, 1317.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 29, Konya Vilayet Matbaası, 1322.
 Konya Vilayet Salnamesi Def'a 30, İstanbul Cihan Matbaası, 1332.
 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, İstanbul Matbaa Amire, 1927.

C) Gazeteler ve Dergiler

Anadolu (1923), Antalya.

Antalya (1922-1928), Antalya.

Antalya (1940-1963), Antalya.

Doğu (1923), Antalya.

Ξενοφάνης (1907-1908), Atina.

Resimli Ay (1923), İstanbul.

Resmi Antalya (1928-1940), Antalya.

Tenvir (1924), Antalya.

Türk Akdeniz (1937-1943), Antalya.

Yeni Türkiye (1928), Antalya.

Zümrütova (1927-1929), Antalya.

D) Tezler

LIBAL Kathryn R., **National Futures: The Child Question in Early Republican Turkey**, (Unpublished Ph. Diss., University of Washington 2001).

TÜRKÖZ Meltem, **The Social Life of the State's Fantasy: Memories and Documents on Turkey's 1934 Surname Law**, (Unpublished Ph. Diss., University of Pennsylvania 2004).

WYERS Mark David, **The New Republic's 'Other' Daughters: Legislating National Sex and Regulating Prostitution in İstanbul: 1880-1933**, (Unpublished Ph. Diss., The University of Arizona 2008).

YILMAZ Hale, **Reform, Social Change and State-Society Encounters in Early Republican Turkey**, (Unpublished Ph. Diss., University of Utah 2006).

YILMAZ Mehmet, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996).

E) Makaleler

AKSOY Bülent, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 5**, İstanbul, 1985.

AKTÜRE Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentindeki Değişimler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 4**, İstanbul, 1985.

ALEXANDRIS Alexis, "The Greek Census of Aotolia and Thrace 1910-1912: A Contribution to Ottoman Historical Demography", (ed) Dimitri Gondicas-Charles Issawi, **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century**, Princeton, 1999.

- ATAY Falih Rıfki, “Bizim Akdeniz”, **Antalya**, Sayı: 347 (26 Temmuz 1934).
- BRAUDEL Fernand Braudel, “Toprak”, (der) Fernand Braudel, **Akdeniz: Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras**, (çev) Necati Aykut, İstanbul, 2008.
- CAVİT Mustafa, “Kahvehaneler”, **Antalya**, Sayı: 927 (28 Temmuz 1341).
- _____, “Ankara Mektupları”, **Antalya**, Sayı: 1325 (2 Şubat 1927).
- CİCKOCK Nina, “Continuity and Change in Turkish Bathing Culture in Istanbul: The Life Story of the Çemberlitaş Hamam” **Turkish Studies**, Cilt: 6, No: 1, 2005.
- ÇELEBİ Mevlüt, “İtalyan Sömürgeciliğinin Hedef Kenti Antalya”, (haz) Necdet Ekinci-Hatice Akın, **Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu (Antalya 18-19 Aralık 2003) Sempozyum Bildirileri**, Antalya, 2006.
- DESMET-GREGORİE Helene, “Giriş”, (ed) Helene Desmet-Gregorie ve F. Georgeon, **Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler**, (çev) Meltem Atik ve Esra Özdoğan, İstanbul, 1999.
- DMITRIEV Sviatoslav, “Three Notes on Attalid History”, **KLIO**, Band: 81, Heft: 2, 1999.
- DUGGAN T. M. P., “A Short Account of Recorded Calamities (Earthquakes and Plagues) in Antalya Province”, **Adalya**, No: VII/2004.
- DUGGAN T. M. P., “Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province”, **Adalya** No: VIII/2005.
- EDİZ Faruk, “Antalya’da Saz Şairleri 6: Tahtalı Ali”, **Resmi Antalya**, Sayı: 399 (22 Ağustos 1935).
- EMGİLİ Fahriye, “Girit’ten Antalya’ya Yönelik Göçler”, (haz) Necdet Ekinci-Hatice Akın, **Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu (Antalya 18-19 Aralık 2003) Sempozyum Bildirileri**, Antalya, 2006.
- EMİN Mazlum, “Sarı, Siyah, Beyaz: Ölüm Bayrağı”, **Resmi Antalya**, Sayı: 129 (11 Nisan 1930).
- _____, “Tophane’de Bar”, **Antalya**, Sayı: 5274 (5 Temmuz 1963).
- _____, “Antalya’nın Kara Günleri 41”, **Antalya**, Sayı: 5241 (28 Mayıs 1963).
- _____, “Antalya’nın Kara Günleri 41”, **Antalya**, Sayı: 5241 (28 Mayıs 1963).
- ERGUT Ferhan, “Policing the Poor in the Late Ottoman Empire”, **Middle Eastern Studies**, Sayı: 2, Cilt: 38, 2002.
- ERTEN Süleyman Fikri, “Antalya’da Göç”, **Antalya**, Sayı: (13 Temmuz 1340).
- FAROOQI Suraiya, “Exporting Grain From The Anatolian South West: The Power And Wealth Of Tekelioğlu Mehmet Ağa And His Magnate Household” (ed) Antonis Anastasopoulos, **Provincial Elites In The Ottoman Empire**, Crete University Press, Rethymno, 2005.
- FERİT Hasan, “Anadolu’yu Kasıp Kavuran Bir Müthiş Hastalık” **Resimli Ay**, Sayı: 10 (1

- Teşrin-i Sani 1340).
- GILLIS A. R., “Literacy and the Civilization of Violence in 19th-Century France”,
Sociological Forum, Cilt: 9, No: 3, 1994.
- GINIO Eyal, “Neither Muslim Nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State”,
Romani Studies 5, Cilt: 14, No: 2, 2004.
- GORECKI von Joachim, “Antalya: Ein Kampf um den Hafen des Attalos”, (ed) J. Gorecki-E. Schallmayer, **Heroische Landschaften: Eine Pittoreske Reise zu den Antiken Statten der Türkischen Mittelmeerküste**, 2000.
- GÜÇLÜ Muhammet, “Antalya’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Faaliyetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 9, 1994.
- HOBBSAWM Eric, “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, (ed) Eric Hobsbawm –Terence Ranger, **The Invention of Tradition**, Cambridge, 1983. (Türkçesi için bkz. Geleneğin İcadı, (çev) Mehmet Murat Şahin, İstanbul, 2006)
- ILBERT Robert, “İskenderiye Kozmopolit Bir Kent Miydi?”, (ed) Paul Dumont, François Georgeon, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, (çev) Ali Berktaş, İstanbul, 1999.
- INNES J.- STYLES J., “The Crime Wave: Recent Writing on Crime and Criminal Justice in Eighteenth-Century England”, **The Journal of British Studies**, Cilt: 25, No: 4, 1986.
- İŞİN Ekrem, “A Social History of Coffee and Coffehouse”, (ed) S. Özpallabıyıklar, **Coffee, Pleasures Hidden in a Bean**, İstanbul, 2001.
- JACOBY David, “What Do We Learn About Byzantine Asia Minor From the Documents of the Caire Genizah?”, (ed) David Jacoby, **Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean**, Ashgate Variorum, 2001.
- KOUFOPOULOU Sophia, “The Reformulation of Ethnic Identity in an Aegean Community”, (ed) Renée Hirschon, **Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greeks and Turkey**, 2006. (Türkçesi için bkz. Ege’yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, (çev) Ertuğ Altınay-Müfide Pekin, İstanbul, 2005)
- KÖMEÇOĞLU Uğur, “The Publicness and Sociabilities of the Ottoman Coffehouse”, **The Public**, Cilt: 12, 2002.
- MAMOVH, K., “Σωματειακή οργάνωση του ελληνισμού στη Μικρά Ασία”, **Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος** 26, 1983. (K. Mamoni, “Somatiaki Organosi tou Ellinismou sti Mikra Asia”)
- MAYAK Faysal, “Adnan Menderes’in Teftiş Raporlarına Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütü Çalışmaları”, **ÇTTAD**, VI/15, 2007/Güz.

- MUŞMAL Hüseyin, “Konya Vilayet’inin Islahı ve İmarı Hakkında 9 Eylül 1880 Tarihli Bir Lâyiha” **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı: 17, 2007.
- NİYAZI Ferruh, “Vilayetimizin Sıhhati”, **Antalya**, Sayı: 500 (23 Nisan 1340).
- _____, “Antalya ve Belediyemiz”, **Antalya**, Sayı: 510 (4 Mayıs 1340).
- _____, “Program ve Mesai”, **Antalya**, Sayı: 514 (12 Mayıs 1340).
- _____, “Asrılık”, **Antalya**, Sayı: 651 (21 Ağustos 1340)
- _____, “Nafia Vekili Muhteremine”, **Antalya**, Sayı: (19 Kânun-u Evvel 1340).
- _____, “Fuhuş ve Fahişeler”, **Antalya**, Sayı: 417 (18 Kânun-u Sani 1340).
- _____, “Isıtma Meselesi”, **Antalya**, Sayı: 734 (26 Teşrin-i Sani 1340).
- _____, “Karanlıklar İçinde”, **Antalya**, Sayı: 791 (2 Şubat 1341).
- ODABAŞIOĞLU M., “Antalya’mızı Düşünelim”, **Antalya**, Sayı: 536 (6 Haziran 1340).
- ORAL Mustafa, “Antalya ve Alanya Örneğinde ‘Adam/Kadın Atacağı’ Anlatısı”, **Akdeniz’in Diliyle**, İstanbul, 2009.
- ÖZBEK Nadir, “Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-1918)” **Middle Eastern Studies**, Sayı: 43, No: 5, 2007.
- ÖZTÜRK Serdar, “Karagöz Co-Opted: Turkish Shadow Theatre of the Early Republic (1923-1945), **Asian Theatre Journal**, Cilt: 23, No: 2, 2006.
- ÖZVEREN Y. Eyüp, “Beyrut”, (ed) Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)**, (çev) Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1994.
- SABRİ Ekrem, “Sıhhi Yaralarımızdan” **Antalya**, Sayı: 440 (13 Şubat 1340).
- SAMİ Süleyman, “Şimendifer Meselesi Etrafında Isparta Mektubu”, **Antalya**, Sayı: 1385 (1 Mayıs 1927).
- STATHAKOU Katilena P., “Victimisers or Victimised? The Role of Christian Atrocities in the Voluntary Emigration of Cretan Muslim in the end of the 19’th. Century”, (haz) Tülin Selvi Ünlü, **Mersin the Mediterranean World and the Twentieth Century-Intersecting Trajectories (16-17 October 2008)**, Mersin, 2010.
- TEKELİ İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 4**, İstanbul, 1985.
- ZAIMAKIS Yannis, “Bawdy Songs and Virtuous Politics: Ambivalence and Controversy in the Discourse of the Greek Left on Rebetiko”, **History and Anthropology**, Cilt: 20, No: 1, 2009.

F) Kitaplar

- AĞANOĞLU H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, İstanbul, 2001.
- AHMAD Feroz, **The Making of Modern Turkey**, Londra, 1993. (Türkçesi için bkz., Modern Türkiye'nin Oluşumu, (çev) Yavuz Alogan, Ankara, 2000)
- ANASTASSIADOU Meropi, **Selanik 1830-1912**, (çev) Işık Ergüden, İstanbul, 1998.
- ATKIN Nicholas - BIDDISS Michael, **Themes in Modern European History 1890-1945**, New York, 2008.
- ATTALI Jacques, **Gürültüden Müziğe: Müziğin Ekonomi Politikası Üzerine**, (çev) Gülcigil Türkmen, İstanbul, 2005.
- AZİZ Nazmi, **Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti 1338**, Ankara, 2002.
- BAINES Dudley, **Emigration From Europe 1815-1930**, London, 1991.
- BEAUFORD Francis, **Karamanya**, (çev) Ali Neyzi - Doğan Türker, Antalya, 2004.
- BEHAR Cem, **Aşk Olmayınca Meşk Olmaz: Geleneksel Osmanlı/Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal**, İstanbul, 1998.
- _____, **Musikiden Müziğe Osmanlı Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik**, İstanbul, 2008.
- BEN-GHIAT Ruth, **Fascist Modernities: Italy 1922-1945**, London, 1996.
- BORATAV Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, 1982.
- BOYER Paul, **Urban Masses and Moral Order in America 1820-1920**, London, 1992.
- BRAUDEL Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I**, (çev) Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1989.
- CANTEK Funda, **'Yabancılar' ve Yerliler**, İstanbul, 2002.
- CLARK Bruce, **İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?**, (çev) Müfide Pekin, İstanbul, 2008.
- CUINET Vital, **La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure**, Cilt: I, Paris, 1892.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1991.
- de CERTEAU Michel, **Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama ve Üretim Sanatları**, (çev) Lale Aslan Özcan, Ankara, 2008.
- de CERTEAU Michel, GIARD L., **Gündelik Hayatın Keşfi II: Konut, Mutfak İşleri**, (çev) Lale Aslan Özcan, Ankara, 2009.
- DİŞEY Halil İbrahim, **Hatıralar**, (Antalya Kent Müzesi Kent Belleği Merkezi Arşivi-Yayımlanmadı).

- _____, **Şarampol**, (Antalya Kent Müzesi Kent Belleği Merkezi Arşivi-Yayımlanmadı).
- ERTEN Süleyman Fikri, **Milli Mücadele’de Antalya**, Antalya, 1996.
- FLEMMİNG Barbara, **Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spdtmittelalter**, Wiesbaden, 1964.
- GAZİMİHAL Mahmut Ragıp, **Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz**, İstanbul, 2006.
- GEORGELİN Hervé, **Smyra’nın Sonu: İzmir’de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe**, (çev) Saadet Özen, İstanbul, 2008.
- GEORGEON François, **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930**, (çev) Ali Berktaç, İstanbul, 2006.
- GOUNARİS Basil C., “Selanik”, (ed) Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donald Quataert, **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)**, (çev) Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1994.
- GÖKSU Emel, **1929 Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İzmir, 2003.
- GÜÇLÜ Muhammet, **XX. Yüzyılın Başlarında Antalya**, Antalya, 1997.
- _____, **Dr. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1897)**, Antalya, 2004.
- _____, **II. Meşrutiyet Döneminde Antalya’nın Coğrafi ve İktisadi Vaziyeti**, Antalya, 2008.
- GÜL Murat, **The Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City**, Londra, 2009.
- GÜNTEKİN Reşat Nuri, **Anadolu Notları I-II**, İstanbul, 1999.
- HACIFETTAHOĞLU İsmail, **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer: TBMM’nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar Hilal-i Ahmer İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921)**, Ankara, 2007.
- XATZHİETPOY Π., **Ιστορία της Αττάλειας της Μικράς Ασίας από της κτίσεως αυτής μέχρι του 1922**, Αθήνα, 1969. (P. Hacıpetrou, Istoría tis Attalias tis Mikras Asias apo Ktiseos aftis Mehri tou 1922)
- HEYD W., **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (çev) Enver Ziya Karal, Ankara, 2000.
- HİKMET Nazım, **Memleketimden İnsan Manzaraları**, Ankara, 1987.
- HIRSCHON Renee, **Mübadele Çocukları**, (çev) Serpil Çağlayan, İstanbul, 2005.
- HOLST Gail, **Rembetika**, (çev) Çelik Akpınar, İstanbul, 1993.
- HÜSEYİN Kadriye, **Mukaddes Ankara’dan Mektuplar**, (çev) Cemile Necmeddin Sahir Silan, Ankara, 1987.
- KITCHEN Martin, **Europe between the Wars**, London, 2006.
- KOÇAK Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, 2006.
- LEVY N. ve TOUMARKİBE A., **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18. ve 20. Yüzyıllar**,

- İstanbul, 2008.
- NOTT James J., **Music for the People: Popular Music and Dance in Interwar Britain**, Oxford, 2002.
- ONAT Burhanettin, **Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden**, İstanbul, 2000.
- ÖZTÜRK Serdar, **Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)**, İstanbul, 2006.
- ΠΕΧΑΙΒΑΝΙΔΗΣ Γ. Π., **Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία Α-Β**, Αθήνα, 1989. (Yorgos Pehlivanidis, Attaleia kai Attaleiotes, Pamphilia, Likya, Pisidia, Kilikia A-B)
- PETRAKIS Marina, **The Metaxas Myth: Dictatorship and Propaganda in Greece**, London, 2006.
- RACY A. J., **Making Music in the Arab World: The Culture and Artistry of Tarab**, Cambridge, 2003.
- SELEKLER Adnan, **XX. Yüzyılda Antalya ve Antalyalılar**, Antalya, 2000.
- SEVİNÇLİ Eftal, **İzmir'de Tiyatro**, İzmir, 2000.
- TIPTON Elise K., **Society and the State in Interwar Japan**, London, 1997.
- UÇUK Cahit, **Bir İmparatorluk Çökerken**, İstanbul, 1995.
- ÜNLÜ Cemal, **Git Zaman Gel Zaman Fonograf-Gramofon-Taş Plak**, İstanbul, 2004.
- ÜSTEL Fusun, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları**, İstanbul, 2004.
- YILDIRIM Onur, **Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul, 2006.
- ZAIMAKHES Γιαννις, **Καταγωγή Ακμαζοντα: Παρεκκλεση και Πολιτισμικη Δημιουργια Στον Λακκο Ηρακλειου (1900 - 1940)**, Αθήνα, 1999. (Yannis Zaimakis, Katagogia Akmazonta: Pareklesi kai Politismihi Dimurgia ston Lakko Iraklio 1900 - 1940)

TABLOLAR

Tablo 1: Antalya kent merkezi nüfusu (1868'den 1927'ye kadar)

1868 ⁵⁴⁶	15.057
1869 ⁵⁴⁷	14.958
1873 ⁵⁴⁸	14.756
1877 ⁵⁴⁹	12.157
1892 ⁵⁵⁰	21.541
1900 ⁵⁵¹	15.662
1904 ⁵⁵²	25.742
1914 ⁵⁵³	25.797
1927 ⁵⁵⁴	17.365

Tablo 2: Konya Vilayet Salnamelerine göre 1869 ile 1914 yılları arasında Antalya'da gayrimenkuller

	1869 ⁵⁵⁵	1892 ⁵⁵⁶	1894 ⁵⁵⁷	1904 ⁵⁵⁸	1914 ⁵⁵⁹
Hane	4721 (İstanos ve Antalya)	3010	3010 (Antalya)	3425 (Antalya)	-
Dükkân	600	907	907	1113	1557 (fırın ve dükkân)
Mağaza	121	223	213	7	274
Kahvehane	-	20	20	52	98
Han	-	7	7	8	18
Hamam	3	6	-	7	12
Lokanta	-	-	-	3	8
Gazino	-	-	-	12	13
Otel	-	-	-	2	14
Fırın	-	-	17	-	-

⁵⁴⁶ KVS Def'a 1, Konya, 1285 s. 86. Salnamelerde belirtilen nüfusa, Antalya'ya bağlı köylerin nüfusu da dâhildir.

⁵⁴⁷ KVS Def'a 2, Konya, 1286, s. 112.

⁵⁴⁸ KVS Def'a 6, Konya, 1290, s. 187.

⁵⁴⁹ KVS Def'a 10, Konya, 1294, s. 154. Bu tarihten itibaren İstanos ve Murtuna, Antalya merkez nüfusa dâhil kabul edilmemiştir.

⁵⁵⁰ KVS Def'a 25, Konya, 1310, s. 125. Vital Cuinet'ye göre bu tarihte Antalya'nın nüfusu 25.000'dir. Bkz. Vital Cuinet; *La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure*, Cilt: I, Paris, 1892, s. 860.

⁵⁵¹ KVS Def'a 28, Konya, 1317, s. 199.

⁵⁵² KVS Def'a 29, Konya, 1322, s. 199.

⁵⁵³ KVS Def'a 30, İstanbul, 1332, s. 332.

⁵⁵⁴ 1925-26 TCDS, İstanbul, 1927, s. 548.

⁵⁵⁵ KVS Def'a 2, Konya, 1286, s. 112.

⁵⁵⁶ KVS Def'a 25, Konya, 1310, s. 123.

⁵⁵⁷ KVS Def'a 26, Konya, 1312, s. 115.

⁵⁵⁸ KVS Def'a 29, Konya, 1322, s. 150.

⁵⁵⁹ KVS Def'a 30, İstanbul, 1332, s. 649.

Tablo 3: Antalya'da Girti göçmenlerin iskân edildikleri bölgeler ve nüfusları⁵⁶⁰

<i>Kaza</i>	<i>Nahiye</i>	<i>Mevki</i>	<i>Köy veya Mahalle</i>	<i>Hane</i>	<i>Nüfus</i>
Antalya	-	Şarampol	Hamidiye	250	1.100
	-	Murtuna	İhsaniye	66	310
	Serik	Çakallık	Kadriye	70	330
	Serik	Boğazak	Ahmediye	86	400
	Serik	Niğit	Mecidiye	60	270
	Manavgat	Eski Antalya	Selimiye	114	513
Alanya	-	Hasbahçe	Sultaniye	115	500
	-	Karaburun	Burhaniye	60	270
TOPLAM				821	3.693

⁵⁶⁰ Mehmet Yılmaz, Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri: 1854-1914, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 1996), s. 258.

Tablo 4: *Geliş tarihlerine göre mübadele göçmenleri ve nüfusları*⁵⁶¹

<i>Geliş Tarihi</i>	<i>Geldikleri Bölge</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Hane</i>
3 Mart 1924	Selanik, Kesendire, Avvanlı, Pazarlı, Gargara, Baraklı, Karatepe, Akpınar	1.123	303
26 Ağustos 1924	Selanik, Karaferya	149	42
5-6 Eylül 1924	Selanik, Kesriye	306	74
4-6 Ekim 1924	Selanik, Kesriye	41	158
25-30 Ekim 1924	Selanik, Kesendire, Rumsırt	9	34
Aralık 1924	Kesriye, Drama	17	5
Tarihi Belli Olmayanlar	Pazarlı, Yanya, Karaferya, Gargara, Avvanlı, Bosna, Nurakop, Sine, Serfiçe, Kesriye, Kıbrıs, Girit, Selanik, Rumsırt, Üsküp Kozana, Manastır	781	268

⁵⁶¹ Bu tablo, İİAİM. 94 Numaralı İskân Defteri, İİAİM. 95 Numaralı İskân Defteri ve İİAİM. 96 Numaralı İskân Defteri”nden edinilen bilgilerle derlenmiştir.

Tablo 5: Mübadele göçmenlerinin Antalya'da iskân edildikleri yerler⁵⁶²

Göçmenlerin Yerleştirildiği Bölge	Gelen Aile Sayısı	Gelinen Bölge
Zeytinköy (Pandelliğa Çiftliği)	74 Aile	Selanik, Kesendire, Avvanlı, Drama, Pazarlı
Alan Mahallesi (Polidomuz Çiftliği)	55 Aile	Selanik, Kesendire, Baraklı, Kesriye, Pazarlı, Rumsırt, Gargara
Kındıra Çiftliği	49 Aile	Selanik, Kesriye, Karatepe, Rumsırt, Gargara, Pazarlı
Abdurrahmanlar (Serik)	8 Aile	Selanik, Kesriye
Berendi (Serik)	2 Aile	Selanik, Kesriye
Yanköy (Serik)	13 Aile	Selanik, Kesriye, Bosna
Yeniköy	49 Aile	Selanik, Kesendire, Akpınar, Avvanlı, Kesriye
Çirkinoba Çiftliği (Pavlos Arazisi)	178 Aile	Selanik, Kareferya, Serfice, Kesriye, Rumsırt
Merkez	230 Aile	Kesriye, Gargara, Avvanlı, Pazarlı, Rumsırt, Baraklı, Yanya, Girit, Serfice, Kozana, Çobanlı, Karatepe, Sine, Kavala, Meyis, Serez, Manastır, Üsküp, Drama, Kıbrıs

⁵⁶² Buradaki veriler, İİAİM. 94 Numaralı İskân Defteri, İİAİM. 95 Numaralı İskân Defteri ve İİAİM. 96 Numaralı İskân Defteri'nden derlenmiştir.

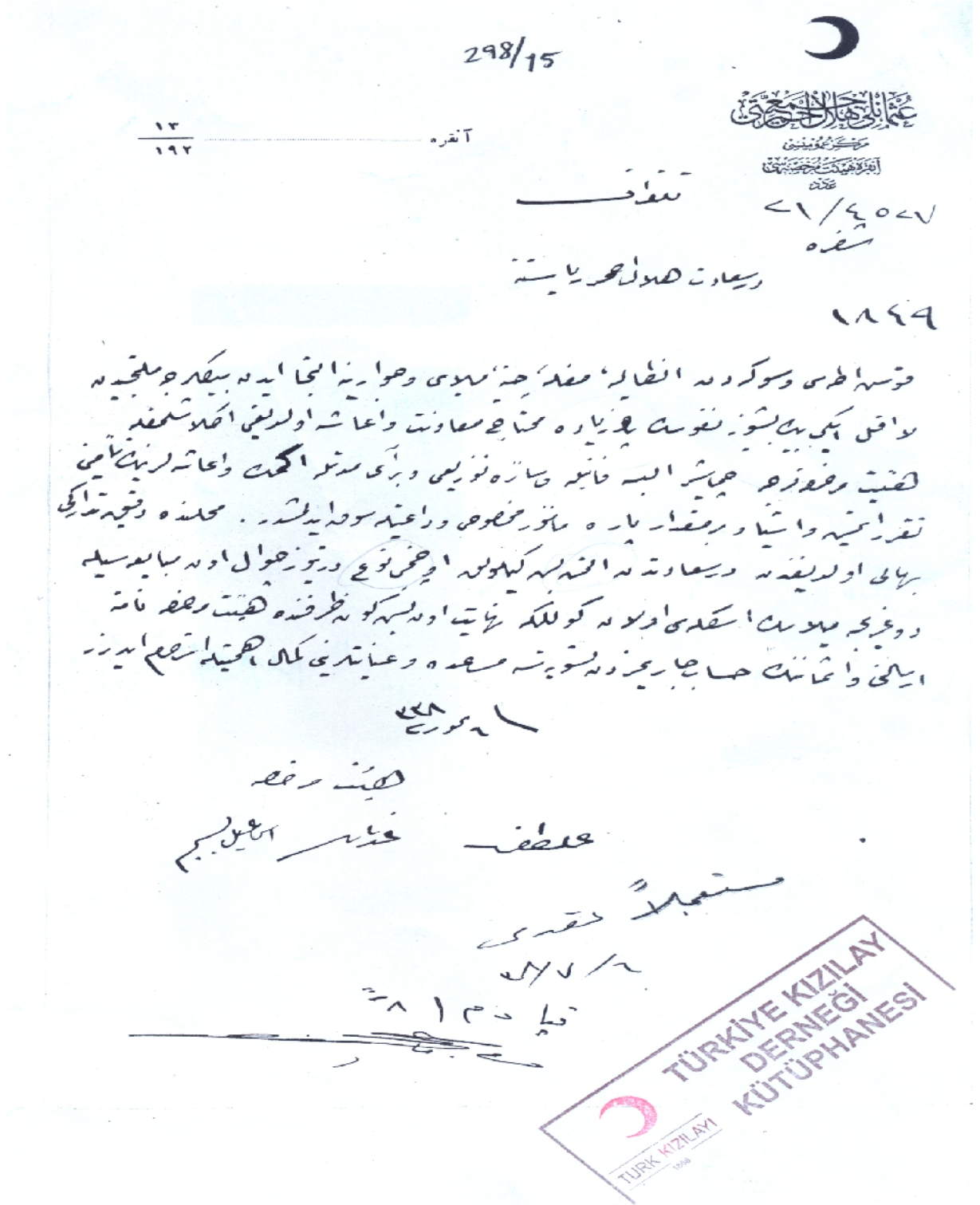
Tablo 6: 1923 ile 1932 yılları arasında Antalya'da suç ve suçlu sayıları⁵⁶³

<i>Yıllar</i>	<i>Suç Sayısı</i>	<i>Suçlu Sayısı</i>
1924	565	653
1925	227	309
1926	231	242
1927	235	283
1928	371	492
1929	408	574
1930	337	498
1931	443	541
1932	545	884

⁵⁶³ **Türkkakdeniz**, Sayı: 11, Cilt: 2 (29 İlkteşrin 1938), s. 42.

BELGELER

Ek 1: Yunanistan'ın Kuşadası ve Söke'yi işgalinden sonra; Antalya, Muğla, Çine ve Alanya'ya binlerce mülteci iltica ettiğini bildiren 6 Temmuz 1922 tarihli Hilal-i Ahmer yazışması.

Ankara 298/15.

Telgraf: 21/4527.

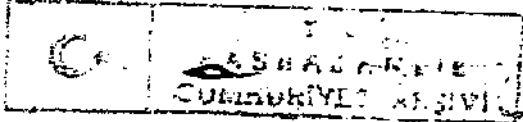
Şifre: 1849.

Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyasetine;

Kuşadası ve Söke'den; Antalya, Muğla, Çine, Alanya ve civarına iltica eden binlerce mülteciden la-akall iki bin beşyüz nüfusun pek ziyade muhatac-ı muavenet ve iaşe olduğu anlaşılmağla heyet-i merkeziyeye çamaşır, elbise, fanila ve saire tevzi' ve bir ay müddetle ekmek ve iaşelerinin temini takrir etmiş ve eşya ve bir miktar para ve me'mur-i hususi vedaatiyle sevk edilmiştir. Mahallinde dakik tedariki pahalı olduğundan Dersaadet'ten altmış beş kiloluk üçüncü nev'i dörtyüz çuval un mübayaası ile biladın iskelesi olan Güllük'e nihayet on bir gün zarfında heyet-i merkeziye namına irsalini ve ismamının hesab-ı sariyemizden tesviyesine müsaade ve inayetlerini kemal-i ehemmiyetle istirham ederiz.

Heyet-i Merkeziye Azası İsmail Besim, fi 6/7/1338.

Ek 2: Antalya Emniyet Müfettişliğinden 2 Kanun-u Evvel 1337 (2 Aralık 1921) tarihinde Emniyet-i Umumiye gelen şifre telgraf.

۱
 ۲۰۲۸
 ۲۰۲۸

بزرگواری تلفاتک بابتا عقربا نصیبی رجا ایله و...
 انصاف و روم ایلی سابقه عقربا نصیبی عازمه مصطفی
 بونا ارونسک سنده ضایع اولدی قصابا حیوانات اولدی ده
 کریک احمدقار و سربا سید ایماه و نیازی واسطه شهره
 نازیک و انیره سو ایله و...
 کینهک و امانه ضایع قمارا قوفو ایله حله قانع اولدی و قری
 تجاره نامی اقده و سربا ایله ناصیه ایله بو عاقل منی
 انصرافی و ابرقمارا عصبه و ایلو و ایلو و...
 بوشده بوندا ایله نامه
 اصله مکتوبه ۱۹۲۱

Antalya Emniyet Mfettiliđinden Emniyet-i Umumiye gelen ŗifre.

1/1022 Numara: 228.

Zirdeki telgrafın Paŗa hazretlerine takdimi rica edilmektedir.

Anadolu ve Rumeli Mdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Paŗa hazretlerine;

Yunan ordusunun ŗiddetle muhtaç olduğu kasaplık hayvanat Antalya'da Giritli Ahmet Muhtar ve ŗrekâsı ile Sleyman ve Niyazi vasıtasıyla ŗehrimizden tedarik ve İzmir'e sevk edilmektedir. Hkmetimiz hıyanet-i vataniyye teŗkil eden bu keyfiyetin devamının rıza-i fehim-anelerine tevafuk etmeyeceğine kani olduğundan ser-besti ticaret namı altında dŗman ordusunun iaŗesini temin eden bu halin men'ni istirhamını zat-ı fahim-anelerine arz ve iblağa karar vermiŗtir.

Mdafa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyyesi Reisi Hasan.

Antalya Emniyet Mfettiŗi Azmi.

2 Kanun-u Evvel 1337.

Bu ŗifre posta ile gelmiŗtir. Aslına mutabıktır.

Ek 3: Antalya'daki emval-i metrukenin durumu ile ilgili 16 Eylül 1927 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne çekilen telgraf.

۲۷۶۶۱
۲۷۶۶

داخلیه وکالتی
کلیه قیام مدیریت عمومی

۱
تلف
وز

اولیات نومروسی دوسیة نومروسی	ماده کاغذ جدید	سودی	میضی	اوراق عمومیہ نومروسی
قارتون	تاریخ	تسویہ تاریخی	تبیض تاریخی	قلم نومروسی
مقابلہ ایدن	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ

DEVLET ARSIVLERI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARSIVI

آ نظایره ده انوار متروکه ده خراب و غیر قابل تعمیر
۲۷۶۶ کاغذات و ضمیمہ ہر روزہ درجہ اولیہ
تاریخ ۱۶/۹/۲۷
مذکورہ در اسلای قلم نہ وقتہ ریوطاً تقدیم قلمتہ۔
مذکورہ کاغذات غیر قابل تعمیر بر لوڑی ہیں / کیفیت
تعمیر وہ احاطہ شایستہ / جس وقتہ الفیروزہ فریضہ ہو تو
کو ریوطاً الفیروزہ ایجاد معادلہ انفاستہ مساعدہ
ایرانیہ
بی بیگی جاہلیہ قلم
تاریخ

272 80 4 11 6

344/37667.

Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniyye Müdiriyet-i Umumiyesi.

Maliye Vekâleti celilesine;

Antalya'da emval-i metrukeden harab ve gayr-i kabil-i tamir 214 hanenin vaziyet-i hazırası ile derece-i harabiyatı kabil-i nasb ve iskân olmasına mebni (?) muvaffak olamayacağı mübeyyin mahalli nafia ser'mühendisliğince tanzim kılınıp vilayet-i mezkureden irsal kılınan defter merbuten takdim kılınmıştır.

Mezkûr hanelerin gayr-i kabil tamir bulunduğu heyet-i fenniyyece de anlaşılmiş icab-ı muameletın ifasına müsade buyurulması rica olunur efendim.

Ek 4: 21 Kanun-u Evvel 1926 (21 Aralık 1926) tarihli, Elmalı Çoban İsa Çiftliği'ne iskân edilen Kesriye mübadillerinden Selim oğlu Seyit'in Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti'ne yazdığı şikâyet telgrafı.

توقیر جهوریتی داخیره وکالتت جلیله

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

مروضات عاجزاند
بوریه آیرلمه سورین بولمه ایجه فریاد و قناه ایده قونج کج رجاءه ایده کللمه اولاره
نه لریمزده سعادته خلوقات بیده نجهز ایلدی تحت سولیکه اوزر لرنده یتریمز مأمور لریمز اجلا
مراجعه لریمز اسحاق بوریمورک حکومت مرضیه علی الاصول ویرلمه فریاد اراخلیک آیلیرین ملک بعه
مقصدی نفرون ایذیریمورک خصم و رسماً مقامه واقع اولاره من چمکریمز کانه لم بکجه حکمده قابور
احوال اداره لریمز و خمدر هو اولبورز مقامات عالیه بولک احواله جرد ویرلیور بناء عمه اشلریمز کج
ایکیش خانه الدقه ماعدن بدول ابرات و عقاب ویره جک ملکه اخذیه میسر و موضعه اولمده حال حفزه
مشاهه یاتیرر حکومت بودر اوکیلر ایجه ابرج برکجهت غیر مشهور دور مع مافی عموم مادیه
مباینه اذیمه حکمته حفزه جهوریه ملک واقع اولاره طلیده آخوسه شفقتنه کلله ایکی سزه مجاوز برده
اصدا ایلمیک حاله حالاً اونوره بروده سفلا اولورمه ایجا اقامت ایلمده کیم بوجیه احوال و حرکاتک
روای اولایره که معاهده مطرف احکامجه تجویز یوریلد برجهت بدین اول ~~.....~~ سعادت میده نقر عالم
افزاریمه ما نامرد الة باقار اداره و عاجز قناج اعانه بر فرد بولندیم جله اسگاه اولدیم مظهره
دفع ویرلمه فریاد و معصک اراخلیرده بولم قدر بشارک بر استفاده اولدیمین و من مذکورده اقامت
ایلمه جک هیچ برمکه مزوک بولمده آرنده نفقه و اعاشه تک تأمین اسگاه خارجه بولمده بناء
حکومت ویره جک اوجه فریاد غیر مفید اراخلیک اخذیه صرفه ایسیریم سولیکه اقالم شللو اولد
یونان سانه ترک ایلمیک اقامتکله مقابل نفقه و کیمز اولاره انظار و ده که مزوک خانه لرونه بیاید
خانه اعصه سید سفالنده قورتارلمه اوزرک المالورمیتاننده ترفه قید معاملة ک اهراس باینه ایجاب
ایلمه ~~.....~~ عدالت جهوریه نامه طلب و استعفا ایلم اولایره

Handwritten notes and stamps at the bottom of the document, including a circular official seal and various signatures and dates.

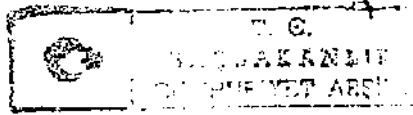
Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Celilesine.

Maruzat-ı acizemdir;

Sürüden ayrılmış sürüsünü bulmak için feryat ve figan eden koç gibi ber-ca'i cereyan edegelmekte olan nidalarımızdan semadaki mahlûkat bile taciz edildi. Taht-ı mesuliyetleri idarelerinde yaşadığımız memurlarımız asla müracaatlarımızı isaf buyurmuyorlar. Hükümet marifetiyle ale-l usul verilen kır bayır arazilerin iyilerini memleketin bazı mütegalibeleri tasarruf ettirmiyorlar. Hususiyyen veya resmiyyen makamata vaki' olan müracaatlarımız ke-en-lem-yekün hükmünde kalıyor. Ahval-i idarelerimiz vahimdir, mahvoluyoruz. Makamat-ı âliyye bu gibi ahvalden haber verilmiyor. Binaenaleyh emsallerimizin birçoğu ikişer hane aldıktan ma-ada mebzul irad ve akar verecek mülkler ahzına mir ve muvafık olmağla hal-i hazırda şahane yaşıyorlar. Hükümet birdir, o gibiler için hususi ayrıca bir hükümet gayr-i meşrudur. Mamafih umum mübadilin meyanında akdince hükümet-i hazır-a cumhuriyetimizin vaki' olan talebi ile aguş-u şefkatimize geleli iki seneyi mütejaviz bir müddet olduğu halde halen ötede beride sefaletle ölerek icaren ikamet etmekteyim. Bu cihet ahval ve hareketin devamı ol babdaki muahede ahkâmınca tecavüz buyrulamayacağı bedihi-i ula beher nefer ailem efradıyla halen namert eline bakar idareden aciz muhtac-ı iane bir fert bulunduğum cihetle iskân olunduğum mıntıkada dahi verilen kır bayır ve misali arazilerden bugüne kadar istifadeye nail olamadığımı ve mahall-i mezkûrda ikamet edilebilecek hiç bir mesken-i metruk bulunmadığından ve artık iaşenin de temini imkân haricinde bulunmasına binaen hükümetin vereceği o gibi kır bayır gayr-i müfît arazilerin ahzından sarfinazar ediyorum. Şöyle ki, emsalim misüllü vecihle Yunanistan'da terk eylediğim ikametgâhıma makabil mıntika merkezi olan Antalya'daki metruk hanelerden bir bab hane isasıyla sefaleten kurtulmak üzere Elmalı mürettebatından terkin-i kayıt muamelemin icrası babında icap edenlere emr ve irade buyrulmasını adalet-i cumhuriyetimize talep eyliyorum.

Elmalı'nın Çoban İsa Çiftliği'ne iskân edilen Kesriye mübadillerinden Seyit Selim.

Ek 5: Antalya Türk Ocağı'nın, 9 Haziran 1341 (9 Haziran 1925) tarihinde Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne çektiği ve Tarik-i Yol Bedeli'nin Antalyalılar üzerinde menfi tesir bıraktığına dair telgrafı.

انتظار
تورك اوچاغى

مدد خراجی دور
آقره و ده بولون موشی لا شیده نه

۱۹۱۱ نه شه الحریه بیل تقدیرک انجه دولت خراج اون ایلملریه ایله ایله ایله
قار بولای طرفه اعه تلیف و او بوندر و یوسو و انذار و مقید عقیده ایله
اقام زره حالده له الحریه بیدنه نسه بومقاد و یوزک دفعه اقاخه قضا دیرنه کاییه
هله مهیا استقامت اهنده ته لیم انظارلک عثمانیه مدینه لریه و قریه لریه استقامت مالیه
دایمی هیله بیل مذکورک لاریه ایله هله ایله لایقیه فقط ایله خادقلایه هله خراجی
دفعه القایه لای قاهره اتفعل اولسون بولایه لایقیه لایقیه اولونکن اولونکن اولونکن
والله لایقیه صانع مورثیه اون ایلملریه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه
ایرغوبی کنه نسیلاییه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه
وزومهنک بولایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه
بولوزوم لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه
مورثیه بیل مذکورک لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه
ایرغوبی لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه لایقیه

۹ فرزان
M.B. K.
۲۱/۶/۲۹

2

Antalya Türk Ocağı.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne;

1341 senesine ait Tarik-i Yol Vergisi'nin Encümen-i Vilayet tarafından 12 liraya iblağı hakkında verilen karar bu ay zarfında sahne-i tatbika vaz' olunmuş ve jandarma marifetiyle tahsilâta ibtidar kılınmıştır. Aksam-ı saire-i memleketteki tarik bedelatına nisbeten bu miktar vilayetimizin vaziyet-i hazır-ı iktisadiyesi itibarı ile cidden mucib-i istiksar olmuştur. Nitekim Antalya'nın Osmaniye Mahallesi'nden Giritli Mehmet istidat-ı maliyesinin darlığı hasebiyle bedel-i mezkureyi temin edemeyeceğini beyan etmiş fakat hakkında ihdas kılınan celp kararının ruhunda ilka ettiği kahr bir infial ile henüz yedi yaşındaki sevgili oğlunu temsilen mevki-i müzaiyede çıkarmış ve 50 liraya satmak suretiyle 12 lirayı tevdi etmiştir. Yine Antalya'nın Tuzcular Mahallesi'nde mukim İskezeceli oğlu Ali kendisinden talep edilen tarik bedelini temin maksadı ile ailesiyle beraber yattığı yatağı satmaya teşebbüs etmiş ve zevcesinin buna mani olmak istemesi üzerine aralarında zuhur eden münazaadan sonra şahidlerin nazarları altında bu yüzden taalak vuku olmuştur. Keza Antalya ahalisinden Balıkçı Sami ailesine ait çamaşır küfesini satmak suretiyle bedel-i mezkureyi tasviye etmiş ise de zevcesiyle kavga etmiştir. Bu üç vakaya mümessel ve pek feci ahval-i mevsifenin tekrarı ihtimalini deruhte ederek nazar-ı dikkat aliyelerini bu hususa tevcih etmeyi mesalih bir vazife eylediğimizi arz ve saadet ve selamet-i umumiye kefil olan makam-ı samiyeleri ile bu vesile ile arz-ı talimat eyleriz efendim.

Antalya Türk Ocağı Reis Vekili Doktor Burhanettin.

Ek 6: Antalya gazetesi sahibi Emin Bey'in 3 Kanun-u Sani 1928 tarihinde Antalya Belediye Reisi Giritli Zeki hakkında Cumhuriyet Halk Fırkası Katib-i Umumiliğine gönderdiği mektubun birinci ve ikinci sayfaları.

آنطالیه

آنطالیه ۲۲ خرداد ۱۳۴۷

پوی و سیاسی و ادبی و اقتصادی فنون

شراپبول : دائرة مخصوصه

عاطی بر حضوره

مخبر افق بر نشانیه و آید دنگ مذکوره و کفایت آنرا
 اینکجه آید بر نشانیه و آید دنگ مذکوره و کفایت آنرا
 کدره بود و لایحه صدره آنطالیه و عورت ایله بیله
 بیله تاثیر بیله بوق انجیل که در حدیث بیله
 بیله بیله اوده کدر بیله بقره معافیه بوده با اوسه
 انان بوده نفی ایله و یک عیضه ده عرصه ایله یکورده
 عاتیلله کدر و کماله حال هفتصد ادره ک صفه ایضا
 ویرمک جه ایزد ایدور ایدم صحت طایب بوجای آنرا
 عورت مغایبیه تا اثرله فانیلشده کذینه انه طرفه
 عورت نامی ویرمه و سومه و کهرنی و لاله و کهرنی
 طرفه کهرنی و کهرنی و کهرنی و کهرنی و کهرنی
 اصالت ایله و فقه صفه و یک و کهرنی و کهرنی
 ادرینجه ایله انان بوده بونینج ایله کهرنی
 کهرنی بیله بیله و کهرنی و کهرنی و کهرنی
 کهرنی بیله بیله و کهرنی و کهرنی و کهرنی
 کهرنی و کهرنی و کهرنی و کهرنی و کهرنی
 کهرنی و کهرنی و کهرنی و کهرنی و کهرنی

آنطالیه

پوی ، سیاسی ، ادبی ، اقتصادی فنون

شراپبول : دائرة مخصوصه

راجده کتبه و آئی انبار به مملکت پر قتا بروضه
 روتی که امانت نامه برشته . بون امانت نامه بر مقام
 و آن بولا صوری . دکترا که صیقلی است علی صفی لکمه
 ز فونک مطلقه مفتی دکترا که صیقلی است علی صفی لکمه
 و غیر بیرونه صفی زکریا که حاضر در بی حاله و علما ایضا و اولی
 ابع ده مع ان صفی لکمه دکترا که صیقلی است علی صفی لکمه
 صفی لکمه دکترا . بروضت فارسی نویسی بروملانی ، بروملانی بخانه
 صفی لکمه دکترا . صفی لکمه دکترا که صیقلی است علی صفی لکمه
 صفی لکمه دکترا . صفی لکمه دکترا که صیقلی است علی صفی لکمه

26 Kanun-u Sani 1928.

Âli bir huzura;

İki buçuk aylık bir tedaviden ve Akdeniz'in müthiş dalgaları arasında günlerce yuvarlandıktan sonra Antalya'ya avdet edebildim. Fırtınanın yaptığı tesir midir yoksa İstanbul havasının tebdili neticesi midir, bilemiyorum. On gündür yine keyifsizim. Mamafih bu da yavaş yavaş geçer.

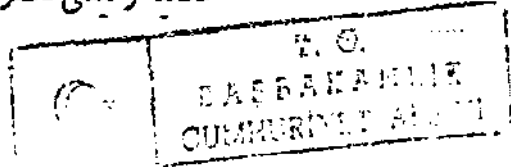
İstanbul'dan takdim eylediğim arizada da arz eylediğim vecihle zat-ı âlinizle görüşmeyi ve memleketin hal-i hazır şekil-i idaresi hakkında izahat vermeyi çok arzu ediyordum. Antalya'ya avdetime müteakip yine tesirle karşılaştım. Kendisine Allah tarafından mürsel mebus namı veren ve sevmediklerini, daha doğrusu rakip gördüklerini Fırka merkezine muhalif olarak tanıtan ve memlekette Türklük - Giritlilik ihdas eden Fırka Mutemed Vekili ve Belediye Reisi Zeki Bey, öteden beri olduğu gibi İstanbul'da bulunduğum iki buçuk ay bir müddet zarfında memleket gençlerini bütün bütün darıltmış ve mukabilen gençler tarafından alenen hakaret görmeye başlamıştır. Hakaret gördükçe gençleri mütemadiyen muhalif göstermekte ve Mutemed Vekilliği nüfuzundan istifade ederek iş'aratını hükümet-i mahalliyyeye tasdik ettirmektedir.

Bu hal memleket üzerinde öteden beri ikililik vücuda getirmiş ve ati itibariyle pek fena bir vaziyete düşüleceği anlaşılmakta bulunulmuştur. Bunu anlatacak bir makam ve zevat bulamıyorum.

Fırkanın Mıntıka Müfettişi ve Kütahya Mebusu İsmail Hakkı Bey gelmiş ve gençler bütün safahatı, Zeki de hazır olduğu halde alenen ikame eylemişler ise de ma' teessüf Heyet-i İdareye bir Giritli daha ithal eylemek suretiyle mukabele görmüşlerdir. Bu vaziyet karşısında, bu memlekete, bu memleketin gençliğine Allah acısın demekten başka elden bir şey gelmiyor.

Ek 7: Elmalı'da fahişelik yapan kadınların 16 Şubat 1928 tarihinde Adliye Vekâleti'ne çektikleri telgraf.

عربیہ وکالتی
فلم مخصوص مدیرکی - صورت -
تاریخی: ۲۸/۲/۱۶
مصرعی
عدلیہ وکیللی محمود اسعد بک افندیہ

اوج بیك خانہلی قصبہ مزدہ اولو یوروز و قدر معیشتت ده کوتویوله سوق ایتیش
تقط قصابزده نه بار و نه قافه شانتان اجمش نکلز . بوکون شپنر جبراً ائطالیه یه
سوق اولو یوروز . مدعی عمومی یه واقع مراجعتمز یالکز قاشقاملغه حواله ایله -
قالمشدر . حقزده محکمدن مادی اولمش برقرارده یوقدر . داغ بایولرده کیسهمز
چوبانلرن بیله قانونک حایه ایتدیکنی اعلان ایتدیکنر بودورده بزلر حقوق و
حریتمزدن محروم ایدیلیوروز افندم .

فاطمه طوطلی امت الله فریده المالوفاطمه ف فاطمه

طوطلی

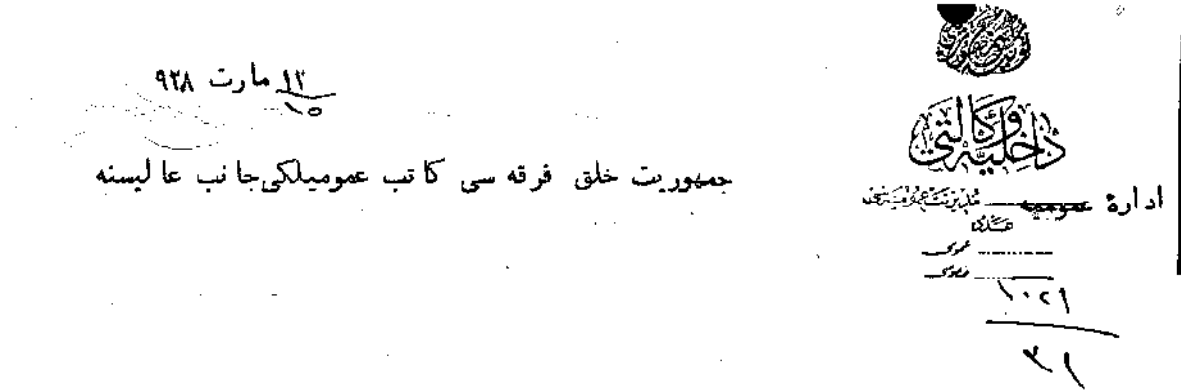
030	10			177	220	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

Adliye Vekili Mahmut Esad Beyefendi'ye;

Üç bin haneli kasabamızda oturuyoruz. Kader-i maişet kötü yola sevk etmiş fakat kasabamızda ne bar ne de cafe chantant açmış değiliz. Bugün hepimiz cebren Antalya'ya sevk oluyoruz. Müdde-i umumiyyeye vakı müracaatımız yalnız kaymakamlığa havale ile kalmıştır. Hakkımızda mahkemeden sadır olmuş bir karar da yoktur. Dağ bayırlarda kimsesiz kalmış çobanları bile kanunun himaye ettiğini ilan ettiğiniz bu devirde bizler hukuk ve hürriyetimizden mahrum ediliyoruz efendim.

Fatma, Dudu, Ametullah, Feride, Elmalılı Fatma, Azime.

Ek 8: 13 Mart 1928 tarihinde CHF 8. Mıntıka Müfettişi Safvet'in CHF Katib-i Umumiliği'ne çektiği telgraf.

7 1 1 1 ARVANI ARŞIVİ ESÜCÜLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞIVI

انطالیه بلدیہ رئیس و خلق فرقه سی معتمد وکیل ذکی بک هیچ بر معذرتی
اولمادیغی حالده طیاره مراسمنه اشترک ایتتمیش اولدیغنه دائر سابق مجلس -
عمومی اغناسندن حسن حلمی و منتسبین زراعتدن ابراهیم علی امضایله انطالیه -
دن وکالت چکیلن ۵ شباط ۱۹۲۸ تاریخلی و ۲۸۶ مخرج نومرولو تلغراف اوزرینه سبق -
ایدن استعلامه جواباً انطالیه ولایتندن وارد اولان ۲۲ شباط ۱۹۲۸ تاریخلی و $\frac{۵۹۵}{۲۷}$
نومرولو تحریراتنک صورتی مربوطی غزته ایله لفاً تقدیم قلندی افندم.

داخلیه وکیل

شفا

شفا

120

۸ / ۲ / ۹۲۸ تاریخلی و ۰۹۷ — اداره عمومی نومرولو تجربات علیہ لری عرضہ جوابیہ سیدر :
 صورت مخصوصہ تنظیم و دوائر ملکیت و عسکریت و موسسات ملیہ و رسمہ میانندہ بلدیہ ریاستنہدہ تبلیغ ابدیلن
 پروگرامی دائرہ سندہ اجرا ابدلس اولان طیارہ مراسمہ آنطالیہ دہ آراساز اللی ایکجی الایکدہ ایشتر اکیلہ۔
 بالعموم مأمورین و ضابطان و مکاتب طلبہ لریلہ خلقک صنوف مختلفہ سی حکومت قوناعی اوکندہ طویلا نمش و وقت
 معینک حلولنہ رعماً بلدیہ یوئسی و جمہوریت خلق فرقه چی معتمدی و کیلی ذکی بک حاضرون آرہ سندہ بولنامسی
 نظر دقتی جلب ایدہ رک بلدیہ دائرہ سی اوکندہ التحاق اینملری احتمالیلہ اوحدہ بی تعقیباً بلدیہ اوکدن کیلمک
 واورادہ دہ تضادی ابدیلہ مک صورتیہ مراسمہ محلنہ مواصلت و خطابہ لری ایراد و فاتحہ لری اتحافنی متعاقب عودت
 ابدلسدر .

مراسمک بندان دن منتہاسنہ قدر بالاخرہ روما نیزمہ دن مشطوب اولدیغنی اشاعہ ایتسنہ و مراسم محلنک قریبتنہ رعماً
 چارشو وقہوہ لردہ طولاندیغنی و کبشندن بلدیہ ہیئتینی دہ خبردار اینتمدیکی آکلاشیلان مومی الیہ ذکی بک آقیدہ عرض و
 ایضاح ابدیلہ چکی وجہ ایلہ ضابطانہ اولان اغبرار شخصبندن اولسہ کرم مراسمہ ایشترک اینتمہ مشدر . جمہوریت خلق -
 فرقه سنک مروج و ناشر افکاری و آنطالیہ معتمد کی صفتیلہ مومی الیہک تحت ادارہ و مراقبہ سندہ بولونان آنطالیہ دہ
 منشور و بر نسخہ سی ربطاً منقدم یکی تورکیہ غزتمسک ایکجی صحیفہ سنک برنجی ستونندہ محرر بیاناتک زبرندہ -
 « بزدن دہ حرمت و فاتحہ لو » صورتیلہ دہ مراسم ہیئتندن شخصی تجرید و آبیغیر یلغنی تلبید و بوجملہ دہ افکار عمومیہ دہ
 علیہندہ کی جریانی تشدید ایلہ مشدر . مومی الیہ حاس و قابل خطاب و خلاسنی مدرک و متنبہ اولمدیغنی ایچون بو
 بابدہ رسماً تخطی سنہ لزوم کورولمہ معدی . هر نصلسہ بلدیہ رئیسکنی و فرقه مرکز آنطالیہ معتمد کنی درعہدہ اینتمش اولان
 مومی الیہک طیارہ مراسمندن مقدم ریاست عاجزانہ مدہ اجتماع ایدن مجلس عمومی ولانندہ اللی ایکجی الایک ضابطان -
 محفلنک منتظم بر شکلہ افراغی مقصدیلہ بوجہ بہ بر مقدار تخصیصات وضعی موضوع بحث اولدیغنی صرہ دہ « اوراسی محفل -
 دکل میخانہ دن » طرزندہ اولجہ بانندہ کیلرہ افادہ دہ بولندیغنی شایع اولمش و کرجہ اوتہ د نبری ضابطانی استحقاق و استحقاق
 فارشولمقندہ اولدیغندن شکایت ایلہ کلن مومی الیہک مجلسدہ بویلہ بر سوز صرف ایندیکنہ مطلع اولوزنہ مامش اسہ دہ اخیر
 بوسوزی خارجدہ سوبلدیکنہ ضابطانجہ حاصل اولان قناعت و غلبان حبیبیلہ اعضا اولرق مفید و مداوم بولندیغنی محفلدن -
 قیدیئک ترقیبیلہ برابر محفل بناسندن طرد و اخراج و محفلہ تعلیق ابدیلن بر ورقہ ایلہ دہ اعلان و تشہیر ابدلیکی -
 آکلاشیلمشدر .

درعہدہ اینتمش اولدیغنی هر ایکی وظیفہ نک اهمیت و نزلکننی مدرک و خلق اوزرنندہ نافتہ و مؤثر اولمقندن زیادہ نفرت و
 استکراھی جلب اینتمش اولمس اعتباریلہ قیمت تمثیلہ سنی غائب اینتمش اولان مومی الیہ حقندہ دہا اول فرقه مفتشلکنک دہ
 نظر دقتی جلب ابدلس و شکایتی متضمن اولان تلغرافنامہ نک عیناً و لفاً اعادہ و تقدیم قلمنش اولدیغنی معروفشدر اخدم .

اصلنہ مطابقدر

۱۳ مارت ۹۲۸

صفوت

13 Mart 1928.

CHF Katib-i Umumiliği Cenab-ı Âlisi'ne;

Antalya Belediye Reisi ve Halk Fırkası Mutemed Vekili Zeki Bey'in hiç bir mazereti olmadığı halde tayyare merasimine iştirak etmemiş olduğuna dair sabık meclis-i umumi azsından Hüseyin Hilmi ve müntesibin ziraatten İbrahim Ali imzalarıyla Antalya'dan vekâlete çekilen 5 Şubat 1928 tarihli ve 286 mahreç numaralı telgraf üzerine sebk eden isti'lama cevaben Antalya Vilayeti'nden vürud olan 22 Şubat 1928 tarihli ve 595/27 numaralı tahriratın suret-i merbutu gazete ile leffen takdim kılındı efendim. Dâhiliye Vekili.

8/12-2-1928 tarihli ve 597/69 idare-i umumiyye numaralı tahrirat-ı âlileri ariza-i cevabiyesidir:

Sürat-i mahsusada tanzim ve devair-i mülkiye ve askeriye ve muvasat-ı maliye ve resmiye meyanında belediye riyasetine de tebliğ edilen programı dairesinde icra edilmiş olan tayyare merasimine Antalya'da aram-saz 52. Alay'ın da iştiraki ile bilümum memurin ve zabitan ve mektep talebeleri ile halkın sınıf-ı muhtelifesi Hükümet Konağı önünde toplanmış ve vakit-i muayenenin hululüne rağmen Belediye Reisi ve Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemed Vekili Zeki Bey'in hazirun arasında bulunmaması nazar-ı dikkati celb ederek Belediye Dairesi önünde iltihak etmeleri ihtimaliyle o ceddeyi takiben Belediye önünden geçilmek ve orada da tesadüf edilememek suretiyle merasim mahalline muvasalat ve hitabeler irad ve fatihalar ithafını müteakib avdet edilmiştir.

Merasimin mebdeinden müntehasına kadar bilahare romatizmadan muzdarip olduğunu işaa etmesine ve merasim mahallinin karabetine rağmen çarşı ve kahvelere dolaştığı ve keyyfiyetten belediye heyetini de haberdar etmediği anlaşılan mumaileyh Zeki Bey atide arz ve izah edileceği vechile zabıtana olan iğbirar-ı şahsiyeden olsa gerek merasime iştirak etmemiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın naşir-i efkârı ve Antalya Mutemed Vekili sıfatıyla mumaileyhin taht-ı idare murakabesinde bulunan Antalya'da münteşir ve bir nüshası rabten mütekaddim Yeni Türkiye gazetesinin ikinci sayfasının birinci sütununda muharer beyanatının zirinde, "bizden de hürmet ve fatihalar" suretiyle de merasim heyetinden şahsını tecrit ve aykırılığını teyit ve bu cümleden ekar-ı umumiyede aleyhindeki ceryanı teşdid eylemiştir. Mumaileyh hassas ve kabil-i hitap ve hitabını müdrük ve mütenebbih olmadığı için bu babda resmen (?) lüzum görülmemiştir. Her nasılsa belediye reisliğini ve fırkamızın Antalya mutemetliğini deruhte etmiş olan mumaileyhin tayyare merasiminden mukaddem riyaset-i acizanemde içtima eden meclis-i umumi vilayette 52. Alayın zabitan mahfelinin muntazam bir şekle ifrağı maksadıyla bütçeye bir miktar tahsisat vaz'ı mevzu bahis olduğu sırada "orası mahfil değil meyhanedir" tarzında evvelce yanındakilere ifadede bulunduğu şayi' olmuş gerçi öteden beri zabitanı istihkar ve istihfafla karşılamakta olduğundan şikâyet

edilegelen mumailerhin mecliste bu babda bir söz sarf ettiğine muttali olunamamış ise de ahir bu sözü hariçte söylediğine zabitanca hâsıl olan kanaat ve galeyana hissi ile aza olarak mukayyed ve müdavim bulunduğu mahfilden kaydının terkinini ile beraber mahfil binasından tard ve ihraç ve mahfile talik edilen bir varaka ile de ilan ve teşhir edildiği anlaşılmıştır.

Deruhte etmiş olduğu her iki vazifenin ehemmiyet ve nezaketini müdrik ve halk üzerinde nafız ve münir olmaktan ziyade nefret ve istikrahını celb etmiş olması itibarı ile kıymet-i temsiliyesini kaybetmiş olan mumailer hakkında daha evvel Fırka Müfettişliğinin de nazar-ı dikkati celb edilmiş ve şikâyeti mutazammın olan telgrafnamenin aynen ve leffen iade ve takdim kılınmış olduğu maruzdur efendim.

Aslına mutabıktır.

Safvet.

13 Mart 1928.

Ek 9: Hükümetin şahsi manevisini tahkir etikleri ihbar olunan aşçı, arabacı ve hamallarla ilgili takibat icrası için Büyük Millet Meclisi Reisliği'nden izin talebini içeren dilekçe.

T.C.
ADLİYE VEKÂLETİ
CÜM. MÜDÜRLÜĞÜ

600 adet
Unvanı
446 Hususi

Yüksek baş vekâlete

11.10.93

30/998

Hülâsa:

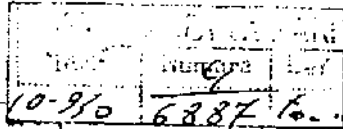
Hükümetin şahsi manevisini tahkir ettiği ihbar olunan Mustafa Nail efendi ve rüfekası haklarında takibat için B.M.M. Reisliğinden izin alınmasına dair :

Hükümetin şahsi manevisini tahkir ettikleri ihbar olunan Kemahi zade Mustafa Nail efendi ve arabacı Paşa Mustafa ve Kebapçı Ahmet ve ziraat muallimi sabıki Akif bey ve Acente Ziya efendi ve aşçı Islâmi ve Kıbrıslı Hammal ahmedi ve Sopa Salih oğlu Mehmet ve hammal Kıbrıslı Ahmet haklarında olup Antalya C. M. U. Liğinden gönderilen tahkikat evrakı birlikte takdim kılınıdı

Türk ceza kanununun 160 Nci maddesi mucabince bu bapta -- takibat icrası B.M.M. Riyaseti celilesinden izin alınmasına bağ bulunmuş olduğundan muktazasının ifasına müsaade devletle -- rini arz ve rica ederim efendim H z .

Adliye vekili namına
Müsteşar

Tahrirata
12.10.929

Cevaben yazılacak Evrakta ; Cevap olduğu muharreratın tarih numarasile hangi daire ifade ile yazıldığı derç olunması rica olunur

010 10 37 224/6

Ek 10: CHP Isparta Bölgesi Müfettişi Aydın Mebusu Adnan Bey (Menderes) tarafından hazırlanan 1935 yılına ait raporun sekizinci sayfası.

met umacağı bir arkadaşdır.

Antalyada görülen hizmetleri de az değildir. Ş.Karacan Antalyaya gelince inhisar ve istismar yolunda gidenleri çok karmış, bu hareketlere aşığı yokarı bir son vermiştir. Partiye üye kaydı hususunda büyük bir faaliyet göstermiş, lekesiz ve özel kıymeti olan yurttaşların Partiye alınmasına ehemmiyet vermiş; ve bunların sayısını önemli yekûnlara çıkarmıştır. İlyönkurulda esaslı bir Büro çalışması kurmuş, kayıt ve hesap, muamele işlerini intizam altına almış, ilçeleri teftişe ehemmiyet vermiş, muntazam bir Parti çalışmasını il içinde bütün örgütlerimize teşmilini amaç edinmiştir. İkilik cereyanı olmasa bu çalışmaların verimleri tabiiğ daha feyizli olacaktır; ve kendisini bu gün Genel yön kurulumuza muvaffak bir Parti Başkanı olarak benim için bir borç olacaktır.

Siyasal ve Coğrafya durumu bakımından Antalya önemle üstünde durmağa değer, Türkiyenin Akdenize açılmış kapularından biridir. Burada oturanlar eksiksiz bir birlik içinde daima çalışkan, daima uyanık ve Ulusal heyecanları taşkın olmalı. Halbuki; Antalyada Türkçe konuşmayan bir Giritli mahallesi ve yerli halkla henüz pek kaynaşmamış bir göçmen topluluğu vardır; bir çok köylü ve köylüde de yerleşip teessüs edememiş; üzerinde gelişilmemiş durumdadır. Buna mukabil muhitin bu hususiyetlerine cevap verecek bir uygunluk, olgunluk ve heyecanla çalışması lâzımgelen Partili arkadaşlarımızın arasında ikiliğin hüküm sürmesi, bu ilde her yerden zararlı olabilir.

Antalya Hakkında genel olarak görüşlerimi burada bitirmiş oluyorum. Tarafsız ve hisse kapılmadan görmeğe, ve gördüklerimi olduğu gibi bildirmeğe çalıştım. Verilen vazifenin, bir çok arkadaşların hareket ve karakterleri üzerinde ve kanaat söylemek mecburiyetini yüklemesi, üzerinde kendini daima hissettiren ağır bir mesuliyet yükü dolmuştur. Bu yükün altından gerçeği ve doğruyu görmeğe ve bulmağa çalıştım. Ancak, insanın görüşlerinde hataya düşmiyeceğini, tamamen tarafsız ve objektif bir görüşle hadiseleri görüp bir fotoğraf sadakati ile aksettirebileceğini kabul etmek de müşküldür. Aldığımız bu vazifeyi ifa ederken bir çok meseleler, hadiseler üzerinde yalnız taktirimizi ölçü olarak kullanmak mecburiyeti ve nihayet Partiyi ilgilendiren muhtelif,

Ek 11: CHP Isparta Bölgesi Müfettişi Edirne Mebusu Osman Şahinbaş tarafından hazırlanan 30 Aralık 1942 tarihli raporun ilk sayfası.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ

30/12/1942

Isparta BÖLGESİ

MÜFETTİSLİĞİ

SAYI: 413

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Fişe İşlendi

88267
68267

Antalya Vilâyeti : 5/12/942 tarihinde yapılan kongrede vilâyet idare heyeti azaları arasında dört arkadaş değişmiş yerlerine; albaylıktan mütekkait, avukat, eczacı gibi yüksek tahsil görmüş üç arkadaş seçilmiştir. Dördüncüsünün hiç tahsili yoksada memlekette iyi tanınmış, hiç bir vakit hizmetten çekinmemiş ve doğru çalışmış bir kimsedir. Çapacı ismile anılan bu adam ticaret yapar, hali vakti yerindedir. Diğer beş aza eskileridir .

Bunlar memlekette ekseriyet tarafından sevilmiş, sayılmış kimselerdir. Antalyada yerli halk bulmak, Antalyalı olarak eski bir aile tanımak güçtür. Şehrin halkı çok karışıktır. Giritli, Kıbrıslı mahalleler vardır. Suriyeden gelip tavattun etmiş ailelerde mevcuttur. Rumeli mübadilleri de çoktur. Eski aileler sayılacak derecededir. Bu bakımdan Antalya halkının yekdiğerine karşı sevgileri o günün icabına göre artar, eksilir. İdare heyeti azaları arasında da bu his vardır. Mamafih birbirlerini sever ve sayar görünürler .

Parti idare heyeti azaları arasında Parti nüfuzunu istismar eden yoktur. Heyette büyük arazi sahibi, ticaret erbabı varsada bunlar vilâyet idare heyeti azalığı şerefi üzerlerinde bulundurmağa can atarlar, elden bırakmağa çalışırlar, istismar derecesine vardırılmazlar. İdare heyeti azaları arasında üzerinde fazla işi olanlar vardı. 162 inci maddeye uyulması için söylenmiş ve öyle olacağı tabii bulunmuştur .

Mahallî idare amir ve memurlarile teşkilâtımızın bariz bir geçimsizliği yoktur. Yalnız Antalya valisi herkese emretmek, her işi ele almak, her işe karışmak, Merkezi susturmak, yaptığı gayri kanuni ve keyfî işlere göz yumdurmak ve aleyhte konuşurmak için tertibat alır, etrafına topladığı mahdud bir kaç daire müdürile bu hareketleri temine çalışır. Bu yüzden kendisinin lütfundan istifade eden, idare heyetinde bulunan tüccarlarla arası iyidir .

Kongreler nizamname hükümlerine uygun olarak yapılmıştır. Dilekler okunmuş, kaza delegeleri söz almış kendi dileklerine ait olanlarla umumî istekler üzerinde konuşulmuştur. Vali, daire müdürleri, belediye meclisi ve umumî meclis azaları kongrede bulunmuş iki gün devam etmiştir .

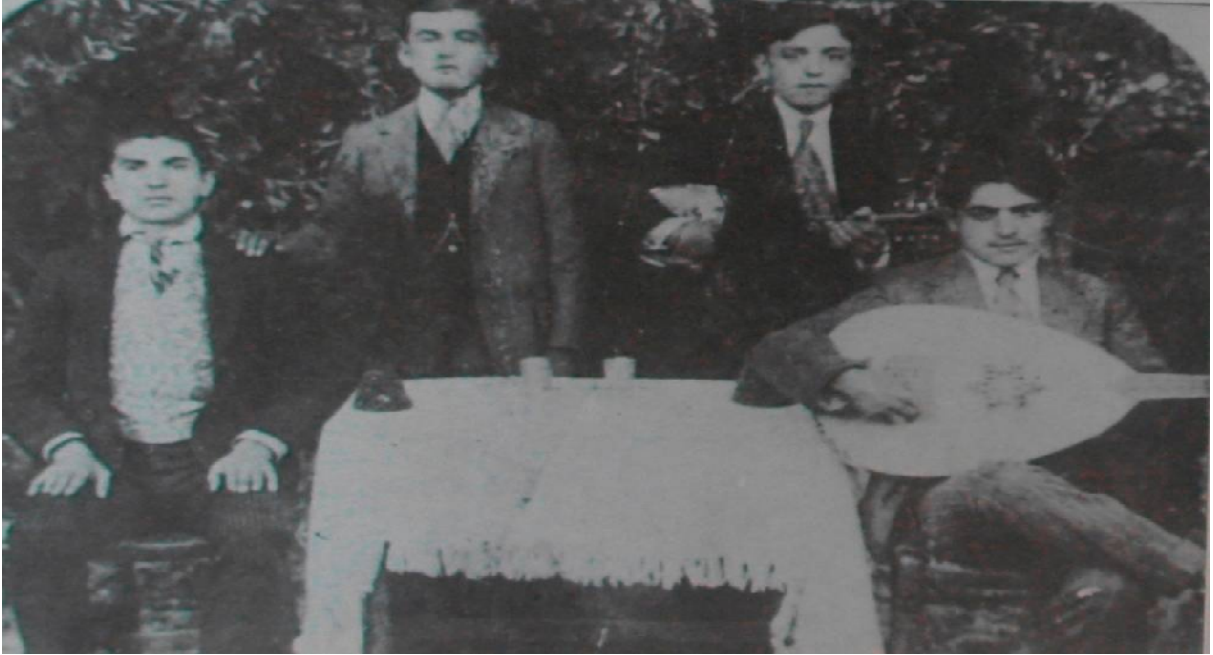
Geçen seneki mahallî dilekler hakkında arzı malûmat etmişim. Yeni dilekler üzerinde vilâyetin alâkalanması ve yapılması mümkün olanların hemen yapılması ricası tekrar edilmiştir. Neticesini arz edeceğim .

Hafta toplantıları muntazam değildir. Şimdi sonra daha iyi olacağı şüphesizdir. Almış oldukları emir üzerine Halkevini açmışlardır. Son altı aylık çalışma raporunda mütalâa ve tenkitlerimi arz edeceğim. Bütçede yazılı masrafları yapıyorlar. Bu defaki kongrede iki senelik bütçe kabul edildi .

91

FOTOĞRAFLAR

Ek 1: 20. yüzyılın başlarında Antalya'da bir çalgılı kahvehane (Kaynak: Γ. Π. Πεηλιβανιδης, *Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία Β*, Αθήνα, 1989).

Ek 2: Antalya'ya gelen mübadiller Yenikapı spor mıntıkasında (Kaynak: AKEM KBM).

Ek 3: Mübadeleden önce Antalya çalgılı kahvehanelerinde icra edilen bir “amane” örneği
(Kaynak: Evren Dayar kişisel arşiv).

Ι ΕΦΜΟΡΦΙ ΑΤΤΑΛΕΙΑ*

Ιτηελα να τακσιδεπσο, αη αμαν αμαν.
στις Ατταλιας τα νερα
αη στις Ατταλιας τα νερα
Πξεηι εμορφα κοριτσια, αη αμαν αμαν
και ασικικα πεδια
και ατηανατα κρασια
Απο τα γλαρα σου ματια, αη αμαν αμαν
τρεηι ατηανατο νερο, τρεηι ατηανατο νερο
και σου γιρεπσα λιγακι, αη αμαν αμαν
και δεν μουδοσεσ να πηιο,
αη και δεν μουδοσεσ να πηιο
Ι κακια καρδια μου λεγι, αη αμαν αμαν
πλεον να μιν τραγουδο, αη πλεον να μιν τραγουδο
Μα σαν πηιο και κανο κεφι, αη αμαν αμαν
ολα μου τα λισμονο, ολα μου τα λισμονο
Ιτηελα να τακσιδεπσο, αη αμαν αμαν
στις Ατταλιας τα νερα, αη στις Ατταλιας τα νερα
Με караπια τρεηαντιρια, αη αμαν αμαν
πουνε σπελτα στα πανια, αη πουνε σπελτα στα πανια

* Güzel Antalya. Seyahat etmek istiyorum, ah aman aman. Antalya'mın sularına. Ah Antalya'mın sularına. Güzel kızlar var orada, ah aman aman ve güzel civanlar ve çok güzel şaraplar. Güzel gözlerinden ölümsüz su akıyor, ah aman aman. Senden bu suyu istedim içmek için ama bana vermedin, ah aman aman. Kalbim artık şarkı söyleme diyor bana, ah aman aman fakat şarap içtiğim vakit keyfe geliyorum ve bütün kötü şeyleri unutuyorum, ah aman aman. Seyahat etmek istiyorum, aman aman. Antalya sularına, ah aman aman. Çok hızlı ve güzel yelkenlerle, ah aman aman. Seyahat etmek istiyorum, aman aman.

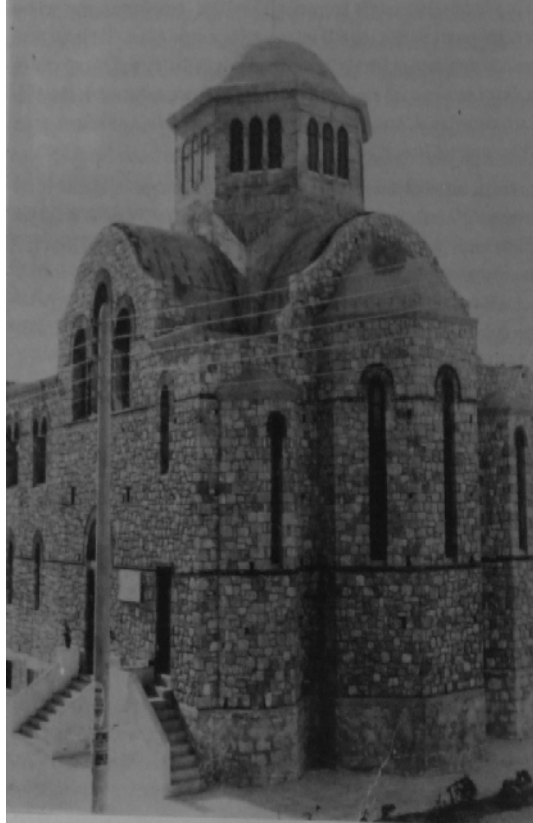
Ek 4: 1920'li yıllarda Antalya Yenikapı Karakolu (Kaynak: AKEM KBM).

Ek 5: 1930'lu yılların başlarında İskele ve İskele çalışanları (Kaynak: AKEM KBM).

Ek 6: 1920'li yıllarda Antalya Türk Ocağı (Kaynak: Γ. Π. Πεηλιβανιδηισ, *Αττάλεια και Ατταλειώτες, Παμφυλία, Λυκία, Πισιδία, Κιλικία Β*, Αθήνα, 1989).

Ek 7: 1920'li yıllarda Antalya Türk Ocağı'nda bir müsamere (Kaynak: AKEM KBM).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Evren Dayar.

Doğum Tarihi ve Yeri : 18.08.1980. Aydın Çine.

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Aydın Lisesi.

Lisans Diploması : Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi/2007.

Yükseklisans Diploması:

Tez Konusu : Antalya'da Kültürel ve Toplumsal Hayat (1923-1932).

Yabancı Dil / Diller : İngilizce.

Bilimsel Faaliyetler

Yayımlar:

Projeler:

- 1) Ürünli Kültür Köyü Projesi - **ODTÜ** (Doç Dr. Çetin Göksu ve Doç. Dr. Atilla Erden koordinatörlüğünde 01.08.2010 ile 15.08.2010 tarihleri arasında saha/araştırma asistanı olarak);
- 2) Antalya Kent Müzesi Projesi - **Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı** (Orhan Silier koordinatörlüğünde 01.05.2008 ile 15.10.2008 tarihleri arasında araştırma asistanı, 15.10.2008 - 20. 07. 2009 tarihleri arasında küratör asistan olarak).

Çalıştığı Kurumlar :

- 1) Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (2008-2009);
- 2) Antalya Kent Müzesi (2009 - 2010);

Adres: Haşim İşcan Mahallesi, 3010 Sokak, Antalya Kent Müzesi/Kent Belleği Merkezi, Antalya.

Tel. No: 05053102477 ve 02423432450.